

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

93065

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

ИСТОРИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЙ НАРОДЪ.

(По Д-ръ К. Иричека).

СЪСТАВЕНА ЗА СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА СПОРЕДЪ ПРО-
ГРАММИТЕ ВЪ БЪЛГАРИЯ

ОТЪ

С. С. БОБЧЕВЪ.

ИЗДАВА
КНИЖАРНИЦАТА НА ХР. П. ДАНОВЪ

ВЪ

ПЛОВДИВЪ, СОФИЯ, РУСЧУКЪ

1881

6c

DR 67
E6

ОГЛАВЛЕНИЕ.

	Стр.
ГЛАВА I.	
Най-старитѣ жители на Балканскій полуостровъ	1
ГЛАВА II.	
Заселяването на Балканскій полуостровъ съ Славяни	11
ГЛАВА III.	
Дохождането на Аспаруховата дружина и основание на българско- то господарство въ Балканскій полуостровъ	22
ГЛАВА IV.	
Отъ Аспаруха до покръщаването (679—664).	29
ГЛАВА V.	
Покръщаването на Българитѣ.—Борись	41
ГЛАВА VI.	
Царь Симеонъ (888—927)	51
ГЛАВА VII.	
Царь Петръ (297—968)	63
ГЛАВА VIII.	
Западното българско царство. — Царь Самуилъ	73
ГЛАВА IX.	
Българитѣ подъ Византия	80
ГЛАВА X.	
Основание на второто българско царство. — Асѣнь и Петръ (1186—1234).	85
ГЛАВА XI.	
Калояванъ (1196—1207).	95
ГЛАВА XII.	
Царь Иванъ Асѣнь II.	102
ГЛАВА XIII, XIV, XV.	
Прѣмницитѣ на Асѣня II. } Иванъ Асѣнь III. } Татаритѣ въ България. }	110

XIV и XV глави не са отдѣлени (по неспѣгледване) и тѣ се обематъ въ XIII глава.

ГЛАВА XVI.	
Свѣтославъ, послѣдни Тертеровци и видински Шишмановци — Войната съ Сърбия	117
ГЛАВА XVII.	
Царь Иванъ Александръ (1331 — 1355)	125
ГЛАВА XVIII.	
Послѣднитъ български царѣе	130
ГЛАВА XIX.	
Покоряванieto на България отъ Турцитъ	135
ГЛАВА XX.	
Вжтрѣшното състояние на царството	148
ГЛАВА XXI.	
Вжтрѣшнитъ наредби на старото българско царство	177
ГЛАВА XXII.	
България подъ турското иго	186
ГЛАВА XXIII.	
Бърджалийскитъ времена и Пазваноглу	198
ГЛАВА XXIV.	
Русски войни съ Турцитъ	205
ГЛАВА XXV.	
Движение за освобождение политическо и черковно	216
ГЛАВА XXVI.	
Българскитъ черковенъ въпросъ и неговитъ главни дѣятели	231
ГЛАВА XXVII.	
Политическо-революционни движения и българската революционна публицистика	249
ГЛАВА XXVIII.	
Възстанието и кланъето на 1876 год.	259
ГЛАВА XXIX.	
Сѣтнини на кланъето — Сръбска война и Цариградска конференция	275
ГЛАВА XXX.	
Русско-турската война. Сан-Стефанский договоръ и Берлинский трактатъ	284
ГЛАВА XXX	
(повторно.)	
Политическо устройство на Българско	292

ПРѢДИСЛОВИЕ.

Капиталниятъ и сериозенъ трудъ по българската история на младийтъ чешки ученъ и нинѣ министъръ въ Княжеството г. Д-ръ Иричека направи прѣвратъ въ книжната по Отечественната ни История. Отъ когато се яви на бѣлъ свѣтъ тойзи трудъ въ нашата учебна литература се усѣти нужда отъ едно по-пълно, по-систематическо и по-добро, ръководство по тойзи прѣдмѣтъ.

Слѣдъ Иричевата история нашитѣ учебници и ръководства по Отечественната ни История станяхъ неудобни за прѣподаване. При массата отъ нови издирвания въ нашето историческо минжло, старитѣ ръководства на Войникова, Шишкова, Цанкова, и др. имахъ нужда отъ голѣми допълнения, прѣработвания и пр. това, което не станъ.

Ний се заловихми за съставлението на едно ново ръководство по Българската История именно съ цѣль да дадемъ нѣщо по-ново, нѣщо по-пълно, нѣщо по-свършенно.

Съ своята работа ний имахми прѣдъ видъ да доставимъ на български една книга както за сръдни училища, така сжщо и за нашитѣ учители и прѣподаватели.

Ний не направихми много нѣщо. Помжчихми се да съставимъ това ръководство, като взехми за образецъ на съ-

държание и система г. Иричковата История, която на много мѣста просто сме прѣвождали. Отъ своя страна, ний-гледахми да приспособимъ тѣзи История на программата за прѣподаване Историята въ срѣдни училища въ Княжеството.

Твърдѣ малко ний заехми отъ други нѣкои исторически трудове, като гледахми, че г. Иричекъ ни е далъ вече единъ сравнително най-пълненъ трудъ.

Има ли дѣйствително нашата История нѣкакви прѣимущества надъ другитѣ, — нѣма да говоримъ. Смѣемъ да кажемъ само, че нашето ръководство е най-пълно отъ съществуващитѣ; то е съкратено отъ пълната История на г. Иричека. Но ний не се мамимъ съ мисълта, че сми направили нѣщо съвършено.

Ний бихми желали напотивъ да видимъ своята книга подвѣргнхата на една най-строга, но безпристрастна критика. Ний сами виждами, че има какво и що да се критикува: едно защото въ всѣко първо издание се пропускатъ много несъгледани погрѣшки; — друго, защото ний сми имали прѣдъ видъ программата на Бѣлг. Княжество, безъ обаче да е обяснено до сега какво се изисква отъ единъ учебникъ по Бѣлг. История. Най-послѣ, — трѣба да исповѣдами, — времето за съставлението на настоящий ни трудъ бѣше твърдѣ късо, а налѣганията на приятелитѣ твърдѣ голѣмо за да я искарами по-скоро.

Ний сами подиръ отпечатването на своя трудъ сгледахми не малко недостатъци, къмъ поправянето на които и пристѣпихми за едно второ издание, което ще стане въ слѣдующата учебна година. Особенно ний сме рѣшили да измѣнимъ нѣкои критически страници, които сж се пропуснахли у насъ повечето волно, — като сми искали, при нѣманьето на други учителски ръководства,

книгата ни да послужи и за прѣподавателитѣ. Въ слѣдующето си издание ний ще се помжчимъ още да бждемъ по-ясни и достъпни за учащитѣ се.

Ний ще посрѣщнемъ съ голѣмо благодарение всички бѣлѣжки и критики, съ които бихж ни почели частно чрѣзъ писма, или гласно, чрѣзъ печата — нашитѣ учители и историци. Тѣхнитѣ указания, ний вѣрвами, ще ни послужатъ за бждещото поправление и улучшение на нашата книга.

Не трѣбва да забравяме, че хубавитѣ европейски ръководства и учебници сж станжали таквизъ само подиръ дълго прѣработванье, многогодишно поправянье и многократно прѣиздаванье.

ветѣ и въ горитѣ вий срѣщате много камъни, плочи и други таквизъ съ надписи, много монети и стари ссѣдове, които пропадатъ въ рѣцѣтъ на невѣжи куюмджии и користолобиви мастори.

Но всички тѣзи остатки и паметници не сѣ издирени, не сѣ изучени, така щото ний можемъ да говоримъ за първобитнитѣ жители на нашето отечество само по онѣзи малко положителни изслѣдования и заключения, що сѣ направили за това по-личнитѣ истории.

Най-старитѣ жители на сегашната Българска страна сѣ принадлежали на трако-иллирийската челядь, и се дѣлили на двѣ племена: источно и западно.

На источното племе принадлежали Тракийцитѣ, а може и Македонцитѣ, които най-вѣроятно е, както въ наше време Албанскитѣ прѣселенци въ Елада, скоро се подчинили на грѣцкото влияние. Безъ да се мамимъ, можемъ прѣдположи, че и Пелазгитѣ сѣ били тѣхни съплеменници. — Илирийцитѣ и Епиротитѣ сѣ съставлявали западното племе.

Илирийцитѣ сѣ населявали брѣговетѣ на Адриатическо-море, отъ ъстието на рѣка По до р. Генуса (Шкумба) въ Албания; а нѣкъ страната на Югъ отъ тамъ до границитѣ на Еллинскитѣ Итолци сѣ живѣли Епиротитѣ. Можемъ да опрѣдѣлимъ, че между Тракийцитѣ и Илирийцитѣ е сѣществувало таквозъ сродно отношение, каквото между Славянитѣ и Литовцитѣ, Нѣмцитѣ и Скандинавитѣ.

Тракийцитѣ въ днешно време сѣ вече съвсѣмъ изчезнали; поримчениитѣ имъ потомци сѣ сегашнитѣ Румъни (Власи и Молдовани).

Отъ Илирийцитѣ и Епиротитѣ е останѣлъ дивий народъ Албанцитѣ или Арнаутитѣ (Слав. Арбанаси, алб. Шкежитари), на брой до 1,300,000, души. Споредъ издирванията на Хана, Нѣмски консулъ, отъ Илирийцитѣ сѣ останѣли Гегитѣ, които живѣятъ въ Сѣверна Албания, а отъ Епиротитѣ — Тоскитѣ — въ Южна. И сега р. Шкумба дѣли Гегитѣ отъ Тоскитѣ. Языкътъ на еднитѣ и другитѣ е различенъ и освѣнь това забѣлжителна е омразата между тѣзи двѣ братски племена.

Споредъ мнѣнието на Д-ра Фридриха Мюллера, Трако-Иллирийцитѣ най-първенъ се отдѣлили отъ общиятъ индо-германски корень и, като излѣзли изъ планинската арменска страна, завзели Балканскій полуостровъ, и така Албанцитѣ сж най-старий, подиръ Баскитѣ, отъ живущитѣ въ Европа народи.

Много по-подиря дошли Келтитѣ и ударили на Западъ; подиръ тѣхъ отивали Италийцитѣ съ Гърцитѣ, сетнѣ Германцитѣ и най-подиръ Славянитѣ, които, споредъ Мюллера, най-късно се отдѣлили отъ Арийцитѣ.

Границитѣ на тракийскитѣ жилища сж били: на Западъ — Дрина, срѣднѣото течение на Българска Морава и горнята Струма; на Югъ — Егейско море; на Сѣверъ — до Дунавъ, и на Истокъ — до Черно-море. Отъ многобройнитѣ Тракийски колѣна Гетитѣ, по Херодотово време, сж живѣли на Сѣверъ отъ Балкана, по-къмъ морето; въ IV столѣтие до Р. Х. тѣ отчасти минжли Дунавътъ и основали тамъ силно господарство. Отъ другитѣ Тракийци ще поменемъ Кробизитѣ живущи на Видъ и Осма (тогава Артанъ и Ноя) Миситѣ, малко колѣно (расположено на Джибра, тогава Кебра), Трибаллитѣ, отъ горний Искъръ до Дрина. По-късно ученитъ Византийци нерѣкли сѣ това име Сърбитѣ.

Между Тракийскитѣ народи, живущи на Югъ отъ Балкана, особено се отличавалъ воинственний и независимъ планински народъ въ Родопитѣ: Сатритѣ (споредъ Херодота) или Диамитѣ (у Тукидида). На най-високитѣ върхове тѣ имали прорицалище на Диониса съ пророци, бесси (жреци) и съ жрица, както въ Делфитѣ. По Албански бесси ще каже вѣра, вѣрность; отъ това може да се обясни названието и народността на тѣзи жреци. И до сега на Гйозъ-тепе, въ Родопитѣ, се виждатъ развалини отъ стари голѣми здания съ мозаична работа и съ надписи по камъннитѣ стѣни.

Названието на жрецитѣ Бесси било отпостѣ прѣнесено на всички Сатри (мечъ, сатхъръ). Бесситѣ най-късно пазили своята народность отъ всички Тракийци. Около 400 год. под. Р. Х. епископъ Никита Ремеснаемскій имъ про-

повѣдвалъ евангелието; въ V вѣкъ когато всички други Тракийски племена били поримчени и полатинчени (романизовани), Бесситѣ слушали християнското богослужение на своя роденъ языкъ. Още при Иустиниана, Бесситѣ принадлежали, наедно съ Германскитѣ наемници и Малоазиятскитѣ Исаври, въ отборната войска на Византийцитѣ. Главний имъ градъ се наричалъ Бессатръ (сега на това мѣсто е Баткунъ, на Югъ отъ Т. Пазарджикъ).

Най-личното и силното племе на Тракийцитѣ сж били Одриситѣ, смъртни врагове на Бесситѣ, въ коритото на Марица. По край Егейско море сж живѣли Сапеитѣ, въ долината на Струма Дентелитѣ, Медитѣ и Одомантитѣ.

Въ Горня Македония, въ областта на источницитѣ на Вардаръ и Струмица, живѣли Пеонитѣ, на които поселенията се простирали до морето при устието на Струма. Тѣ сж живѣли въ свайни *) постройки, на които съществуването е доказано исторически.

У Херодота се намѣрва много любопитно описание на тѣзи жилища: „Срѣди езерото надъ високи колове били сложени дървени постели, на които отъ сухо се отива само по единъ тѣсенъ мостъ. Най-напрѣдъ всѣки гражданинъ билъ длъженъ да даде стълбове за тѣзи постели; сѣтнѣ тѣ ввѣли въ обичай да ги доставятъ така: Кога се съберялъ да се жени нѣкой той билъ длъженъ да достави три стълбове . . . . Тѣ имали по много жени. На постелитѣ си всѣки правялъ колибка, въ която живѣялъ и една врата, която водяла въ езерото. Дѣцата си тѣ вържали за краката да не би да паднатъ въ езерото. Коньетѣ си и другий работенъ добитѣкъ тѣ храняли съ риба; а риба имало толковъ много, щото всѣки като отвори своитѣ врата, спусне едно копниче въ водата, изважда го слѣдъ малко пълно съ риба.“

Остатки отъ тѣзи жилища сж намѣрени на 1863 год. отъ Француский архивологъ Девиля. Въ Македония и до сега живѣе едно племе: Пианци, у които, споредъ много-

*) Свайни се наричатъ такива постройки, които сж правили на нѣкое мочорливо или блатисто мѣсто, надъ колове, забити въ земята.

трудившии се архиеологъ г. Верковича, се е опазило такова прѣданіе: „Тѣхнитѣ прадѣди били гонени отъ морскитѣ Вили и голѣми води и тѣ си правили колиби надъ водата, въ които спали.“

Между Илирийцитѣ забѣлѣжителни сж горно-италианскитѣ Венети, Истри, Яподи, Либурни, Далмати, Ардеи, и Автарияти, по Бояна и Косово поле, най-храброто и многобройно илирийско племе. По Българската Морава живѣли Дардани, а около Охридското езеро Дассарети.

Отъ Епирскитѣ и Македонски племена да поменемъ само Долопитѣ въ Пиндѣ и Минкеститѣ въ Западна Македония.

Откакъ разгледахми по-главнитѣ колѣна на най-старитѣ балкански жители, ний ще прѣминемъ къмъ тѣхний домашенъ животъ, языкъ и занятия.

Споредъ Херодота, Тракийцитѣ били най-многобройни отъ всички, поне подиръ Индийцитѣ; ако тѣ би имали само единъ повѣлителъ, то щѣхъ да бѣдѣтъ непобѣдими и несравнено по-силни отъ всички други народи. Понеже не се случавя това, тѣ сж слаби.

Тракийцитѣ сж живѣли въ градища и села, занимавали се съ земледѣлие и рударство; но като храбръ и войнишки народъ повече обичали войната и грабежътъ. Почти всички племена имали еднакви нрави. Тѣ имали по много жени; у нѣкои най-любимата се принасяла жертва на смъртний одъръ на мжжътъ, и се погребвала наедно съ него. На момичетата се давала по-голѣма свобода, а женитѣ, които купували, пазяли много строго. Когато се раждало дѣте, всички роднини, като се сберяли, оплаквали го; при това тѣ напомняли всички челоуѣшки злочестини; този обичай и досега е упазенъ у Македонскитѣ Румжни.

Напротивъ, кога умиралъ нѣкой, тѣ го погребвали съ радостъ и пѣсни, и казвали че той сега се ползува съ пълно блаженство, тъй като се отгървалъ отъ всички главоболия.

Тѣ вѣрвали въ безсмъртието на душата. Мъртвитѣ

по-нѣкога изгаряли, а по-нѣкога закопавали; когато вече издигнали гробътъ, тогазъ въ честъ на умрѣлий правяли военни игри и борби. Народътъ почиталъ Ареса, Диониса и Артемида; а царьетъ — Хермеса; така поне били нарѣчени отъ Гръцитѣ.

Празникътъ на Артемида, която по тракийски се зовяла Котисъ или Бендисъ, се отличавалъ съ необуздани хора и игри.

Тракийцитѣ обичали празността и били мастори да пиятъ вино. Тракийцитѣ и Иллирийцитѣ обичали татулруванъето (да си дупчатъ по тѣлото разни образи).

Отъ языка на Тракийцитѣ сж останали твърдѣ малки остатки у старовременнитѣ писатели. Хапъ е най-много издирилъ този языкъ и то благодарение на сравнението му съ албанский. Думата Далмация е тракийска и ще рѣче — страна на овчари.

Въ искусството Тракийцитѣ не били отишли много напредъ. Намѣрени сж нѣкои недодѣлани и невѣщи изображения въ знаменитий замъкъ на Марка Кралевича. Така сжщо на върховетъ на Балкана самъ-тамъ се срѣщатъ изображения на змии, мечки и на други животни. Въ Родопъ, близо до селото Иланджи, въ пустото мѣсто Търло, се намѣрватъ оригинални писма, начертани на двѣ успоредни стѣни. Архиолозитѣ сж доказали, че това сж остатки, отъ до — християнскій периодъ.

Дълго време балканскитѣ стари жители живѣли отдѣлно, раскъсани. Веднажъ само Одриситѣ се опитали да ги съединятъ въ едно господарство. Одриский князь Тересъ съединилъ около 450 год. до Р. Х. много отъ племената въ едно широко господарство, което прѣдалъ сину си Ситалку, добръ познатъ въ Историята.

Севтесъ, наслѣдникъ на Ситалка, повѣлѣвалъ надъ всички страна отъ Дунавъ до Егейско море и отъ Вѣспоръ до околноститѣ на София.

Надъ другитѣ колѣна, що обитавали нататъкъ къмъ западъ, прѣобладавали тогазъ Трибаллитѣ. Подиръ смъртта на Севтеса, — всичко се пакъ раздѣлило и распръснжло.

Филиппъ Македонскій, подиръ кръвопролитна

война, покорилъ Иллирийцитѣ и Тракийцитѣ до Дунавъ и основалъ нѣколко македонски колонии въ Бессатра (Баткунъ), Пловдивъ, Кабила (Ямболъ и пр.) По-многого войски на Александра Великий сж били Трако-илирийци.

Племеннитѣ прѣпири се появили пакъ во време борбата на Диадохитѣ.

Въ III стол. до Христа въ сегашна Босна се явяватъ Келтитѣ.

За Келтитѣ не е било никакъ мжно да ограбятъ и опустошжтъ съвършенно силно ослабнжлий по вината на самитѣ туземци полуостровъ. На южнитѣ поли на Балкана, въ долината на триандафилитѣ, между Балкана и Сръдня-Гора тѣ основали силно господарство съ главенъ градъ Тжле; отъ тамъ сегашното Туловско-поле. Отъ това мѣсто цѣли 66 години (279-213) тѣ безпокоили Тракийскитѣ горци между Дунавъ и Егейско море, както и еллинскитѣ търговски республики при Понтъ и Пропонтида.

Въ Босна Келтскитѣ Скордили владѣли по-дълго време. Тѣ успѣли дору да истрѣбятъ много мѣстни племена.

Въ началото на II стол. до Р. Х. при долнитѣ мѣста на Дунавъ се появили Бастарнитѣ (споредъ Цейса — германско племе) повикани отъ Филиппа III Македонскій противъ Римлянитѣ; тѣ прѣминжли Дунавъ и имали жестоки войни съ Тракийцитѣ и Дарданитѣ. Въ сжщото време прѣминжли Дунавъ нѣкои племена Скити и се расположили въ равнинитѣ на Источна България. Ни Херодотъ, ни Тукидидъ нищо не казватъ за сжществуваньето имъ въ тѣзи мѣста; само Страбонъ поменава за намѣрваньето имъ отъ самъ Дунава

Въ времето на втората пуническа война на полуостровътъ се явяватъ Римляни. Двѣ и половина столѣтия сж били тѣ длжни да се борятъ за да завладѣятъ Трако-илирийскитѣ земи. Отчаянно е било съпротивлението на Илирийцитѣ, Скордискитѣ, Панонцитѣ; много кръвъ била пролѣта, додѣто тракийскитѣ племена се подчинили на Римското иго.

Дарданитѣ и Тракийцитѣ били покорени слѣдъ осем-годишна борба (78 — 71 г. до Р. Х). Въ тѣзи именно

борба е падналъ Апхий Клавдий въ Родопитѣ; Кай Скрибъний Куриоли проникналъ до Дунава и подиръ тригодишна война той билъ удостоенъ за триумфъ; М. Лукиллъ довършилъ завоеванието като стигналъ до Черното море.

По този начинъ, най-силний отъ Тракийскитѣ князе Котисъ, повѣлителъ на Одриситѣ, билъ поставенъ въ редътъ на подвластнитѣ римски владѣтели.

Но и съ това още не е била свършена горската война въ Хемъ и Родопи. Когато въ сѣща Тракия билъ оставенъ мѣстенъ-князь, задълженъ да плаща данъкъ, страната между Дунавъ и Хемъ била покорена отъ Красса и прѣвърната въ римска провинция (22 г. до Р. Х.); тя била нарѣчена Мизия, по името на Мизитѣ, които живѣли тамъ.

Тракия се прѣвърнала въ римска провинция едвамъ при императора Клавдия (въ 46 г.); но и тогазъ по-прѣднитѣ наредби не били измѣнени у Горцитѣ на Хемъ и Родопитѣ.

Нѣма никакво съмнѣние, че непрѣкъсванитѣ войни сж направили да орѣдѣ твърдѣ много населението въ сѣверната частъ на полуострова. Мѣстнитѣ устѣпили мѣста на чужденцитѣ.

Скоро на полуостровътъ се посрѣщнали двата главни языка на римската империя: латинский и еллинский. Тукъ била границата между Истокъ и Западъ. Латинский языкъ се распространилъ най-много на Сѣверъ: въ Дунавска България, Босна и Сърбия; а Гръцкий — на Югъ: въ Источна Тракия и Южна Македония. Че това е било така става ясно отъ надписитѣ, които се намѣрватъ по разни паметници. Поримчванъето се поченжло и отивало много бърже. Въ IV, V и VI столѣтия ний срѣщаа много латински рѣкописи на туземци и латински названия на градища; даже латинский языкъ станалъ официаленъ.

Въ сѣщото време произлѣзла една смѣсъ между латинский и туземнитѣ язици; отъ тѣзи смѣсъ се появилъ румънскый языкъ.

На Балканскій полуостровъ ний срѣщаме и до днесъ много богатъ материалъ за изобразяванье на животътъ подъ владичество на Римлянитѣ; развалини отъ голѣми градове, останки отъ широки пѣтища, безбройни надписи и богати архиеологически находки, които свидѣлствуватъ най-краснорѣчиво за голѣмото развиванье на мѣстната промишленность и търговия; за голѣма жалость повечето отъ всичко това още не е описано и никакъ не е познато.

Трако-илирийското племе всѣкога се е отличавало съ своята необикновена енергия и съ безпокойната си страсть къмъ войната; нѣ повечето пѣти е било на служба у другитѣ и повече е работило въ интереситѣ на своитѣ слаби съсѣди, отъ колкото за уягчаванье на своята собствена сила.

Като служили подъ знамената на Александра Македонскій, Трако-илирийцитѣ покорили Азия за Грѣцитѣ. Въ време на Римлянитѣ юначнитѣ Илирийци не веднажъ сж достигали и до римскій прѣстолъ, подирь блѣскави военни отличавания.

И въ ново време най-добрата подпорка на слабата Порта сж пашитѣ и солдатитѣ Албанци (Арнаути), съплеменници и потомци на онѣзи илирийск и иепирски войници, съ които Александръ Великий побѣди Персидското царство, съ които Пирръ искаше да отнеме Италия отъ Римлянитѣ и Картагенянитѣ, отъ които много прости ратници юначо си прокаравали дѣтъ къмъ прѣстола на римската всемирна монархия.

Най-подирь да се досѣгнемъ до спорний въпросъ: Славянитѣ билъ ли сж първобитнитѣ жители на полуостровътъ?

Учението, че Южнитѣ Славяни сж най-старитѣ първобитни жители на полуостровътъ до сега още не е изчезнало съвършенно. Но неговитѣ проповѣдници не сж съгласни по между си. Павелъ Иосифъ Шафарикъ мисли, че Славянитѣ сж отъ незапаметни времена тукъ наедно съ Тракийцитѣ и Епиротитѣ. Нѣ въ съчинението си Слованске Старожитности той е измѣнилъ погледа си до нѣкъдѣ. Отъ русскитѣ писатели подържатъ тѣзи теория: Бутковъ, Чертковъ, архиепископъ Филаретъ; отъ полскитѣ—Лелевентъ и Бѣловскій; а отъ Южно-славянскитѣ: Сър-

битъ Хаджичъ, Верковичъ, Милоевичъ, Българитъ Беронъ, Раковски, Захариевъ.

Но най-сполучено е разгледалъ този въпросъ нашия ученъ съотечественникъ и познатъ историкъ Маринъ Дриновъ. Сериознитъ издирвания на Дриновъ сж го довели до твърдъ важно научни резултати. Той доказва, че Славянитъ сж поченжли да идватъ и да се заселяватъ въ Балканский полуостровъ едвамъ отъ III столѣтие и че това се е свършило въ VII столѣтие. При всичко, че този въпросъ не е рѣшенъ окончателно, но този погледъ на нашия ученъ историкъ се види най-вѣрний.

ГЛАВА II.

ЗАСЕЛЯВАНЬЕТО НА БАЛКАНСКИЙ ПОЛУОСТРОВЪ СЪ СЛАВЯНИ.

Прѣселяванъето на Славянитѣ въ III — IV столѣтія. — Господаруванъето на Римлянитѣ въ Дакия и сблѣскванъето на Славянитѣ съ Римлянитѣ. — Първитѣ дирки отъ Славянско заселване (колонизация) на полуостровътъ. — Хуннитѣ, Готтитѣ и Българитѣ. — Императоръ Юстинианъ (527 — 565). — Словѣни и Анти въ Дакия въ VI и VII столѣтія. — Аваритѣ. — Паданъето на Аварското и Византийско царства и войнишкото движение на Славянскитѣ племена къмъ силний Пелопонезъ.

Вселенната римска империя ослабнѣла, упаднѣла, а съсѣднитѣ народи това и дирали. Тѣ се втурнали въ сѣвернитѣ и прѣдѣли, гудили край на Римското господаруванъе, проникнали до брѣговѣтъ на Срѣдиземно море и така се настанили въ областитѣ на прочутата империя. Германцитѣ заловили двата западни полуострова; а Славянитѣ покрили съ своитѣ поселения источний полуостровъ отъ Дунавъ до Спарта.

Германцитѣ въ Испания, Галлия и Италия се смѣсили съ тамошнитѣ народи и се прѣтопили отъ тѣхъ или пъкъ били покорени отъ други народи; за това нѣмский елементъ скоро се изгубилъ въ казаннитѣ мѣста.

Но не сѣщото се случило съ Славянитѣ, които и до нитѣ занимаватъ по-голѣмата частъ на Балканский полуостровъ. Тѣ се настанили тукъ тѣй добрѣ, щото макаръ и подпадали подъ чужди рѣцѣ, пакъ се освободявали и сѣкапъ сѣ живѣли тукъ хиляди години.

Кога и какъ сѣ заселили Славянитѣ на Балкан-

ский полуостровъ? Върху този важенъ въпросъ сж исказани много различни мнѣния.

Изслѣдователитѣ сж мисляли, че това събитие е станжло въ периодътъ на великото прѣселванье на народитѣ; тѣ ограничавали продължителността му на едно малко число години.

Полский историкъ Суровецкый е на мнѣние, че Славянитѣ дошли до долний Дунавъ едрамъ подиръ паданьето на Хуннитѣ. При това той утвърдява, че прѣминаването на дѣсний брѣгъ е станжло не по-рано отъ послѣдната четвъртъ на V столѣтие. Сжщий погледъ поддържалъ и Шафарикъ.

Хърватский историкъ Д-ръ Ф. Рачки отнася появяването на Славянитѣ при Дунавъ къмъ времето на господаруването на Хуннитѣ.

Русский писатель Хилфердингъ казва, че Славянитѣ сж свършили двѣ прѣминавания: най-напрѣдъ нѣкои Славяни отишли слѣдъ Готтитѣ, когато тѣзи послѣднитѣ, като сѣгали отъ Хуннитѣ (ок. 375 г.) прѣминали Дунава; бѣтнѣ нападенията на Атила показвали на Славянитѣ пътъ за Византия.

Нашийтъ ученъ историкъ Дриновъ изново и съвършенно прѣработи този въпросъ. Неговитѣ самостоятелни издирвания го докарахъ до неожиданни резултати. За този въпросъ той е издалъ едно прѣкрасно и общедостъпно съчинение на български: Погледъ върху происхождения на Бѣлг. народъ.

Додѣто четирмата познати историци отнасятъ заселваньето на Славянитѣ къмъ периода на великото прѣселванье на народитѣ и мислятъ, че то се е свършило за 50 и не повече години, Дриновъ поддържа, че това прѣселванье не е станжло изведнажъ, а лека-полека и че то се е продължавало цѣли 300 години; то се поченжло въ III столѣтие, а се свършило въ VII-то. Иричекъ приема сжщо този погледъ, който се вижда да е най-вѣренъ. Нъ да видимъ какъ е станжло това.

Въ сегашна Трансилвания (въ Унгария) живѣлъ въ първо столѣтие народъ Даки.

Тъзи Даки били отъ Тракийско племе, а наедно съ тѣхъ сж живѣли много Славяни. Има нѣкой дирки, които доказватъ, че Славянитѣ сж живѣли въ Унгария въ времето на римското господаруване. Траянъ прѣвзелъ Дакия въ 107 година и я присъединилъ на римската империя. Но на 271 година, Дакия, много пѣти нападана отъ варварскитѣ народи, била отдѣлена отъ римската империя.

Римското господаруване въ Дакия е имало не малко влияние не само на Дакитѣ, нъ и на Славянитѣ, както на тѣзи, що живѣли въ сѣща Дакия, така и въ близнитѣ мѣста. Името на тогози, който побѣдилъ Дакитѣ, името на Траяна е станжло толковъ прочуто у Славянитѣ, щото то се чува и до сега въ пѣснитѣ и приказкитѣ на Малоросси, Сърби и Българи. Траянъ е билъ даже записанъ въ числото на славянскитѣ богове. Нашитѣ пѣсни и до днесъ въспѣватъ „царя Траяна“, който има непрѣброими съкровища, и у когото 70 чучори текжтъ растопено злато и чисто сръбро. Много мѣста носятъ у насъ названието на Траяна.

Когато Римлянитѣ се появили въ Карпатскитѣ долини тогазъ произлѣзало първото имъ спосрѣщанье, сблъскване съ Славянитѣ. Това сблъскване е дало поводъ на Славянитѣ да се теглятъ на Югъ.

Между народитѣ, които най-много се борили въ II и III столѣтия съ Римлянитѣ за обладанието на дунавскитѣ страни и на Балканскій полуостровъ, особенно сж забѣлжителни Карпитѣ, отъ които сж получили названье Карпатскитѣ гори и Костобокитѣ. Шафарикъ е показалъ, че тѣзи народи трѣбва да сж славянски. Това е имнѣнието на Дринова. По едно време тѣ били побѣдени и наедно съ други народи били прѣселени въ дунавскитѣ области (298 год.). На Карпитѣ било назначено за жилище Мизия, Тракия и Панония.

Това е било началото на славянска колонизация на Балканскій полуостровъ. Стѣдователно тя се е подкачила много по-прѣди отъ колкото обикновенно полагатъ. Най-напрѣдъ цѣли 200 години Славянитѣ живѣли, както

римскитѣ колони, въ Мизия, Тракия, Дардания и Македония, макаръ, разбира се, распокъсано; сѣтнѣ около 500 г. се подкачили тѣхнитѣ по-самостоятелни походи съ цѣль да си намѣрятъ нови мѣстожителства съ оружје въ рѣцѣ.

И така, въ областитѣ на полуостровътъ въ VI столѣтиѣ Славянитѣ не само че били познати, но вече станжали твърдѣ многобройни и имали не малко влияние въ работитѣ както на полуостровътъ така и на византийската Империя.

Прѣди идването на Славянскитѣ поселенци други диви народи приготвихъ почва за славянската колонизация. Ний ще поменемъ тука за по-главнитѣ нападатели върху Источната Римска Империя, наричана Византийска.

Вестготитѣ, притискани отъ Хуннитѣ, си присвоили за жилища Мизия (376 г.) Подиръ едно страшно сражение при Одринъ (378 г.) тѣ упустили всичко отъ Цариградъ до Алпитѣ. Когато пакъ на 402 год. се удалчили въ Италия и Испания, на тѣхно мѣсто дошли Хуннитѣ. Свѣти Иеронимъ който е билъ свидѣтель на тѣзи опустошения отъ Вестготитѣ разказва, че тѣ като разсипали градоветѣ по тѣзи мѣста, испотрепали жителитѣ имъ и тѣй ги опростаили щото тамъ „орѣдѣли даже звѣроветѣ, и птицитѣ, и рибитѣ.“ Тѣзи свидѣтелства и да сж вѣрни само на половинъ пакъ ний можемъ да си съставимъ едно понятие за работитѣ на Вестготитѣ.

Не се минжали и 50 години, а на Балканский полуостровъ се явяватъ други диви народи, още по-страшни отъ първитѣ.

Тѣ били Хуннитѣ, азиатски народъ, дошли въ Европа въ 2-рата половина на IV-тиятъ вѣкъ. Тѣхното идване прилича на буря, на която нищо не можало да противостои.

Съ безчисленна войска отъ разни чудски, славянски и германски племена, царъ Атила Хунски нападнжалъ Византийската империя, разрушилъ до 70 града и се върнжали у дома си само като му общали всѣка година данъ. Но умрѣлъ Атила (453) г. и се распаднало страшното цар-

ство на Хуннитѣ, слѣпено и поддържано отъ силна ръка, което, както казва Гибонъ, се простирало отъ Великий Океанъ прѣзъ всички Сѣверна Азия и Европа до Атлантическия океанъ.

Съ растурянието на Хунското царство не се прѣкъснали злочестинитѣ на Византийската империя. Тя прѣтърпѣла още едно разорение отъ Ост-Готтитѣ. Този послѣденъ народъ билъ плѣненъ отъ Хуннитѣ, но отгървани отпослѣ тѣ прѣминжли отъ сѣв. брѣгъ на Дунавъ върху южний подъ началството на великий си кралъ Теодориха (ок. 475 г.). Тѣ правили не по-малко поразии отъ своитѣ прѣдшественици въ продължение на 20 год. По-послѣ като сж свършили плячката, тѣ поискали отъ Теодориха да ги води въ друга по-обилна страна. За да имъ угоди, той ги заведе въ Италия.

Тѣзи варварски нашествия произвели ужасно разорение и опустошение въ Полуостровътъ. Най-старитѣ му жители Трако-илирийцитѣ, намалени отъ римското влияние, прѣзъ стотѣ години на това варварско течение още повече и даже съвсѣмъ орѣдѣхъ.

Споредъ свидѣтелствата на тогавашнитѣ историци, отъ Трако-илирийцитѣ се спаси само тѣзи, които успѣвали да се скриятъ въ непристъпни гори и лѣсове, дѣто хищнитѣ варвари не сж могли да ги намѣржтъ.

Това сжщото се случило и съ Ромеитѣ, сирѣчь съ римскитѣ прѣселенци и поримченитѣ Трако-илирийци. Тѣ орѣдѣхъ на едно съ орѣдѣлитѣ градове.

Отъ друга страна и подиръ заминаването на Готтитѣ империята не бѣше отгървана отъ опасности.

Други диви племена и разни нещастия налегнахъ Источната Римска Империя. Работата дошла до тамъ щото византийското правителство се отчаяло да отгърве отъ ржцѣтѣ на сѣвернитѣ варвари придунавскитѣ си владѣния и ги напуснало съвсѣмъ.

То се погрижило само да запази своята столица съ околноститѣ отъ разорение. За това ний видимъ, че Императоръ Анастасий, около 50 г. по Р. Хр. се видѣлъ принуденъ да направи една дълга и яка стѣна отъ Сили-

врия на Мряморно море до Черното. Тъзи стѣна била дълга около 60 мили и отъ Цариградъ била далечъ само 40 мили, което ще каже тя е ограждала само столицата и една малка частъ отъ околията.

Всичкитѣ други области, които се намѣрвали на Сѣверъ и на С. Западъ отъ тѣзи стѣна били оставени на произволътъ на варваритѣ. Византийското правителство и нещѣло да знае заради тѣхъ. Поради това и тогавашнитѣ историци говорятъ за тѣзи страни твърдѣ малко и много тъмно.

Императоръ Иустинианъ, който царувалъ отъ 527—565 год. възстановилъ пакъ властѣта на империята върху тѣзи мѣста. Неговитѣ прочути воеводи и пълководци, макаръ съ голѣми трудове и залѣгания, най-подиръ можахъ да расширочѣтъ Византийскитѣ граници пакъ до Дунавъ, като отблъснѣхъ за малко време задъ него варварскитѣ ижтища и като ги въоружихъ майсторски единъ противъ друго.

Нъ работата е че Иустинианъ намѣри тѣзи области въ много грозно състояние. Тѣ бѣхъ обезлюдѣли, опустѣли, не само отъ жители, а и отъ градове. За да ги подигне колко-годѣ той се заловилъ да стегне разваленитѣ градове и да прави нови. Прокопий, съвременъ неговъ историкъ пише, че Иустинианъ дигналъ на Балканскій полуостровъ до шестстотинъ укрѣпени градове изново или съ поправки. За да ги насели Иустинианъ земалъ разни мѣрки, прѣвеждалъ тамъ колонисти, оставялъ войска, но все напраздно. Той не можалъ да закрили тѣзи области отъ нови нападения отъ страна на варваритѣ.

Кждѣ края на неговото царуванѣе, явяватъ се многобройни нападатели. Най-напрѣдъ още при неговий животъ, а сѣтнѣ при животътъ на наслѣдницитѣ му тѣзи нападателни племена разсипали новитѣ византийски крѣпости и построения, но тѣ не бързали, както своитѣ прѣдшественници да се нагрябятъ съ плячка и да се върнатъ, а гледали да се поселятъ въ опустѣлитѣ византийски области.

Тѣзи нови племена тогавашнитѣ Гръцки и Римски

историци сѣ ги наричали постоянно съ общото име Славяни или Словѣни (Склавини, Склави). Това сѣ били онѣзи славянски племена, които обитавали Дакия и за които Прокопій казва: „Славянитѣ и Антитѣ сѣ единъ народъ. Тѣ нѣкога сѣ носили и едно общо име, „защото въ старо време сѣ ги наричали въобще Спори. „Тѣ занимаватъ голѣма часть отъ страната що е отъатъкъ „Дунава.“ Сѣщото свидѣтелство ний срѣщамъ и у Йорнанда, готскій историкъ и сѣвременникъ Прокопиевъ.

И така, нѣма никакво съмнѣние, че Хунската буря, която расклатила всички Европа, е докарала въ движение и мирното велико-славянско племе, въ неговитѣ стари жилища въ Сѣверо-Источна Европа. Докарала ги е въ движение и довела къмъ брѣговетѣ на Черно-море и Дунавъ. А отъ тамъ, не оставени намира отъ разноплеменнитѣ грабителни дружини, тѣ скоро захванѣли да минаватъ и да се заселяватъ на Балканскій полуостровъ. Тѣ минували тамъ или заедно съ Хунскитѣ и Готтски дружини, или пѣкъ отивали слѣдъ тѣхъ и се заселвали дѣто можали

За първитѣ тѣзи поселения тогавашнитѣ писатели нищо не ни сѣ оставили защото въ населванитѣ отъ тѣхъ мѣста властѣта на Византийцитѣ бѣше прѣмахнѣта.

Но тѣй или иначе, а въ VI-й вѣкъ на Балканскій полуостровъ, смѣло можемъ каза, е имало не малко заселени Славяни, отъ които мнозина сѣ постѣпвали на византийска служба и сѣ достигали до високи чинове.

Сега се вече знае за вѣрно, че императоръ Иустинъ, който отъ простъ селянинъ станѣ византийскій царъ, а сѣщо и сестриний му синъ великий Иустинианъ, сѣ били Славяни. Жената Иустинова се зовѣла Любкинѣя, сестра му Бегленица. Самъ Иустинианъ се именуваѣ Управда, баща му Истокъ, а сестра му тоже Бегленица. Нѣма никакво съмнѣние че тѣзи имена сѣ чисто Славянски.

Иустиниановитѣ родъ е билъ отъ Ведряна, село въ Дарданската областъ. Което ще рѣче, около срѣдата на V-ий вѣкъ въ тѣзи областъ е имало славянско население.

Тѣй тихо и незабѣлѣжено сѣ се прѣселвали Славянитѣ на Балканскій полуостровъ до VI вѣкъ. Отъ тога-

зи обаче се поченватъ цѣль редъ прѣселвания, за които поменаватъ и историцитѣ и които сж ставали съ довольно многобройни дружини. Императорътъ византийски провождалъ на срѣща имъ войски, но на праздно. Въ половината на VI вѣкъ ний ги срѣщама вече на Югъ отъ Балкана. Въ 548 г. Славянскитѣ дружини дошли до Дураццо (на Адриатическо море).

Въ 550 една чета, споредъ Прокопия, отъ 3000 души минала Дунавъ, дошла до Марица и за чудо голѣмо распилѣла византийската войска, която ѣ излѣзла на срѣща.

Тѣзи три хиляди души дошли до Архипелажскій брѣгъ, прѣвзели крѣпость Топиръ и истрепали до 15000 жители. Изъ това може навѣрно да се заключи, че Прокопий се много мами дѣто поддържа че тѣзи чета е била отъ 3000 души.

Подиръ това ний виждаме, че на Балканскій полуостровъ сж прѣминжли довольно многобройни Славянски дружини и на 551 год. стигнали до Солунъ; на 559 год. ударили до Анастасиевата стѣна, дѣто разбили императорската войска; на 578 год. около 100,000 Славяни проникнали дори до Еллада.

Императоръ Тиберий, като видѣлъ, че не може да ги обуздае, нито пъкъ да имъ излѣзе на срѣща, проводилъ посланници при Аваритѣ да ги моли да отворятъ война на Славянитѣ. Императорътъ се надѣвалъ, казва лѣтописецътъ, че Славянитѣ, записани съ тѣзи война, ще оставятъ на мира империята.

Аваритѣ това и търсяли. Тѣ послушали направената тѣмъ молба и отворили бой на Славянитѣ. Трѣба да обадимъ по-напрѣдъ, че Аваритѣ прѣминжли отъ Азия въ Европа около половината на VI вѣкъ и обитавали по това време Венгрия. Историцитѣ ги описватъ като една буйна страшна орда, която е търсила случай да владѣе надъ сѣсѣднитѣ народи.

Когато се поукрѣпили Аваритѣ проводили при Славянитѣ, живуци край долний Дунавъ и Источна Венгрия едно посолство за да поиска отъ тѣхъ да се покорятъ на Аварскій Ханъ и да му даватъ данъкъ. На това Князътъ

на тѣзи Славяни отговорилъ: „Кой е този, чловѣкъ отъ „живущитѣ на земята, който би могълъ да покори нашата „сила и да господарува надъ насъ? Ние сме научени „сами да владами надъ другитѣ народи, а не тѣ надъ „насъ, и тѣй ще си останемъ, додѣ има на свѣтътъ са- „бя и война.“

При това аварскитѣ посланници не стърѣли, въз-
разили доволно грубо и за това заплатили съ главитѣ
си. Ето за какво, Аваритѣ имали да си отмъщаватъ на
Славянитѣ и съ радостъ сж подали исканната отъ Рим-
лянитѣ помощъ.

Какъ се е свършила войната съ Аваритѣ—не е
познато. Знае се само че слѣдъ двѣ години Славянитѣ пакъ
продължили своитѣ нападения или по-добрѣ пресѣл-
вания прѣзъ Дунавъ на Балканският полуостровъ. На 583 г.
тѣ стигатъ дору до Анастасиевата стѣна. Подиръ това сж
станжали още много по-голѣми или по-малки прѣселвания,
така що въ 657 година, споредъ лѣтописецътъ Теофанъ,
Императоръ Константинъ II прѣдприелъ походъ въ Сла-
вяния. Тѣзи Славяния е била тогазъ земя доволно ши-
рока отъ Дунавъ до Архипелагъ.

И така, нѣма никакво съмнѣние, че въ срѣдата на
VII ѣ вѣкъ древнеримскитѣ и византийски области: Малка
Скития, 2-ра Мизия, Дакия, Дардания, Македония, Епиръ
и частъ отъ Тракия сж били изпълнени съ Славяни, и
за това се зовяли Славиния.

Но види се, и тѣзи области не били достатѣчни за
да вмѣстятъ гоститѣ и прѣселенцитѣ Славяни. За това
ний скоро ги виждаме да минаватъ и въ классическитѣ
гръцки области, дѣто тѣ въ малко време напълнили.

Като се размѣстили и утвърдили добрѣ въ тѣзи но-
ви за тѣхъ страни, Славянитѣ, ако и да носѣхъ едно
общо име, не се съединихъ въ едно цѣло политическо
тѣло. Тѣ се подѣлихъ на много малки племена, отъ
които всѣко си имало особено название, особено и у-
правление.

Имената на тѣзи племена не сж всички познати. Но
по-често поменаванитѣ сж:

Седемъ славянски имена, за които говори Теофанъ, че сж живѣли по-край Дунава, между Добруджа и Тимокъ (ок. 678).

Между Дунавъ и Балкантъ:

Сѣверяни, Браничевци, Кучевани, Тимочани, Моравани.

На Югъ отъ Балкантъ:

Загорци, Дреговичи, Моращи;

Въ Македония и Епиръ:

Сакулати, Дреговичи, Бързаци, Смолени, Струмяни, Ренхини, Войничци, Валесичи, Загорци;

Въ Еллада и Пелопонесъ:

Милци, Езерци, Велосичи.

Това сж познатитѣ; а кой може да рѣче, че освѣнъ тѣзи не е имало още и други Славянски племена, за които Византийскитѣ писатели не сж имали случай да споменжтъ?

Всичкитѣ тѣзи и други неизвѣстни намъ Славянски племена се размѣстили по Балканскитѣ полуостровъ въ VI-ий и въ първата половина на VII вѣкъ, но никакъ не — по-късно. Отъ срѣдата на VII-й вѣкъ не намѣрвами вече никакви свидѣтелства за нови Славянски дружини да сж минавали тамъ отъ къмъ Дунава.

Въ разселванието пѣкъ на тѣзи Славянски племена е началото на нашия народъ, началото на нашата Българска история.

Да направимъ сега единъ малкъ погледъ назадъ:

Славянското прѣселвание се е поченжло въ III столѣтие и се е продължавало тако-рѣчи 400 години. Петдесетъ или даже стогодишни прѣселвания едвамъ ли щѣха да сж достатѣчни за да направятъ толкозъ сжщественно измѣнявание въ всички етнографически отношения. Славянитѣ се явявали тукъ постепенно. Най-напрѣдъ тѣ се прѣселили като мирни колонии срѣдъ Трако-Иллирийцитѣ, Румжнитѣ и Гърцитѣ, привикнали на римский общественъ животъ и дали на Византийцитѣ отлични пълководци. Попослѣ въ края на V столѣтие тѣ захванжли да се прѣселватъ на голѣми дружини съ оружие въ рѣцѣ. Шафарикъ се е измамилъ, като мисли, че Славянскитѣ челяди никога не сж се впушчали като въоръжени маси въ Мизия и въ

сѣдиненитѣ съ нея страни, а се явявали всѣкога раскж-
сано и мирно, като искали само да си намѣрятъ удобни
за разработване земи и като прибѣгвали до оружје са-
мо, когато е трѣбало да се бранятъ. Това гледание на
работитѣ е съвсѣмъ идиллично. Истината е, че Славянитѣ,
като занимавали полениитѣ въ Тракия, Македония, Ми-
зия и Иллирия, били сжщий онзи войнственъ народъ,
който прѣзъ срѣднитѣ вѣкове непрѣкъсвано се е борилъ
съ Византийцитѣ и въ наше време не единъ пхтъ е ка-
ралъ Турцитѣ да треперятъ отъ него.

ГЛАВА III.

ДОХОЖДАНЬЕТО НА АСПАРУХОВАТА ДРУЖИНА И ОСНОВАНИЕ НА БЪЛГАРСКОТО ГОСПОДАРСТВО ВЪ БАЛКАНСКИЙ ПОЛУОСТРОВЪ.

Прѣселяванье на уралскитѣ Българи. — Аспаруховата дружина. — Онгълъ. — Числото на дружината. — Родътъ на дружината. — Съвършенното изчезване на сжщитѣ Аспарухови Българи. —
Заклучения.

И така въ края на VII ст. почти цѣлий Балканскій полуостровъ билъ заселенъ съ Славяни. Но тѣзи Славяни не могли да съставятъ едно политическо цѣло, не могли да основатъ едно господарство и да заживѣятъ животъ на единъ цѣлокупенъ народъ. Тѣ продължавали да живѣятъ разпокъсано, отдѣлно, по-особенно, съ други думи: племенно.

Състоянието на тогавашнитѣ Балкански Славяни е било прилично на това на Славянскитѣ племена въ Россия, за които лѣтописецътъ говори: „имяху бо обичаи свои „и законъ отецъ своихъ, и прѣданья, каждо свой нравъ „ . . . . И почиша сами въ себе володѣти; и воста родъ, на родъ, биша въ нихъ усобици, и воевати почаша сами на ся.“

Това лошѣво състояние на работитѣ е дало на Византийцитѣ възможность съ голѣма леснина да се поправятъ, уредятъ, замогнатъ и даже да подновятъ своитѣ нападателни и завоевателни опитвания. Византийското правителство не се забавило да подкачи и напада изново Славянскитѣ племена.

И този пътъ оржжието и влиянието на Византийцитѣ можеше да има сполука, но събитията, които послѣдвахъ, искарахъ ялови златнитѣ имъ мечти и надѣжди.

Около половината на VII вѣкъ отъ къмъ Дунава се

явява една нова дружина, която трѣбоваше да гуди край на племенний животъ между Славянитѣ на Балканскій полуостровъ и да ги съедини повечето въ едно яко политическо тѣло, което би могло да спасе не само независимостта но и народността на Славянитѣ. Казвами и народността си и ставахъ безродни Ромеи.

Тъзи, дружина която бѣше, така да рѣчемъ, отредена за да основе първото българско господарство, не бѣше твърдѣ многобройна, но бѣше войнствена, смѣла, юнашка.

Родътъ на тази дружина не бѣше славянски, както мнозина се мжчятъ (Раичи, Венелинъ) да докажатъ. Тя е била частъ отъ едно чудско или финско племе, називаемо Българи, както това доказва най-добрѣ Шафарикъ и съ него наедно най-вѣщитѣ нови изслѣдователи по нашата история каквито сж Дриновъ, Иречекъ и др.

Въ първата половина на VII-й вѣкъ Българското племе се е скитало между рѣкитѣ Донъ и Волга. Около 660 година, когато умрѣлъ нейний силенъ началникъ Кубратъ, това племе се раздѣлило между петимата Кубратови синове на петъ по-малки дружини, отъ които само двѣ останжли да се скитатъ на тогавашното си бащино мѣсто*) Другитѣ три отидохъ на различни страни да си трясатъ мѣста, удобни за живѣяне. Една отъ тѣхъ прѣмина въ Панония, (сегашно Маджарско); други подъ началството на петий Кубратовъ синъ Алцека се обърнжли къмъ Италия, поселили се въ Молисската областъ, съдържаща три селца и живѣли тамъ много вѣкове. По голѣмината на тази областъ, която обимала три селца, може да се заключава, че числото на Алцековата дружина или орда не е било по-голѣмо отъ 40 — 50 хиляди.

Третята орда или дружина подъ началството на Аспаруха, трети Кубратовъ синъ, прѣминшла рѣкитѣ Днепъръ и Днестръ и се впусншла къмъ Дунава, дѣто на-

*) Тя отпослѣ се прѣмѣстила по-къмъ Сѣверъ и въ това мѣсто между рѣки Волга и Кама основали едно царство, което траило до XIII вѣкъ. Това е била така нарѣчената Чърна България, съ която русскитѣ князове сж имали дълго време война и която Батаевитѣ Татари съсицалъ и истребили или прѣтопили. Частъ отъ Българитѣ живущи при Кама се поруссили.

мѣрила доволно сгоднo за поселяванѣ мѣсто. Това мѣсто било непристѣпно за врагове и се наричало Онглонѣ. Спроти описанието на патриархъ Никифора и на Теофана това мѣсто се е заключавало между рѣкитѣ Прутѣ, Дунавѣ и Черно-море. Това название Онглонѣ е Славянското жгълѣ, което старитѣ Славяни сж произнасяли Онгълѣ. Русскій лѣтописецъ Несторѣ нарича Жгличи една частъ славяно-руско племе, поселено по-отпослѣ на сжщото мѣсто. Татаритѣ, когато се поселили тукѣ въ 1560 г. нарѣкли по языка си мѣстото Буджакѣ, което сжщо така значи Жгълѣ.

И така нѣма никакво съмнѣние, че първото жилище на Аспаруховата дружина е било това мѣсто, макарѣ то и да е било толкозъ малко. Тѣзи дружина е могла да прѣживѣе тукѣ десетина години, прѣди да мине на югѣ отъ Дунава. Това достатѣчно свидѣтельствува, че числото на дружинниците не е било голѣмо. По сравнително прѣсмѣтванѣ можемъ каза, че Аспаруховата дружина не е била по-голѣма отъ 50000 души: едно, защото толкози е била голѣма Алцековата дружина, а може да се приеме за вѣрно че Кубратѣ е раздѣлилъ своето племе между петимата си синове по-равно. Отъ друга страна, и мѣстото дѣто е прѣживѣла десетина години Аспаруховата дружина не е могло да смѣсти по-много души поради своето пространство.

И така ний приемами, че числото на Аспаруховата дружина е било до 50,000.

Аспарухѣ успѣлѣ прѣзъ живѣнѣето си въ Жгѣла да се запознае съ работитѣ на Балканскій полуостровѣ. Той намѣрилѣ за още по-добро и сгоднo да прѣведе тамѣ своята дружина.

И наистина, въ 679 г. той повелѣ своитѣ съплеменници на югѣ отъ Дунава, въ скоро време покорилѣ верянитѣ въ Добруджа и другитѣ седемъ Славянски племена, които живѣли между Дунавѣ, Балкана и Черното море.

Туѣ събитие, — прѣминаванѣето и покоряванѣето на осемтѣ Слав. племена, — е исходний пунктѣ на нашата българска история. Като ги съединилѣ подъ своята власть, Аспарухѣ чрѣзъ това положилѣ основание-

то на едно политическо цѣло тѣло отъ Славянскитѣ племена на Балканскій полуостровъ.

Безъ да влизамъ въ подробности на това знаменито събитие, безъ да разказваме какъ е произтѣзло обединението, ний сме длъжни да поменемъ, че това обединение станало много бърже, тъй щото по-голѣмата частъ отъ тѣзи племена въ VIII в. вече се управлявахъ отъ единъ челоуѣкъ, отъ една воля. Скупомъ зети тѣ съставлявахъ една силна държава, единъ могъщественъ народъ. Тѣзи държава прие името на завоевателната Аспарухова орда, която положи първий камъкъ на нейното основание; тя се нарече Българско Царство.

Отъ тогази племеннитѣ названия, както и племеннитѣ несъгласия, раздори и надваряния въ общата държава зехъ да изчезватъ. Тѣ всичкитѣ като граждани на едно господарство, като части на едно политическо тѣло, зехъ да забравятъ своитѣ минжли неспоразумѣния, слѣхъ се въ единъ народъ, който получи името на царството, въ което се извърши тѣхното тѣсно сближаване и се нарече Български народъ, Българи, което бѣше и името на дошлигѣ Аспарухови дружинници.

Колкото за самитѣ дружинници, Българи, дошли съ Аспаруха, които внесохъ между распокъсанитѣ Славянски племена политическото единство, тѣ се затрихъ въ скоро време, погълнатъ се отъ болшинството на Славянскитѣ племена и не оставихъ въ политическото тѣло никаква дирка отъ своята инородность.

„Тѣй се образова нашиятъ народъ, казва Дриновъ. Макаръ и да прие той името си отъ една малка чюдска дружина, той ни най-малко не веде родътъ си отъ нея, а е потомъкъ на онѣзи многобройни Славяни, които въ VI и VII вѣкове изпълнихъ Балканскій полуостровъ.“

И това нѣщо не е никакъ чудно, защото не е единичъкъ случай въ историята на европейскитѣ народи. Тѣзи история ни прѣдставлява много подобни примѣри, изъ които ний ще поменемъ единъ два.

Сегашнитѣ Французи нѣматъ нищо общо съ нѣмцитѣ; тѣ сж прями потомци на древнитѣ Галло-Римляни; тѣ

съставляватъ една народностъ противоположна на нѣмското племе. Но при всичко това, тѣхното сегашно название: Французи, Франки, или Френци е зето отъ една нѣмска дружина Франки. Въ половината на V в. подиръ Р. X. тѣзи дружина минжла Рейнъ, покорила Галло-Римскитѣ племена, съединила ги въ едно царство, на което и дала названнето си. Това название останж общо за жителитѣ и земята имъ и днесъ тѣ се гордѣятъ съ него.

Този примѣръ е доволно ясенъ; той ни показва нагледно, че както Френцитѣ нѣматъ у себе нищо нѣмско, освѣнъ името, така и Българитѣ нѣматъ нищо Финско-Чудско, освѣнъ названнето. Но слѣдующий примѣръ изъ руската история е още по ясенъ.

Въ IX в. подиръ Р. X. въ сегашна Руссия живѣли много славянски племена, отъ които всѣко си имало свое отдѣлно княжество, живѣли въ раздори и междусобия и постоянни борби. Въ половината на IX в. отъ къмъ Балтийското море дойде при тѣзи Славяни една малка дружина, подѣ началството на Рюрика. Тѣзи дружина бѣше едно Варяжско (Скандинавско) племе, което се зовеше Русъ. Рюрикъ умѣ да състави едно малко княжество отъ славянскитѣ племена, което отпостѣ се утолѣми до толкозъ щото станж Русско Господарство, а славянскитѣ племена се нарѣкохж Русси, Русские, съ името на онѣзи варяжка дружина, която доведе Рюрикъ.

И така, съ Русситѣ се случавя сѣщото, което и съ Французитѣ, което се е случило и съ Българитѣ. На тритѣ тѣзи народи било сждено да зематъ народното си име отъ съвсѣмъ противоположни тѣмъ племена; но чрѣзъ това никакъ не се е измѣнила народността на тѣзи народи: дружинитѣ които ги обединихж бѣхж малобройни и скоро трѣбаше да потънжтъ въ народнитѣ маси, които тѣ събрахж наедно, и то да потънжтъ тѣй, щото освѣнъ името имъ почти нищо не се спазило. Старий Галло-Римлянинъ зелъ да се зове Франкъ, Французинъ безъ да се прѣвърне въ Нѣмецъ; Источний Славянинъ се нарѣкълъ Руссинъ като си останжлъ чистъ славянинъ; така сѣщо и Балканский Славянинъ приелъ ново на-

родно име Българинъ безъ да стане зарадъ туй Финнъ, Чухонецъ, или както се иска на нѣкои Татаринъ.

И въ тритѣ горѣпоменжти народности, пришелческый, чуждий завоевателенъ елементъ трѣбало въ кѣсо време да исчезне, да се погълне отъ завоеванний безслѣдно народъ.

Тукъ трѣба да поменемъ, че отъ языкътъ на Аспаруховитѣ Българи не се спазили никакви остатки. Завоевателитѣ взели языкътъ на многобройнитѣ съединени подъ тѣхна власть Славяни, взели го безъ да оставятъ въ него слѣда отъ своето чудско нарѣчие. Въ наший сегашенъ языкъ и до нинѣ не е издирено нѣкое слово, за което може се каза, че се е завардило отъ языкътъ на Аспаруха. Всички чужди думи що се срѣщатъ въ наший языкъ сж взети изъ гръцки, турски, а може и албански. За никоя чюдска дума не се знае. Сжщото може да се каже и за стройтъ (конструкцията) на языка.

Та и не само сега, а още въ IX и X вѣкове, когато сж били прѣведени повечето черковни книги, въ Българскый языкъ не е имало чюдски думи. Шафарикъ приема, че има въ Българскый языкъ нѣкои чюдски думи каквото сж: кумиръ, капище, влѣхвъ, мълния, исполинъ; по той не мисли, че сж останжли отъ времето на Аспаруха, а по-рано отъ сношенията на Славянитѣ съ чюдскитѣ племена.

Безслѣдното исчезвание на Аспаруховата дружина се доказва и отъ нашата митология, т. е. отъ тѣзи язически повѣрия, които и до сега сж се съхранили тукъ-тамъ у наший народъ. Изъ прѣслѣдванието на нашитѣ язически прѣдания ний виждами, че тѣ досущъ приличатъ на сѣрбскитѣ, рускитѣ, чешкитѣ и пр. Излазя отъ това, че тѣ сж отъ свой чистъ, Славянски корень; чюдски или фински елементъ въ тѣхъ нѣма никакъвъ.

Това сжщото можемъ да рѣчемъ за остаткитѣ, язически обреди, за старитѣ ни обичаи и народни отличия. Ако се намѣри нѣщо въ тѣхъ заето, то може да бжде, но не само отъ Финни.

И така отъ всички данни, които ни е дала до сега сериозната работа на ученитъ историци, изъ всичкитѣ факти ний правимъ слѣдующитѣ си заключения:

Дѣдитѣ ни сѣщински не сѣ били онѣзи дружина Българи, дошли на Полуострова съ Аспаруха или Испериха, но Славянитѣ, които много по-напрѣдъ сѣ се заселили както въ Мизия, така и въ Тракия, Македония, Епиръ и почти на цѣлий Полуостровъ. Крѣвѣта на финскитѣ Българи, която е текла, особено въ жититѣ на дворянскитѣ родове, въ собственна България, — между Дунава и Балкана, види се да е излѣтѣла много отдавна. За смѣсването на господствующий народъ съ подчинений стигалъ периодътъ отъ 250 год. Господствующитѣ народъ, Финскитѣ Българи, като съединили всичкитѣ славянски племена въ едно могъществено господарство, макаръ и да приелъ языкътъ, нравитѣ, обичаитѣ имъ, но прѣдалъ своето име на подчиненитѣ Славяни и на тѣхнитѣ области.

Покорений народъ, Славянитѣ, както тѣ се наричали, макаръ и да погълналъ, господствующий, другороденъ родъ, Българитѣ, но загубилъ пакъ своето име, както това станжло и съ источнитѣ Славяни. И така Аспарухъ основалъ едно славянско господарство на Полуострова, далъ му името на своята дружина, Българско.

Това господарство е имало два периода въ своятъ самостоятеленъ животъ: първийтъ, първото Българско царство, което е сѣществувало около три и половина столѣтия, т. е. отъ 679 — до 1019 или до пълното завойване на тѣзи страна отъ Византия; вторийтъ периодъ — второто Българско царство, което се е появило по-диръ едно сто и педесетъ-годишно гръцко владичество, е траяло отъ 1185 до 1398 г. или до покореието на всички България отъ Турцитѣ.

ГЛАВА IV.

ОТЪ АСПАРУХА ДО ПОКРЫЩАВАНЬЕТО (679—864).

Царь Крумъ. — Аспарухъ. — Тербелъ. — Кор-
месошъ. — Дулоидитъ. — Войнитъ на Констан-
тина V Копронима. — Борби съ Гърци и Франки.
— Церигъ и Кардамъ. — Крумъ; забѣлѣжителни
черти на неговото царуване, — Война съ Ники-
фора. — Война съ Аваритъ и законодателство. — Об-
садата на Цариградъ. — Смъртъта на Крума. —
— Расширяване на могуществото на Българитъ
отъ Цариградъ до Тиса. — Амортагъ.

Дохожданъето на Българитъ до полуострова напра-
вило корененъ прѣвратъ въ работитъ. Византийската импе-
рия добила сега единъ силенъ и опасенъ врагъ — новото
Българско царство. Мизия била загубена безвъзвратно.
За да спасе поне Тракия византийскій императоръ по-
бързалъ да направи миренъ договоръ съ Българитъ, обѣ-
щалъ се да имъ плаща данъ и припозналъ Мизия за тѣх-
на. Колкото за Тракия, на която прѣдстояла опасностъ,
тя била направена провинция и получила особено, воен-
но управление.

Трѣба да обадимъ, че историята на Българскій на-
родъ отъ дохожданието на Аспаруха до похристианчванъето
прѣдставлява дълга върволица отъ кървави походи още
не издирени отъ всѣка страна. Отъ мѣстнитъ свѣдѣния
ний имами само единъ списъкъ отъ често поменавани
князѣе и надписи; всичко, що знаемъ за това време по-
черпвами изъ византийски и франкски извори.

Въ VIII столѣтие полуостровътъ състоялъ отъ три
части. Това сж били: Романъя (така се зовяло римското
господарство у Славянитъ и Латинитъ) — въ Тракия и

въ Македонскитѣ, ахейски, тесалийски, еперски и далматински крайбрѣжия.

България, между Хемъ и Долний Дунавъ:

Славиния отъ Хемъ до Пелопонезъ и до Адриатическо море, която областъ е обемала много племена, за които поменяхми.

Историята на това време състои въ туй, че додѣто Романъа слабѣше отъ постояннитѣ войни, България непрѣстанно и постепенно се распространяваше съ присѣединението на славянскитѣ княжества, и най-подиръ при Симеона (888—927) вече всички голѣми княжества на Славиния влязѣли въ прѣдѣлитѣ на Българското господарство.

Исперихъ (спередъ Гърцитѣ Аспарухъ) основателъ на българското господарство е князувалъ, споредъ свѣдѣнията на списъкъ за князоветѣ, всичко 61 год. (приблизително отъ 640—700 г.). Императоръ Иустинианъ II Ринотметъ, послѣдний отъ династията на Ираклия, се отказалъ да плаща данъкъ на Българитѣ. Тогазъ разсърденний Исперихъ тръгналъ на бой противъ Гърцитѣ, но потърпѣлъ поражение.

Но скоро Българитѣ си отвърнжли. Императорътъ направилъ походъ въ македонската Славиния съ цѣль да не ѝ даде да се присѣдини съ Аспаруховото царство; но кога се връщалъ, Българитѣ го нападнжли, поразили и той се отгървалъ отъ тѣхъ съ мжки.

Аспаруховото господарство е имало тия прѣдѣли: на Истокъ — брѣгътъ на Черно-море, отъ устието на Дунава до Балкана; на Югъ — Балканътъ, — рѣка Нишава отъ сегашний Пиротъ или отъ рѣка Българска Морава; на Западъ — рѣкитѣ Морава и Долня Савва; на Сѣверъ Българитѣ сж владѣли една малка или голѣма часть отъ Банатъ, заедно съ Трансильвания и Влашко съ Молдовия.

Тервелъ (Тербель отъ 700—720 г.) наследилъ Аспаруху.

Този Български царъ се отличилъ твърдѣ много въ своитѣ борби съ Византийцитѣ. Той билъ главна подпорка на Иустиниана II, който билъ сваленъ отъ Цариградский

прѣстолъ. Иустинианъ побѣгналъ съ лодка по устията на Дунава при Тервела, който го приелъ съ почетъ и му се врѣкълъ помощъ.

Тервелъ устоялъ на думата си, събралъ войска голѣма и ударилъ къмъ Цариградъ, наедно съ Юстиниана. Безъ бой Цариградъ се прѣдалъ на българскій юначенъ царь, а Иустинианъ II (Ринотметъ) билъ припознатъ пакъ за императоръ. Тервелъ стоялъ съ войската си до стѣната на Влахерна

Иустинианъ II наградилъ своя избавителъ съ скъпоцѣнни и много дарове. Далъ му, между другото и областта Загорье: часть отъ Южна България (Тракия) а именно отъ Стара-Загора до Бургасъ, наедно съ крайморскитѣ градове Анхиалъ и Месемврия. Самъ императорътъ излѣзълъ на срѣща Тервелу, врѣкълъ му се годишно давание, облѣкълъ го въ императорска дрѣха, нарѣкълъ го Кесаръ (вторий титулъ подиръ императора) и го въвелъ въ Цариградъ. На Тервела гудили тронъ до троня на императорътъ и Царигражданитѣ му се кланяли като на свой собственъ царь.

Любопитенъ е разказътъ на лѣтописецътъ за богатствата и за щедростта на Тервела: той турилъ щита си на земята, съ испжчената страна на долу; върху щита — камшика си, съ който ѣздилъ на конь и постѣ насипалъ пари около щита и камшика; като забилъ копието си въ земята, той натурялъ отъ двѣтѣ му страни до върхътъ копринени платове; раздавалъ пари на войнитѣ отъ цѣли санджци, като грабялъ съ дѣсната си ржка злато, а съ лѣвата — сребро.

Отгърваний императоръ скоро забравилъ доброто на Тервела, нарушилъ съюзътъ и мирътъ и обявилъ война на Българитѣ. Но той билъ разбитъ отъ тѣхъ при Анхиалъ (707).

При слѣдующитѣ трима цариградски императори, Византийцитѣ ту се били, ту живѣли въ миръ съ Тервела додѣ на 714 пакъ станалъ новъ договоръ, който оздравявалъ търговескитѣ мирни сношения. А когато на 717 г. Арабитѣ обсадили Цариградъ, то Българитѣ отишли на помощъ

на Византийцитѣ и отблъснѣли обсадителитѣ Араби. На 719 г. Тервелъ пакъ, се опиталъ да наложи на Византийцитѣ Иустиниана II, но не сполучилъ, защото плановѣтъ му се развалили отъ смѣлий Лъвъ Исаврянинъ, родоначалникъ на нова византийска династия.

Подиръ това ний срѣщамъ на Български прѣстолъ двама Князе, за които не се знае нищо важно. Единътъ е билъ Дулондъ, съ непознато име (720 — 748), а другитъ Севаръ (748 — 753). Съ тѣхъ се свършилъ Аспаруховъ царски родъ (династия).

По-късно се явява **Кормесошъ** (Добре или Кормесъ) (753 — 760), който грабналъ прѣстолътъ подиръ падането на старий княжески домъ Дуло; той е билъ родомъ изъ славянската фамилия — Укиль. Сѣтнинитѣ отъ неговото грабване на прѣстолътъ били начеванъето на страшни междоусобия, и вътрѣшни раздори, които привели младото Българско господарство близо до края на погиванъето.

По-забѣлжителното вънкашно дѣло на Кормесоша е била войната му съ Константина V, нарѣченъ Копронимъ.

Този гръцки императоръ билъ познатъ поради гоненъето си срѣщу иконитѣ и духовенството. Съ Българитѣ той се борилъ упорито и прѣдприемалъ осемъ похода, като смѣталъ да покори съвсѣмъ своитѣ съседъ. Когато обаче взелъ да прави крѣпости въ Тракия, Кормесошъ поискалъ да разбере каква е работата, проводилъ да събере даванъето отъ византийски царъ, който се и отрѣкълъ. Тогазъ Кормесошъ нападналъ на византийскитѣ владѣния, разграбилъ ги и стигналъ до Цариградъ. Но Императорътъ излѣзълъ насрѣща му и въ Балкана между Карнобатъ и Котелъ (Маракъ Боазъ) принудилъ Кормесоша да се помиратъ (755). Но този миръ не билъ дълготраенъ. Слѣдъ три-четири години тѣ го разбили при Бреговъ. (759 г.).

Но въ това време между Българитѣ се явяватъ голѣми безпоредки (760), за причината и характерътъ на които ний-нѣмаме нѣкои точни свѣдѣния. Кормесошъ изчезва отъ сцената. Тогавъ много Славяни оставили България и по Черно-море отишли въ Азия, дѣто се заселили въ Витиния, съ съгласието на Императора. Между това въз-

бунтуванитѣ Българи истребили всички членове отъ царскій родъ Дуло и си провъзгласили за царь единъ гордъ и юначенъ момъкъ Телеца, отъ фамилията Угаинъ.

Телецъ не царувалъ дълго време (760 — 763). България била отслабнѣла много, едно отъ изселванията въ Азия, друго отъ междусобнитѣ борби. За това неговѣтъ походъ въ византийскитѣ области билъ злочестъ. Телецъ бѣ разбитъ страшно отъ императорѣтъ Константина. Последниятъ се върналъ въ Цариградъ съ триумфъ, а военнопленнитѣ Славяни и Българи били убити при Златнитѣ врата. Разяренитѣ Българи не прѣтърпѣли това срамотно поражение, възбунтували се противъ Телеца и го убили.

Новоизбранный князь **Сабинъ**, зетъ на Кормесоша, тозъ часъ стѣпилъ въ прѣговори съ Цариградъ, нъ билъ скоро сваленъ отъ народното събрание и побѣгналъ, при гръцкѣй царь. Византийцитѣ, както всѣкога, умѣли да се ползватъ отъ това.

При всичко това преемникѣтъ на Сабина, **Баянъ** отишелъ въ Цариградъ съ своитѣ болѣри за да направи миръ, който и наистина се сключилъ (764). Съперникѣтъ на Баяна, Уонаръ изъ рода на Акиль, другаръ на побѣгнѣлий въ гръцката столица Сабина, подиръ 40 дни билъ изгоненъ изъ България съ явно нарушаванъе на договорѣтъ.

Преемникѣтъ на Баяна, **Токту** (Токса) паднѣлъ въ едно сражение срѣщу Константина близо до Дунава. Тукъ билъ убитъ и Баянъ. Слѣдъ това Византийцитѣ, видѣли какъ бурята разбила флотата имъ и се оттеглили.

Работитѣ взели други вървежъ, когато умний **Телерикъ** или **Церигъ** взелъ въ рѣцѣ управлението на българското царство. Въ 774 год. Константинъ V седмий пѣтъ излѣзълъ съ войска и флота противъ Българитѣ; но подиръ стиганъето му въ Варна той се убѣдилъ, че не ще имъ направи нищо и сключилъ съ Церига писменно миренъ договоръ.

Подиръ нѣколко мѣсеци Церигъ събралъ войска отъ 12 хиляди и като ги прѣдалъ на нѣколко болѣри, поръчалъ имъ да идятъ на грабителски походъ въ не-

зависима Бърсития (между Вардаръ и Охридъ). Непостоянний императоръ, като узналъ чрѣзъ шпиони за цѣльта на това въоружаване, събралъ завчасъ войска ужъ за противъ Арабитѣ и като нападнълъ ненадѣйно Българитѣ, противъ договора, распръснълъ 12000 души. Като знаелъ, че постигналъ вѣроломно императорътъ се приготвилъ и на другата година (755) пакъ нападнълъ Българитѣ, но този пътъ походътъ му се свършилъ злочесто.

Хитрийтъ Церигъ извѣстилъ императорътъ, че му дотѣгнало да бжде царъ на Българитѣ, че искалъ да побѣгне въ Цариградъ, нѣ нѣмалъ вѣрни хора, и за това го молилъ да му обади нѣкои, ако има въ България, императорски вѣрни людие, за да имъ се искаже и споразумѣ съ тѣхъ. Императорътъ, безъ да се договѣди, съобщилъ му имената на тайнитѣ си хора между Българитѣ. Церигъ заповѣдалъ незабавно да ги изловятъ и убиятъ. Константинъ до толкозъ билъ огорченъ отъ тѣзи случка, щото си скубалъ космитѣ и въ сжщата година свършилъ своя безпокоенъ животъ.

Но на 777 г. Церигъ по непозната причина побѣгнълъ при императора Льва IV, билъ кръстенъ въ Цариградъ, оженилъ се за императорска царевна и билъ назначенъ патриций. Неговътъ преемникъ **Кардамъ** подновилъ борбата срѣщу Византийцитѣ. Той разбивалъ четири пѣти въ Тракия войскитѣ на малоопитний Константинъ, на мѣстото на когото управлявала майка му, прѣкрасната атинянка Ирина. Той принудилъ Гърцитѣ да му плащатъ всѣка година даване (791—796).

Но при всичко че Кардаму много провървѣло, много по-голѣми работи оставало да извърши неговий наследникъ, Крумъ.

Около 802—807 година на Българскій прѣстолъ сѣднълъ най-силний отъ всички български царѣ, страшний **Крумъ** неуморимъ и непоколебимъ воинъ.

Когато се въцарилъ той, Българското господарство състояло изъ Дунавска България и Влашко и така то се простирало отъ Балкана до Трасилванскитѣ Карпати. Крумъ прѣвзелъ повечето отъ источна Венгрия и византийскитѣ области до Цариградъ.

Въ Венгрия ослабенното Аварско царство било покорено отъ Карла Великий (796 г.). Всичка страна до Дунава била подвластна на Франкитѣ, които оставяли свободенитѣ Славяни да се управляватъ отъ своитѣ мѣстни Князове. Българитѣ живѣли на Истокъ отъ Франкитѣ; а на Сѣверъ било Велико-моравското царство. Аваритѣ се прибрали у Франкитѣ, а часть постъпили на българска служба.

Столицата на Крума била Прѣславъ. Неговото царуване се отличава въ много нѣща отъ това на прѣдшественникитѣ му. Отъ българскитѣ господари той първи е разбралъ, че на България е необходимо господарствено устройство. Той е спомогналъ съ сполученни законодателни мѣрки, да свърже Тисскитѣ и Дунавскитѣ Българи, да обедини пришелцитѣ съ туземцитѣ и да даде на господарството траенъ животъ. — Въ вѣнканшната си политика той се е стремилъ не само да се бие съ Византийцитѣ, но да придобие естествени граници и да ги заварди отъ всяка една страна. Неговата упорна борба съ Византия нѣмала вече изключителна цѣль само за обогатяване; тя е произлѣзвала и отъ съзнанието, че е нужно да се измжкнжтъ изъ игото поробенитѣ славянски племена и да се отнеме Цариградъ, съ покорението на който би се оздравило за всѣкога господарственното могъщество на България; най-послѣ неговитѣ походи къмъ Сѣверъ сж били прѣдизвикани отъ политически съображения: да влѣзе въ свръзка съ славянскитѣ племена и да създаде за господарството си яка прѣграда, която би запрѣла нахлуйванъето на Варваритѣ.

Крумъ се отличилъ най-напрѣдъ съ това, че е подигналъ покоренитѣ отъ Аваритѣ Панонски (Тиски) Българи и ги освободилъ. За това тѣ го избрали за царъ. Послѣ той отблъснжалъ силнитѣ нападения на Карла Великий и като присѣдинилъ Дунавска България съ Панонската, укрѣпилъ и двѣтѣ, изъ които се образувало могъщественното и пространно българско господарство.

За Крума има едно доста забѣлжително прѣдание, относително законодателнитѣ му работи. Когато Крумъ хваналъ много плѣнни Авари, то ги попиталъ:

— Отъ какво, споредъ вашето мнѣние, погиняхъ вашиятъ царъ и вашето племе?

— Отъ туй, отговорили Аваритѣ, че съдбитѣ и распри-тѣ се умножихъ у насъ; лихоимцитѣ и крадцитѣ станяхъ съдници; народътъ се прѣдаде на пиянство и чиновницитѣ се нахвървихъ на подарки (рушвети); всички се заловихъ за търговски спекулации и единъ друго мамяхъ.

Крумъ като взелъ прѣдъ видъ всичко това, за да прѣдварди и своето царство отъ пропадане, издалъ тѣзи закони:

1-о. Всѣки чиновникъ и членъ отъ съвѣтътъ да се осажда на смъртъ, когато се улови и докаже, че е билъ за нѣщо подкупенъ, или е употребилъ нѣкаква си клевета или интрига.

2-о. Да се земе за хазната всичкий имотъ на тогова, който се улови, че е прибралъ или крилъ въ къщата си нѣкой чиновникъ, който е вече обвиненъ като грабителъ и обезправдателъ.

3-о. Да се искоренятъ всички лозя за да се не опиватъ хората.

4-о. Да се отрѣзватъ ръцѣтъ и строшаватъ колѣнитѣ на уловенитѣ въ кражба, а тѣй сящо и на изедниците; ако ли нѣкой попроси нѣщо да му се събира, колкото му трѣба, за да бждатъ бѣднитѣ безгрижени и да се неискхайтватъ да крадѣтъ. — Невърви ли нѣкой по този законъ да се обажда.

Въ царуванѣето на Императоръ Никифоръ Българитѣ се явяватъ (809), въ областта на Стримона и завладѣватъ Срѣдецъ (София), който до тогазъ оставалъ въ ръцѣтъ на Гърцитѣ.

Разсърдения Никифоръ за да си отмъсти прѣдприелъ противъ Българитѣ походъ, който се свършилъ за него твърдѣ безславно. Той наложилъ огромни давания и свикалъ нови и много войски за да сполучи. Двѣ години се готвилъ Никифоръ, двѣ години се обрѣжавалъ и най-подиръ ударилъ по България и прѣзъ три дни „бѣснѣлъ безумно“, грабилъ все що можалъ и запалилъ аула (резиденцията)

на Крума и съ високомѣрие отхвърлилъ всичкитѣ му мирни прѣдложения.

Но съдбата наредила, щото сполучливото начало да има най-лошъ край. Никифору съкашъ било писано да се повърне въ Византия. Крумъ прибѣгналъ до военна хитростъ; заповѣдалъ да заградятъ всички прѣходи и устия на Хемъ съ дървета като съ стѣни.

Никифоръ се смаялъ що да прави, когато съгледалъ каква примка му приготвилъ Крумъ. „Ако само се прѣвърнемъ на птици, тѣй ще можемъ да избѣгнемъ отъ тукъ“, говорилъ гордий Византиецъ.

Два дни се минжло тихо; въ Сѣббота прѣзъ нощта, на 25 Юл. 891 г. се чуло дрънкане на оружия и движение на войската. Гърцитѣ се растреперали отъ страхъ, сбъркали се и не знаели що да вършатъ. Въ тъмни зори Българскитѣ войски нападнали Никифоровий станъ, избили всичкитѣ му хора, него самага и всичка войска. Плѣнници Крумъ не вземалъ.

Побѣдителтъ Крумъ заповѣдалъ да затъкнатъ главата на злочестий Никифоръ върху копие и да я разносятъ за показъ нѣколко дни. Послѣ той поржчалъ да я оковатъ съ сребро като чаша и пилъ изъ нея въ време на угощенията си здравици за гоститѣ си.

Подиръ това знаменито сражение, Крумъ отишелъ въ Тракия и Македония, ограбилъ всичка страна, а жителитѣ заедно съ епископитѣ имъ откаралъ въ плѣнъ; въ това време разбунтуванитѣ гръцки войски прѣчкали на императора Михаилъ Рангаби за да се опре Круму.

Въ 812 г. Крумъ прѣвзелъ обсажданитѣ приморски градове Месемврия и Дебелтъ съ помощта на единъ покръстенъ арапинъ, строителъ на обсадни машини, който билъ побѣгналъ отъ гръцка служба; тамъ Българитѣ взели и много гръцки огънь.

Императорътъ правилъ нѣколко мирни прѣдложения, но когато тѣ били все отхвърлени, сбилъ се съ Крума на 22 Юлий 813 г. при Одринъ, но билъ разбитъ на глава. Левъ Армянинъ сполучилъ въ това време да грабне короната отъ побѣдений императоръ.

Опияненъ отъ тѣзи побѣда Крумъ се расположилъ на лагерь „като новий Сennaхерибъ“, прѣдъ Цариградъ отъ Влахерна, при Златний Рогъ, до Златнитѣ Врата, на морскій брѣгъ. Тайнственни обреди се правили прѣди началото на обсадата. Крумъ, както разказва Симеонъ Логотетъ, приносялъ жертви по своя обичай, като колялъ прѣдъ Златнитѣ Врата хора и добитѣкъ; като си накувалъ по-напрѣдъ краката на морскитѣ брѣгъ и като се умилъ, той поржиль своята войска, приемалъ поздравления, прѣминялъ посрѣдъ много жени, а тѣ го восхвалявали до небеса.

Додѣто произлязало това въ Крумовий станъ, Цариградскитѣ жители гледали отъ високото на стѣнитѣ, и никой не смѣялъ даже да му побърка, а камо ли да му хвърли нѣкое копие. Но когато Крумъ се убѣдилъ, че обсадата му не ще сполучи, той самъ прѣдложилъ твърдѣ полезенъ за себе миръ съ условие да му се плаща всѣка година даване, много празнични дрѣхы, нѣколко хубави мори и да си забие копие то прѣдъ Златнитѣ Врата.

За да свържи този миренъ договоръ Крумъ билъ поканенъ задъ града при църквата Св. Врачъ, обезоруженъ и само съ четирма другари. Тамъ българскій царъ слѣзълъ отъ коня си, сѣдналъ на земята и взелъ да се прѣпира съ пълномощницитѣ. Внукъ му държалъ коня. Въ това време безъ-надѣжби изъ едно скришно мѣсто изкачатъ нѣколко обржжени Гърци и нападатъ страшний Крумъ. Но българскій царъ съ бързината си сполучилъ да избѣгне отъ вѣроломното убийство, като оставилъ другаритѣ си, които загинали.

Вече неможилъ да стърпи Крумъ; та и ималъ право вече да мсти. Разярени като лви, войницитѣ му за малко време опустошили всичко около Цариградъ: църкви, палати, къщи, кораби и други сгради; при Кючукъ-Чекмедже, прѣдъ Цариградъ той унищожилъ римскій камененъ мостъ; Крумовий братъ въ това време прѣвзелъ измъченний отъ гладъ Одринъ. Безброй плѣнни, наедно съ добитѣкътъ и покщинната имъ, били откарани въ дунавска България. Но опасността за Цариградъ прѣминяла.

Въ 814 год. императоръ Левъ дошелъ до Месемврия и въ една нощна битва на-смалко пцѣлъ да вземе въ плѣнъ Крума. Подиръ това Крумъ пакъ почелъ да се готви за новъ походъ въ Цариградъ. Той събралъ страшна войска, повикалъ на помощъ Аваритѣ и жителитѣ отъ Славиния и приготвилъ всѣкакви обсадни оръдия. За да се дигнатъ тѣзи нѣща били пригтовени 5000 кола, оковани съ жельзо и много добитѣкъ.

Византийскій императоръ сѣщо така взелъ прѣдпазителни мѣрки.

Но додѣто ставали тѣзи страшни приготовления и отъ двѣтъ страни, разнесла се като гръмъ вѣстѣта: умрѣлъ Крумъ! И наистина умний български царь починалъ отъ многотрудний си и многополезенъ животъ на 815 год. на 13 Априлий отъ дамла (ударъ), подобно на Атилла.

Споредъ едно показание наслѣдникъ на Крума билъ **Цокъ**, а споредъ други нему наслѣдовалъ Дукумъ, а послѣдному Диценгъ.

До 820 год. се явява **Омортагъ** или **Мортагонъ**. Този български царь е забѣлѣженъ по това, че се отрѣкълъ отъ всичкитѣ планове на Крума касателно Цариградъ и заключилъ съ Императоръ Лева прѣмирие за 30 години за да има възможность и обърне всичкото си внимание на Западъ. Въ 823 год. той помогналъ императору Михаила II противъ възстанжлий му пълководецъ Тома, на когото нанесълъ поражение подъ Цариградъ. Тома бѣгалъ въ Одринъ, тамъ билъ издаденъ и набитъ на колъ.

Мортагонъ развалилъ дружелюбнитѣ отношения съ Франкитѣ въ Панония (на 818 год.) поради това, че Тимочанитѣ, живущи тогазъ въ днешна Сърбия и Бодрицитѣ на Тисса прѣминжли отъ Българитѣ къмъ Франкитѣ. Въ това сѣщото време възстанжлъ противъ Франкитѣ и хърватскій великий Жупанъ Людовитъ. Въ първото си сражение Людовиту се удало да разбие Франкитѣ. Но отпослѣ, когато го убили (823), Франкитѣ завзели хърватско и така изново се сблѣснжли съ Българитѣ.

Спорътъ се породилъ за опрѣдѣления на границитѣ.

Въ 827 година Българската войска тръгна на-горѣ по Драва, прѣвзела Панония, подчинила тамошнитѣ Славяни на Българскитѣ началници.

Но това не се продължавало за дълго. Само Сирмия (до 1018 год.) и Венгрия до идването на Маджаритѣ останали подъ Българска власть.

Не се знае положително, кой е наслѣдовалъ Мортагону. Но може да се приеме, че неговъ наслѣдникъ билъ синъ му **Пресѣямъ**, който отишелъ да се бори три години съ Сърбитѣ. Този походъ, както и Цериговото ходенѣе при Бърсацитѣ (въ 774) и прѣспирнитѣ съ Тимочанитѣ въ 818 год. сж епизоди изъ историята за разширяването на България въ Славиния.

Споредъ охридскій архиепископъ Теофилактъ Омортагъ оставилъ трима синове: Нравота или Воинъ, Званица и Маломиръ.

ГЛАВА V.

ПОКРЪСТВАНЬЕТО НА БЪЛГАРИТЪ. — БОРИСЪ.

Борисъ. (около 852 — 888 г.). — Константинъ и Методий: първи Славянски апостоли. — Обръщането на Българитъ въ християнство въ 864 г. — Колебание на Бориса между Римъ и Византия. — Борба между патриархътъ и папата. — Основане на първата българска иерархия (870), — Значението на Кирила и Методия. — Смъртта на първий. — Господарството на Святополка въ Велика Моравия. — Князь Владимиръ. — Борисъ 907 г.

Борисъ, синъ на Пресѣяма, а споредъ Теофилакта, на Звиница, стѣпилъ на бащиний си прѣстолъ около 852 г. Неговото царуване е знаменито по това, че 1-о прѣдѣлитъ на Господарството се разширяватъ; 2-о тогазъ Българитъ приели християнската вѣра.

Всичката половина отъ царуването на Бориса е занемата въ война съ Гърци, Сърби, Хървати и Франки. Когато се свършило трийсегодишното прѣмирие на Мортагона съ Византийцитѣ, Борисъ ударилъ на Тракия, но безъ успѣхъ.

За да си отмъсти за поражението на Пресѣяма, той нападналъ Сърбитѣ, но тѣ го надвили и взели даже сина му Владимира въ плѣнъ. Борисъ билъ принуденъ да направи миръ съ тѣхъ.

Сжщо безуспѣшно той свършилъ прѣспирнитѣ си съ Хърватитѣ. Но отсѣгнѣ кога, Властимировитѣ трима сина взели да се каратъ въ Сърбия, най-старий отъ тѣхъ достигналъ еднодържавие съ помощта на Бориса.

По тойзи начинъ българското господарство тогазъ се прострѣло на Западъ до Ибаръ. Въ Стара Македония

то също се разширило, така що Охрида влазѣла въ прѣдѣлитѣ на България. Това разширяване на българското господарство на Юго-западъ станало причина щото грѣцкѣй императоръ повикалъ прѣселенци Тѣрци въ Македония за да защити Солунъ и Воденъ.

На Сѣверо-западъ господарството на Бориса се простирало до земята на Хърватитѣ и Франкитѣ. Като съюзникъ на Моравскѣй Князь Ростиславъ, той се билъ съ Франкитѣ и помогналъ му противъ Нѣмцитѣ; така се въздигнала Великата или Горня Моравия на високо стѣпало отъ сила и слава (853). По сѣтнѣ Людовикъ Германскѣй направилъ съюзъ съ Бориса противъ Ростислава (864) и този съюзъ траялъ до края на IX столѣтие.

Въ това време въ духовното развиване на южнитѣ и западни Славяни билъ приготвенъ единъ великъ прѣвратъ. Този прѣвратъ направили двама братия, на които всички Славяни во вѣки вѣковъ ще имъ бѣждатъ признателни и благодарни. Съ тѣхната помощъ Славянитѣ били введени въ кръга на образованитѣ народи на Европа, тѣй като тѣ положили основание на писмото, книжнината и богослуженията на отечественний языкъ.

Тѣзи двама братия били Константинъ и Методий. Тѣ се родили въ Солунъ, който него време иматъ голѣмо значение, поради голѣмата си търговия и учебнитѣ си заведения. Баща имъ Левъ, богатъ и знатенъ чловѣкъ, билъ воененъ началникъ при Солунскѣй стратегъ. Може да се говори положително, че тѣ били Славяни, защото както свидѣтельствува за това Императоръ Михайлъ III: „Солуняне всѣ чисто Словянски бесѣдуютъ.“

Константинъ (роденъ на 827 год.) подиръ смъртта на баща си (847) отишелъ въ Цариградъ, наедно съ младий Михайлъ III, за да се възпитава подъ ръководството на патриарха Фотия. Още тогазъ въ него се появила склонность къмъ уединяването и скроменъ нравъ. Нему по се харесалъ труженническѣй животъ, който си избралъ. Той се отличилъ отъ рано съ учеността си, и за това билъ назначенъ библиотекаръ при патриарха, а послѣ и учителъ на философията. Тѣй като той зна-

ялѣ отлично источнитѣ язици, то въ 851 год. му повѣрили да иди посланникъ въ господарството на Халифа.

Методий билъ мирянинъ. Поради значението му въ Солунско, Императорътѣ му довѣрилъ управлението на Славянското Княжество въ Тесалия, която още тогазъ принадлежала на Славянитѣ. Подиръ нѣколко години Методий се отрѣкълъ отъ мирскій животъ и отишълъ та станалъ калугеринъ (монахъ) въ Олимпискій мѣнастирь. Тукъ при него дошелъ и братъ му и отъ това време вече се не дѣлили.

Византийскій Императоръ провождалъ двамата братя да кръстятъ Хозарскій Ханъ. По сѣтнѣ (862) тѣ били испроводени при моравскій Князь Ростислава, който искалъ сжщо така да се покрѣсти. Въ Велеградъ, столицата на Моравия, Константинъ и Методий били срѣщани радостно отъ Князя и отъ народа (863).

Мисли се, че Константинъ по-рано вече билъ изна-мѣрилъ Славянското писмо (споредъ Храбра въ 855 г.); споредъ нѣкои си, той даже вече прѣвелъ нѣкои части отъ святото писание — а именно евангелието отъ Иоанна.

Дѣятелността имъ въ Моравия се поченжала съ проповѣданъето на словото Божие на славянски, съ обучава-нъето на младитѣ Моравяни въ Християнската вѣра и съ прѣвожданъето на священнитѣ книги.

Още въ VI вѣкъ е имало довольно Славяно-Българи покрѣстени; тѣхний брой отъ година на година се умножавалъ, така що кждѣ началото на IX вѣкъ, почти всички Славяни, въ Южна Македония, въ Тесалия, Епиръ, а отчасти въ Еллада и Пелопонезъ сж били вече Християни. Но като нѣмали още свои книги, нито пъкъ свое писмо тѣ били принудени да слушатъ Богослужението по гръцки, да четятъ и пишатъ сжщо така и да се смѣтатъ за доховно стадо на Цариградската черкова. По този начинъ Славяно-Българскій елементъ гиняше, гълташе се отъ Гръцизма.

Въ 861 г. Българскій царъ Борисъ далъ новъ вървежъ на работитѣ; той приелъ официално Християнската

вѣра, направилъ я господствующа въ царството си, и по този начинъ се появила и отдѣлна Българска черкова.

Това станжло така:

Борисъ съгледалъ, че отъ вредъ е обиколенъ съ Христиани: Франки, Моровани, Византийци. Политически съображения го накарали да се позамисли върху приемането на Христианската вѣра, както това сж сторили по-послѣ Русский князь Владимиръ и Маджарский Стефанъ.

Най-напрѣдъ Борисъ влѣзълъ въ прѣговори на Западъ съ краля Людовика, който прѣзъ есеньта на 864 г. съобщилъ на папата че Българский царъ иска да се кръсти. Но условията, които прѣдложилъ Людовикъ не се харесали Борису и той послѣдовалъ примѣра на Ростислава и се обърналъ къмъ Цариградъ.

Тогазъ на-скоро се случилъ голѣмъ гладъ въ България и Борисъ билъ подкачилъ война съ Михаила III, Императоръ Византийски. Подиръ нѣколко побѣди, Борисъ пристанжлъ на миръ и се възползвалъ отъ този случай за да приеме христианството отъ Византийцитѣ. И наистина Борисъ билъ кръстенъ тамъ на мѣстото, дѣто станжали мирнитѣ прѣговори. Императоръ Михаилъ билъ неговъ кръстникъ и за това Борисъ се нарѣкълъ въ кръщението Михаилъ.

Въ сжщото време много болѣри приели кръщение. Въ направений миренъ договоръ, Гърцитѣ устжили на Българитѣ областъта въ политѣ на балкана, Загорье.

Така излага това знаменателно събитие Голубинский, твърдѣ добросъвѣстенъ изслѣдователъ Русинъ. До него имаше едно мнѣние че Борисъ се повлиялъ отъ картината на страшний сждъ, исписана отъ нѣкого си Методия; — и друго че сестрата на Бориса ужъ като била въ плѣнъ у Гърцитѣ приела христианството, а когато се върнжала побудила брата си да послѣдова примѣра ѝ.

И двѣтъ тѣзи мнѣния сж недостовѣрни. Борисъ е приелъ христианството не по вънкашно влияние, а по собственото си побуждение; ако той да бѣше обърналъ отъ миссионери отпослѣ той не би се толкозъ колебалъ между Римъ и Византия. Че гръцки миссионери не сж били

причина за това толкова важно рѣшение на българскій князь, става ясно отъ думитѣ на тогавашний патриархъ Фотия, който счелъ покръщението за неоспоримо събитие.

Като се върналъ отъ походъ Борисъ съ всички мѣр-ки се мжчилъ да склони поданнитѣ си за да приемжтъ новото учение; но при това срѣщналъ силно опиранье, голѣма прѣчка отъ страна на болѣритѣ, които си оста-вали вѣрни на язичеството. Тѣ възбунтували по-голѣ-мата частъ отъ народа и се опитали да свалятъ отъ прѣ-стола Бориса, а на негово мѣсто да си покачатъ язически царъ. Възстанието се свършило гибелно за самитѣ бун-товници. Борисъ повелѣлъ да накажатъ болѣритѣ съ женитѣ и дѣцата имъ, всичко 52 души; други цѣли родове били истрѣбени. А простий народъ билъ отпуснатъ и опростенъ.

България, която отъ язическа станжала християнска, скоро станжала елдорадо за разни религиозни апостоли, павликяни, манихеи, богомили, които поради новий прѣ-вратъ се надѣвали да намѣрятъ тамъ привърженици. Ос-вѣтъ това тѣмъ благоприятствувало твърдѣ много коле-банието на Бориса между Римъ и Византия и неспостоян-ството въ исповѣданието на вѣрата, което отъ това е произлязло.

Покръщаването на Българитѣ се случило въ това време, когато между Римскій Папа и Византийскій Па-триархъ се поченжала борба за първенство. До тогава всички патриарси се считали равни по между си, като еднакви духовни глави на Христовото стадо. Но въ IX в. Римскій Патриархъ, Николай I папа, съ своето чрѣз-мѣрно властолюбие растури това духовно равенство и се нарѣче глава надъ другитѣ. Освѣтъ това, той введе единъ новъ догматъ въ черковата, именно че Духъ святи происхо-ди не само отъ Бѣга-Отца, ами и отъ Бога-сина (filioque).

Гръцкій Патриархъ по него време билъ многоученний Фотий. Той възстанжалъ противъ властолюбието и нововве-дението на Николая и го изобличилъ съ своето пламенно слово. Отъ тукъ цѣлъ редъ прѣспирни, проклинания и афо-ресвания единъ другигу между Римскій папа и Цариград-скій патриархъ.

Въ такова прискърбно за вселенската черкова положение се появи българската народна черкова, която станжала поводъ за уголѣмяване на распритѣ. И Римскій папа и Цариградскій патриархъ искали да подчинятъ на себе си това новопрѣобърнато християнско паство.

Първитѣ проповѣдници на християнството въ Българското царство били испратени отъ Фотия, когото българската черкова испърво припознала за свой духовенъ пастиръ и отецъ. Тѣзи проповѣдници учили Българитѣ на словото Божие и извършвали богослужението споредъ българскитѣ книги, които бѣхъ вече написани отъ святитѣ Солунски братия. Самъ Фотия написалъ нѣколко писма до Бориса, въ които го поучавалъ на евангелскитѣ истини. Всичко отивало добрѣ до 866 год. отъ тогава ний виждаме Бориса да иска да се отмѣтне отъ Фотия и да завързва сношения съ противника му, съ Николая.

Причината на това, споредъ римски источники, била, че ужъ Борисъ се убѣдилъ въ истината на папскитѣ учения. Но това е невѣрно. Причинитѣ сж били: едно, защото Борисъ неможалъ да гледа че зависи черковно отъ едно слабо мѣсто, каквото е било за него Византия; друго, защото папскитѣ агенти му сж подавали разни обѣщания.

Въ 866 г. Борисъ праща при папа Николая посолство съ писмо, въ което проси да му се проводятъ проповѣдници, защото таквизъ се появили отъ колѣ и конопецъ въ България. Най-важното въ писмото е дѣто Борисъ искалъ за България патриархъ и питалъ кой ще постави такъвъ. Папата се прѣнесълъ отъ радостъ, испроводилъ Борису нѣколко епископи отъ които двама били извѣстнитѣ: Павелъ Пиомбинскій и Формоза Портуанскій. Заедно съ това той написалъ дълго и широко писмо Борису, въ което отговаря подробно на всичкитѣ му въпроси. На питанъето му за Български патриархъ, Николай отговорилъ неопрѣдѣленно и избѣгателно. Но Борисъ не се задоволилъ съ този отговоръ, и незабавно проводилъ втори пътъ въ Римъ за да иска, ако не патриархъ, а то поне архиепископъ да му се постави тутакси, а именно за такъвъ прѣдложилъ Формоза.

Съ тогози Борисъ се съгласилъ прѣдварително. Папата обаче позналъ, че тукъ се крие хитростъ, че, чрѣзъ архиепископъ, Борисъ скоро ще си добие и патриархъ. За това той отхвърлилъ исканъето му и отдалечилъ Формоза съвсѣмъ изъ България, като му испратилъ други двама, отъ които му прѣдлагалъ да си избере, кого ще. Но ясно било, че Борисъ не искалъ само архиепископъ, защото той не рачилъ да приеме ни одного отъ прѣдложенитѣ, а самъ прѣдложилъ за такъвъ Марина, диякона, който идвалъ веднажъ въ България и Борисъ го знаелъ, че ще е годенъ за цѣльта му. Новото Борисово посолство не заварило живъ папа Николая, но настѣдникътъ му Адрианъ (867) се побоялъ да изпълни волята Борисова, и намѣсто Формоза или Марина, пратилъ му да харесва за архиепископъ Силвестра. Но Силвестръ се не харесалъ никакъ. Тогазъ Борисъ енергически писалъ на папата и искалъ да му испрати или Формоза или Марина.

Като не получилъ и този пжтъ удовлетворение, Борисъ се обърнжлъ пакъ къмъ Цариградъ. Тогазъ въ този градъ имало голѣмъ съборъ, който рѣшилъ дѣлото въ полза на Бориса (870).

Първий Архиепископъ испроводенъ отъ Цариградъ въ България е билъ Иосифъ. Така било положено основание на Българската иерархия; били наредени още тогазъ до десетъ епархии. Латинското духовенство било изгонено. Папитѣ много се молили на Бориса и болѣритѣ му да се повърнжтъ въ лоното на римската черкова, но всичко било напраздно. Между Цариградъ и България се поченжли нѣколко дружески отношения: на архиепископа на България на праздницитѣ въ Византия. устживали първо мѣсто слѣдъ патриарха. Третий синъ на Бориса, Симеонъ билъ испроводенъ въ Цариградъ да се възпитава.

Не е точно познато кога сж били прѣнесени въ България славянската литургия и славянскитѣ книги. Нѣма обаче при това съмнѣние, че въ послѣднитѣ години на Борисовото царуванъе тѣ били вече распространени. Въ прѣговоритѣ съ папата дума ставало само за свещенници, но не и за славянската литургия.

Сега да видимъ значението, влиянието на двамата Солунски братя въ покръстванъето на Българитѣ.

Ний оставихме животописетъ имъ, кога тѣ стигнали въ Моравия. Тамъ тѣ скоро се скарали съ папскитѣ священници „триязычници“, които припознавали само еврейскій, гръцкій и латинскій язици достойни да се хвали на тѣхъ Богъ. Двамата братя отишли въ Римъ. Но по пхтя тѣ се срѣщнали приятелски отъ Славянскій Князь на Балатонско езеро, Коцела и дълго време останали при него. Въ Римъ тѣ били сжщо така срѣщнати добрѣ, дозволили имъ да извършватъ Богослужението на славянски и двамата братя служили на този языкъ нѣколко пхти въ самий Римъ.

Константинъ се разболѣлъ отъ много трудове и безпокойства, станялъ калугеринъ, като се прѣкръстилъ въ Кирилъ и умрѣлъ на 14 февр. 869 г. на 43 год. отъ рода си.

Подиръ това папата въздигналъ Сирмий-панонското епископство и, по просбата на Коцела, далъ го Методию (870).

Тъзи готовность на Папата била една политика. Постанката на Бориса послужила му за урокъ и той се плашилъ да не истърве и Панонскитѣ славяни. Съдалището на Методия било Блатня (Мозабургъ), на Балатонско езеро. Отъ тукъ той дѣйствувалъ между Хърватитѣ, у които славянското богослужение се вкоренило твърдѣ много и до днесъ. Но скоро нѣмскій съборъ осхдилъ Методия и го затворили за три години, защото ужъ нарушилъ правата на Залцбургскій епископъ въ Панония.

Въ 871 г. Силний Святополкъ присвоилъ Моравскій прѣстолъ. И малко по-сѣтнѣ той основалъ силно господарство, въ което владѣли всички западни Славяни и частъ отъ полабскитѣ. Методий, повиканъ отъ Святополка, кръститъ тамъ чешскій воевода Буривой. Князътъ на Висленскитѣ Поляци сжщо билъ покръстенъ отъ Методия. Но Святополкъ не можилъ да удържи въ земята си славянската литургия.

Въ 882 г. Българитѣ, повикани на помощъ отъ Васалитѣ на Корутанскій херцогъ Арнулфа, нападнали

на Святополку, който ималъ вражда съ херцога. Но Святополку поработила честъта и той сполучилъ да прѣвземе Панония и така станалъ съсѣдъ съ Бориса на Дунава. Методий, на когото положението тогазъ било уллучшено, по поканата на самий императоръ прѣдприелъ пжтешествие въ Цариградъ. Подиръ връщанъето си той умрѣлъ на 6 Априлий, — 885 г. и билъ погребенъ въ Велеградъ.

Подиръ смъртъта му настанало тѣжко време за неговитѣ ученици, които били до 200 души. За тѣхенъ глава се считалъ Гораздъ, когото Методий оставилъ за свой прѣемникъ. Вихингъ, нѣмскій епископъ, извикалъ цѣль редъ гонения върху Методиевитѣ ученици. Гораздъ, Климентъ, Лаврентий, Наумъ, Савва, Ангеларъ и много други побѣгнали тогазъ въ България. Въ Бѣлградъ, на българската граница, тамошнйй началникъ ги срѣцналъ много добръ. Князь Борисъ и придворнитѣ му болѣри имъ направили голѣми почести. Тѣзи Методиеви ученици се заловили да продължаватъ въ Българското господарство дѣлото, което несполучили въ Моравия.

Най-много отъ Методиевитѣ ученици въ България се отличилъ Климентъ, който избралъ за поприще на своята дѣятелность Македония, дѣто той работилъ неморимо до животъ, първомъ като проповѣдникъ, а послѣ като епископъ на Велица, въ срѣдната часть на Македония. Климентъ учалъ ученици, каквито ималъ до 3500, занимавалъ се съ писанье и четенье на книги; отъ ученицитѣ си извадилъ много проповѣдници и священници; написалъ много прости и лесни слова и проповѣди за народѣтъ и „билъ новъ Павелъ за новитѣ Коринтени.“ „Съ една рѣчь, казва единъ неговъ съвременникъ, всички черковни книги, съ които се слави Богъ и неговитѣ Святни, съ които се смирява душата, всичко това намъ, на Българитѣ, е прѣдалъ Климентъ.“ Този великъ работникъ на духовното развиванье у Българитѣ, умрѣлъ на 916 год. въ Велица. Младата славянска книжнина, която въ Моравия се прѣкратила твърдѣ скоро, благодарение на дѣятели, като Климента, цвѣтѣла въ странитѣ на македонскитѣ и българскитѣ Славяни.

Подиръ дълго царуванье Борисъ прѣдъ 880 год. се отрѣкълъ отъ прѣстола и отишелъ въ мѣнастирь. На този старецъ се харесвалъ благочестивий и уединенъ животъ.

Нему наслѣдвалъ по-старий му синъ **Владимиръ**, человекъ безнравствененъ, който чрѣзъ своитѣ развратни вѣроотстъпнически дѣла излагалъ на опасность наченхото дѣло. Подиръ четире годишно царуванье, изпълнено съ злоупотрѣбления на Владимира, баща му Борисъ оставилъ мѣнастирьтъ, дошелъ при него, свалилъ го отъ прѣстолтъ, извадилъ му очитѣ и на негово мѣсто поставилъ за царъ малкийтъ си синъ Симеона.

Михаилъ-Борисъ умрѣлъ на 2 Май 907 г.

Сѣтнинитѣ отъ приеманieto на християнската вѣра у Българитѣ сж били твърдѣ важни. Освѣнъ това, дѣто то е подѣйствувало просвѣтително и нравствено върху общественныйтъ животъ, то още е принесло на българската държава грамадна полза и въ господарствено отношение. Християнството изгладило и послѣднитѣ остатки отъ чудеско-българската народность. То съединило и завардило по единъ миренъ начинъ християнскитѣ Славяни изъ Македония и часть отъ Албания, за които е имало опасность да бждатъ погърчени. То прѣмѣстило заедно съ това и западната граница на България задъ Охридското езеро, централизирило властѣта, оякчило господарството и съживило мисълѣта, която създава цѣла литература не само отъ богословски съчинения, но и отъ философически и исторически.

ГЛАВА VI.

ЦАРЬ СИМЕОНЪ (888—927).

Характеръ на царь Симеона. — Войнитѣ му съ Византийцитѣ и неговитѣ кроежи за Цариградъ. — Царската титла и патрнаршество. — Сърбски и хърватски отношения. — Най-големото разширочаванье на българското господарство. — Бѣгли погледъ. — Заключение върху царуванъето на Симеона.

Съ кръщаванieto на Бориса-Михаила взаимнитѣ отношения на Византия и България станали най-приятелски. Намѣсто по-напрѣшнитѣ войни и прѣпирни, въдворилъ се миръ. И въ двѣтѣ мѣста вниманието било обрнато на вътрѣшна мирна работа. Това време е било най-честитото въ всичката история на отношенията между двѣтѣ съседни държави.

Въ едно и сѣщото време въ България се въцарилъ Симеонъ, а въ Византия — Левъ Философъ.

Симеонъ е билъ тогазъ 25 годишенъ. Нъ въ учеността си той не е отстъпвалъ никакъ на своитѣ противници, Философа Льва и на неговий приемникъ Константинъ Багрянородний. Още осемъ—годишенъ Симеонъ билъ испроводенъ въ Цариградъ на учение. Тамъ той прѣкаралъ своята младостъ, въ знаменитата Магнаурска школа, дѣто се е училъ и Св. Кирилъ. Додѣ билъ още момче той изучилъ Деямогена и Аристотеля и толкозъ проникналъ въ знанието на гръцкий языкъ, щото съотечественницитѣ му го наричали полугръкъ. Николай Мистикъ, който е зналъ лично Симеона, казва за него: „Симеонъ по несравненното благородство на душата си, по здравий си разсѣдкъ, по ума си — не е ималъ на себѣ еднакъвъ; той ненавиждалъ злото, отвръщавалъ се отъ несправедливостта, билъ укра-

сень съ всички добродѣтели.“ Но тѣзи строгостъ на нравитѣ никакъ не е била сѣтнина отъ аскетически теории, но отъ необходимостъ за да има време за голѣма умствена и правителствена работа, чрѣзъ която, споредъ думитѣ на Мистика, той е довелъ българската народност „до върха на славата.“ Този кроткъ и ученъ управител лично началствувалъ въ голѣмитѣ сражения и вземалъ даже самъ участие въ боеветѣ.

Симеонъ поченалъ царуванъето си малко прѣди 888 год. Трайний миръ съ Византия скоро билъ прѣкъснжтъ. Императоръ Левъ, който ако и нарѣченъ философъ билъ управляванъ отъ жени и любимци, самъ далъ поводъ за тѣзи война. Той продалъ на откупъ събиранъето на мито отъ български произведения на хора, които били способни на всеѣкакви злоупотрѣбления. Българитѣ имали тогазъ доволно голѣма търговия съ Цариградъ и Солунъ дѣто сега тѣ взели да срѣщатъ страшни стѣснения.

Симеонъ поискалъ отъ Лева да отмахне казаннитѣ злоупотрѣбления, но на писмото му не било обрѣжато внимание. Тогазъ се подкачила война, любопитна по своята причина, необикновена въ тѣзи времена, и важна по своитѣ сѣтнини.

Въ началото на войната Византийцитѣ били разби-ти и надвити въ Тракия. Но Левъ се рѣшилъ съ голѣми подарки да склони на стюзъ Маджаритѣ, на които дружината тогазъ се намѣрвала въ нинѣшня Бессарабия и Молдавия. Тѣзи Маджари били дошли отъ степитѣ задъ Волга (885); Византийцитѣ ги наричали Турки. Тѣ били народъ воинственъ, който отъ дѣтство привиквалъ да живѣе постоянно на конѣтѣ си, занимавалъ се съ скотовѣдство и се сражавалъ не въ редове, а на рас пилѣно (въ разсипную). Маджаритѣ нахвърляли върху неприятелитѣ си градъ отъ срѣли и послѣ бърже побѣгвали за да го измамятъ, а изведнажъ по-малко подиръ впускали се върху му като буря. Плѣнниците си тѣ безпощадно убивали.

Маджаритѣ поканени, прѣминжли изъ Онгѣла прѣзъ Дуна въ съ византийскій флотъ. Симеонъ подиръ три сражения се затворилъ въ Силистра, послѣ въ Мундрагъ, когато не-

приятелътъ опустошавалъ господарството му до самия Прѣс-лавъ. Скоро обаче Симеонъ се сблизилъ съ Печенѣгитѣ, които се скитали въ степитѣ на долния Днѣпъръ и били враждебни на Маджаритѣ, та съ тѣхъ наедно нападнѣлъ въ 892 г. на Ателкуза, когато Маджаритѣ се бияли противъ Святополка и опустошавали Моравия и Панония. Челядитѣ имъ били едни истребени, други плѣнени.

Като се расправилъ съ Маджаритѣ, Симеонъ се обър-
нѣлъ къмъ Византийцитѣ, разбилъ ги при Болгарофигонъ (Ески-баба) и ги принудилъ да направятъ миръ (893). Този миръ билъ въ полза на Българското Господарство.

Настанжло двадесетогодишно мирно време, прѣзъ което Симеонъ се потрудилъ да прѣмахне вредата отъ войната съ Маджари и Гръци. Види се, Симеонъ гледалъ да бѣде въ миръ съ Византийцитѣ по твърдѣ умни съображения. На Сѣверъ по него време вълнѣяли Маджаритѣ, които даже унищожили Велико-Моравското Княжество, нападнѣли на Италия и Германия и прѣзъ едно полустолѣтие тѣхнитѣ дружини били ужасъ за Европа. Симеонъ гледалъ да бѣде оздравенъ отъ Маджарско нападане.

Въ това време Симеонъ доказалъ всичкото вели-
чие на своя умъ и всичката вѣщина въ своята дѣятел-
ность. Той се постаралъ да укрѣпи господарството си и да го нареди отвѣтрѣ, да съедини въ едно цѣло всички славянски племена на полуострова. За това той отложилъ за по-честито време своя планъ да царува на брѣговетѣ на Босфора. Той поченѣлъ да работи и въ литературното поле. Епископъ Константинъ, попъ Григорий, Иоанъ Екзархъ, монахъ Храбръ и други писатели подигнали книжнината прѣзъ едно полустолѣтие до такова стѣпало на процвѣтъние, щото въ черковно отношение тя вече не твърдѣ отстъп-
вала на тогавашната латинска и гръцка книжнина. Съ-
временниците на Симеона го сравнявали съ египетскій царъ Птоломей. Но за зла честь посоката на науката му и редътъ на образованието му били чужди за Българитѣ и не могли да оживятъ сърдцето или въображението на народа. Времето на Симеона, златата епоха на българската книжнина, нѣма никакъ поезия. Отъ това

време византизмътъ взелъ да се вмѣква у Славянитѣ; нашитѣ дѣди го прѣдали на Сърби и Русси. Столицата на Симеона е била Великий Прѣславъ, близо до сегашното село Ески-Стамбулъ.

Умрѣлъ Левъ философъ и мирътъ се прѣкъснѣлъ. Симеонъ билъ искърбенъ отъ Византийското правителство и се рѣшилъ да нападне върху империята. Времето било благоприятно. На прѣстола сѣдѣло дѣте, Константинъ Багрянородний, което не всички партии припознавали, понеже било отъ четвъртий бракъ на баща си. Едни признавали този бракъ като законно благословенъ отъ патриарха Ефтимия; други, съ Николая Мистика на чело, били противъ него.

Имало слухове, че Симеонъ искалъ да занеме византийский прѣстолъ. Три мѣсеца, откакъ малолѣтний императоръ поченжлъ да царува чрѣзъ свои опекуни, (913 г.) Симеонъ се явилъ съ силна войска подъ Цариградъ, и обиколилъ града съвсѣмъ отъ къмъ сушата: войската му се настанила отъ Влахерна до Златнитѣ Врата, отъ Златний Рогъ до морето. Отъ като обстѣпилъ града, той проводилъ писмо до младий императоръ; опекунитѣ на малолѣтний господаръ приели това писмо радостно, повикали патриарха, взели императора си, излѣзли до Влахернскитѣ Врата, дѣто срѣцнѣли двамата Симеонови синове — Михайла и Петра. Тѣ ги поканили въ столицата, въ дворцитѣ, гдѣто имъ дали блѣскаво угощение. Подиръ това, патриархътъ Николай ималъ прѣдъ града свиждане съ самий Симеонъ и водилъ съ него прѣговарянията за миръ. Дошли до съгласяванье относительно оженването на Константина Багрянородний за дъщерята на Симеона. По този начинъ българский царъ се надѣвалъ да управлява въ Цариградъ чрѣзъ своя зеть, който билъ единъ едничкъ безъ наследници и претенденти. За това българский царъ се обѣщалъ дългъ и траенъ миръ, какъвто до сега не се е запомнило. Симеонъ и синоветѣ му били надарени съ многобройни подарки. Свадбата не станѣла поради малолѣтността на императорътъ и Симеонъ побѣдоносно се върнѣлъ въ Прѣславъ.

Но незапомняний миръ се свършилъ твърдѣ скоро. На другата година майката на Константина, Зоя, отдалечена отъ двореца, успѣла да вземе правлението въ рѣцѣ (914). Тя отдалечила тозъ часъ патриархътъ Николая отъ опекуството и унищожила брачный договоръ съ Симеона.

Прѣдстояла сериозната работа на 917 г. Тогазъ Византия напръгнала всички сили за да смаже Симеона. При рѣка Ахилой, близо до Мисемврия, на 20 Августа, произлѣзло къ равосражение. Симеонъ самъ командувалъ и коньтъ му билъ убитъ подъ него. Отъ гръцката страна — командувалъ Фока. Византийскитѣ legionи били унищожени до кракъ, Византия стояла до края на пропастьта си. Още една крачка и побѣдителитѣ щѣли да довършатъ съществуваньето на империята, блънуваньето на Симеона щѣло да се сбъдне, Цариградъ щѣлъ да стане столица на Бѣлг. господарство. Но Симеонъ трѣбало да остави Гърцитѣ за да иде възъ друга страна. Подиръ това ужасно сблъскване Николай Мистикъ пакъ написалъ Симеону жално писмо и просилъ миръ. Намѣсто всѣки отговоръ Симеонъ казалъ: ти си оглупѣлъ.

Подиръ това той разбилъ още еднажъ Гърцитѣ при Цариградъ, но оженваньето на К. Багрянородний за дъщерята на Романа Летакина, което станжло наскоро, накарало Симеона да си отземе, че ще стане тестъ на гръцкый императоръ. Отъ тогазъ той рѣшилъ открито да се стреми къмъ византийскый прѣстолъ. Въ писмата си до патриарха той искалъ настоятелно да го припознае въ Цариградъ за императоръ на Ромеитѣ, като го заплашвалъ, че инакъ нѣма да прѣкрати войнитѣ. Къмъ това време се отнася спечелената титла: „Цесарь на Бѣлгаритѣ и на Гърцитѣ“, съ която се гордѣяли всички повѣлители на Бѣлгария до Ивана Шишмана III (1365—1393). Въ времето на Симеона казвали Цесарь, латинска дума отъ която станжло Цьсарь, а по-късно — царь. Тѣй като споредъ тогавашнитѣ понятия, при императорътъ непрѣменно трѣбвало да има и патриархъ, то бѣлгарското архиепископство било въздигнато на степенъ патриаршеска. Въ списъка

на българскитѣ царѣе, царици, патриарси и епископи (отъ XV стол.) читатъ се имената на четирма Прѣславски патриарси отъ времето на Симеона и сина му Петра. Споредъ всѣка вѣроятность, Симеонъ е получилъ царска корона изъ Римъ отъ папата по твърдѣ понятни причини.

Симеонъ направилъ не по-малки успѣхи на 919 г. Войската му била навредъ побѣдоносна къмъ Цариградъ, къмъ Тессалия, къмъ Атика. Гърцитѣ оставили Еллада и бѣгали по островитѣ.

Византия заплела концитѣ. Романъ Лакапинъ тестъ и съправитель на императорътъ и чрѣзъ патриарха прѣдложилъ Симеону бракъ: или една отъ Симеоновитѣ дъщери да вземе за мъжъ одного отъ синоветѣ на Романа; или самъ Симеонъ да се ожени за дъщеря му. Симеонъ отхвърнилъ това прѣдложение. Тогазъ патриархътъ му обѣщаль много земи и годишно даване. Симеонъ отговорилъ, че той не иска невъзможното, че той не ще Императорътъ „да въскръсява убититѣ Българи, но прѣдлага приемливи условия: узурпаторътъ Романъ Лакапинъ да се свали, а Симеонъ да се припознае за гръцкый императоръ; това изисква той и самъ Богъ.“

Подиръ това още два пѣти ималъ Симеонъ походи къмъ Цариградъ (921 и 922) и два пѣти прѣвзималъ Одринъ. Съ императорътъ той се обръщаль твърдѣ невнимателно, не отговаряль на писмата му, и пишалъ право Сенату, отъ който искаль да му се даджъ всички земи въ Европа и тържественъ входъ въ Цариградъ.

Въ това време (923) е станжло примирияването на Римъ съ Византия, явление незначително, но важно поради своето влияние на българско-гръцката война. Римъ взелъ да уговаря Симеона на миръ; но когато молбитѣ не сполучили, Папата и Византийцитѣ потърсили единъ опасенъ врагъ за България изъ отъ-задъ. Такива били Сърбитѣ, Хърватитѣ, и Захлумлянитѣ въ Херцеговина. Но за да стане това потрѣбвали голѣми жертви както отъ налитѣ, така и отъ Византия.

Томиславъ Хърватскый за да приеме прѣдложенното

получилъ отъ Византийцитѣ далматинскитѣ градове, а отъ папата кралска корона. Михаилъ Вишевичъ, князь на Захлумлянитѣ, получилъ отъ Византия титули консулъ и патриций. Въ замѣна папитѣ получили архепиепскопството на Солунъ, на което се подчинили епископствата хърватски и захлумлянски. По този начинъ южнитѣ Славяни се оближили въ политическо сношение съ Византия, а въ черковно съ папата. Враждебнитѣ дѣйствия противъ Българитѣ се почѣжли въ Сърбія. Жупанъ Павелъ, испроводенъ тамъ отъ Симеона, билъ сваленъ понеже имать дружески сгрѣмления къмъ Гръцитѣ. Неговътъ прѣемникъ Захарій пѣкъ се възбунтувалъ съвсѣмъ открито (около 923).

Българската войска, испроводена за да накаже възстанклий, била унищожена, може би съ помощта на Хърватитѣ и Захлумлянитѣ, насжскани отъ Римъ и Византия. Главитѣ и оржжията на паднжлитѣ военачалници били испроводени въ Цариградъ.

Между това Симеонъ се дигнжлъ пакъ срѣщу столицата на Византийцитѣ. Като взелъ прѣдъ видъ, че прѣвземанието на Цариградъ само отъ къмъ суша ще е мжчно, ако нѣма помощ и отъ морето, той взелъ да мисли какво да направи. За това Симеонъ пратилъ свои хора до Фатхума, арабскій халифъ на Сѣверна Африка и му прѣдложилъ тойзи съюзъ: арабската флота да дойде въ Цариградъ, и царь Симеонъ да го обиколи въ сжщото време отъ сушата съ голѣма сила, а като прѣвзематъ столицата, да си раздѣлятъ плячката поравно. Цариградъ щѣлъ да остане на България, а областъ Морея — Халифу. Българекитѣ проводени хора стигнжли благополучно въ Африка, направили съюзътъ, посрѣщнжтъ на драго сърце отъ Арабитѣ, които испроводили нѣколко отъ първитѣ си людѣе до Симеона. Но по морето станжло нещастие, морски разбойници хванжли кораба имъ и ги испроводили въ Цариградъ. Царь Романъ се уплашилъ страшно като узналъ за това, запрѣлъ Българитѣ, а на Арабитѣ направилъ голѣми почести и ги прѣдумалъ на миръ.

Въ Септември 924 г. той втори пжтъ застанжлъ съ

несмътна войска прѣдъ вратата на Цариградъ и расположилъ своята главна квартира при самиятъ влахернски дворецъ. Тозъ-часъ той повикалъ при себе си патриархътъ и нѣкои велможи, а когато се явили той пожелалъ да види самия императоръ Романа. Императорътъ се надѣвалъ за мирно съгласие и приелъ прѣдложението. Въ назначенний день Романъ наедно съ патриархътъ се готвилъ въ влахернската сватиня, като правялъ горѣщи молитви Богу, за да може да се срѣщне по-добрѣ съ страшний царь на Българитѣ. Но Симеонъ не го приелъ него день и накаралъ да го чака 4 дня. Едвамъ на 9 Септ. той се явилъ на условенното мѣсто, на горнята частъ на Златний Рогъ, при Космидионъ, придружаванъ отъ много войска; тѣлохранителитѣ му имали златни и сребърни копья и щитове и всички били облѣчени въ жетѣзни ризници (брони). Свижданѣто станжло на брѣга, на площадката, дѣто се приближила императорската триера. Симеонъ, тогазъ шейсетгодишенъ старецъ, заповѣдалъ най-напрѣдъ на своитѣ хора да разгледатъ площадката (мейданче), да не би да има нѣкоя гръцка примка; подиръ това той слѣзълъ отъ коня и се приближилъ при императора. За разговора имъ ний знаемъ само, че Симеонъ взелъ да сѣди патриархътъ за неговитѣ интриги и лоши постѣпки, а когато Николай патриархъ взелъ да говори нѣщо за своитѣ молитви, Симеонъ го прѣсѣкълъ съ думитѣ: „Отъ твоитѣ молитви е убитъ мойтъ конь“ (при Ахело).

Гръцкият императоръ Романъ, съ сълзи на очи се молилъ Симеону. Той му говорилъ че христианинътъ трѣба да бѣде милостивъ, богобоязливъ и миролюбивъ: „не дѣй вече пролива кръвъ, направи миръ съ насъ христианитѣ, не давай на едновѣрни да си кърваватъ ржцѣтъ съ кръвта едни на други. . . . Ако искашъ иманье, ще ти дамъ.“

Неговитѣ молби умилостивили царь Симеона. А това е било най-великъ день отъ живота му, може би въ всичката българска история. Въ краката на Българският царь колѣнопрѣклонно лѣжали Византийският императоръ, наслѣдникътъ на кесаритѣ, и Вселенският патриархъ; Си-

меонъ имъ прѣдписвалъ стговоръ за миръ подъ самитѣ стѣни въ Цариградъ.

Свижданието докарало до миръ, такъвъ както българскій царь искалъ. Симеонъ обаче отетъжилъ пакъ отъ града, защото виждалъ че е необходимо да отложи окончателното осмъществление на свонитѣ планове за едно покъсно време. Отъ една страна неговитѣ прѣговори съ Арабитѣ се развалили поради византийското злато, отъ друга — трѣбало да се расправи и съ нови неприятели, дошли отъ дирѣ му. Тозъ часъ като се върнахъ въ България Симеонъ испроводилъ много войска противъ Сръбскій жупанъ Захарий, който билъ неговъ вассалъ и го заплашвалъ отъ дирѣ; щомъ се приближили Българитѣ, Захарий бѣгалъ въ Хърватско; жупанитѣ били строго наказани и страната опустошена. Отъ тамъ Българитѣ отишли въ Хърватско, което тоже влазѣло въ съюза противъ Симеона, но били съвършенно разбити и отпѣдени.

Между това войната съ Византийцитѣ не прѣставала. Въ 921 год. войска отъ Македонски Славяни прѣдприела да нападне Солунъ. Гръцкото крайбрѣжно население побѣгнало на островитѣ, гдѣто си останѣло до Симеоновата смъртъ. Напраздно патриархъ Николай се мъчилъ съ двѣ писма дано склони Българскій царь на миръ.

Симеонъ умрѣлъ срѣдъ приготовления за голѣми прѣдприятия на 27 Мая, 927 година. Ако погледнемъ изъ-цѣло на неговото царуванъе, ний видимъ това: Българското господарство при Симеона достигнѣло такива размѣри, каквито отпослѣ вече едва ли могло да стигне. Той завоювалъ повечето отъ Тракия, заловилъ Македонскитѣ крайбрѣжни области близо до стѣнитѣ на Солунъ, покорилъ сѣверната частъ на Тессалия, Епиръ съ Янина до Артскій заливъ по цѣлото Адриатическо крайбрѣжие отъ устието на Камма срѣщу Корфу до устието на Дримъ, който си оставалъ всѣкога на Византийцитѣ. Българската граница отъ къмъ Сърбия била съединеній Дримъ, Бѣли Дримъ и Ибаръ; отъ тукъ достигала до устията на Савва. Раса (Нови-Пазаръ), Приштина, Липлянтъ на Косово-Поле, Нишъ, Браничево и Бѣлградъ били Българ-

ски. Оттатъкъ Дунава на българското господарство принадлѣжали Срѣмъ (Сирмия) и, до идванѣто на Маджаритѣ, Влахия, частъ отъ Венгрия и Трансилвания. Арабинѣтъ Ал-Масуди, който е посѣтилъ Цариградъ въ X столѣтие, пише, че българското господарство имало на длъжъ 30 дни и на ширъ 10 дни.

Нека поменемъ тука и за това, че не е извѣстно какво се е случило съ българскитѣ владѣния оттатъкъ Дунава.

Симеонъ не достигнъ окончателно цѣльта си, не извърши великото дѣло, което го проникваше, но все пакъ той спомогнъ най-много за развиванѣто на Българското господарство материялно и културно. Прѣзъ тридесетъ-и деветъ-годишното си царуванѣ той успѣ да свържи доволно яко разнитѣ славянски племена на Полуострова, да ги просвѣти съ Християнско учение и да се прогласи за еднакъвъ съ императоритѣ. Той станъ Цѣсарь, Царь, Императоръ всѣмъ Българомъ и Грькомъ. Наистина той не прѣвзелъ Цариградъ, защото нѣмалъ, види се, смѣлость и настойчивость, необходима за такива велики събития. Отъ 913 до 923 г. четири пѣти той се приближавалъ до Цариградъ, два пѣти билъ подъ самитѣ му стѣни, растрѣпервалъ изнеженнитѣ Византийци, но не устоявалъ прѣдъ молбитѣ и плачетѣ на Патриарха и на Императорѣтъ, покритъ съ драгоценни подарки, отстъпвалъ. И така Цариградъ не билъ прѣвзетъ, и България останала като по-напрѣдъ безъ подпорка и срѣдоточие между страшното по него време маджарско господарство и между Византия. Отъ друга страна вътрѣшната организация, наредба, устройство не били заякчени, както това е било необходимо за едно толкозъ широко господарство. Това е билъ най-голѣмийтъ недостатъкъ на Симеоновото царство, недостатъкъ, поради който отъ величието до паданѣто нѣмало голѣмо разстояние. За подкрѣпаванѣто и поддържанѣто на Симеоновото царство, изисквало се прѣемници като него. Но това не било.

Книжовната дѣятелность на България въ времето на

Симеона се намѣрвала въ най-високата степенъ на своето развитие сравнително съ състоянието на литературата въ време, даже и у народитѣ въ Западна Европа. Самиъ царь, който се образовалъ въ Цариградъ, приемалъ дѣйствително участие въ обучението на народа и въ разработването на книжнината. Подъ неговото покровителство се появили славянскитѣ прѣводи и сборници отъ по-известнитѣ духовни съчинения. Той самъ, между тѣжкитѣ трудове на управлението и на военнитѣ прѣдприятия, съставилъ извлечение изъ съчиненията на Ивана Златоуста: Златоструй, когото до толкова е обичалъ испърво българский, а послѣ и руский народъ.

Ний имаме пълно право да нарѣчемъ Симеоновото царуванье „златна епоха на българский исторически животъ“.

Но смъртта му спрѣла вървежътъ къмъ напредъкъ, развитие и възвишение. Всички завѣтни стрѣмления на България, мисълта за прѣвзиманьето на Цариградъ и трудътъ за самостоятелното славянско просвѣщение били оставени. Настанало време, въ което трѣбало всичко да падне: и така, блѣскавото Симеоново царуванье не могло да изработи на господарството онова ядро основание, което е необходимо за дълговременно величие и процътяване. Славнитѣ побѣди на първий българский царь, въ пълната смисълъ на думата не обезпечили и не дали на българското царство толкова сила, щото то да стане първа и могъществена държава на Балканский полуостровъ, а напротивъ, оставили го полуубито, обезсилено и растроено. Симеонъ направилъ пагубна погрѣшка къмъ Сърбитѣ и Хърватитѣ, които той не само не ги свързалъ съ България, но още ги докаралъ до положение да се съединятъ съ враговетѣ на отечеството му, съ Византийцитѣ. Поради господарственната си наредба и славянското си просвѣщение, България е могла твърдѣ лесно или да съедини съ себе си тѣзи Славянски племена, които тогазъ не сж имали още ни вътрѣшно устройство, ни политическо значение, или пъкъ съ мирна политика да създаде изъ славянскитѣ племена една конфедерация, (братство)

правствена, ако не политическа. Но, за първото се изисквала опорита настойчивостъ, съ каквато българският господарь не е билъ надаренъ; а пъкъ идеята за мирното съединение на славянскитѣ племена за тогавашното общество е била съвършенно чужда.

ГЛАВА VII.

ЦАРЬ ПЕТРЪ. (927—968).

Сравнителна характеристика между царь Симеона и царь Петра. — Мирни прѣговори съ Византия. — Св. Иванъ Рилскій. — Вжтрѣшни размирици. — Богомили и тѣхното учение. — Руситѣ въ Дунавска България. — Свѣтославъ въ Прѣславъ. — Покорението на Источна България отъ Византийцитѣ (971).

Симеонъ назначилъ за свой наслѣдникъ по-малкиятъ си синъ **Петра**, комуто назначилъ за ржководитель шурейтъ си, болѣринтъ Георги Сурсувула. Безъ най-малко право Симеонъ отстранилъ отъ прѣстолътъ по-старий си синъ Михаила, отъ първата си жена, когото затворилъ въ мѣнастиръ; отъ втората си жена, сестра на Георги Сурсувула, освѣнъ Петра ималъ Ивана и Бояна, отъ които послѣдний билъ прочутъ като магесникъ.

Прѣемникътъ на Симеона Петръ не е билъ нито воинъ, нито политикъ, но смиренъ, кроткъ и миролюбивъ чловѣкъ, неспособенъ да продължава дѣлото, поченъто отъ баща му: въ неговитѣ жили текла, така да се рѣче, не таквазъ кръвъ. Въ историята Симеонъ си е спечелилъ мѣсто между основателитѣ на могъществени царства, а Петръ между святцитѣ и отшелниците. При Симеона Българитѣ безъ малко щѣли да прѣвзематъ Цариградъ; при Петра се почнжло подчинението на България подъ Византия. Петръ, ржководимъ отъ своя чича, Сурсувула, не стоялъ на чело на народа си, но билъ орждие на една партия. Както ще видимъ, докаченитѣ му братя възстанжли противъ него, на чело на войниците, що бѣхж излѣзли изъ школата на великиятъ Симеонъ.

Литературата стигнала до пропадане, и ново едно религиозно учение, размѣсено съ туземни язически елементи, внесло недоволствие срѣдъ народа. Както изобщо у Славянитѣ, така и тукъ, политическото величие, свързано съ едно лице, се прѣкротявало бърже-бърже съ неговата смърть. Това сжщото се случило и подиръ други велики славянски царѣ, подиръ Асена II, подиръ Стефана Душана и подиръ Твърдка въ Босния.

Георгий Сурсувуль, дѣятеленъ и масторъ челоувѣкъ, при мекий характеръ на младийтъ царъ, съвършено взелъ въ рѣцѣ управлението. Най напрѣдъ той поискалъ да продължава завоевателната политика на Симеона. Българитѣ изново се втурили въ Источна Тракия, но наедно съ това Сурсувуль стапилъ въ тайни прѣговори съ Гръцитѣ. Самъ Сурсувуль и Петръ отишли въ Византия и заключили миръ на 8 Октомвр. 927 год. четири мѣсеци слѣдъ смъртта на Симеона. Въ сжщото време въ Пигахъ (Изворитѣ) прѣдъ града, българский царъ билъ вѣнчанъ съ внучката на императора Романа, Мария. По този начинъ се свършили тринадесетъ-годишнитѣ кръвопролитни войни, подкачени отъ Симеона съ велики замисли и намѣрения!

Въ мирний договоръ, царский титулъ на Петра билъ припознатъ отъ Цариградъ, а Силистренский архиепископъ Даниелъ билъ припознатъ за Български патриархъ наедно съ самостоятелността на българската черкова. Византия се задължила да почита българский господаръ за по-високъ отъ всички кралѣ въ Европа, даже отъ нѣмский императоръ. При това Византийцитѣ се обвързали да плащатъ всѣка година даване на Българитѣ и имъ отстъпили формално повечето прѣвзети отъ Симеона земи; въ Тракия — Одринъ билъ задържанъ за Византийцитѣ, а Пловдивъ — останалъ на Българитѣ.

Причинитѣ на тѣзи неожиданни и тайни мирни прѣговори не се криали въ отношенията на Българитѣ къмъ другитѣ народи. Войната съ Византийцитѣ тозъ пътъ не можеше да има толковъ мжнотии, колкото при Симеона; Хърватитѣ стояли мирно по съвѣтитѣ на папата, който испроводилъ архиепископъ Мадалберта да

короняса Петра въ Прѣславъ; Сърбитѣ се намѣрвали подъ българска власть; Маджаритѣ имали походи въ западна Европа; а Печенѣгитѣ били приятели на Българитѣ. И така не външни, а вътрѣшни обстоятелства извикали промѣна въ политиката на новото правителство.

Царь Петръ трѣбало да се бори отъ докачени-тѣ си братя, а Сурсувулъ — отъ болѣритѣ. Противъ своитѣ царьтъ и ръководителътъ му потърсилъ помощъ въ съюзъ съ Византия, но и съ това тѣ не склонили народа на своя страна. Дружескитѣ отношения между двата двора се продължавали и подиръ смъртъта на Романа I, между наследниците му Константинъ Багрянородний и Романа II († 963). Едвамъ къмъ края на живота си Петръ проумѣлъ, че Византийцитѣ се ползовали отъ тѣзи четиредесетгодишна дружба не само да се запознаятъ съ слабитѣ мѣста и тайни на българското царство, но и за да го приготвятъ къмъ разложението, пропаданъето му.

Между това, неудоволствието на Българитѣ поради промѣната на политиката се проявило подиръ самото начало на прѣврата (927). Болѣритѣ, които бѣхж се покачили при Симеона, възпитани въ неговий духъ и необични съ новий полувизантийски Петровъ дворъ, съ гръцка царица, съставили договоръ за да свалятъ Петра и да възведжтъ на прѣстола брата му Ивана. Но заговорътъ билъ откритъ у-време, болѣритѣ били наказани, а Иванъ проведенъ въ Цариградъ, за да го настанятъ въ мѣнастирь. Но Романъ му далъ имѣние, оженилъ го за една знатна Арменка и го задържалъ при себе. Но първий заговоръ билъ само введение на цѣлъ редъ междуособни, вътрѣшни размирици.

Около 930 г. избухнжло още по-опасно възстание въ западната частъ на господарството. Нѣколко болѣри провъзгласили тамъ за царь по-старий Петровъ братъ, монахътъ Михаила и вѣроятно би успѣли да свалятъ Петра, ако Михаилъ не бѣше умрѣлъ въ началото на възстанието. Млотежниците безпокоили сжщо византийскитѣ владѣния, опустошавали страната при устието на Стримонъ, втурнжли се въ Атика и били най-подиръ населени при Артский заливъ.

Сърбитѣ се възползували отъ тѣзи безпорядки за възстановлението на своята самостоятелность. Това извършилъ Чеславъ, сина на жупана Строимировича, бивши въ плѣнъ дълго време у Симеона. Той побѣгналъ изъ Прѣслава съ други свои другари, взелъ управлението въ рѣцѣ и съ съюзничеството на Византийцитѣ удало му се да съедини за първи пътъ почти всички Сръбски племена. Той е князувалъ около 950 г.

Но по-важно отъ прѣднитѣ възстания е било третото, което избухнало на 963 г. Този пътъ се проявила главната слабостъ на господарството, което състояло отъ дребни наслѣдствени княжества, образовани на основание на старо-славянското дѣление по колѣна; въ господарството имало около 40 епископства, границитѣ на които вѣроятно се съвпадали съ границитѣ на толкозъ пакъ княжества и воеводства. Въстанали изново именно западнитѣ (Македонски) Българи. На чело на възстанницитѣ този пътъ не стоялъ царскій синъ, а силний, смѣлий и рѣшителний болѣринъ Шишманъ-Мокъръ съ четирмата си синове — Давида, Моисия, Аарона и Самуила, комисъ съ комитопулитѣ, както ги зовяли Гърцитѣ. Ако сѣдимъ по мѣстоположението на балчинскитѣ имоти на тѣзи челядь, можемъ да заключимъ, че Шишманъ е билъ глава на най-силното колѣно отъ Македонскитѣ Славяни, на Бърсацитѣ, прочути въ войнитѣ съ Церига, на които името и до сега е опазено въ Македония. Той билъ провъзгласенъ за царъ, и макаръ че не можилъ да свали Петра, но пакъ отнелъ му Албания, Македония, областъта Морава, Видинъ и Сръдецъ; за Петра останяла само источна България и Сѣверна Тракия.

Отъ това време (963) се подкача сжществуваньето на двѣ Българии: западна и источна съ двама царѣ и двама патриарси, защото ново царство не могло безъ особенъ патриархъ.

Въ духовний животъ на Българитѣ произлѣзла тогазъ неочаквана промѣна. Това се вече виждало въ трудоветѣ по черковната книжина. При Бориса и Симеона ний виждами вдѣхновенни и въоруженни мъжѣе, които съ

юношески жаръ, съ слово и перо разпространяватъ просвѣщенieto въ народа, каквото Климентъ, Иоанъ Екзархъ и др. При Петра въ духовенството се развила страсть къмъ блѣсъкъ и раскошъ. Този нравственъ упадъкъ трѣбало да извика противодѣйствиe.

Тогазъ се явили мжжъе, които се отдалечавали изъ обществото въ непристѣпни гори и дѣбрави, за да живеятъ тамъ като най-строги аскети и които считали за пуста работа да хванатъ перо въ рѣка. Най-забѣлжителни отъ тѣзи пустинници е билъ Иоаннъ Рилскій, родомъ изъ Скрино, въ Соф. окръгъ. Отъ овчаръ той станалъ калугеръ и се прѣбралъ въ Рила планина. Тамъ той проживѣлъ най-напрѣдъ около 20 години въ една пещера, послѣ въ едно дърво, най-подиръ 7 години на една канара, въ подножието на която днесъ се издига гордо Рилската обителъ. Царь Петръ посѣтилъ веднажъ пустинникътъ. Едновременно съ Рилскій подвижникъ живѣли още трима въ Македония, които сжщо основали мѣнастири. Тѣзи обители въ време на независимостта били просвѣтителни срѣднща, а въ време на турското робство и фанариотското владичество — пристанища на славянскій духъ, языкъ и книжнина.

Но не само между най-добритѣ елементи на духовенството, но и въ народа се съставила силна оппозиция противъ черковниците, особено защото тѣ поддържали умразниятъ царь Петра и неговата Византийска политика, защото тѣ проповѣдвали че „цари и болѣри Богомъ сѣтъ поставлени.“ Въ време на размирицитѣ въ народътъ все повече и повече се вкоренявала новата ересь, учението на Богомилитѣ.

Основателътъ на Богомилската ересь е билъ попъ Богомилъ, инѣкъ още наричанъ Иеремия. Собствено той не е основалъ ново учение, а прѣобразовалъ навличанското, което прѣминжало отъ Арменцитѣ въ България и имало най-много привърженци въ околноститѣ на Пловдивъ. Новото учение на Богомила се утвърдявало върху стариятъ дуализмъ, съществуванъето въ свѣта на двѣ начала: добро и зло, извѣстно още на Сирийци,

Перси и пр. За новия реформаторъ не било трудно да си набере послѣдователи: народътъ, който отдавно се билъ отказалъ отъ славянското язычество, още знаелъ за двоякитѣ висши същества: добритѣ и злитѣ богове. Освѣтъ това, ученицитѣ на Богомила били примѣрни въ нравственото си и прилично поведение; това имъ придавало видъ на святии, народътъ ги обиквалъ твърдѣ скоро и отивалъ подиръ тѣхъ.

Трѣба да обадимъ и това, че отъ начало новото учение имало съществено политическо значение. Изъ България и Византия то се распространило по всички полуостровъ и даже прѣминжло въ Франция и Италия. Петъ столѣтия отъ юго-славянската история непрѣкъсвано сѣ свързани съ историята на Богомилитѣ. Сами себе си тѣ никога не наричали Богомили, а християни. Между Славянитѣ тѣ се зовали Бабули или Манихей; въ Босна — Патерани.

Богомилитѣ не припознавали всички християнски книги и отхвърляли стария завѣтъ; освѣтъ библейскитѣ книги тѣ имали много други съ чудесни и неимовѣрни разкази. Самъ попъ Богомилъ съставилъ сборникъ отъ апокрифи: за кръстното дърво, за това, какъ Христосъ ораля съ плугътъ. и пр. Отъ двѣтѣ божества, доброто е създадо небесний, невидимий, съвършенний миръ; злото или сатаната създадо всичко видимо и материално т. е. вселенната съ всичко безжизнено и живо. И така, нашия свѣтъ билъ дяволско творение. Богослужение тѣ не правяли, храмове нѣмали и се моляли Богу подъ открито небе. Споредъ тѣхъ храмоветѣ били жилища на злитѣ духове, камбанитѣ — тръби дяволски. Тѣ се подсмивали надъ кръста. Иконитѣ считали за идоли. Исусъ Христосъ приелъ само за видъ човеческо тѣло и само така за видъ умрѣлъ на кръстътъ. Кога отишелъ на небето той оставилъ тѣлото си на въздуха. Мария не била Христова майка, а ангелъ. Резултатътъ на спасението билъ освобождение то на душитѣ.

Между Богомилнитѣ имало съвършенни, които водяли строгъ животъ. Тѣ се не женяли, и считали бракътъ

за блудъ. Тѣ отхвърляли смъртното наказание и войната. Тѣмъ не било позволено да присѣдствуватъ на увеселения, а се хранили само съ растителна храна. Съвършеннитѣ Богомилки имали сѣщитѣ обязанности. Но обикновеннитѣ Богомили живѣли както всички хора, само тѣ приемали разводътъ на жената, не се моляли за умрѣлитѣ, защото не вѣрвали въ чистилище, а мисляли че има само рай или адъ. Тѣ не припознавали и въскръсването на тѣлата.

Богомилството раздѣлило България на двѣ силни партии: първата се опирала на господарственната и черковна власть, на силното болѣрство и духовенство; тя била правителствената, официалната партия.

Другата била силна поради своята многочисленность и непрѣодолимо постоянство; тя била партия народна или богомилска, защото Богомилитѣ умѣли да взематъ народна страна, да насжкаты населението противъ болѣритѣ, противъ царскитѣ хора и духовенството.

Въ 963 год. когато България се раздѣлила на двѣ царства, западно и източно, на византийскій прѣстолъ стѣпилъ Никифоръ Фока, който поченжлъ редъ на Императори, които съ твърда ръка управлявали сѣдѣбитѣ на ромейското господарство. Скоро той щѣлъ да покаже своето значение и на слабо то източно Българско царство, което имало за царъ все Петра.

Когато Никифоръ се върнжлъ отъ побѣдитѣ си въ Мала Азия (966), въ столицата дошли български пратеници да събержтъ обикновенното годишно даване. Тогазъ Никифоръ въ присѣдствие на всички си дворяни извикалъ: „Колко сж злочести Византийцитѣ, които, откакъ побѣдихъ всички свои неприятели, сега, подобно на неволницитѣ сж длѣжни, да плащатъ данъ на Скититѣ, на този прѣзрѣнъ и бѣденъ народъ!“ Подиръ това той поржчалъ да биятъ пратенитѣ и да ги испждятъ.

И така, четиредесетгодишния миръ билъ прѣкъснжтъ и тозъ пжтъ отъ Византийцитѣ.

Жребнето на войната било хвърлено и въ 966 г. България била повикана на бой за животъ или смъртъ. При всичко че първата минута била благоприятна за Гър-

The first of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a navigator. He must be able to observe the sea and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The second of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a geographer. He must be able to observe the land and its features with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The third of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a meteorologist. He must be able to observe the sky and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The fourth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a biologist. He must be able to observe the life and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The fifth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a chemist. He must be able to observe the earth and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The sixth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a physicist. He must be able to observe the universe and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The seventh of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a mathematician. He must be able to observe the numbers and their phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The eighth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a linguist. He must be able to observe the words and their phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The ninth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a philosopher. He must be able to observe the ideas and their phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The tenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a historian. He must be able to observe the past and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The eleventh of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a futureist. He must be able to observe the future and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The twelfth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a mystic. He must be able to observe the spiritual and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The thirteenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a poet. He must be able to observe the beauty and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The fourteenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a prophet. He must be able to observe the destiny and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The fifteenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a sage. He must be able to observe the wisdom and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The sixteenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a saint. He must be able to observe the holiness and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The seventeenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a hero. He must be able to observe the valor and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The eighteenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a martyr. He must be able to observe the sacrifice and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The nineteenth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a saint. He must be able to observe the holiness and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed. The twentieth of these is the fact that the hydrographer is not only a scientist but also a hero. He must be able to observe the valor and its phenomena with a keen eye and a steady hand. He must also be able to navigate the ship with accuracy and speed.

славянскитѣ господарства въ онова време, Свѣтославъ се явилъ помощникъ на Гръцитѣ за опрощаванъето на това господарство. Положението, което взелъ Свѣтославъ къмъ всички партии въ България, накарало Българитѣ да се съединятъ помежду си, да се съюзятъ съ Гръцитѣ за да се опрѣжтъ на разрушителнитѣ стрѣмления на чужденеца.

Когато Свѣтославъ се върнѣлъ за кратко време въ Киевъ, то Византия, уплашена отъ бързиятъ напрѣдѣкъ на Рускийтъ князь, се сближила съ Петра, и послѣ смъртъта му съ неговѣтъ прѣемникъ и синъ Бориса II. Въ това време умира царь Петръ; наследниците на прѣстола били въ Византия. Макарь, че Давидъ, синъ на Шишмана, поискалъ да се възползова отъ случая за да съедини двѣтъ България, но Борисъ II го испрѣварилъ и съ помощта на Византийцитѣ успѣлъ да залови бащиний си прѣстолъ.

Подиръ една година, въ 969 г. Свѣтославъ се върнѣлъ въ България, но не вече като съюзникъ на Византия, и не като помощникъ на българскитѣ патриоти, а като побѣдителъ, който е дошелъ да владѣе добитото съ оръжие мѣсто. При всичко че на всѣкъдѣ го срѣщало съпротивление, той скоро завладѣлъ България и нейний славенъ градъ великий Прѣславъ. Въ слѣдующата 970 г. той прѣминѣлъ прѣзъ Балкана, прѣвзелъ Загорито, вземалъ съ пристѣпъ Пловдивъ и прѣдложилъ на императора Цимисхия или да му заплати баснословенъ откупъ за българскитѣ градища, или да остави Европа и да иде въ Азия.

Захванѣла се отчаянна борба между хитрий Цимисхий и безусловно-храбрий Свѣтослава, който присѣдинилъ при своята дружина много Печенѣги и Маджари. Първото сблъскване станѣло есенъта въ сѣщата година при Одринъ. Ако свършването на тойзи бой и да не било рѣшено, но есенното време накарало Свѣтослава да се върне на Дунава. Рѣшителната борба на другата година станѣла не при еднакви условия. Цимисхий влѣзълъ въ България подъ булото на нейнъ защитникъ и освободителъ. Българскитѣ войски се съединили при неговитѣ; срѣдствата на мѣстото били оставени въ пълното му рас-

пореждане. Свѣтославъ се разполагалъ само съ своята дружина, която била доволно разпръсната и намалена. Печенѣгитѣ и Маждаритѣ го оставили, защото прѣдвжждали тѣжка борба.

Прѣславъ билъ прѣвзетъ отъ Цимисхиевата войска, ако храбрийтъ Свѣтославовъ пълководецъ, Свѣналдъ и да го защищавалъ отчаянно. Свѣналдъ успѣлъ само съ една малобройна дружина да прѣмине прѣзъ гшетитѣ неприятелски редове и да се съедини съ Свѣтослава. Скоро и Свѣтослава обсадили въ Силистра. Повече отъ три мѣсеца се борилъ той съ шена храбри юнаци противъ гръцкитѣ полкове. Най-постѣ гладътъ го накаралъ да се съгласи на мирни условия, да остави България и да се върне въ отечеството си. България, покрайнеймѣрѣ источната, останжала въ ржцѣтъ на Византия. Всичката страна отъ Пловдивъ до Дунавътъ била обявена за Византийска областъ и дадена подъ властта на гръцки управители. Царь Борисъ II билъ сваленъ. Сжщата участъ сполѣтъла и патриарха Дампана. Като се върналъ съ триумфъ въ Цариградъ, побѣдителтъ, императоръ пожертвова на софийската черкова короната на закоренѣлитѣ врагове на Византия. Борисъ билъ длъженъ публично да снесе отъ себе украсената си съ злато и драгоцѣнни камъни горня дрѣха, багряницата и червенитѣ обуца; въ замѣна той получилъ титлата магистръ на империята. Братъ му Романъ билъ ископенъ.

По този начинъ се свършило източното българско царство, безславно и срамно, благодарение на това че вътрѣшнитѣ размирици го вече били довели до пропаданьето му. Между това династията на Шишмана-Мокри се удържала неприкосновено въ много по-голѣмата западна България.

ГЛАВА VIII.

ЗАПАДНОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО. ЦАРЬ САМУИЛЪ.

Прѣдѣли на западното българско царство. — Царь Шишманъ I (963 — 968). — Царь Давидъ. — Царь Самуилъ (977 — 1014). — Борба съ Василия II, българоубецъ. — Царь Радимиръ и Иванъ Владиславъ. — Подпаданьето на България подъ Византия.

Западното българско царство заключавало въ себе вжтрѣшнитѣ части на полуострова, Македония, Албания, сѣверний Епиръ и сѣверна Тесалия, долината на Моравъ, околноститѣ на Видинъ и София. Западната и южната граница съвпадали почти съ прѣдѣла на българското царство при Симеона. На Сѣверъ Дунавъ мокрилъ прѣдѣлитѣ на западната държава на Шишмановитѣ отъ Българъ надолу, оттатѣкъ Видинъ. На Истокъ прѣдѣльтѣ се е продължавалъ до источно-българското царство, а подиръ паданьето му, до византийскитѣ владѣния, приблизително отъ устието на Осъмъ по тѣзи рѣка до Траяновитѣ врата и до византийската допрѣдѣлна крѣпость Серезъ. Само на Западъ царството идвало до морето, въ крайбрѣжията на Епиръ и Албания.

Това господарство собствено не е било монархия, а конгломератъ (купчина), така да рѣчемъ, отъ дрѣбни войнишки княжества, подвластни на потомцитѣ на онѣзи славянски князѣ, които още въ VII столѣтие обсаждали често Солунъ. Държавицата на царската челядь е била центрътъ на Македония, страната на Бърсацитѣ съ градове: Скопье, Прилѣпъ, Битоля, Прѣспа и Охрида.

Царь **Шишманъ I** (Мокри), основателътъ на ново-

то господарство и родоначалникътъ на новата династия, си избралъ за столица най-напрѣдъ София; отпослѣ столицата била прѣнесена въ Могленъ и Водена. Наедно съ столицата на царя се е мѣстило и сѣдалището на патриарха.

Не е положително извѣстно, кой е далъ Шинману царска корона: знае се само, че синъ му Самуилъ, както Симеонъ и Петръ, сж я получили отъ Римъ. Шинманъ умрѣлъ подиръ едно кжсо царуване (963—969 г.) Нему наслѣдилъ **Давидъ**, синъ му. Както видѣхме, тойзи царъ се опиталъ да завладѣе цѣлата България подиръ смъртта на славний царъ Петра, но не сполучилъ. Той не се намѣсвалъ вече въ работитѣ на Источното царство и чакалъ часа му. Давидъ водилъ една война съ византийцитѣ, но немного послѣ той се отгѣглилъ самъ отъ прѣстолътъ, устѣпилъ го на по-младий си братъ Самуила и станѣлъ калугеринъ. Скоро той умрѣлъ, а останкитѣ му се прѣнесли изъ столицата Водинъ въ Охрида и, подобно Петру, билъ записанъ въ числото на българскитѣ святии.

Царь Самуилъ, който поелъ брездитѣ на управлението въ своята ржка (около 977 г.) не само съ енергия продължавалъ войната, но и до смъртта си той билъ заниматъ съ нея.

Въ това време Византийцитѣ се борѣли въ Мала-Азия съ Варда Фока, единъ тѣхенъ възбунтуванъ пълководецъ. Отъ своя страна Самуилъ опустошавалъ Тракия и грцкитѣ провинции край Егейско море. Жителитѣ на Българското източно царство възстанѣли, изгонили Византийцитѣ, които царували всичко осемъ години и се присѣдинили при свободното Българско западно царство, което изцѣло пакъ се простирало до устията на Дунава и до Понта. Запрѣнитѣ въ Цариградскитѣ палати Петрови синове се възползували отъ този моментъ за да побѣгнатъ (978). Бързи конѣ ги докарали до балканский проходъ, който води въ България, т. е. до Траяновитѣ врата. Напрѣдъ вървѣлъ по-старий синъ, царъ Борисъ II, а слѣдъ него Романъ. Въ гората ги срѣцнали нѣколко Българи, сторили ги на

Гърци, поради дрѣхитѣ имъ, и убили Бориса съ стрѣла. Романъ се обадилъ кой е, билъ срѣщналъ радостно, заведенъ при Самуила, който го назначилъ началникъ въ Скопия, на Вардаръ.

Около 981 г. Самуилъ се обърналъ съ всичкитѣ си сили на Югъ къмъ Тессалия и Еллада, дѣто славянский елементъ се намѣрвалъ още въ пълна сила. Като прѣвзель Лариса, той прѣселилъ отъ тамъ жителитѣ въ България. Прѣкрасната Гръкинка, която взель тамъ въ плѣнъ, той си избралъ за съпруга. Изъ Тессалия Самуилъ проникналъ до Атика, и се доближилъ до Коринтский провлакъ.

Като се завърналъ Самуилъ прѣнесълъ столицата изъ Водена въ Прѣспа. Подиръ десетъ години царуване Императоръ Василий се рѣшилъ да се въспротиви на успѣхитѣ на Самуила. Изъ Пловдивъ той се промѣкналъ прѣзъ старитѣ Траянови врата, до Сердика (Срѣдецъ), което ще каже до мѣста, които не бѣхъ виждали 177 години византийска войска. Поченжли обсадата на града; но машинитѣ работяли бѣзъ успѣхъ, хранението на войската ставало всѣки день по-малко, а по слухове се узнало, че Самуилъ иде съ голѣми войски. Подиръ 20 дни Византийцитѣ снели обсадата и ударили на бѣгъ. Първата нощъ войнитѣ нощували въ лѣсистото мѣсто при Вакарелъ: тѣ били обезпокоявани отъ мрачни прѣдчувствия. На другий день (17 Авг. 986), тѣ достигнали до гористата Ихтиманска долина и се подигали къмъ Траяновитѣ врата. Когато щѣли тъкмо да прѣминаватъ прѣзъ най-дълбокото мѣсто на долината, тѣжната до тогазъ тишина на гората била прѣсѣчена отъ шумъ на оружия и отъ войнишки викове. Българската войска подъ Самуила отъ двѣтъ страни изсочила изъ гората и съ ужасенъ градъ отъ стрѣли се впуснжала върху испоплашеннитѣ Ромен. Всички коля, обсадни машини, императорски палатки и стотини прѣкрасни конѣ се паднали въ рацѣтъ на побѣдителитѣ. „Стрѣлитѣ на Мидянитѣ тържествували надъ копията на Авзонитѣ.“ Повечето отъ гръцкитѣ солдати, паднали подъ мечоветѣ на Българитѣ. Императорътъ се спасълъ, благодарение на хитрото движение

на арменската при него глѣхота. Българитѣ гонили Гърцитѣ до Буюкъ-Чекмедже.

Въ слѣдующитѣ три години, додѣто Византия била на работа въ Мала-Азия, Самуилъ билъ занимаѣ съ прѣвзиманьето на южно-славянскитѣ мѣста: Травуня, Захлумье, Южна Босна и Сърбия. Така, работитѣ взели такъвъ сжщо образъ, въ какъвто се намѣрвахъ при Симеона прѣди 70 години. Подиръ това гръцкый императоръ (989) още веднажъ нападналъ на Българитѣ, но безуспѣшно,

Отъ тогазъ Василий си гудилъ за главна задача на живота не само да води систематическата борба съ Българитѣ, но и съвършенно да ги пороби. Подобно на своя противникъ Самуила, Василий лично билъ на чело на своята войска. Като прѣкарвалъ всичкий си животъ въ походи, той отъ млади години ималъ суровъ и бездушень характеръ. Живѣлъ той калугерски; нѣмалъ жена; мѣсо и вино не подавали на трапезата му. Билъ обожаемъ отъ духовенството, но народътъ го мразялъ, защото трѣбало да се плащатъ странни данъци. Той прѣзиралъ законитѣ и образованността. Такъвъ билъ характерътъ на челоуѣкътъ, който рѣшилъ да води непрѣкъсната война, гибелна за Българитѣ и то цѣли 28 години.

Коего ще каже, твърдѣ справедливо му е била дадена титлата: българоубиецъ.

Василий II направилъ четири походи едно подиръ друго 999—1003 и въ всички той ималъ малко или много успѣхъ. Той прѣвзелъ по-голѣмата часть отъ България и само новитѣ войни съ Араби и Византийци не дали императору да довърши смъртний ударъ надъ България.

Василий билъ наученъ отъ опитътъ, че Самуиловата държава е слаба отъ къмъ краищата и че тя ще да се залюлѣ по-силно отъ непрѣкъснатитѣ размирици, нежели отъ една изгубена битка; и той съ чюдна настойчивость прѣслѣдвалъ тойзи планъ, който билъ изработенъ на основание на дългий опитъ. Съ безпрѣстанни нападения ту отъ къмъ Сѣверъ, ту отъ къмъ Югъ, въ продължанието на 11 години (отъ 1003—1014) българоубие-

цѣтъ обигрѣщаль все по-отблизо и по-отблизо обезсиленното Самуилово царство. Въодушевени отъ энергията и отъ желѣзната воля на своя господарь Самуила, Българитѣ обаче накарали Гърцитѣ да обливатъ съ кръвь всѣка своя нова крачка, която правили по тѣзи отъ старина Българска земя. На 29 Юл. (1014) при гората Бѣласица, Гърцитѣ нападнали отъ-дирѣ Българитѣ. Подирѣ отчаянно съпротивление всички българска войска била унищожена. Самуилъ съ трудъ се спасѣлъ въ Прилѣпъ. Сѣщо били поразени българскитѣ войски при Струмица, въ едно устѣе.

Страшна сѣдба постигнала 15,000 Българи, плѣнени въ сражението при Бѣласица. Василий II повѣлѣлъ да ослѣпятъ всичкитѣ, като оставятъ на всѣка стотина по единъ едноокоъ, за водачъ, и въ такъвъ видъ ги изпроводилъ Самуилу въ Прилѣпъ. Когато българскій царь видѣлъ своитѣ войници обезобразени и измѣчени така, той падналъ безъ чувства. Като подошелъ на себе си, поискалъ вода, но едвамъ пилъ нѣколко глътки, усѣтилъ болѣжки въ сърдцето си, и подирѣ два дни, (на 15 Септ. 1014 г.) умрѣлъ слѣдъ 38 годишно царуванѣе.

Самуилъ даже на смъртний си одѣръ тържествувалъ надъ бездушний си противникъ; той билъ царь великодушенъ; никого не е ослѣпявалъ, нито гуждалъ на колъ. Наистина той наказалъ съ смъртъ брата си, но това негово поведение бѣше извикало отъ измѣна и опасностъ; това не бѣше пръвъ случай въ историята на срѣднитѣ вѣкове; тогавашнитѣ обичаи бѣхъ таквизъ. Самуилъ билъ енергиченъ, мжжественъ и чловѣченъ господарь, който е умѣлъ съ побѣдитѣ си да постави българското царство на онѣзи височина, която то бѣше стигнало при Симеона. 24 години той противостоя мжжественно на прѣвѣсходнитѣ сили на византийцитѣ въ злочеститѣ негови съ тѣхъ войни. Когато тѣзи величественна личностъ, която показала всичката сила на българскій народъ, изчезнала, то българската енергия и упорство ослабнали.

Самуиловото царуванѣе безспорно е едно отъ най-знаменититѣ въ българската история. За да уздрави по-

литически държавата си той не тръгналъ по диритѣ на прѣдшественицитѣ си. Той се не старалъ да прѣвземе Цариградъ, а прѣнесълъ средоточието на господарството на Западъ и употрѣбилъ всичкитѣ си сили за да утвърди властта си въ приморскитѣ градове на Адриатика. Освѣнъ това той се старалъ да подчини на своето влияние съседнитѣ Сърбски земи.

Въ вътрѣшното управление на земята си, Самуилъ, — ако и да въвеждалъ еднообразни учрѣждения и равномерни данъци, — то пакъ не можилъ да даде на скоро съединеното си господарство необходимата здрава и силна организация. Тѣй, като не можилъ да съсредоточи въ ржцѣтѣ си всичкото управление на земитѣ, той билъ принуденъ да раздава на сановниците си градища и области въ пълно, неограничено самоуправление.

Но подиръ смъртта на Самуила дошли неговитѣ слаби наслѣдници **Радомиръ** и **Владиславъ**, при които работитѣ взели твърдѣ лошъ вървежъ. Въ държавата се породили несъгласия, раздори и междуусобици. Едни искали войната, други я нещѣли. Радомиръ билъ убитъ измѣннически отъ Владислава по съгласието съ Византия. Но Владиславъ не дълго живѣлъ въ миръ съ Византийцитѣ. Той ималъ война съ Гърци, Сърби, Албанци и пр. Но прѣдъ Драча той билъ убитъ отъ непозната ржка (1015). Споредъ легендата той билъ убитъ отъ Ангела. Тогазъ България останжала безъ царъ; между болѣритѣ се образували двѣ партии; повечето отъ тѣхъ искали да се подчинятъ на Гърцитѣ, за да имъ даджтъ повечко прѣимущества; водачи на тѣзи партия били: патриархъ Давидъ, царица Мария и воевода Богданъ. Другата партия, макаръ малобройна се приготвила за отчаянно съпротивление подъ командата на Владиславовий синъ Фружина и юнацитѣ Николица и Иваница.

Тозъ-часъ императорътъ като получилъ извѣстие за смъртта на Владислава ударилъ на България, минжалъ побѣдоносно до Охрида, гдѣто той приелъ добръ царицата и всички Шинмановци. Той припозналъ прѣимуществата на българското дворянство, а мнозина наградилъ съ

византийски титли. Партията която искала война, макаръ дълго и да се опирала и водила отдѣлна борба въ горитѣ, не могла да стори нищо.

И така подиръ 28 годишна война (991—1018) България била покорена отъ Византийцитѣ окончателно. Побѣдителтъ тържествувалъ до полуда отъ радостъ. Съ необикновено тържество празнували Гърцитѣ връщаньето на императора, който достигналъ цѣльта си 64 годишенъ старецъ и получилъ заслуженото название: Българоубийца. Въ златна, украсена съ пера корона, той влѣзълъ прѣзъ златнитѣ врата; прѣдъ него вървѣла царица Мария, дъщеритѣ Самуилови и плѣннитѣ болѣри.

Нѣмало вече първото българско господарство!

ГЛАВА IX.

БЪЛГАРИТЪ ПОДЪ ВИЗАНТИЯ.

Първото време на подчинението. — Измѣнение въ обхожданieto на владѣтелите къмъ побѣденитѣ. — Архиепископството. — Неспулченитѣ възстания на Петра Деляна (1040). — Идванѣто на Кумани, Маджари, Печенѣги и пр. — Народно и религиозно движение.

Въ грамотитѣ на покорителѣтъ на България се чете: „Макаръ страната на Българитѣ и да е била покорена отъ насъ, но ний не отиѣнихме правдинитѣ ѳ, но ги потвърдихими съ наши хрисовули и сигилии.“

И наистина, въ завоеванната страна станѣли малко промѣни. Дворянитѣ скоро се помирили съ положението си, защото тѣмъ били дадени голѣми прѣимущества, служби и управления. Даже Българскитѣ царевици взели воеводски длѣжности. Царскитѣ жени се почитали като итатс—дами.

Господарственното управление сѣщо така не се измѣнило; данѣцитѣ се сбирали както по-напрѣдъ и самоуправлението на общинитѣ си останѣло въ сила. Но всички укрѣпени мѣста и важни балкански проходи били въ рѣцѣтѣ на Гърци.

Българската черкова си останѣла сѣщо така самостоятелна; само главата ѳ не трѣбало да се зове патриархъ, а архиепископъ. На мѣсто патриарха Давида, когото свалили, назначили за самостоятеленъ архиепископъ на България, Иоанна, игуменъ изъ Дибра. Императорѣтъ на 1020 г. въ три грамоти утвърдилъ всички права и прѣимущества на българската черкова и я възстановилъ въ онѣзи пространства и епархии, които били при царѣтѣ Петра и Симеона. Тукъ вѣтѣзвали не само България, Тракия и Македония, но и Албания, Босна, Сърбия.

Но скоро работитѣ трѣбало да се поизмѣнятѣ. Подирѣ смъртта на Василия даденитѣ отъ него правдини и припознати прѣимущества били нарушени. Въ управлението се почнали злоупотрѣбления; архиепископството миняло въ грѣцки рѣжѣ. Архиепископъ Теофилактъ (около 1085—1107) съ пълно право наричалъ императорскитѣ чиновници (нотариуси) сѣщински разбойници.

Изъ неговитѣ записки ний узнаваме твърдѣ много за живота и положението на охридскитѣ архиепископи. Грѣцкитѣ архипастири, какъвто билъ и самъ той, гледали съ призрѣние на варварското си паство, а за това и Българитѣ имъ отплащали съ голѣма ненавистъ. Архиепископътъ ималъ голѣми доходи, по цѣли денье си броялъ желтицитѣ, ималъ селяни по черковнитѣ имущества и тѣ го ненавиждали.

Прѣзъ 168—годишното византийско господство учението на Богомилитѣ получило необикновено развиванье. Това малоазиятско и арменско учение срѣщнало съчувствие у Грѣцитѣ, които сѣ имали голѣма ревностъ за богословски спорове. Всичка страна около Пловдивъ била изпълнена съ Арменѣ, Богомили и Павликяни. Но императоръ Алексий ги прѣслѣдвалъ ужасно. Това обаче никакъ не прѣчило на Богомилитѣ щото въ XIII столѣтие да иматъ цѣлъ редъ поселения по всички южна Европа.

Естественно, неудоволствието на Българитѣ отъ Византийското правление трѣбало да се появи. Тѣ не се забавяхъ да се възползватъ отъ първий прѣдставенъ случай за да възстанжтъ, като се убѣдили отъ собственъ опитъ, че иначе не би имали сила и възможность за борба съ Византийцитѣ. Додѣто тѣзи послѣднитѣ управлявахъ 168 години въ България жителитѣ ѣ отъ сърдце помагахъ на Сърби, Норманни, Печенѣги и Кумани противъ Византийцитѣ. “Тебѣ е познато,” пише Теофилактъ на единъ свой приятель, — “какво искатъ Българитѣ и къмъ какво се тѣ стрѣмятъ: всѣки смѣлъ челоувѣкъ, който търси скиптръ, би намѣрилъ у тѣхъ неуморими войници.”

Василий II умрѣлъ на 1025. Съ смъртта на тогозъ енергиченъ господарь послѣдовало безначалие, което се прѣкратило чакъ слѣдъ повече отъ полувѣкъ когато на прѣстола се качили Комненитѣ. Продължителното царуване на племенницата Василиева, Зоя и на тримата ѣ мжже, подиръ на сестра ѣ Тодора било изпълнено съ дълъгъ редъ интриги, слабости и безредия.

Отъ това разбрѣкано положение на империята се възползували Араби, Печенѣги и Нормани. Тѣ нападали на империята и опустошавали градоветѣ ѣ. Славянитѣ сжщо така се възползували отъ това състояние на работитѣ. Движението се поченжло въ Черногория, дѣто любовта къмъ свободата никога не е угасвала. Стефанъ Воиславъ махнжлъ византийското иго и въ 1040 г. унищожилъ въ черногорскитѣ клисури гръцката войска.

Българитѣ сжщо така се подигнжли на двѣ мѣста. На Петра Деляна, на сина на злочеститѣ царь Гавриила, се удало да избѣгне изъ плѣнъ. Когато той, прѣзъ лѣтото на 1040 г., се появилъ въ Нишъ, народѣтъ съ ентузиазмъ го поздравилъ като царь. На чело на постоянно уголѣмявана войска той ударилъ къмъ Скопье; на всѣкждѣ Гърцитѣ били разбити. Въ сжщото време Славянитѣ подигнжли знамето на възстанието въ Драчъ. Тѣ провъзгласили за царь храбрый воинъ Тихомира. Но на българский прѣстолъ нѣмало мѣсто за двама царье. Когато войната съ Византийцитѣ била поченжта честито, трѣбвало да се рѣши кой ще остане на чело на народа: Делянъ или Тихомиръ. Войската и на двамата се срѣщнжли; тогава Делянъ се обѣрнжлъ къмъ народа и казалъ: „ както една шубѣрка неможе да храни двѣ птичета, така и една страна неможе да има двама царье. Единий отъ тѣхъ е длъженъ да се откаже отъ царството. Макаръ той като внукъ Самуиловъ и да има повече право, но ако народѣтъ желае той е готовъ да отстѣпи.“

При грѣмливи викове народѣтъ заявилъ че иска да има за царь Деляна. Злочеститѣ Тихомиръ, избржлъ за царь съвсѣмъ неочиданно, билъ убитъ съ камъние. И така Делянъ станжлъ еднѣдржавенъ господарь.

Делянъ ударилъ съ войската си къмъ Солунъ, отъ гдѣто императорътъ бѣгалъ, а пълководецътъ му Иваница миналъ на Делянова страна. Българскитѣ воеводи на много мѣста разбили Гърцитѣ. Въ това време дошелъ при Деляна чичо му Алусианъ, по-малкий братъ на царь Владислава, избѣгналъ изъ Мала-Азия. Делянъ го срѣщналъ радостно, далъ му добра служба и го испроводилъ противъ Солунъ. Но Алусианъ билъ разбитъ.

Това нещастие раздѣлило водачитѣ. Алусианъ поканилъ у дома си Деляна, гостилъ и напоилъ го, а послѣ го ослѣпилъ съ нѣколко свои съучастници. Додѣто това се узнало отъ народътъ, Алусианъ вече билъ при Гръцкий Императоръ, който го наградилъ блѣскаво за това му злодѣйство. Безъ вождь България погинвала. Стѣпийтъ Делянъ падналъ въ плѣнъ; сжщо и Ивацъ, който се опитвалъ да пази България при Прилѣпъ. Подиръ още нѣколко несполучени битви, българскитѣ възстанници били смазани, бунтътъ унищоженъ и плѣннитѣ воеводи украсявали Императорското триумфално завръщанье (1041). Второ опитване за възстание станжло на 1073 год. въ Сърбия подѣ началството на Константина Бодина. Българскитѣ болѣри влѣзли съ него въ споразумѣние и рѣшили да го направятъ за царь. За това тѣ испросили и съгласието на баща му Сърбский Князь Стефана Михаила. Тойзи се съгласилъ и Бодинъ съ 300 Сърби ударилъ къмъ Призрѣнъ, дѣто болѣритѣ го прогласили за царь. Най-напрѣдъ подѣ Нишъ честъта на Бодина проработила, но по-отпослѣ той билъ разбитъ отъ Византийцитѣ на Косово поле дѣто билъ плѣненъ самъ Бодинъ.

Но и подиръ това все пакъ Българитѣ се опитвали на дребни, частични възстания. Въ Источна България свирѣпствовали Печенѣгитѣ, които вършали таквизъ работи, каквито въ наше време Черкезитѣ и Баши-бозуцитѣ. Отъ двѣтъ страни на Балкана до Одринъ варваритѣ опустошавали всичко съ нечувана дяволщина. Три византийски войски тѣ унищожили. На 1050 год. тѣ разбили полководецътъ Ариянита подѣ Одринъ, дѣто той падналъ въ сражението. Подиръ Печенѣгитѣ дошли Кумани, които сж се

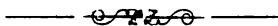
звали още Половци и Узи. Тѣ сж надминѣли Печенѣгитѣ по своитѣ жестокости. Малко послѣ се явяватъ Маджаритѣ и Норманнитѣ, подиръ които слѣдовало ново възстание на Българитѣ, поддържани отъ независимитѣ Сърби. Както Куманитѣ, така сжщо и Норманнитѣ сж успѣвали въ късо време да завладѣятъ много мѣста отъ Полуостровътъ да го оплѣнятъ и опустошжтъ, благодарение на незадоволствието отъ Византийцитѣ и на помощта на Българитѣ.

Нѣколко години по-послѣ балканскитѣ страни били обезпокоени отъ прѣминаването на Кръстоносцитѣ. Най-напрѣдъ тѣ се явили прѣзъ пролѣтѣта на 1096 г. въ Бѣлградъ, отъ тукъ тѣ искали да иджтъ за Цариградъ.

Тѣ били подъ прѣдводителството на рицаря Валтера и още въ околноститѣ на Бѣлградъ поченжли да грабятъ и обиратъ мирнитѣ жители. Селянитѣ съ оружия въ ржцѣ наказали много отъ тѣхъ, и други избѣгнжли напрѣдъ.

Скоро подиръ Валтера се явилъ Петръ Амьенскій съ 40,000 души кръстоносци. Необузданността имъ е била причина на една катастрофа въ Нишъ. Населението възстанжло противъ тѣхъ. Много кръстоносци били удавени въ рѣката, много хвърлени отъ моста, а мнозина погинжли отъ мечоветѣ, копията и стрѣлитѣ на Българитѣ. Сражението се свършило съ съвършенното поразяване на кръстоносната войска, распилѣна въ горитѣ и по джбравитѣ.

Въ вторий си походъ кръстоносцитѣ подъ началството на нѣмскій краль Конрада безпрѣпятственно стигнжли до Тракия (1147); но по нататѣкъ тѣ били длѣжни да си прокараватъ пжтъ съ оружие.

ГЛАВА X.

ОСНОВАНИЕ НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО. АСѢНЬ И ПЕТРЪ. (1186 1234)

Състоянието на Византийската държава въ края на XII стол. — Състоянието на България въ духовно и етнографическо отношение: Богомили, Арнаути, Власи и Арменци. — Асѣнь и Петръ: характеристика. — Възстанието на двамата братя (1186). — Войнитѣ съ Исаака за освобождението на България. — Участие на Сърби, Власи и Кумани. — Крайтѣ на тѣзи войни. — Новий Имераторъ Алексѣй III. — Убиваньето на Асѣня отъ Иванко. — Царь Петръ.

Византийската държава, която била много разстроена извжтрѣ, приближавала се къмъ своето пропаданье. Не се минавало ни година безъ да има нѣкоя несполучена война или нѣкое нашествие. Въ Край-дунавскитѣ области тършували хищнитѣ Кумани. Гръцкитѣ острови и брѣговетѣ на Егейско море се опустошавали отъ норманскитѣ и сарапински морски разбойници. Въ това сѣщото време въ Мала-Азия се распространила силата на Селджуцитѣ, които се укрѣпили въ Никея и въ Никомидия. Вече Византийцитѣ не били каджри да си бранятъ отечеството; въ тѣхнитѣ войски имало: Норманни, Българи, Русси, Грузини, Черкези, Арменци, Араби, Кумани и други чужденци. Никой не обръщаль внимание, че държавата се търкуля къмъ пропастьта: всички повече се занимавали съ чудеса и съ тържества, отъ колкото съ сериозна работа. Броятѣ на мѣнастиритѣ и на калугеритѣ растялѣ

Етнографическото състояние на България през XI и XII вѣкове било такова: славянскій елементъ — преобладаващъ. Въ Албания и Епиръ имало сръбско население въ долините Българи и Сърби, а по високите — Албанци и Власи, а въ крайбрежните части — Турци. На Албанскитѣ гори въ 1018 г. славяните имали послѣднитѣ борби за българската независимостъ. Покръстенъ Делянъ подигналъ се и Славяните по Дюна.

Неможе въ този периодъ да се определи границитѣ между Българитѣ и Сърбитѣ. Достига до Дунае при устията на Дунава българскій елементъ граничилъ съ русскій. Но Славянитѣ трѣбвали да отслабятъ юго-западно на Печенѣгитѣ и Ноловцитѣ (Куманитѣ). А по юго-източното отиванье, въ Молдавия се почели вече въ Славяни, а Романи; но и у тѣхъ малорусскій елементъ ималъ нѣколко време господственъ.

Албанцитѣ, макаръ и най-древни въ юго-западния полуостровъ, нийдѣ не се поменаватъ преди XIII стол. Тѣ сами се зовали Шкипетари. т. е. обитатели на гората, а страната си Шкиперия. Първото сѣверно въстание на тѣхъ въ историческитѣ источници въ юго-западния полуостровъ е въстание на Маниака (1043). Отъ тогавъ тѣ не трѣбало да слезатъ въ низкитѣ мѣста и да обсебятъ въ себѣ полска славянскій елементъ, отъ който взели въ себѣ законъ, обичаи и образъ на животъ, ази и новостъ за нови понятия. Забѣжително е движението на Албанцитѣ въ XIV стол. когато тѣ наводнили окупиралата Иллада. Тѣ се подчинили на Турцитѣ покръстенъ сръбско сѣверно тѣвление, и, понеже си приличали въ много стѣна и гора дѣжна подпорка на Дивана. Тѣ по-напрѣдъ били въ кога подчинени на Сърби, Българи. Италианци и за тѣ не се пожелаввали да иматъ своя независимостъ.

Друго едно племе, което е било разпръснато въ юго-западния полуостровъ, както си е и днесъ, били Власитѣ. въ по-късно време нарѣчени Цынари (по ром. Казаро) и Кудовласи.

Въ сръднитѣ вѣкове тѣ били по-многолюдни сега. Необикновенна прѣдприимчивостъ, разливъ

своята собствена народност и при това упорита вър-
ност на своя роденъ языкъ — ето главнитѣ черти отъ
характерътъ на Власитѣ. Макаръ тѣ и да принадлежатъ
на най-старитѣ обитатели на полуострова, като потом-
ци на Тракийцитѣ, но и за тѣхъ се поменава първи пътъ
едвамъ ококо 976 год. Хрисовултъ на гръцкый импе-
раторъ Василия II подчинилъ на охридскый архиепи-
скопъ Власитѣ по всичкия България. Центрътъ на насе-
лението на Власитѣ билъ Тесалия, наричана Велика
Влахия въ XII—XV ст.

Тѣ живѣли твърдѣ много и въ Епиръ, въ Родопитѣ и
пр. Както и сега, тѣ се занимавали съ скотовѣдство.

Въ това време въ България е имало въ по-го-
лѣмитѣ градове и Арменци, които се занимавали съ
търговия.

Казахми, че въ това време Българитѣ не прѣстава-
ли да помагатъ на разнитѣ гости, които сж идвали да
биятъ Византия. Нашитѣ се надѣвали по този начинъ да
намѣрятъ възможностъ и така да се отърватъ отъ визан-
тийското иго. Но побѣдителнитѣ войни на Маджаритѣ
подъ началството на Бела и на Норманнитѣ въ 1185 г.
отчаяли Българитѣ. Тѣ видѣли, че Византийцитѣ правятъ,
струватъ, най-подиръ се помиряватъ съ нападателитѣ и
даже правятъ таквизъ мирни договори и сватовщини,
които отлагатъ за дълго време съсипванието на Империята.
Трѣбало прочее сами да си помогнатъ. Послѣднийтъ
Венгерско-византийски съюзъ билъ косвенна причина на
новото българско въстание, което било по-сполучно, отъ
опитванието на 1041 и 1073 год.

Въстанието се почнало въ балканскитѣ непристъп-
ни мѣста и крѣпости на които владѣлицитѣ, потомци на
Симеоновитѣ юнаци били тако-рѣчи независими прѣзъ
всичкото време на гръцкото владичество.

Тѣ били приятели съ Куманитѣ. На чело на не-
доволнитѣ се гудили двама братя Петръ или Тодоръ
и Асѣнъ или Бѣлгунъ, които били владѣтели на крѣпо-
ститѣ Търново и Трапезица на Янтра.

Главнитѣ черти отъ характера на Асѣня били прѣд-

приимчивостъ и безстрашиливостъ; по-голямъ му братъ **Петръ** е билъ повече дипломатъ, отъ колкото воинъ.

Тѣхний родъ билъ отъ първитѣ български царѣ, а като императорски вассали всѣка година тѣ се явявали при византийскій дворъ съ 600-700 конѣ. Селекиѣ жители били готови да взематъ страна на възстаналитѣ, понеже гръцкый императоръ **Исаакъ** поченалъ да взема много данъкъ и го събиралъ съ всѣкакви злоупотрѣбления и жестокости. За да иматъ прѣдлогъ за възстание, двамата братя отишли въ **Кипсели** (сега **Ипсала**, въ Южна Тракия) при императорскій дворъ (1186) та искали да ги приематъ въ войската и да имъ се даде императорски хрисовулъ на нѣкой споренъ имотъ (имѣние) въ Балкана. И на двѣтѣ си искания двамата братя получили отказъ. Тогазъ тѣ взели да заплашватъ Гърцитѣ, че съотечественницитѣ имъ ще възстанѣтъ, а **Асѣнъ** особено се изразявалъ така остро, щото му ударили една плесница. Ако не ги арестовали то било само за това, че Византийцитѣ ослѣпени отъ побѣдитѣ си надъ Норманнитѣ, не придавали никакво значение на поведението на двѣтѣ млади момчета.

Като се върнали на родината си въ **Търново** двамата братя **Петръ** и **Асѣнъ** повикали много болѣри, духовенъ и простъ народъ за да освѣтятъ църквата **Св. Димитрий**, която тѣ направили подъ **Трапезица**. Тукъ на освѣщението, **Архиепископъ Василь** заявилъ открито, че стига вече толкозъ мжки и робство, че по Божия воля, **Българитѣ** трѣбва да отхвърлятъ многогодишното иго и да си повърнатъ назадъ свободата. Срѣдъ много радостни викове, той коронясалъ по-старий братъ **Петра** съ злата корона, като царъ на **Българитѣ** и на **Гърцитѣ**, облѣкълъ го въ багрянница и обулъ въ червени обуца, като бѣлъзи на царско достойнство. **Архиепископъ Василь** останалъ въ **Търново** като патриархъ на новото свободно провъзгласено господарство.

Расказватъ, че просяци, прѣправени на луди, ходили отъ мѣсто на мѣсто и побуждали всички на възстание. Тѣ говорили така: „дойде време да строшимъ хомотѣтъ на Византийцитѣ.“; **Св. Димитъръ** ги е оставилъ и е до-

...и да се вдигнемъ
...и да ги ис-
...въстанието намѣ-
...въ населението.

...възстанието
...като видѣли,
...обсадата му, тѣ
...гънѣхъ на ерѣ-
...той сполучилъ да
...Прѣдводителѣтъ
...разбитата си войска
...въ Влашко. Въста-
...Балканъ.

Можу тѣ Иванъ мислѣтъ, че всичко е свършено,
не рѣшилъ да иска заповѣди и да завземе крѣпоститѣ,
а само изгорилъ житото по нивата и се завържълъ съ
триумфъ въ столицата (прѣзъ лѣтото на 1186 год.)

Прѣзъ зимата Асѣнь се появилъ пакъ, но тозъ пѣтъ
не самитѣкъ, а съ Куманитѣ. Трѣбва да кажемъ, че Ку-
манитѣ сж били отъ турско происхождение и живѣли въ
днешно Влашко. Скоро Асѣнь завзелъ страната между
Дунавъ и Балкантъ. Послѣ се впустихълъ въ Тракия, и на
открито поле билъ разбитъ отъ Иоанна Севастократора.
Но макаръ Асѣнь и да билъ принуденъ да се отдалечи
отъ горитѣ, чистѣта му тозъ пѣтъ поработила. Византий-
скии царь заподозрилъ Севастократорѣтъ, че мисли да
похити ерѣцу прѣстолѣтъ му и го повикалъ назадъ.
Поговирѣтъ прѣемникъ, слѣпий Иванъ. Кантакузенъ, не-
прѣдвидливо се расположилъ въ единъ укрѣпенъ станъ
каго мислѣтъ, че Асѣнь е побѣгнѣлъ отъ страхъ въ гори-
тъ. Въ една тъмна нощъ Българитѣ, воспользовани отъ не-
вниманието му, нападнали на гръцкии станъ и го разбили.

Сърбский князь Неманя билъ естественъ съюзникъ
за Асѣня въ възстанието му противъ Гърцитѣ. Додѣ Сър-
бскѣ разрушавали западникѣ крѣпости на Византийцитѣ.
...на Влахъ
...за освобождението и

Пловдивъ до Черно Море и накарали своитѣ противници, бивши господари, сами да се теглятъ къмъ Одринъ. Прѣзъ есенята, императорътъ трѣгналъ къмъ София за да нападне на Българитѣ отъ западна страна. Тѣй като зимата дошла, то походътъ не станалъ. Войската зимувала въ София.

На другата година императорътъ самъ прѣминалъ прѣзъ Етрополската планина, обсадилъ Ловечъ, отъ дѣто се върналъ подиръ три мѣсечни напрасни затѣганиа да го прѣвземе. Между това въ една обиколка Гърцитѣ сполучили да заробятъ Асѣновата жена: това докарало работата до прѣмърие съ Византийцитѣ, които взели залогъ третия братъ на Асѣня, Иваница. Но заложникътъ сполучилъ скоро да побѣгне и войната изново се започнала и скоро распахнала.

На другата година (1189). Кръстоносцитѣ подъ началството на царъ Фридрихъ I прѣминали прѣзъ Българъ и отивали за Цариградъ. Тѣй като Византийцитѣ се отнесли съ тѣхъ доволно враждебно, тѣ оплѣнили всичко отъ дѣто прѣминали: цѣла Тракия била обърната въ пустиня. Но когато Българитѣ и Сърбитѣ се стговорили съ Фридриха I, началникъ на Кръстоносцитѣ, и съ една дружна войска отъ 140 хиляди души се рѣшили да нападнатъ Цариградъ, то Византийцитѣ побързали да се сговорятъ съ Фридриха и Кръстоносцитѣ, които си заминали мирно къмъ Хелеспонтъ.

Подиръ заминаването на Кръстоносцитѣ, борбата съ балканскитѣ Българи се подновила. Исаакъ потеглил пакъ срѣщу Българитѣ, откакъ платилъ по двѣ мѣсечини на войската си, която взела да негодува поради неплащанье. Тогазъ той узналъ, че българскитѣ градове били укрѣпени съ нови стѣни и крѣпости. Българитѣ скачали по високитѣ скали „като елени или кози.“ пуцали отъ тамъ върху гръцката войска цѣлъ градъ стрѣли и свалили върху ѝ камънаци. Отъ всичко могло да се заключи че на народътъ е ужасно дотегнало византийското иго и искали да го снематъ какъ-какъ отъ своитѣ плещи. Въ ата войска била истребена съвѣтъ; алъ съ бѣгство (1190).

ДЪТЪ БЪЛГАРИЯ ВЪ ПЪРВАТА СЪВЪЗНАТЕЛНА НЕЗА-
ВИСИМОСТЪ.

Рассуждения и сомнения между собой брать и при-
саживать друг к другу, а также, безнравственно развратить
была бы и сама жизнь на Землях.

ГЛАВА XI

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ НА ЦАРИЦАТА НА КАЗАН

Християнство и Евангелие в Казан
Наследствено право в Казан
Иванов — Иванов — Иванов — Иванов
Григорий — Григорий — Григорий — Григорий
Българите — Българите — Българите — Българите
Иванов — Иванов — Иванов — Иванов

Представител на Казанския Казанския Като
Иванов, който издигнаше новия Казанския, по
малкото брат на Казанския Асфия, който още въ 1188
победилъ отъ Цариградъ, като билъ заможенъ и жи
вѣлъ въ Стара-Пазарна. Новиятъ окръженъ царь билъ
непримирливо врагъ на Гръцкитѣ; той по характера си
приличалъ дѣлно на Асфия, само билъ по-хитъръ и
по-жестокъ отъ него. Като опитенъ воевода и добъръ др
жавенъ мъжъ, той полагалъ политическия си напре
ния по-горѣ отъ върноподчинитѣ интереси. Той колко
то се знае, не е закачалъ Богомилитѣ, а съ Панага имъ
зѣлъ дори въ приятелски сношения. Кога билъ заможенъ
на Византийцитѣ той научилъ слабѣть имъ мѣста. Ка
то станалъ царь, всѣка година вѣлелъ да панага на Тра
кия и Македония.

Въ това време, въ Македония се основало друго
Българско царство. Болгаринътъ **Добромиръ Струванъ**,
отъ родътъ на Асфиевци прѣмнѣлъ къмъ Византийцитѣ
и имъ помагалъ съ 500 конници противъ Асфия. Гръцкитѣ
го назначили да бѣде командантъ на крѣпостта Стру
мица и да пази Македония отъ Калояна; но той хвърлилъ
гръцката служба и си избралъ за мѣстожилище Пресла

Благодаря тому, что в то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей. В то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей.

В то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей. В то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей. В то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей.

На то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей. В то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей. В то время в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей.

Книга эта представляет собой описание жизни и быта в то время в России. Она была написана в то время, когда в России не было еще никаких законов, касающихся торговли, купцы и ремесленники были лишены всякой защиты. Они были вынуждены платить огромные пошлины и налоги, а также подвергались произволу местных властей.

който билъ останалъ безъ войска. Византийскій царь Алексій, като не можалъ да подчини тозъ свой противникъ, принудилъ се да му отстъпи горня Македония и му далъ за жена братовчедка си (1198).

Калоянъ продължилъ войната, подкачена отъ братията му противъ Византия за окончателното освобождаване на Българската земя и за очистиането ѝ отъ гръцки скакалци.

Труба да обадимъ и това, че цареубицата Иванко, като побѣгналъ въ Цариградъ, Гърцитѣ го приели добръ, дали му да началствува надъ една войска и го проводили противъ съотечественицитѣ му, Българитѣ. Иванко мъжественно се билъ, отблъсквалъ Българитѣ при Пловдивъ, но слабостта на Византийската Империя и примѣрътъ на Стръза, който станалъ независимъ Князь, били измамливи. Иванко възстаналъ противъ Византия и се присѣдинилъ пакъ при Българскій царь. Той се прославилъ въ това време съ неустрашимитѣ си постѣпки, като достигналъ въ походитѣ си до Егейско море; но най-подиръ той билъ хванатъ робъ измѣннически и закаранъ въ Цариградъ (1199).

Скоро Византийцитѣ заключили миръ съ Калояна. Това било, когато Българскій царь подиръ отчаянно съпротивление взелъ съ пристѣпъ Варна (24 Марта 1201 г.) Така се свършила шестнадесет-годишната освободителна българско-гръцка война. Всичкитѣ области, които Калоянъ прѣвзелъ станали неговни. Царството му се простирало отъ Бѣлградъ до долня Марица и до Агатополю на Черно-море, отъ устието на Дунавъ до Стримона и до горний Вардаръ. Бѣлградъ и Браничево били въ властта на Българитѣ. Призрѣнъ, Скопье и Кюстендилъ съ всички тѣхни епархии сѣщо принадлежали на бѣлг. царство.

Калоянъ съгледвалъ, че е необходимо да има миръ съ Византия. Въ това време Юго-Источна Европа се намѣрвала въ най-размирни времена; Кръстоносцитѣ, съ прѣминването си нѣколко пѣти прѣзъ България, страшно я опустошили; Византийската държава не слѣдъ много паднала въ рѣцѣтъ на Западнитѣ Рицари Кръстоносци; папата това и гледалъ какъ да распространява повече

католическото учение и да печали певече паство; той билъ първий двигателъ на тѣзи кръстоносни походи. Въ България тоже партиитѣ и размирицитѣ не се уталожили окончателно. Куманитѣ вече нерачили да воюватъ съ него, а отъ друга страна Венгерскитѣ владѣтели се опитвали да го нападнатъ отъ къмъ Сѣверъ. Въ това си положение той усѣтилъ необходимостта да се сближи съ Римскій папа и да иска укрѣпяванъето на своята царска титла.

Въ това отношение и въобще въ вѣнкашната политика на този български князь сж важни неговитѣ сношения съ папа Инокентия VIII. Послѣ Симеона, българскитѣ царѣ сами се коронясвали съ императорски вѣнци и обявявали себе си за царѣ (кесари, императори). Калоянъ усѣтилъ нужда отъ потвърждението на римскій първосвященникъ за да има титлата му еднакво политическо значение съ маджарскитѣ крале най-опасниитѣ неговъ съперникъ. За това той правилъ нѣколко пхти опити да се сближи съ римската курия и да си испроси това потвърждение, но Византия и Маджаритѣ му разваляли работата и той неможалъ да се прѣпиши даже съ него и проумѣе. Най-подирь самъ папата узналъ и искалъ Калояну желание да се сближи съ него. Тогазъ той му далъ царска корона и на Търновскій архиепископъ позволилъ да носи званието примасъ.

Но въ това сжщо време българскитѣ князь билъ длѣженъ да припознае папата за глава на черковата. Ако проведената отъ Римъ корона и да била кралевска и ако самостоятелността на българската черкова и да се ограничавала само съ примасство, но Калоянъ се коронясалъ дѣйствително за императоръ, а Търновскій архиепископъ билъ обявенъ за патриархъ. Отъ тогазъ българскій царъ се наричалъ формално императоръ, а архиепископъ Василъ въ писмото си благодарилъ папата, че го посвѣтилъ въ патриаршеско достоинство. Може да се полага, че това сближаванъе съ Римската черкова е било само формално, вѣнкашно; Българитѣ си останали пакъ православни както по-напрѣдъ.

Едно отъ най-важниитѣ събития на Кало-Ивановото ца-

руване е неговата борба съ Латинитѣ. Латинитѣ отишли да прѣвзематъ Божигробъ отъ Турцитѣ, но тѣ не го считали за голѣмъ грѣхъ да оплѣнятъ и источнитѣ християни и дору да прѣвзематъ тѣхнитѣ мѣста. Графъ Балдуинъ Фландрскій, който билъ отваженъ юнакъ, макаръ и не добъръ политикъ, съ 30,000 Кръстоносци нападнълъ на Византия на 1203 г. Той дошелъ на 300 кораби отъ къмъ море и поченълъ правилна обсада. Бойтѣ се продължавалъ цѣли деветъ мѣсеца. Въ обсадения Цариградъ, императоритѣ се промѣнявали единъ слѣдъ други. Три пкти Кръстоносцитѣ Латини запалвали хубавата столица. Най-подиръ на другата година (13 апр. 1204) Балдуинъ прѣвзелъ градътъ и се овѣнчалъ за Византийски императоръ въ Св. София. Войницитѣ му произвели такава резня и опустошение, каквито Цариградъ не запомнилъ никога и каквито не произлѣзли даже, когато отпослѣ го прѣвзели Азиятскитѣ Турци.

Латинскитѣ завоеватели рѣшили да растурятъ Византийската държава и за това нѣщо имъ било доволно около една година. Всичка часть на държавата останала въ власть на Франкитѣ, освѣнъ Трапезундъ, Епиръ и Никей, дѣто всичкитѣ бѣжанци се събрали около царъ Теодора I Ласкара. Единъ отъ Кръстоносцитѣ Бонефаций, Маркграфъ Монофратскій, основалъ полунезависимо кралство въ Солунъ.

Българскій царъ усѣщалъ нуждата да живѣе мирно съ новий владѣлецъ на Византия. Той сжщата година се обърнълъ къмъ Балдуина съ прѣдложение за приятелски съюзъ, но неполитичний и безтактенъ Латинецъ отхвърлилъ прѣдложението на Калояна като казалъ, че българскій царъ не трѣба да се отнася къмъ него като съ равенъ, а коѣто съ свой господаръ, защото тѣй си е присвоилъ властѣта надъ земя, присвоена отъ Гърцитѣ. Това поведение на Балдуина накарало царъ Калояна да се ядоса ужасно и да влѣзе въ сношение съ възстанклитѣ Византийци при Марица. Сблѣсването на Българи съ Франки било неизбѣжно.

Щомъ Византийцитѣ се позамогнали, то и рѣшили

да ударятъ на Латинитѣ; тѣ повикали на помощъ и Калояна. Латинитѣ били занимати въ Мала-Азия, когато поканиенъ българскій царь подкачилъ дѣлото си. Най-напрѣдъ самитѣ граждани въ Дидимотичонъ избили Франкитѣ, които подплашени оставили и Одринъ. Слѣдъ единъ мѣсець Балдуинъ пристигналъ съ голѣма войска подъ стѣнитѣ на Одринъ, но на неговитѣ стѣни и кули вече се развѣвали български прѣпорци. Латинитѣ обсадили града. Въ това време на помощъ на Одринъ пристига и Калоянъ съ силна войска. Станжала рѣшителна битка (въ Четвъртъкъ на 14 Априлия). — Българитѣ обиколили Франкитѣ, като роякъ пчели; отъ всички страни хвърчели стрѣли и копия. Латинскитѣ рицари, облѣчени въ тежки желѣзни брони, едвамъ могли да вървятъ и падали на пластове. Балдуинъ разпалено се впусналъ да помогне на свойтѣ, юначо се бранитѣ съ сѣкирата си, но изведнажъ се загубилъ въ боя. Графъ Блуасскый, 300 рицари и безброй войници паднали въ този сжщи бой. Колкото Франки останжли живи побѣгнали прѣвъ нощъ къмъ морето и царь Калоянъ ги гонилъ до Родосто.

Казватъ, че Балдуинъ билъ заробенъ живъ, заведенъ въ Търново и хвърленъ въ тъмница; а послѣ когато Гърцитѣ се отмигнали и минжли на Латинска страна, ядосаний Калоянъ не можалъ да се стърпи, заповѣдалъ да извадятъ изъ тъмницата Балдуина, да му отсѣкжтъ ржцѣтѣ и нозѣтѣ и да го блѣснжтъ въ една яма, дѣто Латинскый царь умрѣлъ на третий день съ голѣма мъка. Казватъ, че и изъ Балдуиновата глава, както изъ Никифоровата, направили чаша, обкована съ металъ, съ която царь Калоянъ или Иваница пиялъ на голѣми дни. На овдовѣлата държава за правитель билъ избранъ Балдуиновий братъ, Хенрихъ. Така до една година отъ всички Латинска държава на Балканскый полуостровъ останжли само Цариградъ, Родосто и Силиврия.

Напраздно се мъчилъ и папата да примири Калояна съ новий Латинскый правитель, Хенриха. Калоянъ се съединилъ съ Византийцитѣ въ Мала Азия, противъ Латинитѣ, но Селджукскитѣ Турци развалили тоя съюзъ. Меж-

ду това Бонифаций латински вассалъ, въ Солунъ билъ убитъ отъ единъ Българинъ. На Бонифациево мѣсто сѣднѣлъ малолѣтний му синъ Димитрий.

Царь Калоянъ отишелъ къмъ Солунъ съ цѣль да съсипе вассалното Латинско кралство, но тукъ ненадѣйно го стигнала смъртъ. Жена му която не била Българка, побудила воеводата Манастрасъ да умъртви Калояна. Една нощъ Кумантъ Манастрасъ влѣзълъ въ царската палатка (сѣнникъ), ударилъ съ копие спящия и изчезналъ. Когато тежко ранений взелъ да вика на помощъ, Манастрасъ се притекълъ пакъ изъ съсѣдната палатка и се показалъ сличанъ и натъженъ за станалото, но царьтъ го обвинилъ въ убийството. Манастрасъ увѣрявалъ, че това трѣба да бѣде простъ сънъ.

На другий день вечерьта Калоянъ умрѣлъ въ страшни мъки. Скоро се разпръснѣлъ слухъ, който поддържахъ гръцкитѣ лѣтиписци, че самси Св. Димитрий, Солунский покровитель, съ собственната си ржка поразилъ страшния царь.

Така се свършило царуванъето на Калояна, който билъ опасенъ врагъ за Византийцитѣ и за което тѣ го нарѣкли Скило-Иоанъ (Иванъ-кучето), но който дѣйствиелно билъ единъ отъ най-великитѣ български царье. Всичкото пространство на Тракия до Димотика той присъединилъ на второто българско царство. Той завладѣлъ и Македония, до Верея: само на Сѣверо-западъ той изгубилъ малка часть отъ владѣнията си въ несполучената битка съ Маджарскийтъ кралъ; намѣсто до Бѣлградъ и Савна, българскитѣ прѣдѣли сега се простирали само до Моравъ.

Послѣ поченало едно злочесто разслабване на българското господарство. Прѣстолътъ грабнѣлъ Борилъ, единъ отъ участницитѣ въ прѣстѣпленieto подъ Солунъ, които го узнава още отъ тога, че Борилъ побързалъ да се ожени за Католическа. Младий синъ на първи Асѣнъ, въ прѣдъ си Александъръ избѣгналъ въ Россия.

Изчезването на Александъръ (отъ 1207—до 1221 г.) привело на прѣстъла на Българъ III. България изгубила

по-големата частъ отъ владѣнията си въ Македония по причина на вътрѣшнитѣ размирици. Борилъ се прочулъ най-много по своитѣ строги гонения противъ Богомилитѣ. Той се оженилъ за Мария, дъщерята на Хенриха, императоръ Латинский въ Цариградъ, съ цѣль да се укрѣпи на българский прѣстолъ. Но скоро Хенрихъ умрѣлъ (1216) и едничката подпорка Борилова изчезнѣла. Законний наслѣдникъ на прѣстолътъ Иванъ Асѣнъ II се върналъ отъ Руссия съ една дружина, разбилъ Борила и го накаралъ да се затвори въ Търново. Следъ една дълговременна обсада, Борилъ се опиталъ да побѣгне, но гонителитѣ му го стигнали и ослѣпили (1218).

ГЛАВА XII.

ЦАРЬ ИВАНЪ АСѢНЬ II.

Характеристика и първи дѣла на Асѣня. — Разцѣвтяването на Бѣлг. Царство при Асѣня II. (1218—1241). — Битва при Клокотница и прѣвземане на Тракия и Македония. — Вътрѣшното продигане на Бѣлгария. — Столица Търново. — Бѣлгаро-грѣцки съюзъ противъ Латинитѣ. — Възстановление на Бѣлгарската патриаршия. — Общи погледъ върху Асѣнiovото царуване.

Иванъ Асѣнь II, „синъ старого Асѣнѣ царѣ“, най-великий отъ Асѣнiовцитѣ, ако и да приелъ царството въ съсипано състояние, разширилъ го до таквизъ размѣри, каквито то нѣмало нѣколко вѣка и отпослѣ вече недостигнало.

Асѣнь II залѣгалъ повече за вътрѣшното добро уреждане на своята държава. Въспоминанието за него не е омрачено съ никаква жестокость; той билъ високо-человѣколюбивъ и мекъ управитель. Безименний Бѣлгарски монахъ пише за него така: „Иванъ Асѣнь, великий и благочестивий царъ, синъ на старий царъ Асѣнь, уголѣмилъ любовта на бѣлгарското царство къмъ Бога, повече отъ всички негови прѣдшественници; той е правилъ мѣнастири и ги украсявалъ съ злато, съ бисери, и съ безцѣнни камъни, дарилъ на свѣтитѣ Божии черкови многобройни подарки и проявилъ относително тѣхъ голѣма щедрость; всѣки чинъ духовни, отъ архиереи, иереи и до прости дякони, той покривалъ съ много почести и най-послѣ той подновилъ патриаршеството на бѣлгарското царство.“ Това патриаршество, както знаемъ, ако и подно-

вено отъ Калояна, не бѣше още законно отъ православно-каноническа точка зрѣние и имаше само съгласието на папата. Единадесетъ и повече години Асѣнь II не рачилъ да залавя никаква съ никого война, и само гледалъ да уреди колкото се може по-добрѣ вътрѣшно България.

Въ това време въ околността на Пиндъ се появило ново царство: то било Епирското. На 1214 г. това царство наслѣдилъ Тодоръ, (Киръ-Тодоръ) дивъ и неумолимъ войникъ. Въ скоро време той завладѣлъ Охрида, Прилѣпъ и Пелагония, покорилъ Албанцитѣ, прѣвзелъ Драча и дори Солунъ (1222). Съ прѣдателство той отнелъ Одринъ отъ Ивана Ватацеса. Тодоровото Епирско царство се простирало отъ едно море до друго и отъ Коринтскій заливъ до Марица. Той се прогласилъ за царь, билъ коронясанъ отъ Одринскій архиепископъ Димитрия Хоматияна и взелъ да сѣче пари съ своя образъ.

Най-напрѣдъ царь Асѣнь поискалъ да живѣе мирно и съ Тодора, но скоро приятелството имъ се обърнало на вражда. Невѣрний Тодоръ самъ далъ поводъ за това и замѣнилъ дружбата съ раздоръ. Съ силна войска отъ Гърци и Франки (наемници) той се впустилъ въ Тракия. Асѣнь се ядосалъ страшно за тѣзи низка постѣпка на вѣроломний владѣтель, събралъ на бързо колкото войска можалъ и отишелъ противъ неприятельтъ. При Клокотница, не далечъ отъ Пловдивъ, се срѣщнали войскитѣ на двамата неотдавнашни приятели. Това било въ 1230 г. Когато се подкачила битката, Асѣнь повѣлилъ да покачатъ мирний договоръ на копье и да го носятъ напрѣдъ. Само съ 1000 души Кумани той подкачилъ бойтъ. Но правдата тържествувала; вѣроломний Тодоръ билъ побѣденъ и плѣненъ наедно съ жена му, синоветѣ и дѣщеритѣ му и много отъ голѣмцитѣ. Само братъ му Михаилъ успѣлъ да побѣгне въ Солунъ.

Расказватъ, че добросърдечний Асѣнь не задържалъ всички плѣнници, а само воеводитѣ; другитѣ той пусналъ. И когато си отишли у дома си тѣ приказвали много добрини за великодушното сърдце на българскій царь, въспѣвали го съ пѣсни и каняли своитѣ сънародници да го припознаятъ за царь.

Подиръ това Асѣнь се втурнжлъ въ Тодоровото царство и съ кроткото си поведение взелъ на своя страна селянитѣ, които били повечето Българи. Безъ бой той взелъ най-напрѣдъ Одринъ, сетнѣ всички Македония и Албания до Драча (Дурацо). Той не налагалъ нови данъци на населението, освѣнъ обикновеннитѣ. Асѣнь знаелъ най-добрѣ, че нищо не е толкозъ тежко на народътъ, колкото многото и злѣсъбиранитѣ данъци.

Отъ времето на царъ Самуила българскитѣ Славяни въ тѣзи мѣста сега първи пѣтъ се съединили подъ единъ скиптръ. Царството на Асѣня допирало до третѣ морета: Адриатическо, Бѣло и Черно море.

Когато се завърнжлъ въ столицата си, Търново, Асѣнь построилъ съборна черкова въ името на Св. 40 Мъченици, отпослѣ прѣобърнжта въ джамия, въ която единъ надписъ гласи така: „Въ 6748 г. (т. е. 1230 III индикта). Азъ, Иванъ Асѣнь въ Христа Бога благовѣрний царъ и самодържецъ българский, синъ на старий Асѣнь, сградихъ отъ самото основание този свѣтѣйшии храмъ и го исписахъ въ честь на 40 Мъченици, на които съ помощта, и въ 12-та година отъ моето царуванье, когато вече храмътъ бѣше украсенъ, тръгнхъ на бой въ Романия, разбихъ гръцката войска и взехъ въ плѣнъ самий царъ киръ Тодора Комнина съ всичкитѣ му болѣри. Азъ прѣвзехъ всичкитѣ земи отъ Одринъ до Драча, гръцката, послѣ албанската и сръбската страни. Фрѣжитѣ (Франкитѣ) удържахъ само градоветѣ около Цариградъ, но и тѣ се покорихъ подъ дѣсницата на моето царство, защото нѣмахъ други царъ освѣнъ мене и живѣяхъ въ моя власть по Божието повелѣние. Защото безъ него нищо не се върши и не се казва ни дума. Слава нему во вѣки. Аминъ.“

Както се види изъ тойзи достовѣренъ паметникъ, царъ Асѣнь говори, че билъ даже царъ на Фрѣжитѣ (Франкитѣ или Латинитѣ) въ Цариградъ. И наистина, понеже на 1228 година латинский царъ въ Цариградъ умрѣлъ и на негово мѣсто останжлъ доветгодишний му братъ Балдуинъ II, то Латинитѣ избрали за патронъ на младата царче Асѣня.

Въ житието на св. Петка, което е писано отъ Търновскій патриархъ Ефтимий, се споменава за това нѣщо слѣдующето:.

„Благочестивий царь болгарскій Иванъ Асѣнь, синъ на старий Асѣнь, станж юнашки та прѣвзе всичка Македония, съ Сѣръ, съ Свята-Гора и съ славний Солунъ, и съ тѣхъ наедно прѣвзе и Тессалия, Трикала, Далмация, и Арбанаската (Албанската) държава въ Драчъ, въ които постави свѣтли и благочестяви митрополити и епископи, както свидѣтелствуватъ неговитѣ свѣтли хрисовули (грамоти) въ славната лавра на Свята Гора.“

Подиръ това лѣтописецътъ казва, че Асѣнь покорилъ и си подчинилъ и самитѣ Фрѣзи.

Царь Асѣнь II спомогналъ най-много за украсяването на столичний си градъ Търново. Въ болгарскитѣ паметници, споредъ византийскитѣ обичаи ний срѣщама да се отдаватъ на Търново голѣми титли, каквото: „Цариградъ Трновъ, богоспасаеми Цариградъ, царь на градищата, царственний прѣславний градъ, наистина втори подиръ Константинополь.“ Кога е било основано Търново не се знае; споредъ едни то било сградено отъ великани, споредъ други отъ царь Крума. Но основание на блестящото състояние на Търново сж положили двамата братия Асѣнь и Петръ, които го избрали и най-напрѣдъ за столица: тукъ е било тѣхната дѣдовска крѣпость. Въ днешно време отъ прѣкрасно построеннитѣ дворци на старославно Търново сж останжли „само развалени стѣни, обрасли съ буренакъ, палати срутени съ земята уравнени, и зарити гробища.“

Търново най-напрѣдъ е състояло отъ два акрополи (рѣта). Сжщото Търново е било полуостровътъ образуванъ отъ лакатушкитѣ на Янтра. Върхътъ, дѣто сж били царювитѣ двореци, се наричалъ Хисаръ (царювецъ), дѣто сж живѣли Асѣновци, Тертеровци и Шишмановци. Срѣщу царювецъ на дѣсний брѣгъ на Янтра, се издига Трапезица, старовременна славна крѣпость, дѣто Иванъ Асѣнь I сградилъ черкова на св. Ивана Рилскій и дѣто тоже трѣба да е имало царски дворци.

Въ Търново имало много хубави черкови, каквото Св. Четиредесетъ и при нея Великата лавра, Възнесение и пр. които били отпостъ прѣобърнжли на джамии. Околността на Търново е изпълнена съ мѣнастири и до днесъ. Черковницата пъкъ се распрьснжли на всѣкъдѣ.

Като мѣстожилище на царѣ, патриарси и болѣри, Търново е било срѣдище на общественно-политическия български животъ въ XIII и XIV столѣтие. Самитѣ граждани, особено болѣритѣ, принимавали участие въ политически-тѣ дѣла на царството. Разбира се че тѣ сж много влияли на ходѣтъ на работити въ добро или лошаво на-правление.

Мирѣтъ, който направилъ царь Асѣнь II, скоро повдигнжлъ търговията и съживилъ тогавинитѣ съобщения. Развилъ се сжщо книжовный и черковный животъ. Мѣнастиритѣ и черковитѣ получили отъ царя твърдѣ голѣми дарове. Всички секти и вѣроисповѣдания били търпими, и папата даже се оплаквалъ че Асѣнь II давалъ убѣжеще на еретицитѣ Богомили. Въ неговото царуване и Гърцитѣ сж припознали независимостта на търновската черкова, за което именно Асѣнь се нарича и основателъ на новата българска патриархия.

По-подиръ Асѣнь направилъ съ императора Ватацеса (Иванъ Ватасъ) съюзъ за да разрушжтъ латинската империя. Тойзи Ватацесъ билъ владѣтель на византийското царство, настанено временно въ Никея и очаквающе единъ день пакъ да се разшири въ първитѣ си размѣри. Но той трѣбало да поспрѣтъзи си планове, защото ималъ нѣкои си занятия съ Венгритѣ, които го обеспокоявали отъ къмъ Сѣверъ. Тѣзи хищници, надошли изъ Азия, успѣли да завземхтъ Мала Влахия до Алута. гдѣто се стичали всички колонисти. Маджарский кралъ въсползованъ отъ положението на работитѣ, далъ си титлата кралъ на Българитѣ и на Куманитѣ. За това именно Асѣнь трѣбало да поучи дързкий Маджаринъ.

Подиръ свършването на работата си съ Венгритѣ, Асѣнь съ Ватацеса се обърнжли къмъ Цариградскитѣ Латини. Войната подкачилъ самъ Ватацесъ (на 1235 г.)

като отнелъ отъ противниците си веницианскій Калиполь. Двамата царѣе, Византийски и Български наедно съ женитъ си дошли въ прѣвзетий градъ. Подиръ сговарванieto, на азиатскій брѣгъ на Хеллеспонтъ, въ Лампсакъ, била празнувана годявката на дванадесетгодишния синъ Ватапесовъ, Тодора, съ десетгодишната Асенова дъщеря Елена.

Тука именно е била припозната тържественно и независимостта на българската патриаршия отъ византийскій патриархъ Германа съ съгласието на патриарсите Иерусалимскій, Антиохийскій и Александрийскій. Тогазъ Иоакимъ Архиепископъ Търновскій въ присѣтствието на много гръцки и български епископи и монаси, билъ тържественно възведенъ на чинъ патриархъ.

Въ единъ старъ ржкописъ на единъ безименъ български монахъ се говори слѣдующото за тойзи случай: „Гръцкый царъ съ патриархътъ си (като приели писма и отъ другитѣ патриарси за припознаването на българскій патриархъ и на българската черкова), събра отъ всичкото си царство митрополититѣ, архиепископитѣ, епископитѣ, и честнитѣ монаси отъ Св. Гора, та съ источния царъ Кало-Ивана на Понтийското море, наименовахъ патриархъ Иоакима, който бѣше мжжъ благоговѣинъ и святъ въ дѣлата си и свѣтъ въ постническый си животъ, и не само съ дума, но и съ ржкописание отъ Германа патриарха и съ подписъ отъ всички источни епископи. Ржкописанието се подпечатъ и се даде на благочестивий царъ (Български) и на ново освещений патриархъ Иоакимъ за вѣчно неотемлено поименование.“.

Подиръ това сговарванье Българитѣ и Гърцитѣ взели да опустошаватъ Тракия, до Цариградъ; долня Марица била назначена като прѣдѣлъ за завоеванията отъ двѣтъ страни. Съюзниците още сжщата година обиколили Цариградъ. Между това по пхтя, Асѣнь прѣвзелъ Пловдивъ, гдѣто Франкитѣ се били утвърдили още отъ онова време, кога побѣдили Борила. Правителтъ (Латинецъ) на Цариградъ взелъ всички мѣрки да отблъсне нападателитѣ. Той обезоружилъ всички Гърци и тѣхното оръжие

раздалъ на Латинитѣ. Генуезци, Пизанци и Венецианци дали силна флота. Храбро се държали Латинитѣ и успѣли да отлъснатъ съюзнитѣ войски. Отъ море Италиянцитъ унищожили гръцкитѣ и българскитѣ кораби. Казва се, че въ този походъ Асѣнь дѣйствувалъ май безъ сърдце, защото все му било на умъ, че побѣдата ще бѣде въ полза на Византийцитѣ, че въ Цариградъ ще се намѣстятъ тѣзи които никога не сж били вѣрни на Българитѣ приятели.

Напрасно папата се мъчилъ да склони Асѣня за да развали съюзътъ си съ Ватацеса; Асѣнь прѣдпочелъ най-напрѣдъ да бѣде отлъченъ отъ черковата (1236) отъ колкото да се откаже отъ съюзътъ. Но когато Асѣнь и Ватацесъ се скарали по-между си, когато взели да се боятъ отъ усиливането единъ на другъ, тогавъ той влѣзълъ въ преговори съ Римската курия, които прѣговори като не сполучили, Българскій царъ се съединилъ съ Балдуина II, латинскій императоръ. Между това, маджарскій кралъ Бела, подбутнатъ отъ папа Григория IX, пригответилъ се и се вдигналъ противъ Българитѣ; но Иванъ Асень го отлъскалъ юнашки и го пропѣдилъ татѣкъ, отгдѣто билъ дошелъ (1238 г.).

Въ 1240 г. царъ Асѣнь се оженилъ за Ирина, дъщеря на заробенъ царъ Киръ Тодора и освободилъ ослѣпений отъ него свой дѣда. Тодоръ съ помощта на зетя си сполучилъ да завладѣе Солунъ и заробилъ брата си Мануила. Но защото билъ слѣпъ той прѣдалъ правлението на сина си Ивана.

При крайтъ на своето царуванье Иванъ Асень II владѣлъ по голѣмата частъ отъ Тракия, освѣнь Цариградъ и нѣкои близо до него лѣжащи градове, — Македония заедно съ Солунъ и съ Св. Гора, Тесалия, Албания и сѣверо-источна Сърбия заедно съ Бѣлградъ.

Но Асень II умрѣлъ (Юний 1241) и могъществото на българското царство се свършило.

Асень II е билъ най-великий отъ Асѣнѹвцитѣ и наедно съ Симеона най-личний отъ всички български царѣ. Той, синъ на възстановителтъ на второто царство, прѣ-

каралъ е младинитѣ си въ изгнание и се е покачилъ на бащиний си прѣстолъ подиръ тежки испитания и борби. При крайтъ на живота си той оставилъ широко царство, свободна българска черкова, живи търговски сношения, рѣдка религиозна свобода и хубави сгради. При единъ юначенъ и опитенъ настѣдникъ това царство би добило и достигло до голѣма могъщественность. Но, види се, историческитѣ събития трѣбало да дадѣтъ други ходъ на работитѣ.

ГЛАВА XIII.

ПРЪЕМНИЦИТЪ НА АСЪНЯ II; ИВАНЪ АСЪНЬ III И ТАТАРИТЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

Редъ отъ слаби царѣ: Калиманъ I, — Михаилъ I. — Калиянъ II. — Константинъ, сомованъ Асѣнъ. — Сюзъ противъ Византийцитѣ. — Интригитѣ на царица Мария. — Възстание на болѣритѣ: Ивайло Бърдоква (Лахана). (1277—1279). — Византийскій съискатель Иванъ Асѣнъ III. — Георги Тертеръ (1280—1292), основатель на нова династия. — Идванѣто и опустошенията на Татаритѣ; тѣхний Ханъ Ногай; смъртта му. — Царъ Смилецъ, татарски вассалъ или данникъ. — Ханъ Чока. — Свѣтославъ, освободителъ на отечеството (1294).

Прѣемникътъ на Асѣнъ III билъ деветгодишний му синъ **Калиманъ I**. Въ време на неговото царуванье Ватацесъ рѣшилъ да нападне на България, която виждалъ безъ силна глава, и да прѣвземе нѣкои земи, които по напрѣдъ Асѣнъ бѣше завладѣялъ отъ Латинитѣ. За нѣколко недѣли Ватацесъ успѣлъ да присвои безъ голѣми трудове цѣль Доспатъ съ Цѣпина и Станимака, всички Македония и Овчеполе. — Епирскій деспотъ Михаилъ II се воспользовалъ отъ тѣзи бъркотии и размирни времена, та завладѣлъ Албания съ западна Македония наедно.

Така, въ три мѣсеца слабо царуванье на Калимана I, били изгубени почти всички земи, които билъ завоювалъ царъ Асѣнъ II.

Подиръ смъртта на Калимана, на прѣстола стѣпилъ малкий му братъ **Михаилъ I**, наричанъ и Мицо. На мѣсто него управлявала майка му Ирина.

Този царъ не билъ по-благополученъ отъ прѣдшественника си; неговата слабостъ била подобна на Калимановата. Срѣщу Ватацеса неможело да се направи нищо; напротивъ станжло нужно да се склучи съ него миръ и да му се остави венчката земя, която той завоювалъ, т. е. половината царство.

Михаилъ ималъ още сблъсквания съ Маджаритѣ и съ южнитѣ Славяни. Именно той билъ повиканъ отъ Добровчанитѣ на помощъ противъ сѣрбскій князь Стефанъ Урошъ I. Но скоро послѣдовало прѣмирение и българскій царъ се оженилъ за дъщеря Урошова. Въ това време когато Михаилъ ималъ споръ съ Сѣрбитѣ и Маджаритѣ, Ватацесъ разширявалъ своитѣ владѣния въ Македония и прѣвзелъ всички земи отъ Адриатическо море до Вардаръ (1254).

Братовчедѣтъ на Михаила Асѣня **Калиманъ II**, направилъ съзаклѣтие противъ царя, убилъ го (1257) и завладѣлъ прѣстолѣтъ наедно съ вдовицата царица. Стефанъ I заминялъ тутакси за Търново за да освободи дъщеря си, но додѣ стигне прѣстолограбителѣтъ се убилъ отъ самитѣ болѣри, неговни съзаклѣтници.

Съ Калимана II се свършилъ онзи царски родъ на Асѣнѣвци, родоначалникѣтъ на който Асѣнь I основа второто българско царство и което при Асѣня II достигна небивала слава и твърдѣ голѣма сила!

Слѣдъ смъртѣта на послѣдний отъ Асѣнѣвцитѣ болѣритѣ направили единъ съборъ и пристѣпили къмъ избиранѣто на новъ царъ. За такъвъ билъ избранъ **Константинъ**, внукъ на Стефана Неманя сѣрбскій, който билъ храбъръ и воинственъ чловѣкъ. За да запази своето право на наслѣдство, той напусналъ първата си жена Сѣрбкиня, оженилъ се за дъщерята на императора Тодоръ Ласкариса, Ирина, и се нарѣкълъ самозванно **Константинъ Асѣнь**.

На скоро въ това време на никейскій грѣцки прѣстолъ се въскачилъ Михаилъ VIII, първий палеологъ, който се сприятелитъ съ Българитѣ. Той билъ честитъ да изгони окончателно Латинитѣ отъ Цариградъ и да завладѣе кон-

стантинополъ безъ кръвъ. Балдуинъ II, латинскій царь, побѣдихъ въ Евбей. Въ това време Константинъ подиръ смъртъта на Ирина се оженилъ за Мария, внука на Михаила Палеолога. Тъзи жена е играла доволно лична роль въ царуванъето. Когато мъжъ ѝ си счушилъ кракътъ, тя управлявала на мѣсто него съ малолѣтний си синъ Михаилъ Багрянородний и съ интригитѣ си правила голѣми злини на България. Тя мамилъ и лъгала, ѝ болѣритѣ, и управителитѣ, и всички лични хора на царството, а въ това време на нейни интриги земята била оставена на произволъ на разбойнически Татари.

Константинъ царувалъ около двадесетъ години (отъ 1258 до 1277), водилъ война съ Маджаритѣ и послѣ съ Гърцитѣ ту съ сполука, ту съ загуба, загубилъ поголѣмата часть отъ владѣнията си въ Тракия и неможилъ да прѣкрати вжтрѣшнитѣ вълнения въ България.

Днитѣ на Константина се прѣкъснали отъ единъ смѣла хайдукъ **Ивайло**, който носилъ прѣкорътъ Бърдоква (гръцки Лаханасъ). Той билъ овчаръ; но въ смѣлитѣ си замисли поченъ да проповѣдва народу, че се разговарялъ съ святии и ангели, и че тѣ му поръчвали да свърши велики святи работи. Около Ивайло се набралъ доволно много въоруженъ народъ и той взелъ да се облича като князь. Бърдоква ударилъ най-напрѣдъ срѣщу Татаритѣ, разбилъ ги два пѣти, чрѣзъ което направилъ щото цѣли области и много болѣри се обърнули къмъ него.

Царь Константинъ, който, поради интригитѣ на жена си, билъ загубилъ любовъта на своитѣ болѣри и почти на всички свои привърженци, съ трудъ събралъ една малка войска и се сразилъ съ Ивайла. Царьтъ билъ разбитъ отъ яростнитѣ противници и убитъ на своята каляска (прѣзъ зимата на 1277 год.).

Тогавъ всичкийтъ народъ прѣминъхъ на страна на храбриитѣ юнакъ, който билъ прѣвъзгласенъ отъ войската си за български царь.

Въ Византия тѣзи събития направили голѣми вълнения. Тамъ взели да се плашатъ да не би смѣлий и юначенъ прѣстолограбителъ да поднови войнитѣ на царь

Асѣня I и на Калоивана. Византийский императоръ Михаилъ взелъ да му обмисля каква мѣрка да земе. Най-напрѣдъ той побързалъ да дойде въ Одринъ за да е поблизо до прѣдѣлитѣ. Поискалъ да се сдобри съ Ивайло, но постѣ дошло му на умъ да извади съискатель на българский прѣстолъ нѣкого Ивана отъ Асѣновий родъ, по име царъ Иванъ Асѣнь III, когото той оженилъ за своята дъщеря Ирина.

Подиръ това Михаилъ проводилъ войска противъ Иванко и противъ царица Мария, която още се държала въ Търново. Благодарение на много дарове и обѣщания мнозина отъ болѣритѣ се обърнали на страна на Иванъ Асѣнь III, претендентичтъ, когото поставилъ Гръцкиятъ императоръ. Интригантката Мария, която била заплашвана отъ своитѣ отъ вжтрѣ собственни болѣри, а отъ вънъ отъ Ивайло и отъ византийската войска, рѣшила да прѣхитри всички, да си остане пакъ царица и да задржи прѣстола за сина си. Тя пуснжала въ Търново войската на царя хайдука, вѣнчала се съ него и се уморила (1278). Но грубий юнакъ скоро намразилъ изнѣженната царица. Той никакъ не можелъ да живѣе съ нея. Между това отъ двѣтъ му страни надолши върху Търново неприятели: Византийци и Татари. Крѣвъ се проливала изобилно и всѣкога Българитѣ отбивали юнашки неприятелскитѣ нападения. Съ ужасъ влазѣли гръцкитѣ войници въ боя, защото Ивайло не знаелъ милость. Макаръ че Търново било заобиколено отъ всѣкъдѣ съ Гърци, но войната се продължавала безконечно.

Въ началото на 1279 г. въ Търново се распространилъ слухъ че Ивайло падналъ въ едно сражение противъ Татаритѣ. Тогазъ гражданитѣ на Търново незабавно отворили вратата, дали на Гърцитѣ царица Мария и сина ѝ и съ радостъ поздравили новиятъ царъ Ивана Асѣня III, подиръ когото скоро стигнала и жена му. Трудната отъ Ивайло царица Мария била испроводена въ Одринъ като на заточение.

Иванъ Асѣнь III, чловѣкъ съ несамостоятеленъ характеръ, неможелъ да се удържи на прѣстола за дъл-

го време. Най-много привърженици можилъ да добие между съискателитъ на българский прѣстолъ Георгий Тертеръ, който произлазѣлъ изъ дворянски родъ и когото много обичали поради ума му и юначеството му. Асѣнь, който виждалъ въ него опасенъ съперникъ, искалъ да се свърже съ него чрѣзъ сродяване; той го назначилъ за деспотъ и му далъ сестра си за жена; своята по-напрѣжна жена Българка и сина си Свѣтослава Тертеръ изпроводилъ въ Никея като заложници у Гърцитѣ.

Въ това време подъ стѣнитѣ на Търново неожиданно се явилъ считанный за умрѣлъ Ивайло. Той идялъ съ много татарска войска. Императоръ Михаилъ побързалъ да испроводи помощъ на зетя си, но първитѣ 10,000, както и вторитѣ 5,000 били разбити отъ юначний Ивайло.

При таквизъ обстоятелства Тертеръ е могѣлъ твърдѣ лесно да отвлѣче болѣритѣ и войската отъ неблагоразумний царъ и да ги склони на своя страна. Иванъ Асѣнь III не се считалъ за безопасенъ въ Търново и тайно побѣгналъ въ Цариградъ, като испразднилъ по-напрѣдъ хазната. Туй малодушно постъпване на Ивана страшно ядосало дѣда му Михаила и вече той не искалъ да чуе за връзка съ Българитѣ.

При голѣми ликувания и радости на народа **Георгий Тертеръ I** билъ коронясанъ за царъ (въ края на 1280 г.). Той основалъ новата българска династия на Тертеровцитѣ.

Подиръ въскачванъето на Тертера, Ивайло Бърдоквата разбралъ, че силитѣ му сж недостатъчни за да си повърне прѣстолътъ и се отправилъ да иска помощъ у Ногая, стари татарски ханъ, който въ XIII столѣтие царувалъ надъ Южна Россия и който не малко е върлувалъ въ Россия, Литва, Венгрия и България. При дворътъ на хана Ногая Ивайло намѣрилъ врагътъ си Иванъ Асѣнь III. И двамата съперници искали помощъ противъ Тертера. Ногай ги срѣщналъ еднакво любезно, приелъ и дароветѣ имъ, много имъ се общалъ и нищо не изпълнилъ. Той ги взелъ съ себе си и ги развеждалъ въ своитѣ походи. Най-подиръ, въ време на едно

угощение пияний Ногай повелѣлъ неожиданно да се прѣрѣже гърлото на Ивайло. Между това Асѣнь III сполучилъ да избѣгне изъ примката.

Така свършилъ животътъ си забѣлѣжителний царь, овчарь и селенинъ Ивайло! Името му се ползовало съ голѣмо уважение между народа. Когато въ 1294 год. се появилъ Лъжко-Бардоква (псевдо-Лаханъ), той сѣщо така можилъ да измами подирѣ си много хора, но скоро загинялъ и той въ Византийска тъмница.

Тертеръ I не билъ приятель на Византийцитѣ.

Първото му дѣло е било да влѣзе въ сѣюза на Неаполитанский Карлъ I, който наедно съ Сърбитѣ искалъ да поднови латинското владичество на истокъ. Но опитътъ не успѣлъ и изъ този сѣюзъ извлѣкли най-много полза Сърбитѣ. Милютинъ и братъ му Драгутинъ успѣли въ течението на 40 години да присвоятъ толкозъ мѣста въ Македония, Босна и Албания, да добиятъ таквозъ силно влияние, щото сѣдбитѣ на полуострова не се вече рѣшавали въ Търново или Византия, а при Сърбский дворъ.

Между това могуществото на Ногая вземало заплашителни размѣри. Въ 1285 г. Татаритѣ се впуснали едновременно въ Венгрия и Българитѣ прѣминжли Балкана и опустошили Тракия и Македония. Въ това време византийцитѣ прѣселили въ Азия много влашки овчери отъ страхъ да не би тѣ да се присѣдинятъ къмъ Татаритѣ. Тертеръ не можилъ никакъ да противостои на натиска на тѣзи варварски чети, които нападали на своитѣ малки конѣ като скакалци, опустошавали голѣми страни въ нѣколко дена. За да се удържи на прѣстолътъ си той е билъ принуденъ да даде своята дъщеря за Ногаева синъ Чока.

Между това, господарството взело да се распада. Въ Видинъ и въ цѣла Западна България се появилъ и управлявалъ самостоятелно князь Шишманъ, родоначалникъ на послѣдната българска династия, който билъ роднина, както и Тертеровци, съ новодошлото куманско дворянство. На чело на българскитѣ и татарски плѣчища Шишманъ изведнажъ нападналъ на Сърбия и проникналъ до

Хьосна. Но скоро той билъ дѣженъ да бѣга прѣзъ Дунава подгоненъ отъ Милутина, който завзелъ Видинъ. Споредъ единъ миренъ договоръ, той получилъ назадъ своитѣ земи и се оженилъ за дъщерята на сръбскій жупанъ Драгоша.

Занлашванията на татарскій ханъ накарали Тертера да бѣга скоро изъ своята опустошена земя. Той се обърнжлъ къмъ Византицитѣ, но Андроникъ се отказалъ да го приеме като се боялъ отъ гнѣва на Ногай. Злочестийтъ царъ се скрилъ около Одринъ, додѣ го заточили Византицитѣ.

Тогазъ татарскій ханъ гудилъ на Българскій прѣстолъ (ок. 1292) въ качеството на царъ свой данникъ (вассалинъ) болѣрина Смилеца.

Имѣнията на тойзи болѣринъ били при Тополница, гдѣто сега още при селото Акѣджа, между Т. Пазарджикъ и Ихтиманъ може да се видятъ развалинитѣ на Смилецовий мѣнастирь. Тойзи мѣнастирь билъ построенъ, споредъ надписа който се нахожда още тамъ, отъ князъ Смилеца въ 1296 г. въ времето на царя Георгия Тертера.

Сжщата участъ Ногай готвилъ и за Сърбитѣ, но кралъ Милутинъ прѣварилъ това зло, като се принудилъ да даде Ногаю заложници сина си Стефана и нѣколко болѣри. Между това Ногай умрѣлъ (1293), а синъ му Чока дошелъ въ България и свалилъ Смилеца отъ прѣстола.

Свѣтославъ, шурей на Чока, който зналъ, че Татаринътъ иска да завладѣе българскій прѣстолъ, употребилъ всички сръдства, събралъ войска голѣма, ударилъ върху Чока, нанесълъ му силно поражение, уловилъ го, хвърлилъ въ тъмница и повелѣлъ на еврейски палачи да го заколятъ. Смѣлий Свѣтославъ хванжлъ и патриархътъ Иоакима III и поржчалъ да го хвърлятъ отъ една урва въ Търново, затова, гдѣто той извършвалъ прѣдателства за своето отечество.

Подиръ този свой рѣшителенъ постѣпкъ Свѣтославъ (Свѣтславъ), вече освободителъ на отечеството отъ Азиатскитѣ нападатели, отъ Ногаевитѣ Татари, стѣпилъ на прѣстола на Асѣновцитѣ, като продължителъ на Тертеровската династия.

ГЛАВА XVI.

СВѢТОСЛАВЪ. ПОСЛѢДНИ ТЕРТЕРОВЦИ И ВИДИНСКИТЪ ШИШМАНОВЦИ. ВОЙНАТА СЪ СЪРБИЯ.

Заслугитѣ на Свѣтослава (1295—1322). Милослюбивитѣ му желанія. — Война съ Гърцитѣ. — Появление на Турцитѣ. — Мирнитѣ сношения. — Георгій Тертеръ II. (1322—1323) — Послѣдни Шишмановци: Михаилъ Бдински (1323—1330) и неговѣтъ съюзъ съ Византия. — Войната съ Сърбия; кралъ Стефанъ. — Побѣда надъ Българитѣ. (1331—1355).

Свѣтославъ, синъ на Тертера, меже да бжде нарѣченъ, и справедливо, освободителъ на отечеството отъ Татарското иго. Расказватъ че благодарение на неговитѣ богати подарки, той привлѣкълъ на своя страна болѣритѣ, народѣтъ и много войска, съ която сполучилъ да хване живъ както Чока, така и Смилеца, на които той хубавѣ си отмъстилъ.

Свѣтославъ намислилъ да обърне едно по-сериозно внимание върху вътрѣшнитѣ наредби на царството си, твърдѣ много ослабило отъ честото мѣняване на владѣтели. Той се трудилъ да заварди мирни сношения съ съседнитѣ си държави за да има възможността да поуреди държавата си отвѣтрѣ и да се позасили отвънъ. За голѣмо нещастие Свѣтославъ не билъ оставенъ на мира за да изпълни желанието и намѣрението си.

Византия, която вѣчно се е старала да въвежда смуги и безредия въ България, и така да прѣпятствува на сполучний вървежъ и на развитието на господарството, Византия, казвами, неможала да гледа съ равнодушие Свѣтославовото въскачване на прѣстолѣтъ. Случава се въ

това време, че нѣколко болѣри, противни Свѣтославу а приятели на Гръцитѣ, провъзгласили за вторий царь Михаила, който билъ синъ на самозванний Константина Асѣня и на Мария. Михаилъ съ гръцка войска се внустнхлъ въ България, но самъ себе си посрамирлъ. Отъ друга страна, братътъ на Смилеца, по име Радославъ сѣщо дошелъ изъ Солунъ, провожданъ за пакостъ отъ императора Андроника II, но билъ разбитъ отъ Тертеровий братъ, Елтимира. Тогазъ билъ освободенъ и Тертерий I, баща на Свѣтослава, който бѣше заточенъ отъ Византийцитѣ, но правлението не му било прѣддено, а само му били назначени градове, дѣто той прѣкарвалъ спокойно останалата часть отъ животътъ си.

Свѣтославъ се въсползувалъ отъ единъ случай въ скоро време да обяви война Андронику. Когато сестра му била прогонена отъ мъжа си Милутина, князь сърбски, тя взела за мъжъ деспота Михаила Дука Кутрула (1301). Гръцкый императоръ заточилъ послѣдний, защото ужъ билъ господарственъ измѣнникъ; това именно и послужило Свѣтославу като поводъ за война. Но сѣщинската причина трѣба да бжде стѣснителното положение, въ което се е намѣрвалъ Андроникъ, тогазъ нападнхтъ отъ Турцитѣ въ Мала-Азия. Въ сѣюзъ съ чича си Елтимира, Свѣтославъ прѣвзелъ градоветъ и замъцитѣ, които лѣжхтъ прѣдъ Балкана отъ Тунджа до морето, Диамполь (Ямболъ), Месемврия, Анхиахъ и Созополь. Три години траяла тѣзи война съ измѣнливо щастие, ту за Българитѣ, ту за Гръцитѣ. Макаръ че Византийцитѣ сполучили да скаратъ Елтимира съ Свѣтослава, но туй имъ помогнало твърдѣ малко.

А въ това време въ Азия, на мѣстото на Селджуцитѣ, се появява нова държава, която за нѣколко години станхла първа по силата си на Истокъ. Ертогрулъ, главатаръ на една малка дружинка турски скиталци, основалъ въ Витания едно малко господарство, което при сина му Османа (1288—1327) скоро се разширило чрѣзъ завоевателна война, та стигнало дору до крайбръжията на Черно море. Така е поникнало Османското господарство, и все повечето на гърбъ на Византия. Та-

души войска. Въ това сѣщото време болѣритѣ се събрали и избрали за царь **Михаила**, деспота Бдински (1323—1330).

Отъ тогози царя се поченва третийтъ и послѣденъ царски родъ на Търновското царство; този царски родъ билъ видинскитѣ Шишмановци.

Новий царь Михаилъ Шишманъ събралъ тозъ часъ войска, съ помощта на Татари и Румъни, които били много засилени при воеводата Иванко Басараба, щото могли да отнематъ отъ Маджаритѣ сѣверинскій Банатъ. Най-напрѣдъ Михаилъ прѣвзелъ прѣдбалканскитѣ градове. Въ Пловдивъ било испроводено подкрѣпление. Но, когато Иванъ съ своитѣ хора поздравилъ прѣдъ града приближающитѣ се, то гръцкитѣ граждани затворили имъ вратата, и впуснжли византийскитѣ войници отъ другата страна. Горскій князь Войсилъ се опиралъ цѣла година на Михаила, додѣ недоволствието на народа и нѣманъето на храна го накарали да бѣга въ Цариградъ (прѣзъ пролѣтъта, на 1324) дѣто той постѣпилъ на гръцка служба. Подиръ това царь Михаилъ опустошилъ цѣла Тракия до развалинитѣ на старий Траянополъ при устията на Марица. Когато най-подиръ Гърцитѣ се рѣшили да обявятъ на Българитѣ война, то въ Цариградъ се явили двама посланници, които заявили, че българскій царь прогонилъ дъщерята на Милутина, Анна, и се оженилъ за вдовицата на Свѣтослава, дъщерята на младий Андроника и че Шишманъ искалъ миръ.

Съ радостъ посрѣщнжли въ Цариградъ прѣдложенний отъ посланниците миръ. Това поведение на Михаила дало поводъ за едно охлаждане между Сърбия и България; но временно прѣпириятъ била угадена.

Въ това сѣщото време Цариградъ билъ надвѣсенъ надъ пропастьта си. Още въ 1321 г. се поченжло гражданска борба между младий Андроника и дѣда му Андроника старий, борба, която нанела послѣдний смъртенъ ударъ на Византийската империя и отворила пътъ за идванието на Турцитѣ.

Въ 1327 г. тѣзи борба се подновява съ нови, по-

големѣ сили. На Южнитѣ Славяни този раздоръ поне-
сѣлъ твърдѣ много. Българскій царъ взелъ да помага на
Андроника младий, а Сръбскій на старий, всѣки съ на-
дѣжда да си присвои нѣкой византийски кѣсъ: градъ
или твърдиня. Царъ Михаилъ даже отишелъ въ Черноменъ
(по турски Чирменъ) дѣто се срѣщиялъ съ Андроника
младий и съ него заключилъ нападателенъ и отбранителенъ
сѣюзъ, обрнхъ на право противъ Сърбитѣ.

Въ западната частъ на империята Андроникъ младий
ималъ успѣшна работа; той сполучилъ да прѣвземе Со-
лунъ, всяка Южна Македония, Тессалия и даже Епиръ
и Албанцитѣ. Но слѣдъ тѣзи побѣди като грѣмъ го по-
разило извѣстието, че Михаилъ го оставилъ и прѣминялъ
къмъ дѣда му (1327 г.)

Какво е накарало Михаила да прѣмине на страна
на старий Андроника, не се знае. Знае се само това, че
той се приготвилъ съ таквазъ надѣжда, каквато ималъ
едно време Симеонъ или Асѣнь II. Той отишелъ съ свои-
тѣ български и татарски дружини въ Ямболъ, а пълко-
водецътъ си Ивана Русскій съ 3000 конници испроводилъ
въ Цариградъ, който билъ слабо защитенъ и изгладнѣлъ.
Младийтъ императоръ обаче у-време се сѣтилъ за вѣро-
ломството на българскій царъ, оставилъ западъ, стигналъ
къмъ Цариградъ, влѣзълъ въ прѣговори съ дѣда си и го мо-
лилъ да не пуца Българитѣ въ цариградскитѣ дворци, да си
взема прѣдпазителни мѣрки на трапезата и да се обиколи
само съ гръцки тѣлохранители. Но какъ и да било, а обса-
дата се вдигнала скоро, и Ивану се удало само еднажъ
съ нѣколко души български войници да влѣзе въ Цари-
градъ. Самъ Михаилъ повикалъ назадъ Ивана. Между
това Андроникъ младий подиръ нѣколко деня вече заловилъ
неожиданно Цариградъ, свалилъ 70-годишния си дѣдо
и се помирилъ съ Михаила.

Въ това време враждата между владѣтелитѣ на Бъл-
гария и на Сърбия се усилвала всѣка година, додѣ на
1330 година се открила между тѣхъ война, която трѣбало да
рѣши бѣдѣщността на двѣтъ господарства. Главний поводъ
за тѣзи война билъ пакъ обхождането на Михаила съ

кралица Анна. Приготовленията се почнали въ България. Като узналъ за това Сърбский кралъ най-напрѣдъ запрѣтилъ на италиянскитѣ търговци да носятъ соль въ България, безъ да запрѣти това и на Византия. Подиръ малко съ Михаила се съединилъ и Андроникъ III: българскитѣ царь и гръцкитѣ императоръ се надѣвали, че тозъ пътъ да съсиятъ окончателно сърбското кралство.

И наистина приготовленията и мѣрките на съюзниците били сериозни. При съюзътъ на двамата се присѣдинили и влашкий воевода Иванко Басараба, чернитѣ Татари и Яшкото господство. Въ Търново прѣзъ пролѣтѣта се набрали тѣлпи Българи, Румъни, Татари и Бесарабци. Андроникъ отишелъ въ Македония, спрѣлъ се въ Пелагония и чакалъ тръгването на Българитѣ за да нападнатъ върху Сърбитѣ едновременно.

Сърбскитѣ кралъ Стефанъ Урошъ III билъ ужасно поразенъ, когато узналъ за съюза противъ него. Въ послѣдний часъ той испроводилъ въ Търново да искатъ миръ, но безъ успѣхъ. Като не билъ въ сила да се расправи и съ двамата си противници, сърбскитѣ кралъ рѣшилъ да обърне всички си сили противъ едного, а именно противъ Михаила. Най-напрѣдъ той се приготовилъ да иде къмъ Нипъ, но като получилъ извѣстие че българскитѣ царь отишелъ прѣзъ София въ Македония за да се съедини съ Андроника, ударилъ изведнажъ къмъ Югъ. Съ 15 хиляди души българскитѣ царь проникналъ въ плодородната долина на Кюстендилъ и расположилъ лагерьтъ си при прѣдѣлний сърбски замъкъ Землънъ, на който развалинитѣ се виждатъ и до сега.

Четире дни наредъ българскитѣ царь опустошвалъ околноститѣ, заповѣдвалъ даже да се унищожатъ плодovitитѣ дървета. Сърбитѣ си настанили лагерьтъ при Камеенецъ, до Кюстендилъ. Два, три дни се распроваждали въстници (хаберджи) отъ едина въ другия лагерь; Сърбский кралъ се бавилъ нарочно въ прѣговоритѣ и очаквалъ нѣколко свои окъснѣли отряди. А въ това време българската войска, която нѣмала достатъчно припаси, се распрѣснжала да търси паша, като си мислили.

че прѣговоритѣ сж истински и може да приведатъ до миръ.

Въ сѣббота на 28 Юлий 1330 г. въ сѣрбскійтъ лагерь се подкачили енергически приготовления за голѣма битва. Михаилъ никакъ не очаквалъ това, измаменъ отъ продължаваннитѣ прѣговори. По пладня изведнѣжъ Сѣрбитѣ се появили въ пълно военно обрѣжение. Ризници, щитове и оружје блѣщѣли на слънцето; въздухътъ се растрепералъ отъ хахаризанието на конѣтѣ и отъ трѣбнитѣ звукове; сѣрбскійтъ кралъ ходилъ на конь между войницитѣ си и ги насърчвалъ съ личното си присѣствие.

Всичко това произвело въ редовѣтъ на Българитѣ голѣмо смущение. Царь Михаилъ се мѣчилъ да успокои своитѣ и да введе колко-годѣ редъ, но вече било късно. Първото уплашване можеше да се размахне твърдѣ мѣчно.

Трѣба да се обади и това, че двамата неприятели, като подкачили бойтъ се сражавали твърдѣ юнашки съ копия, мечове и стрѣли; вълнитѣ на Струма, на брѣговетѣ на която произлѣзла най-голѣмата борба, се обагрили съ кръвъ. На чело на единъ избранъ отрядъ се билъ 18 годишния царь. Душанъ, който отпослѣ е добилъ прозвището великий. Нашитѣ били принудени да бѣгатъ. Бойния конь на царь Михаила се спотѣкналъ, самъ той падналъ на земята, силно се натѣртилъ, и, като не можилъ да бѣга, билъ убитъ на мѣстото си отъ Сѣрбитѣ, които го дирили. Трупътъ му донесли на кралъ Стефана.

Българскійтъ лагерь билъ завзетъ, болѣритѣ били поробени, а проститѣ войници само обезорѣжени и отпослѣ пустнѣли. Испроводенитѣ по паша Българи, като видѣли каква е работата, тѣртили да бѣгатъ прѣзъ най-близкия пѣтъ. При залѣзването на слънцето полето било покрито съ трупове и погребението имъ не било лесна работа.

Въ Недѣля, когато съмнѣло, при кралъ Стефана довели прѣкраснитѣ бойни конѣ, богатитѣ съкровища на българскійтъ царь и болѣритѣ. Тѣзи послѣднитѣ още не пѣли да повѣрватъ, че царьтъ имъ е убитъ; но кога имъ показали трупътъ му, тѣ нестѣргѣли и заплакали съ

... гдѣто била палатката на кралътъ,
... черкова Св. Възнесение. Михаилъ
... екии мѣнастирь.
... Стефанъ незабавно отишеть
... взеть съ себе си болѣритѣ
... пѣть. Той узнаеть, че раска-
... въ Одринъ. Въ това
... на Сърбитѣ и друга
... Стефанъ не можить да
... въ Сърбия, ис-
... Търново. гдѣто обратно до-
... затворена въ Бъл-
... или Шипманъ II билъ
... Сърбинката и Гъркинята
...
... изъ България, Сър-
... въ Македония.
... и Цѣль.
... свѣршенъ: могъще-
... за винаги поразено.
... въдуштва взели да
...
... се разваля всичко
... въ България. Воин-
... милолюбивъ
... братъ
... Дуванъ. комуто
... въ-голъмнитѣ
...

ГЛАВА XVII.

ЦАРЬ ИВАНЪ АЛЕКСАНДРЪ. 1391—1395.

Съюзъ между Бизант. Сърб. и Румел. —
Приближаването на Турция към Итал. —
Най-голямата сила и слава на Сърбия и Ду-
шана (1831—1839). — Присъединяване на Турция
въ Европа (1839): Сърбия и Бунак. — И-
тоженето на Бизантизма и на другите Ислам. и
Бизантизм.

Не дало първата частта Шенката II. Бое-
рските въ Българите не се забавили да проработят на
нашу язык Сербия и Славия. Но при Тарутин Тарутин
за царь били избраны из-външния въ царь Юлиана и
застъ на Рудановицъ князъ Българъ. Князъ Ас-тас-
дръ. Князъ се забавили и князъ Ас-тас-

[illegible][illegible]

By the United States District Court at New York, New York
(Said District Court) In the Matter of the Estate of

гласъ. На това мѣсто гдѣто била палатката на кралѣтъ, Сърбитѣ въздигнали черкова Св. Възнесение. Михаила погребли въ Нагоричинскій мѣнастирь.

Отъ полето на битвата Стефанъ незабавно отишелъ на вжтрѣ въ България, като взелъ съ себе си болѣритѣ за да завземе така замкитѣ имъ. Той узналъ, че раскахъреный Андроникъ се върнжлъ въ Одринъ. Въ това време обаче само Нишъ се паднжлъ на Сърбитѣ и друга частъ отъ българското царство Стефанъ не можилъ да вземе. Кралѣтъ сърбскый се върнжлъ така въ Сърбия, испроводилъ единъ отрядъ въ Търново, гдѣто обратно довели царица Анна, до тогазъ нѣкждѣ затворена въ България, и гдѣто синъ ѣ Стефанъ или Шишманъ II билъ прогласенъ за български царъ. Сърперницата и Гъркинята Анна се избавила съ бързо бѣгство.

Като се върнжли побѣдоносно изъ България, Сърбитѣ подиръ къса отпочивка се впуснжли въ Македония, гдѣто завзели Велесъ, Просѣкъ и Щипъ.

Българско-гръцкый съюзъ билъ свършенъ; могъществото на българската държава било за винжли поразено. Отъ това време главната роля на полуострова взели да играятъ повечето Сърбитѣ.

Колѣото за Стефана Уроша той се радвалъ всичко нѣколко мѣсеци на побѣдитѣ си въ България. Военственнитѣ му болѣри, недоволни отъ неговийтъ миролюбивъ характеръ, го свалили отъ прѣстола и за сърбски кралъ прогласили горѣщийтъ и военнлюбивый Душанъ, комуто сждбината пригѣтвила да играе една отъ най-голѣмитѣ роли между южно-славянскый свѣтъ.

ГЛАВА XVII.

ЦАРЬ ИВАНЪ АЛЕКСАНДРЪ. (1331—1355).

Съюзъ между Българи, Сърби и Ромъни. — Приближаването на Турцитѣ къмъ Цариградъ. — Най-големата сила и слава на Сърбия подъ Душана (1331—1355). — Прѣминаване на Турцитѣ въ Европа (1353); Сюлейманъ и Орханъ. — Положението на Византия въ това време: Палеологъ и Кантакузенъ.

Не дълго царувалъ младийтъ Шишманъ II. Безпорядкитѣ въ България не се забавили да прогонятъ майка му къмъ Сърбия, а самото него при Татаритѣ. Тогазъ за царъ билъ избранъ племенника на царъ Михаила и зеть на Румънскый князь Бесараба, Иванъ Александъръ, който си прибавилъ и титла Асѣнъ.

Понеже Александъръ далъ сестра си на Сърбскый кралъ и така му станалъ своякъ (шурей), а отъ друга страна понеже той билъ зеть на Бесараба, то естествено се образувалъ единъ съюзъ между тѣхъ противъ Маджаритѣ и Гърцитѣ. Бесараба заловилъ бой съ Маджаритѣ и одержалъ надъ тѣхъ юнашка побѣда въ 1330 г.

Александъръ макаръ че ималъ у дома си борба съ дѣда си Бѣлгуна, нападнълъ Византийцитѣ и въ една побѣда при Айтосъ накаралъ ги да искатъ миръ, който и станалъ твърдъ благоприятенъ за България. Ямболъ и останалитѣ градове се повърнжли Александру, а по-сѣтнѣ мирътъ билъ потвърденъ съ свадбата на сина му Михаила Асѣня съ дъщерята на Андроника, Мария.

Въ това сѣщото време успѣхитѣ на Сърбскый кралъ били непрѣодолими. Въ продължение на десетъ години

той отнелъ отъ Византийцитѣ цѣла Македония и Албания. Распространението на сърбската властъ въ Албания и Епиръ ускорила тамошнитѣ смущения. Епирското управление прѣминѣло изъ гръцки въ сърбски раѣѣ. Всячка почти Тесалия подпаднала подъ властѣта на младийтъ, енергически и силенъ краль. Когато Душанъ навлѣзълъ въ Албания (1336), то сѣвернитѣ Албанци напустнали домѣтъ Анжу, както и католическата черкова и се приближили повече до Сърбитѣ.

Додѣто работитѣ на византийската империя били въ едно таквовъ положение на Западъ, на Истокъ империята не била въ по-цвѣтуще състояние; тя толкозъ падала и отслабнѣла, щото Османлиитѣ изъ Витиния, подъ Султанъ Орхана (1340) подобно на мидийскитѣ и понтийски Турци, распространили своитѣ разбойнически набѣги още на Тракия и взели да се приближаватъ къмъ Цариградъ.

Трѣба да кажемъ и това, че нѣмало по-благоприятно време за съвършенното пропадане на византийската държава. Прѣснитѣ и снажни и макаръ, малко сили на Турцитѣ, били достатѣчни да направятъ това.

Андроникъ III умрѣлъ и оставилъ правлението на своя малолѣтенъ синъ Иоанъ V Палеологъ, подъ опека-та на императрицата Анна Савойска. Вжтрѣ въ Цариградъ била ужасна бъркотия. Иванъ Кантакузенъ, правителъ, ученъ и юначенъ, но честолюбивъ чловѣкъ искалъ да грабне короната. Интригитѣ на женитѣ и на придворнитѣ любимци произвели страшно безначалие. Едното извѣстие за смъртъта на Андроника размърдало всички врагове на Византия. Душанъ дошелъ прѣдъ Солунъ. Александъръ искалъ да му даджѣ смъртний врагъ Шишмана II., който сѣдѣлъ въ Цариградъ и чакалъ благоприятно време.

Кантакузенъ е ималъ нѣколко военни сблъсквания съ Българский царъ и Сръбский краль. Въ тѣзи битви се е отличилъ Момчилъ юнакъ, Българинъ, и до сега вѣспѣванъ въ южно-славянскитѣ, сърбски и български пѣсни.

За да се бие по-успѣшно Кантакузенъ, който се билъ провъзгласилъ за втори императоръ, повикалъ на помощъ Турцитѣ отъ Азия, които това и търсили. Той на-

паднѣлъ на най-опасний си противникъ Момчила при Буру-Кале. Турцитѣ и Гърцитѣ обиколили момчиловитѣ юнаци съ тѣпани и зорни; поченѣла се кръвопролитна борба. Чети-ретѣ хиляди всадници на Момчила се били като лъвове, додѣто се държалъ Момчило, но щомъ той паднѣлъ, тѣ се отчаяли и сложили оружие.

Силата и властѣта на сѣрбското кралство бърже се развивало; Стефанъ Душанъ прѣвзелъ Стрезъ, вѣнчалъ се въ Скопѣе за царъ на Сѣрбитѣ и Гърцитѣ, а сина си назначилъ за кралъ. Съ позволенieto на бѣлгарскитѣ патриарси въ Охридъ и Търново, той поставилъ сѣрбскій архиепископъ Иоанникія за сѣрбски патриархъ. Това разсърдило Византия; но и Душанъ се приготвилъ да удари срѣщу ѝ, само не можалъ да склони своитѣ приятели Венециянцитѣ.

При Душана сѣрбското господарство достигнѣло най-високата стѣпень на своето развиванѣе и могѣщество. Отъ Арта до Бѣлградъ и отъ далматинскитѣ брѣгове до Места се простирало могѣществото му. Въ Македония — Сѣрбитѣ имали до Солунъ. Той взелъ да се нарича еднoдържавний царъ на Сѣрби, Гърци, Бѣлгари и Албанци.

Една отъ неоцѣненитѣ услуги на Стефана Душана е тѣзи дѣто той съставилъ Законникъ (1343) изъ старитѣ правила на народното право и отъ постановленията на прѣднитѣ крале. Това е било една кодификация, не твърдѣ извѣстна въ него време даже на европейскитѣ държави. Може да се каже, че и Александръ до нѣкъдѣ е билъ подъ влиянието на Душана; сестра му била съпруга на сѣрбскій кралъ; братъ му губернаторъ сѣрбски въ Албания.

Между това, столицата на Византийскитѣ Императори, Цариградъ, била окончателно на събаряние. Кантакузенъ викалъ на помощъ едни Турци, Императрица Анна други, които прѣвръщали страната на пустиня. Хората, стадата и посѣвитѣ изчезвали. За доходитѣ нѣмало и що да се говори; сиромашия била поразителна. Търговията на Цариградъ тоже пропаднѣла поради осемгодишната борба на Венециянцитѣ съ Генуезцитѣ. Освѣнъ това се появява и

зараза отъ която погинули повечето отъ населението. Кантакузенъ като втори Императоръ нанстина втѣзълъ побѣдоносно въ Цариградъ (1347), но побѣдата му била твърдѣ печална. Палеологъ билъ изгоненъ, дошелъ въ Еносъ при устието на Марица за да продължава отъ тамъ борбата противъ прѣстолограбителя.

Веднѣжъ прѣзъ нощта на 1353 год. синътъ на Султанъ Орхана, Сюлейманъ, прѣминялъ съ малка четица прѣзъ Хелеспонтъ (Чанак-кале) и нападнѣлъ на прибрѣжний замѣкъ Цимба (Джеменликъ), на два часа отъ Калиполъ. Тукъ Турцитѣ испървѣнъ се укрѣпили въ Европа и вече подиръ това никой неможалъ да ги изгони.

Скоро се случило и едно землетръсение, отъ което Турцитѣ се възползвали да прѣвземѣтъ и Калиполъ, ключътъ на Цариградъ, Трапезундъ и Каффа. Прѣминяло не много време и османското владичество се разширило до брѣговетѣ на Марица. Опустѣлитѣ села се заселвали съ азиатски колонисти, а градоветѣ — съ турски болѣри. Цариградъ билъ напълненъ съ бѣглеци, които ходяли по улицитѣ и просяли късче хлѣбъ; ужасъ, смущение, отчаяние обзело всички въ силно растроеното господарство на Палеолозитѣ.

Скоро Палеологъ си отнѣлъ Цариградъ, а Кантакувинъ се покалутерилъ (1355).

Основателътъ на османската държава въ Европа се счита Султанъ Орханъ († 1362), синъ и наслѣдникъ на Османа I, суровъ, щедъръ и неуморимъ чловѣкъ. Още на втората година отъ царуванѣто си той отнелъ отъ Гърцитѣ Цурулонъ и Люле-Бургасъ. Синъ му Мурадъ се опжтилъ къмъ Одринъ и твърдѣ лесно завзелъ втората столица на Византийцитѣ подиръ Цариградъ, на която нападението и до сега се възпѣва въ народнитѣ пѣсни. Така лесно станялъ първа османска роскошна столица въ Европа тойзи Адрианополъ, за който цѣли 800 години сѣ се прѣпирали единъ съ други Българии Гърци. Тукъ Мурадъ приемалъ поздравленията отъ всичкий тогавъ неголѣмъ

мюсулмански свѣтъ; отъ тукъ той прѣдписвалъ основата за миръ както на Европейскитѣ господарства, така и на безсилний гръцки императоръ.

Тозъ часъ подиръ тѣзи успѣхи Турцитѣ нападнали и на България и по-послѣ на Сърбия. Днитѣ на тѣзи двѣ могъществени държави били прѣчетени.

Настаналъ най-тежкий периодъ въ историята на Българитѣ въ частностъ и на южнитѣ Славяни изобщо. Но положителната история на тѣзи кървави години, въ които се изправили исполинскитѣ образи на Марка кралевича, на Милошъ Обилича и други, е толкозъ тъмна, щото възстановлението на едно систематическо изложение отъ станжалитѣ въ онова време дѣла е твърдѣ мъчно.

Както Българското, така и Сърбското господарства били по това време станжали мѣсто на междуусобия и на кръвопролитни фамилни раздори. Скороподигнатото Душаново господарство подиръ не много години отъ смъртта му се распаднало. Прѣемникътъ му Урошъ V ималъ ни капка отъ енергията на своя прѣдшественникъ.

България не била по-добрѣ отъ Сърбия. Макаръ, че Александръ доволно спомогналъ да се посъбере Българското царство, но то все пакъ обемало много отдѣлни, независими господари, които, по своя глава, владѣли разни области. Таквиъ били Баликъ въ Карбона, Досротичъ или Добрича въ мѣстото което сега носи името му Добруджа и пр. — Но по-малко нещастие е било за България и домалпнитѣ отношения на династията.

ГЛАВА ХУІІІ.

ПОСЛѢДНИТЪ БЪЛГАРСКИ ЦАРЬЕ

Иванъ Шишманъ, Страшимиръ и Асѣнь IV. — Раздѣлѣніето на Българското господарство. — Борба съ Маджаритѣ. — Вассалното подчинение на Шишмана (1365 — 1239). — Мара или Тамаръ — Послѣдни опитвания на Византийцитѣ. — Сражение при Марица: Вълкашинъ (1371). — Крали Марко и Константинъ.

Още прѣзъ животътъ си (той умрѣлъ на 1365 г.) Александръ взелъ та раздѣлилъ царството си между своитѣ синове, Ивана Страшимира, синъ отъ румжката му жена и Ивана Шишмана, синъ отъ хубавата му Еврейка, Асѣня и Добрича. За хатърътъ на тая послѣдната той далъ Шишману по-голѣмата частъ отъ царството си и него назначилъ за наслѣдникъ на прѣстола, макаръ че той билъ по-младъ.

Иванъ Шишманъ избралъ за своя столица Търново и неговото царство било извѣстно подъ името: Търновско. Напротивъ Ивану Страшимиру се паднало да се доволствува съ Видинъ и съ долината на Тимокъ, или западна България дѣто той се наричалъ „благовѣрний царъ на Българитѣ.“ Именно неговото царство се нарикло Видинско.

Освѣнъ това на другитѣ си синове Асѣня и Александра Александръ оставилъ Прѣслава съ принадѣжащитѣ му части, а на Добрича — Добруджа.

Така раскжсана на три царства България нѣмала възможность за противодѣйствиє, нито на Турци, нито на Маджари, нито на Гърци. Маджарскій кралъ Людовикъ Анжуйскій прѣзъ лѣтото (на 1365) завоевалъ Видинъ,

взелъ въ плѣнъ царя, Ивана Страшимира съ жена му, и го задрѣлъ въ почетенъ плѣнъ четири години въ Гулникъ, Хърватско. Маджарскій князь намислилъ да покатоличи страната и поискалъ 2,000 калугери, но дошли само 8. Около 200,000 души Българи тогазъ приели католичеството.

Иванъ Шишманъ се мъчилъ дълго време да изгони Маджаритѣ изъ Видинъ и за това даже той правилъ съюзъ съ Турцитѣ. Но той сполучилъ това едвамъ на 1369 година наедно съ Владислава, бивши съюзникъ на Венгритѣ. Страшимиръ се върнжлъ въ Видинъ и станжлъ пакъ владѣтель на видинското царство.

Въ това време Турцитѣ вече сполучили да направятъ голѣми успѣхи. Пълководецътъ Лала-Шахинъ, завоевателятъ на Одринъ, прѣвзелъ Ески-Загра и по-сѣтнѣ Пловдивъ (1344), дѣто той се поселилъ като първий румелийски бейлеръ-бегъ.

Отъ Пловдивъ Турцитѣ рѣшили да прѣвземжтъ околнитѣ Български замки и крѣпости въ Родопитѣ и Цепина. Цѣли мѣсеци се държали тѣзи мѣста. Цѣпина се прѣдала само подъ условие, че жителитѣ намѣсто да даватъ харачъ отъ 20 — 35 години ще отиватъ войници и ще запазятъ черковната си автономия. Така е положено основанието на войницитѣ (войникъ-аскери), които отпослѣ се прѣродили и измѣнили, като имъ наложили съвсѣмъ други занятия.

Положението на Ивана Шишмана станжло повече лошо, отъ когато той веднжжъ заключилъ съюзъ съ Турцитѣ противъ Маджаритѣ (1366); отъ тогазъ той станжлъ като турски вассалъ и въ залогъ на вѣрность билъ длъженъ да даде Мураду сестра си: Тамаръ или Мара, въспоминание за която се опазило и до сега въ българскитѣ пѣсни.

Безъ да гледатъ на всички договори, Турцитѣ не прѣставали да распространяватъ своитѣ завоевания изъ Одринъ къмъ всички страни. Между годинитѣ 1365 — 1370 тѣ прѣвзели всички Тракия. Щомъ видѣлъ, че славянскій съюзъ е вече невъзможенъ, Мурадъ I раздѣлилъ войскитѣ си на три отдѣления. Съ едното той лично отишелъ и покорилъ всичко пространство на Югъ отъ Емине-

дагъ. Другото повѣрилъ на прѣдводителътъ си Тимуръ-паша, който разбилъ българскитѣ войски при Желѣзникъ и завладѣлъ коритото на Горня Тунджа до самиятъ балканъ. — Третѣтото отдѣление на Бейлеръ-бея Лала-Шахина Мурадъ испроводилъ на Западъ къмъ Самоковъ и Кюстендилъ; послѣ много трудна борба Лала-Шахинъ покорилъ тѣзи градове, а така сѣщо и Ихтиманъ.

Византийцитѣ били съвършенно слисани и не знаели що да правятъ и къмъ кого да се обърнатъ за помощъ. Сега имъ дошло на умъ да търсятъ съюзъ у Славянитѣ и да дигатъ схизмата, която лѣжала надъ Сърбитѣ отъ времето на Душана. Императоръ Иоанъ V Палеологъ ходилъ втори пѣтъ на Западъ, посѣтилъ Италия и Франция, просилъ помощъ, но получилъ едни голи обѣщания, макаръ, че се присѣдинилъ на унията на 18 Окт. 1369 г. Когато се върналъ въ Цариградъ, Иоанъ намѣрилъ старий си синъ, Андроника, оставенъ да управлява временно, че прави всеѣкакви подозрителни приготовления на Пера, за това Иоанъ назначилъ за свой наслѣдникъ сина си Мануила, солунскій управителъ.

Въ това време кралъ Вълкашинъ, деспотъ на Угleshъ, и много сърбски болѣри се сговорили да изгонятъ Турцитѣ изъ Европа. Тѣ събрали 60,000 отборъ войска, въ която имало солдати отъ всички народности на полуострова. Понеже Мурадъ тогазъ билъ занятъ въ Азия тѣ дошли дори до Одринъ. Но Лала-Шахинъ издѣбналъ славянската войска. Когато проведенний на издирване Хаджи-Илбеки узналъ, че нападателитѣ безгрижно пирували при Чирменъ (Чрноменъ) прѣдъ моста на Марица, нападналъ ги неожиданно съ 4000, т. е. съ войска петнадесетъ пѣти по-слаба. Турцитѣ се хвърлили отъ всички страни въ лагера. Произлѣзло страшно смущение и ужасно кръвопролитие, въ което загинжли братията на Вълкашина, Угleshъ и Гойка, а съ тѣхъ и много болѣри. Повечето потънали въ Марица. Когато на 26 Септем. 1371 год. изгрѣло слънцето надъ кръвавото поле на сражението, гордата славянска войска била унищожена; малцина отъ войницитѣ видѣли пакъ своето отечество.

Съ тържества и пѣсни се върнжль Хаджи-Илбеки въ Одринъ, но тамъ завистливий Лала-Шахинъ го отровиль. И до сега това поле на сражение се зове сѣрбъ-сѣнджгъ т. е. гибель на Сѣрбитъ.

Тозъ-часъ подиръ това Турцитъ се спуснжли въ Македония. Най-много пострадала областъта Угленъ; ужасътъ на тамошнитъ опустошения е описанъ отъ старий монахъ въ Сѣрезъ, Исаия. Подобно на небеснитъ птици, Исмаил-тянитъ се распрѣснжли по всичката страна и, непрѣстанно умъртвявали и вземали въ плѣнь населението. Гладътъ, неизбѣженъ при опустошенията на населението и страната се лишила отъ добитъкъ, хора и полски плодове. Останжилтъ живи хора справедливо завиждали на умрѣлитъ.

Турцитъ прѣвзели тогазъ Кавала, Драма, Сѣрезъ, Кукушъ; отишли до Албания и Сѣрбия. Сѣрбскитъ и български владѣтели въ Македония били длъжни да станжтъ поданни на Турцитъ. За двама отъ тѣхъ ний срѣщаами подробни въспоминания въ южнославянскитъ, български и сѣрбски земи: то сж Марко крали или кралевичъ и Константинъ.

Марко крали, синъ на Вълкашина, ималъ своята столица въ Прилѣвъ, дѣто и до днесъ се вижда замъкътъ му нареченъ: Маркуви кули. Намѣрватъ се и до сега монети съ надписъ: во Христа Бога благовѣрний краль Марко. Господарството на Марка се е простирало отъ Шаръ до границата на Тессалия.

Слѣдователно, ний можемъ нарѣчи Марко Крали южнославянски националенъ юнакъ. Отъ Истрия до Цариградъ едва ли би се намѣриль человекъ, който да не знае името му. Наврѣдъ показватъ на слѣди отъ неговата исполинска сила. Мрачнитъ устия — той просичалъ съ сабята си; голѣмитъ бърда му били намѣсто чаджри; цѣли канари той хвърлялъ отъ планинитъ като играчка; показватъ на стѣжикитъ отъ копитата на неговий конь Шарко, на банитъ, пещеритъ, кулитъ на Марко. На Стамбулъ-Капия въ Видинъ надъ вратата се виждали зхбитъ на Крали Марка; въ Балканский проходъ на Шипка и при Трояновитъ врата се намѣрватъ замкитъ на Марка; въ Плов-

дивъ — гробний хълмъ на Марко, въ Албания дору има — устието на Марко. Името на безсмъртний герой прѣстѣдва пътешественикътъ на Балканский полуостровъ на всѣка стѣпка.

Личността на Марко не е още издирена отъ историята. Сърбинъ ли е билъ той, или чистъ Българинъ — на здраво не може се утвърждава. Знае се само това, че той еднакво се възпѣва въ Сърбия, както и въ България. На дълъжъ и на ширъ въ Българско ний срѣщамъ Маркови камъни, дирки отъ прѣминаването на крали Марка, Маркови врата, Марково бърдо и пр.

Най-познато отъ всичко е борбата на Марка за Костуръ. Марко живѣлъ по напрѣдъ съ Тодора, жена на нѣкого Гргура: сѣтнѣ той се оженилъ за Елена, дъщеря на князь Радослава Хлапена веррейский. Но Елена живѣла толкозъ злѣ, щото Марко се рѣшилъ да я прогони. Елена обаче на пакостъ на Марко твърдѣ много спомогнала на противника му Балша II да прѣвземе голѣма часть отъ околнитѣ земи; но скоро и Балшъ билъ принуденъ да пропѣди Елена.

Нераздѣлно съ името на Марко е свързано и името на другарѣтъ му Константина, владѣтель на сѣверна Македония, който владѣлъ съ двамата си братя Иоанъ Драгоша и воевода Димитра. Братията платили данъ на Турцитѣ и лично даже ходяли на война да имъ служатъ съ своята конница. Подиръ смъртъта на Драгоша (1379) Константинъ станалъ единопържавенъ и царувалъ още 51 години, додѣто погинѣлъ наедно съ Марка. Паметъта му дълго не се свършвала и около 1200 г. сѣверна Македония се зовяла земя Костадинова.

Поражението и ужасното съсипване на Славянитѣ при Марица не вразумило нито Византийцитѣ, нито Сърбитѣ, нито Българитѣ. За едно общо съединение, скопчаване — никой не се потрудилъ. Междуусобията царували и въ Византия, и въ България, и въ Македония. Тѣзи междуусобия и интриги трѣбало да довършѣтъ ослабнитѣ държави.

ГЛАВА ХІХ.

ПОКОРЯВАНЬЕ НА БЪЛГАРИЯ ОТЪ ТУРЦИТЪ.

Послѣдни усилия на южнитѣ Славяни противъ Турското нашествие. — Юго-Славянската конфедерация при краль Стефана Твърдко. — Първа и послѣдня побѣда надъ Турцитѣ, — при Топлица (1387). — Мурадъ въ България: прѣдаване на Търново и подчинение на Шишмана. — Сражение на Косово поле (1389). — Второ дохождане на Турцитѣ въ България. — Прѣвзиманьето на Търново, паданьето на Бѣлг. царство и на народната черкова (1393). Участиа на царя Шишмана. — Сражението на Ровинското поле и смъртъ на крали Марка. — Сражение при Никополъ (1396). — Край на царя Страшимира (1398). — Цѣла България и цѣлий полуостровъ подъ Турцитѣ. — Единъ исторически погледъ назадъ. — Причинитѣ за паданьето на Българското царство

Прѣзъ двадесетъ и петъ годишно време Турцитѣ произвели на цѣлий полуостровъ громаденъ прѣвратъ.

Въ Тракия—побѣдителитѣ се въдворили и настанили така добръ, като у дома си. Отъ къмъ Византия, България, Македония, Албания и Еллада нѣмало за тѣхъ никаква опасностъ, никакво противодѣйствие; оставали само Сърбитѣ едно, като по-отстрани, а друго и като по-силни въ тритѣ свои господарства: Босна, Сърбия и Зета (Черна-Гора). Запланвани отпрѣдъ отъ Византийцитѣ, отдирѣ отъ Маджаритѣ, южнитѣ славяни виждали че бурята се приближава и къмъ тѣхъ всѣка година все повече и повече. Тогазъ станжло едно общо опитване да се възстановятъ и да се впуснатъ на исполинска борба за животъ или

свързана. Той естествено Сърбия не била твърдо уредена, и затова не можела да предприеме то Стефанъ Търновски, който на Страшимира Видински, рѣшилъ да се свърже чрезъ сѣбѣ славянски съюзъ. Той билъ, поддържанъ отъ на Маджаритѣ, банъ на Босна, за това наредилъ да се взематъ отъ себе върховната власть на Маджаритѣ и въ 1376 г. крѣпостъ се за кралъ на Сърбия и Босна, тѣхната и западна земя.

Целта на политиката на Твърдо била да утврди крѣпко вѣнчаното господство отъ Адрия до Дунавъ и Дрина. Тѣхъ сѣдѣжалъ Хърватитѣ и завоювалъ Далмация. Но тѣхъ пакъ тѣ имали единъ силенъ съюзъ отъ Боснака, Сърбия и Хървати противъ Маджаритѣ и Турцитѣ. При тѣхъ се прѣсѣденили и Балигъ, който владѣлъ въ всички земи отъ Дубровникъ до Валона и билъ заключилъ съюзъ още съ сръбскій князь Лазаря. Не се знае какво и докъ дѣло сѣ държали въ този съюзъ двамата охридски царе: видинскій и търновскій, отъ които Страшимиръ билъ тестъ на Твърдо, — а Шишманъ зеть на Лазаря. И знато е само това, че Страшимиръ по това време не прѣставалъ да се намѣрва въ вражда съ брата си, ималъ даже кръвави сблъквания и се отдѣлилъ отъ търновскій патриархатъ, като подчинилъ своитѣ земи на патриархатската черква. Страшимиръ билъ поддържанъ въ боевете си отъ влашкий князь Дана, противъ когото Шишманъ отворилъ война и го убилъ. Подиръ Дана влашкий прѣстолъ наследвалъ Иванъ Мирчо, който подчинилъ влашката черква на охридскій патриархатъ.

Скоро южно-славянскій съюзъ трѣбало да обърне вниманието си къмъ събитията въ България и Албания. Отдавна вече бейлеръ-бегъ Лала-Шехинъ се мжчилъ да прѣвземе София, но напразно неговитѣ отряди се промѣквали по прѣкрасната долина между Витоша и Балкана, по картината на рай. Турцитѣ разказватъ, че най-подиръ Инже Балабанъ-бей прѣвзелъ София на 1382, като употребилъ вѣроломна хитрость. Едно младо Турче дошло при бана Янку, който управлявалъ Сръдецъ, приело християнската вѣра и му станѣло като съвѣтникъ.

Ееднажъ отишли на ловъ по границата; Турчето отда-
лечило бана отъ другаритѣ му, потеглило го силomъ и
го докарало така въ Пловдивъ. Тогазъ пловдискии на-
чалникъ Балабанъ побързалъ къмъ София и я прѣвзетъ.
— Въ това сжщото време почти цѣла Албания подпад-
нула подъ властѣта на Турцитѣ.

Между това, юго-славянскитѣ съюзници все очаква-
ли, все дирили удобна минута. Въ 1386 г. тойзи
случай се прѣдставилъ. Когато Султанъ Мурадъ билъ
занятъ въ Азия, двамата сръбски князѣ Твърдко и Ла-
заръ се приготвили да подкачатъ. Но Мурадъ узналъ
за това. Бърже-бърже оставилъ той Азия, върналъ се въ
Европа, разграбилъ България, завоевалъ подиръ отчаян-
но съпротивление Нишъ и нѣкои сръбски градове, при-
нудилъ царъ Лазаря всѣка година да му плаща 1000
фунта сръбро и да му дава 1000 души войници.

Но на другата година Лазаръ и Твърдко пакъ
събиратъ нова войска и ударятъ противъ Турцитѣ. Му-
радъ, който билъ и тогазъ занимавъ въ Азия, можилъ
да имъ противопостави едвамъ 20000 души. При Пчюч-
никъ, на Топлица, съединенитѣ Бошнаци и Сърби нанесли
на Турцитѣ таквoзъ поражение, щото едвамъ петата имъ
часть избѣгнжала отъ смъртъта или плѣнътъ (1387). Тѣзи
е била първата и послѣдната побѣда на юго-славянската
конфедерация надъ азиатскитѣ пришелци.

Радость обзела и съживила цѣлий полуостровъ;
непобѣдимийтъ „побѣдителъ въ священната борба“ (гази)
Мурадъ билъ поразенъ. Иванъ Шинманъ не се забавилъ
да се отмѣтне отъ Турцитѣ и да се прогласи съюз-
никъ на Сърбитѣ. Сжщото сторилъ и Иванко, синъ на Доб-
рича, който прѣди нѣколко време билъ принуденъ неволно
да се подчини на Турцитѣ.

Но Мурадъ се ядосалъ страшно и взелъ да се при-
готовлява за голѣмъ походъ. Той искалъ да си отмъсти,
както трѣба. Въ 1388 год. той проводилъ прѣдний отрядъ
на турскитѣ войски, състоящи отъ 30,000 души подъ
прѣдводителството на великий везиръ Али-паша, отрядътъ
излѣзълъ изъ Адрианополъ и тръгналъ къмъ Сѣверъ.

Шинману било съдено да падне най-напрѣдъ. За жалостъ ний нѣмаме подробности за боеветъ между Българскій царь и Турците, освѣнъ нѣкои по-късни по време турски раскази. Споредъ тѣзи раскази везирѣтъ Али-паша прѣмнѣлъ балкана при Айтосъ, повелѣлъ на Якин-бей да прѣвземе ношѣ Правадия и овладѣлъ Шуменъ наедно съ всичкитѣ околини замки (крѣпости); напротивъ опитването на съюзникѣтъ му Иванка да вземе Варна не сполучило. Търново се прѣдало съ капиталиция (условни договоръ) подиръ не дълго оппране. Шинманъ, който се запрѣлъ въ укрѣпений и снабденъ съ храна Никополь, принудилъ Али да повика на помощъ самага Мурада, понеже не било възможно да се прѣвземе градѣтъ съ гладъ.

Мурадъ дошелъ изъ Одринъ съ войска, която като наводнение нахлула наввредъ, така щото Шинману оставало да иска да заключи миръ. Мурадъ приелъ съ условие, че Българскій царь ще заплати данѣкътъ, що му дължѣтъ за нѣколко години и ще му прѣдаде Силистра. Но щомъ се отдалечилъ Султанѣтъ, Шинманъ се рѣшилъ да се опира отчаянно и отказалъ да прѣдаде Силистра. Тогазъ великий везиръ, който още държалъ Шуменъ и устията взелъ съ пристѣпъ не само Силистра, но и всички градища и замкове на дълъжъ на Дунавъ и втори пътъ обсадили Шинмана въ Никополь.

Злочестий българскій царь, споредъ нѣкои, тукъ съ жена си и дѣцата си молилъ коленичкомъ везирѣтъ Али да му иска помилванѣто отъ Султанѣтъ. Шинмана наедно съ челядѣта му испроводили въ Таусла, въ лагерьтъ на Мурада (мѣсто непознато), дѣто той е билъ не само помилванъ, но и оставенъ на българскій прѣстолъ (1388). Този пътъ България била изново унижена но не и съвсѣмъ поробена.

Подиръ тойзи турски походъ, ако ли не по-рано и царь Страшимиръ Видински е билъ дълженъ да се подчини на турската власть. Неговото господарство било тогазъ поле на ужасна борба.

Скоро по това време прѣдстояла една отъ онѣзи битки, които рѣшаватъ съдбината и бѣдѣщето на-

цѣли народи: то било знаменитата битка на Косово поле.

Било Видовъ-день, 15 Юлий, 1389 година. Тамъ Косово поле, отъ двѣтъ страни на рѣка Лаба, блѣщяло отъ свѣтлитѣ оружия. Приближавалъ часътъ, сѣтнинитѣ на който и до нинѣ се усѣщатъ. Турцитѣ подъ командата на великий везиръ Али паша и съ самий Султанъ Мурадъ на чело дошли побѣдоносно прѣзъ Ихтиманъ, като прѣвзимали безъ опирање всичко по пѣтьтъ си. На нападателитѣ противозастанжли Сърбитѣ съ храбриитѣ и благочестивъ царъ Лазаря, Бошняцитѣ подъ началството на воеводата си Владко Хранича и наедно съ тѣхъ се сражавали хърватскій банъ Иванъ Хорватъ още и много Българи и Ромѣни; послѣднитѣ били съ воеводата си Мирчо.

Противъ Християнитѣ сж стояли не само Османци, но още и Християни съ вассалнитѣ си князове; таквизъ сж били Константинъ, може би, и Крали Марко.

На разсѣмване Милошъ Обиличъ масторски се вмѣкнжлъ въ чаджра на Султанъ Мурада и го заклалъ, като е искалъ така да смене отъ себе си обвинението въ вѣроломство. Подиръ това Обиличъ самъ се отрепалъ и загинжлъ.

Началството надъ Турцитѣ взелъ Мурадовий синъ Баязидъ, отпослѣ нарѣченъ Илджрѣмъ (мълния). Найнапрѣдъ побѣдата клонила все къмъ Сърбитѣ, но изведнжжъ военното ѣстие имъ измѣнило. Лазаръ паднжлъ въ плѣнъ и него наедно съ много болѣри заклали надъ Мурадовий трупъ. Загубитѣ отъ двѣтъ страни били громадни. Смъртъта на двамата царѣе прѣдводители, — Лазаря и Мурада, — ознаменувала още повече тозъ день.

Баязидъ обаче билъ напълно побѣдителъ. Той поченжлъ съ тойзи блѣскавъ успѣхъ царуванѣто си и се върнжлъ въ Одринъ. Наслѣдникътъ на Лазаря, Стефанъ, му станжлъ вассалъ.

Съ свѣткавична бързина се распространили на ввредъ заблѣжителни приказки за великата битка, съста-

вили се пѣсни и скоро не било възможно да се отличи истината отъ измислицата. Историческиятъ ходъ на това велико събитие въ смъртната борба на Южнитѣ Славяни е покритъ съ непроникванъ мракъ.

Баязидъ билъ опоенъ отъ блѣскавата си побѣда. Той станжлъ главенъ посрѣдникъ на славянскитѣ, грѣцкитѣ и френскитѣ господари на истокъ; подиръ нѣколко години турското царство се простирало до Карпатитѣ и до Сава. Той ударилъ на Мирча въ Добруджа, и го направилъ тоже свой вассалъ (1391). Слѣдующата година Турцитѣ се сблъснали съ Маджаритѣ.

Подиръ всичко това, билъ нанесенъ и послѣдний ударъ на България. Причината за това били, види се, тайнитѣ прѣговори между Шишмана и Венгрия. Най-напрѣдъ Турцитѣ нападнали Търново, прѣзъ пролѣтѣта на 1393 година. Неожиданно тѣ обиколили този градъ отъ всякъдѣ. Турцитѣ заплашвали жителитѣ съ огнь, ако не се прѣдадѣтъ. Обсадителтъ Челеби, синъ Баязидовъ, се бавилъ три мѣсеци около славната и хубавата столица и я прѣвзелъ съ пристѣпъ (юрюшъ) отъ къмъ Хи-саръ, на 17 Юлий 1393 г. „Този часъ, казва Георги Цам-блакъ, съвременникъ търновчанинъ — изъ черковитѣ били изгонени свѣщенниците, и на тѣхно мѣсто били назначени учители на безсрамността (ходжи). Въ рѣцѣтъ на чуждестранецѣтъ паднжлъ ковчегѣтъ на Завѣта и тайнствата били хвърлени на кучетата.“ Патриаршеската черкова Вознесение Христово била потурчена; останжлитѣ черкови постигнжли сжщата честъ или пѣкъ били обърнжти на бани и ахжри. Мощитѣ на свѣтинитѣ били расхвърлени и изгорени. Замѣкътъ Трапезица съ дворцитѣ и черковата билъ изгоренъ и съсипанъ.

Такъвъ е билъ крайтъ на царскитѣ дворци въ Царевецъ, макаръ стѣнитѣ и башнитѣ (кули) имъ да се виждали и до XVII столѣтие. Главното лице въ Търново въ време на обсадата билъ Ефтимий патриархъ, защото Шишмана нѣмало. Както той така и всички болѣри били мжчени, хвърлени въ тъмница, а мнозина и заклани. По една заповѣдъ на Баязида останжлитѣ болѣри и повече-

то лични хора изъ Търново били прѣселени въ Азия. Тогазъ и Ефтимий слѣдъ своитѣ изгонени съграждани оставилъ Търново и отишелъ тоже на заточение въ Тракия и Македония, дѣто е доживѣлъ послѣднитѣ дни отъ своя животъ. Изгоненитѣ изъ столицата на Асѣнвциитѣ изчезнали безслѣдно въ вѣтрѣнитѣ части на Мала-Азия. Останжалитѣ пѣкъ въ Търново жители сж били свидѣтели на съвършенното опустошаванье на градътъ.

Българското царство подпаднало съвършенно съ паданьето на неговата столица; а българската черкова загубила независимостта си съ заточението на патриархътъ Ефтимий. Въ 1402 г. (въ 1395 споредъ Дринова), вече въ Търново е имало митрополитъ, който зависялъ отъ византийскій патриархъ. Има обаче и такива прѣдания, споредъ които унищожението на Търновската патриаршия станало по-късно, а именно въ XVII вѣкъ. Но тѣзи разногласни свѣдѣния никога не вредятъ на главното основание, а то е, че гръцкій патриархъ, слѣдъ паданьето на България, взелъ вече да се мѣсе въ нашитѣ черковни работи и да влияе гибелно на нашата народностъ. И така, господарството паднало въ турски, а черковата ни — въ гръцки ръцѣ.

Толкозъ знаемъ ний за паданьето на Търново. Колкото за участъта на послѣдний българскій царь, Ивана Шишмана III, тя е още покрита съ приказничень мракъ. Мѣстни извѣстия нѣма. Споредъ турскитѣ пѣкъ извѣстия, едни казватъ, че той билъ хвърленъ въ Пловдивската тъмница дѣто билъ и наказанъ; други — че той билъ помилванъ. Лѣтописитѣ, руски и румънски, казватъ, че той билъ само плѣненъ. Синътъ на Шишмана, Александръ, за да се спасе приелъ ислямътъ, и билъ назначенъ намѣстникъ въ Самсунъ, въ Мала-Азия.

Съвсѣмъ друго ни расправятъ обаче българскитѣ прѣдания. Споредъ тѣхъ, послѣдний българскій царь е умрѣлъ отъ юнашка смъртъ на полето на битвата. И до сега се пѣе старата прѣкрасна пѣсенъ, която ний заемами отъ хубавата сборка на Любена Каравелова:*)

*) Нова Пѣснопоѣка, Търново, 1878 г.

Отъ какъ се е, мила моя майко ле, зора зазорила,
 Отъ тогазъ е, мила моя майко ле, войска провървѣла.
 Конь до коня, мила моя майко ле, юнакъ до юнака:
 Саблитъ имъ, мила моя майко ле, като ясно слънце.
 Огънь свѣти, мила моя майко ле, прѣзъ гора зелена!
 Войвода имъ, мила моя майко ле, самъ царъ Ив. Шиш-
 манъ.

Отговаря, мила моя майко ле, самъ царъ Ив. Шиш-
 манъ.

„Боже мили, мила моя майко ле, Боже Създателю,
 Помогни ми, мила моя майко ле, съсъ сила юнашка,
 Ще се биешъ, мила моя майко ле, на Софийско поле.
 Крѣвъ щемъ лѣмъ, мила моя майко ле, за Христово име.
 Ще прославимъ, мила моя майко ле, Християнска вѣра.“

Братия Миладиновци привождатъ единъ разказъ отъ Самоковъ за послѣдната битка на царъ Шишмана: „Турцитѣ стояли при Костенецъ, при изворитѣ на Марица, Българитѣ — при Самоковъ, около кладенецътъ нарѣченъ сеферъ-чешмеси баири (ржтъ на бойниитѣ чучуръ). Шишманъ билъ седемъ пѣти раненъ на мѣстото, дѣто сега извиратъ седемъ извори (на $\frac{1}{4}$ часа отъ Самоковъ). Тежко ранений българский царъ отстъпилъ въ замъкъ, на който развалинитѣ и до днесъ се виждатъ и тамъ свършилъ живота си; една камара камъни дълга шесть лакти — е неговийтъ гробъ. Турцитѣ наричатъ мѣстото Касъмъ ефенди т. е. Св. Димитрий, почитатъ гробътъ, като святъ и сж го посѣщавали често. Понеже битвата била по Димитровъ-день, Турцитѣ вѣрвали, че Св. Димитрий (Касъмъ ефенди) имъ далъ побѣда.“

При всичко, че това е единъ разказъ по прѣданіе, има други обстоятелства, които му даватъ голѣма вѣроятность. Между прочимъ, то се потвърждава отъ царственника на незабравимий отца Паисия (1762).

Прѣзъ есенъта 1394 год. Баязидъ прѣминялъ Дунавъ; съ него сега въ походитѣ му отивали, макаръ и безъ да щжтъ, Стефанъ Лазаревичъ, Марко Крали и Константинъ. На 10 Октом. Мирчо воевода, на полето Ровина нанесълъ на Турцитѣ едно таквозъ поражение, щото об-

лакъ отъ стрѣли омрачилъ небето. Много паша и воеводи паднали въ този день и между тѣхъ исторически крали Марко и съ него Константинъ. Споредъ разказването на единъ съвременникъ, Марко прѣдъ сражението казалъ Константину: „моля Бога да помогне на християнитѣ назъ първи да паднѣ въ това сражение.“ — Но споредъ народнитѣ прѣдания Крали Марко не е умрѣлъ; той се скритъ въ една пещера и чака пакъ да види бѣлтъ свѣтъ и свободна земята си. Баязидъ заключилъ съ Мирча миръ.

Подиръ това, цѣлий полуостровъ е трѣбвало да почувствува ржката на побѣдоносний завоеватель. Византия и Маджарско трепнали; и понятно. Турцитѣ били на вратата на тѣхнитѣ кѣщи. Една битва, знаменита въ историята, рѣшила обаче и тойзи въпросъ. То била битвата на Сигизмунда Маджарски, съ много съюзници християни, французски и италиански рицари, влашки отряди и пр. Съюзната войска имала до 60,000 души. Най-подиръ тѣ обсадили Видинъ, гдѣто още се държалъ Страшимиръ като турски вассалъ. Подиръ малко опиранье, той се прѣдалъ съ градътъ, войската и Турцитѣ. Но главната битка на европейскитѣ съюзници съ Азиатскитѣ Турци станжала подъ Никополъ. Тѣзи твърдина се защищавала цѣли 15 дни додѣ дошелъ изъ Търново самъ „свѣтканицата“ Баязидъ. На 28 Септ. великото сражение пламнело на равнищата на юго-истокъ, между долината на Осъмъ и Дунавскитѣ блатъ, на двѣ мили отъ крѣпостъта. Подиръ распалена борба, бойтъ се свършилъ съ погинването на християнската войска. Сръбский князь Стефанъ Лазаревичъ се отличавалъ въ редоветѣ на Турцитѣ. Кланъето било безмилостно; много рицари се удавили въ Дунавъ. много били плѣнени; Сигизмундъ едвамъ можалъ да избѣгне. Въ числото на плѣненитѣ билъ и Страшимиръ видинский; Страшимировийтъ синъ побѣгналъ въ Австрия, отъ тамъ въ Бѣлградъ, дѣто и умрѣлъ на 1422.

Подиръ паданъето на Видинъ всички България отъ Варна до Тимока била подчинена на азиатскитѣ варвари. Много отъ градищата, които се опирали, били разрушени; много получили нѣкакви права и прѣимущества.

Са
ци
Бъ
че
чу
дъ
ко
мъ
там
ше
сто
гр
би
Св.

има
нос
на

нав
да
тин
нан

— на Искра

... или пъкъ некаже.
... отъ тѣла отъ разорде
... вали спасение в
... дѣто тѣ о
... пъкъ духовенств
... Македарско и Сръбск
... отъ тогавъ
... се потурчили в
... бено.

... заправятъ още едно:
... Цариградъ, гра
... довършили Мухамедъ
... образованъ и
... за задача на жи
... християнски госп
... и Цариградъ в
... Константина XI Драгаша.
... Константина Македонски.
... съ ножъ въ рама.
... Цариградъ на прахъ и
... Султанитъ
... станалъ
... Византий
... къмъ
... време
... на Сул
... и бързо

... Пелопонезъ.
... (1456). Сръбск
... Последна тѣ
... Босна (1463).
... и
... войници и
... и
... и
... и

Болѣритѣ били заточени въ Азия, или пъкъ исклани, а една частъ приела исляма. Страната опустѣла отъ разрушенята на Азиатцитѣ. Жителитѣ намѣрвали спасение въ непристъпнитѣ гори и балканскитѣ долини, дѣто тѣ си основавали нови села и колиби. Много пъкъ духовенство и лични хора побѣгнали въ Влашко, Маджарско и Сръбия. Помацитѣ водятъ своето происхождение отъ тогазъ, особено тѣзи около Ловечъ. Тѣ се потурчили въ време на завоеванието или малко по-късно.

За Турцитѣ сега оставало да направятъ още едно: да прѣвземжъ гордата и славна Византия, Цариградъ, градътъ на Константина Великий. Това довършилъ Мухамедъ II, синъ на Мурада въ 1453, проникателенъ, образованъ и славолубивъ момъкъ. Той си поставилъ за задача на животътъ: унищожаванъето на источнитѣ християнски господарства. На 29 Май 1453 г. паднжлъ и Цариградъ подиръ една юначна защита на Константина XI Драгоша, Славянинъ по майка си, внукъ на Константина Македонски. Той погинжлъ въ столицата си геройски, съ ножъ въ ръка.

Завоевателитѣ не обърнжли Цариградъ на прахъ и пепель, както нѣкога Римлянитѣ Картагенъ. Султаниитѣ настанили своя тронъ на Босфора, и Стамбулъ станжлъ центъръ на тѣхното свѣтско (мирско) царство. Византийското влияние незабавно взело да се промѣква къмъ побѣдителитѣ. Но и славянското влияние въ първо време успѣло да си намѣри пристжпъ. Изъ канцелариитѣ на Султаниитѣ дълго време излазяли чисто славянски и български хрисовули (фирмани.)

Подиръ това едно подиръ друго паднж Пелопонезъ, Епиръ (1449), Атинското воеводство (1456). Сръбия се одържала още малко само въ Бѣлградъ. Послѣдняя отъ южно-славянскитѣ господарства паднжла Босна (1463).

Българското царство вече не съществувало и само нѣкои дружини като „хайдуги“ отъ войници и въоружени жители“ продължавали да се кроятъ изъ горитѣ, да нападатъ на Турцитѣ и да търсятъ мщение. Но това сж били таквизъ опирания, за които историята не ни рас-

казва нищо и за която ний знаемъ що-годѣ изъ народнитѣ прѣдания и хубавитѣ народни пѣсни, за жалость, не събрани още изъ устата на народа.

Така се свършило независимото съществуване на българското господарство. То имало два периода на политически животъ; и въ двата то се дигало бърже, а падало още по-бърже. Въ третиятъ вѣкъ на своето съществуване, когато въ Европа другитѣ господарства едвамъ почевали да живѣятъ исторически животъ, България достигала своето високо развитие; но когато отъ славното и просвѣтено царуване на Симеона се ожидалъ още по-голямъ блѣсъкъ, България била при края на пропаданъето си. — Втори пѣтъ се възродило българското царство при Асѣнѣвци и въ половина вѣкъ то успѣло да обигради токо рѣчи цѣлий полуостровъ, но и тогава Българското господарство най-явно прѣдставило, че то е изграденъ безъ здраво основание, защото при първото поклатване отъ вѣтъ то се зарастуряло. Като се обърнемъ назадъ и прѣзъ ума си прѣкарами дългий редъ измѣнливи събития, които сж привождали въ движение българский народъ, ний получаваме една картина отъ твърдѣ мраченъ цѣтъ. Прѣзъ толкозъ много столѣтия Българитѣ не давали покой на цѣлий полуостровъ, прѣдали своята книжина и своята култура на останалии славянски свѣтъ и съ учението на домашната си секта (богомилството) потресли цѣлий Югъ на Европа. А какъвъ е билъ резултатътъ на всички тѣзи усилия или тѣзи борба!

Политически, тѣзи нѣкога толкозъ силна и толкозъ страшна страна, подпаднала подъ игото на Турцитѣ, а духовно — подъ владичество на Гърцитѣ. Тя стоя въ това поробено състояние цѣли вѣкове до гдѣто въ послѣдно време доказа най-ясно, че нейната историческа задача още не е свършена.

Династиитѣ на Асѣнѣвцитѣ, Тертеровцитѣ и Шишмановцитѣ прѣдставляватъ не малко мъжъе, които сж съединявали политическата мъдрость съ голѣма военна опитность. Асѣнѣвцитѣ отъ еднажъ разбрали и се проникнали отъ мисльта на великий Симеона и ясно проявили, като

приели титлата „царь на Българитѣ и на Гърцитѣ.“ своето намерѣние да построятъ на развалинитѣ на византийската империя голѣма славянска монархия. — Иванъ Асѣнь II билъ близо до сбѣжданъето на това, а юначкии Михаилъ Шишманъ малко останало да вземе неосъжданно Цариградъ. Но нещастнето стояло въ това, че прѣвемниците на тѣзи велики мъже били слаби хора, неспособни да приведатъ плана имъ въ изпълнение.

Защо падна България подъ турско иго? Кои сж причинитѣ? — въпросъ толкозъ важенъ, колкото и труденъ, толкозъ повече, че подробности отъ великата борба, която упости българската земя въ XIV ст. ни сж познати само по откъслечи.

Но споредъ мнѣнието на г. Иричека слѣдующитѣ три обстоятелства сж могли да бѣдатъ най-близкитѣ причини за паданъето на търновското царство.

Първата причина е византизмътъ. Българитѣ, като взели отъ прѣстарѣлитѣ Византийци законитѣ и книжницата, нравитѣ и пороцитѣ имъ, били увлѣчени отъ своитѣ учители въ общата пропастъ. Първитѣ Асѣнѣвци били още освободени отъ византийското влияние; но щомъ дошла първата гръцка царица, то Гърцитѣ взели да се вмѣкватъ въ България. Послѣ византийското господаруване въ България въ XI и XII вѣкъ приготвило най-много почвата за гръцкото влияние. Но пакъ само привилегированитѣ класове, болѣритѣ, духовенството и градоветѣ били достигнали най-много отъ гръцката цивилизация: селското население си останало непокожтнато.

Друга причина, която не малко спомогнала за развалата на стара България е богомилството. Мрачното религиозно учение унищожило любовта къмъ отечеството, внесло раздвояване въ всички класове на народа и най-подиръ привело деморализация. Когато Турцитѣ се появили на полуострова, угнетяваннитѣ Богомили ги сръщали повече като освободители, отъ колкото като притѣснители. Повечето даже приели ислямизмътъ.

Третата причина е сръдновѣковний феодолизъмъ. Управлението се намѣрвало въ ръцѣтѣ на егоистическа каста

която бѣше отъ болѣри и духовенство, подъ византийско влияние. Ввредъ въ България, Сърбия и Босна болѣритѣ се мѣчили да иматъ отдѣлни независими управления и мразяли царетѣ. Много народъ е билъ въ несвободно състояние, зависѣлъ отъ болѣритѣ, които владѣли земята, на която проститѣ селяни били прикрѣпени. Между болѣритѣ и народътъ имало разединение, ако то и да не е било колкото въ Босна. Че простий народъ не е билъ съвсѣмъ умаломощенъ и съсипанъ, ами и сами е можалъ да вземе оръжие и да иде противъ вѣтрѣшнитѣ си и вѣншни врагове, показва ни историята на пастирскій и селски царъ Ивайло.

При тѣзи бѣлѣжки на учений историкъ Чехъ, ний не можемъ да не приведемъ не по-малко основателнитѣ разсждения на г. Бобрикова: „Както първий пѣтъ, така и вторий въ България не се образувало онова вѣтрѣшно уякчение на народътъ, което се заключава въ обединенето на нравственитѣ и материялни интереси и на което принадлежи всичката сила при обезпечението на едно здраво господарствено съществуване. Освѣнъ това само вѣтрѣшната организация е имала сила да отблъсне енергически всѣко вѣнкашно нападение, което би се досѣгнало до България. Българското господарство именно въ това отношение е израсло при най-неблагоприятнитѣ условия.

„То съединило славянскитѣ племена, които били разединени между себе съ широка пропастъ отъ чуждитѣ елементи и които били разпръснати по широкото пространство на Балканскій полуостровъ, а тѣзи земя е прѣрѣзана съ високи стрѣмни планини. То било длѣжно да води борба за своето съществуване съ Гърцитѣ: защото тий успѣли вече да подѣйствуватъ злѣ на Славянитѣ. — Неблагоприятното влияние на етнографическитѣ и типографически условия се отразило и на историята на българското царство, защото ний не видимъ въ него едновременно вѣтрѣшно развитие, централизирана властъ и общи усилия въ началата, както при достигането на политическитѣ цѣли, така и по-подирѣ, при принаждането на общий врагъ.“

ГЛАВА XX.

ВЪТРЪШНОТО СЪСТОЯНИЕ НА ТЪРНОВСКОТО ЦАРСТВО.

Названията на българското царство. — Граници (прѣдѣли). — Раздѣление на господарството. — Населението и неговата народност. — Господарствено и международно право: — прѣстолонаслѣдието. — Господарствени и придворни длѣжности. — Царь, Царица и придворенъ животъ. — Съсловия: болѣри. — Черкова и патриаршество. — Мѣнастири и тѣхнитѣ прѣимущества. — Градове. — Старо-българското крѣпостничество (тѣлкашество): парики, отроки и тѣхнитари.

Това което е най-мѣчно въ историята на българскитѣ народъ, то е да се възстанови една цѣла картина за вътрѣшното състояние на царството. Подобно едно описание има голѣма важностъ; изучаването на господарствено—общественитѣ наредби и на вътрѣшний животъ е най-интересната и поучителната частъ въ историческитѣ трудове. Тамъ е именно науката история, за това ний ще се ползуваме отъ издиреното за да поговоримъ малкаръ въ кратки чѣрти за вътрѣшното състояние на Търновското царство, като хвърлями бѣгли погледи и на поотдалеченитѣ епохи.

1. Названието на царството.

То е било различно. По славянски се е наричало Българска страна, или просто, по славянский способъ на изражението, Българи. Гърцитѣ сж казвали

1. The first part of the report is a general
description of the project and its objectives.
2. The second part is a detailed description of
the methods used in the study.
3. The third part is a description of the results
of the study.
4. The fourth part is a discussion of the results
and their implications.
5. The fifth part is a conclusion and a summary
of the findings of the study.
6. The sixth part is a list of references.
7. The seventh part is an appendix containing
additional data and information.
8. The eighth part is a list of figures and
tables.
9. The ninth part is a list of abbreviations
and symbols.
10. The tenth part is a list of footnotes.

TABLE I
LIST OF FIGURES
LIST OF TABLES
LIST OF ABBREVIATIONS
LIST OF SYMBOLS
LIST OF FOOTNOTES

Ивана Асѣня II на Дубровчанитѣ. Въ тойзи списъкъ ний срѣщаи: Бѣлградъ, Браничево, Бѣдинъ, Търново, Прѣславъ, Карвунска хора (въ Балчикъ), Кръмска хора (около Карнобадъ), Боруйска хора (Боруя, Веррея, сега Ески-Загра).

По-нататкъ се срѣщатъ владѣнията, спечелени подиръ сражението при Клокотница (1230): Одринъ, Димотъ, Скопена хора, Прилѣпска, Дѣволска хора и „земя Арбанска“.

Македония се зовяла Долна Земя. На срѣднитѣ вѣкове Византийцитѣ и др. разпространявали името Македония и на Тракия. Славянитѣ отъ най-старо време сж наричали Тракия Романия (отъ това днесъ Романъя), както четемъ въ надписитѣ на Асѣня II.

4. Населението и неговата народностъ.

Има силни доказателства, че Стара България е била гъсто населена. Въ отдѣлното княжество на царя Срацимира Видински въ 1365 г. третата часть отъ населението е била повече отъ 200,000. Което ще каже, че само Видинската държава на Срацимира е имала повече отъ половина милионъ население.

Изъ сличаванъето на старитѣ памятници съ нинѣшнитѣ отношения излазя, че изобщо на полуостровтъ сж истрѣбени безъ дирка много срѣдновѣковни жители. Главний елементъ на населението, разбира се, били Българскитѣ Славяни. Между тѣхъ самъ-тамъ, повече въ градоветѣ, отъ колкото въ селата, живѣли чужденци отъ деветъ народности, между които най-главнитѣ сж били Гърцитѣ и Куманитѣ.

Гърцитѣ живѣли отъ незапомнени времена въ пристанищата и други търговски градове. Тѣхното влияние на България е било много голѣмо; повечето византийска черковна и свѣтска (мирска) терминология била прѣнесена въ България. Въ грамотитѣ на XIII и XIV столѣтия явно може да се съгледа какъ мѣстнитѣ названия устѣпватъ на Гърцкитѣ: хора, оризмо, кефалиа, диавато, периволъ и пр.

Куманитѣ, турскій народъ, сѣщо сѣ имали забѣлѣжително влияние върху животѣтъ на Венгритѣ и Българитѣ. Додѣ се скитали отсамъ Дунава, тѣ били най-вѣрнитѣ съюзници на Асѣниовци противъ Гърцитѣ. Но когато Татаритѣ ги изгонили изъ Влашко, тѣ прѣминжли въ Маджарско, дѣто били приети много добрѣ отъ краль Бела IV. Друга часть отъ тѣхъ се заселили въ България, дѣто куманското болѣрство се свързало съ Българското до-толкозъ, щото куманскій болѣринъ Тертеръ можалъ да сѣдне на прѣстола (1280). Въ Македония и до сега сѣществуватъ остатъци отъ куманска память: градъ Куманово, село Куманичево, въ Кастория, а въ Трѣвненско има колиби Куманитѣ.

Нѣкой си считатъ Гагазитѣ живущи около Варна, за потомци на Куманитѣ, тѣй като тѣ и до сега не говорятъ други освѣнъ турскій языкъ. Хаммеръ иска да докаже, че Гагазитѣ сѣ турски прѣселенци изъ Азия; но той не се подърѣнява отъ никого.

Единъ отъ най-старитѣ елементи сѣ били Римлянитѣ или Власитѣ. Още Въ 1164 г. тѣ се поминаватъ покрай Черно-море. Относлѣ тѣ се загубватъ отъ балканскитѣ земи и отатѣкъ Дунава основаватъ румѣнско господарство.

Въ градоветѣ имало италиянски търговци, и твърдѣ малко Евреи.

Новъ елементъ сѣ били Циганитѣ (арийскій народъ) дошли изъ Индия въ V в. въ Персія, а въ IX в. въ Византийската имперія, на азиатската страна. Въ Европа тѣ се явили най-напрѣдъ въ Гърция (въ XIV ст.), отъ дѣто постѣ се распрьснжли по полуостровѣтъ. Дълго време тѣ живѣли между Гърцитѣ, Славянитѣ и, споредъ Миклошича, заели много гръцки и славянски думи, които и до сега се срѣщатъ въ языка на Циганитѣ, които сѣ распространени по цѣлъ свѣтъ.

5. Господарствено и международно право.

Господарѣтъ на България носилъ името царъ, което е равно съ гръцкото βασιλεύς и латинското imperator.

Това название произлѣзло отъ римското цезарь и е заето въ дълбока старина, когато Славянитѣ сж имали сношение съ Римлянитѣ. Въ най-старитѣ паметници се чете цѣсарь, по-късно цѣсарь. Царьтъ никога не е писвалъ азъ или ний, а царство ми, като е слѣдвалъ византийскій обичай: така сжщо и сърбскитѣ крале казвали кралство ми, а румѣнскитѣ воеводи — господство ми, *domnia mea*.

Императорскитѣ титулъ на господарьтъ е билъ припознатъ сжщо така отъ иностранцитѣ, Сърби, Русси, Гърци и Италиянци. Папата и Маджаритѣ давали тѣзи титла по-рѣдко. Пълната титла била: „въ Христа Бога благовѣрний царь и самодържець всѣмъ Българомъ и Грькомъ“.

За знаковетѣ на царското достоинство ний узнаваме отъ старитѣ монети. Столътъ или прѣстолътъ, исписанъ на монетитѣ като двуного сѣдалище, билъ украсенъ съ бисеръ; по-сетнѣ се явява като кресло (фотѣолъ) и най-послѣ сжщински тронъ.

Короната се зовяла по гръцки диадима. Петръ се коронясалъ съ златна корона. Калоянъ получилъ отъ папата кралска корона, скиптръ и хоругва съ образьтъ на св. Петра. На монетитѣ короната е изобразена въ разнообразни фѣрми. Обикновено тя е била низка бисерна шапка, отъ която къмъ слѣпитѣ очи се спущали двѣ ленти, украсени съ драгоцѣнни камъни. Царьтъ си придавали, по вкусътъ и угодата, различни измѣненія въ тѣзи форма. Иванъ Асѣнъ II и Свѣтославъ носили корони полушарообразни и отгорѣ съ топче; Страшимиръ — проста шапчица и пр.

Коронясването ставало въ построенната отъ Петра и Асѣня черкова на Св. Димитра подъ трапезица.

Скиптрътъ билъ отъ различна дължина и отгорѣ си ималъ кръстъ, отъ долу — шаръ. Само на монетитѣ на Асѣня II се явява изображението на държавата като шаръ съ кръстъ.

Хоругвата (знаме) стои обикновено между царя и царицата.

Господарственний гербъ е билъ левътъ; той наис-

тина, не се срѣща на срѣдновѣковнитѣ монети и печати; но сѣществуванъето му е доказано отъ по-постѣ, особено отъ извѣстията на XVII столѣтие.

Въ тържественни случаи, каквото, на болѣрекиѣ събори, царѣтъ се явявалъ облѣченъ въ пурпурна дрѣха, наричана багреница (порфира). Това е било пѣстро златотканно облѣкло, съ нанизи отъ бисеръ и скъпи камъни покрай шията, на ржкавитѣ и на долната пола. Отъ кѣмъни и бисеръ блѣщѣлъ поясътъ, на който крайтъ се спущалъ малко отъ лѣва ржка.

Асѣнь II надъ багреницата носялъ широка, раскопнo общита мантия, на която прѣдницата се изпълнявала отъ голѣма лилия. Царското облѣкло било заето изъ грѣкитѣ императорски дрѣхи.

Колкото се касае до прѣстолонаслѣдието, то въ България, ни въ първото царство (до 1010 г.), нито въ време на второто — никакъ не е ималъ сила старославянскій обичай за да се избира единъ отъ всичкий царски родъ, а се гледало правото на първородството, както това е и днесъ въ Россия. Ако царѣтъ умиралъ бездѣтенъ, то му наслѣдовалъ най-старий братъ, както на примѣръ Михаилъ Асѣнь на Калимана I.

Споредъ византийскій обичай царскійтъ синъ, нарѣченъ наслѣдникъ на прѣстола, сѣщо се зовялъ царъ и на него гледали като на съправитель. Такъвъ се явилъ при Константина синъ му Михаилъ багренородний, при Александра — тримата му синове, единъ слѣдъ други, при Страшимира — младий царъ Константинъ.

Въ време на малолѣтството на царя управлявала майка му. Ако се прѣсичала мжжската линия, то болѣритѣ избирали одного испомежду си. Така на пр. подиръ прекъсванъето на Асѣньовий родъ избрали Сърбинѣтъ Костантина, който като двуроденъ братъ на Сърбскій кралъ Владислава, зетъ на Асѣня, билъ роднина на старата царска челядъ. Отвѣнка били избрани двама: Асѣнь III отъ Гърцитѣ, Смилецъ отъ Татаритѣ.

Женското поколение било исклучено отъ прѣстолонаслѣдието. Но избранный царъ се женилъ за нѣкоя

княгина отъ старъ родъ за да придаде на царуванъето си наследственно право; така направилъ Сърбинътъ Константинъ и Михаилъ. Сжщо така направили и прѣстолограбителитъ Борилъ, Кадиманъ II и Ивайло, които се прѣвѣнчали за вдовинцитъ на убититъ си прѣдшественници.

Българитъ имали международни отношения съ Византийцитъ, Венгритъ, Сърбитъ, источнитъ Франки. Неаполитанцитъ, Генуезцитъ и Венециянцитъ. Търновскитъ царѣ имали свързка и съ азиатскитъ сѹлтани.

Единъ важенъ въпросъ по господарственното право сж притязанията на Венгерската корона върху Българското кралство, като на прѣднина часть отъ Венгерско. Тѣзи притязания водятъ своето начало отъ Бела IV, който въ походитъ си противъ византийцитъ прѣмнх прѣзъ българската моравска областъ, прѣвзе Бѣлградъ, Браничево и др. Подиръ него нѣколко маджарски кралѣ сж имали война съ Българитъ, но все безуспѣшно. Стефанъ V ималъ петъ нападения, прѣвзелъ, държалъ нѣколко време Видинъ и взелъ титлата кралъ на България (rex Bulgariae). Тѣзи титла отъ тогазъ останала въ венгерското кралство, макаръ безъ фактическо основание.

6. Господарственнитъ длѣжности

Тѣ били исклѹчително прѣимущество на болѣритъ, и, както въ Сърбия били наредени, по византийски образецъ.

Най-високото звание въ господарството било званието деспотъ, жената на когото се зовяла деспотица и деспина. Въ Византия тѣзи титла давали обикновенно на императорскитъ родственници; по-късно така се наричали владѣтелнитъ князове на Епиръ, Морея, Сърбия и пр.

Слѣдующата степенъ по редъ занимава севастократорътъ, съ която се именуваъ царскій братъ или близкий му роднина.

Думата банъ не се срѣща въ старобългарскитъ паметници. Но въ турскитъ источници отъ времето на покоряванъето се срѣща банъ на София и на Цѣпина. Тѣзи

титла трѣба да е прѣминжала въ България отъ Сѣверинъ, Хърватско, Босна, дѣто банове се зовали намѣстниците на венгерскитѣ крале.

Господарственний канцлеръ (първий министръ) и министръ на финанцитѣ се звалъ логотетъ.

Другитѣ български чиновници на които числото и перархическии редъ не сж познати били: прото-вестнаръ, протосевастъ, протокелиатинъ (първи камергеръ), протостраторъ, великий при-микуръ, епикерний. Въ грамотитѣ срѣщахъ още страторъ, и комисъ съ конне.

При дворътъ на румжнскитѣ князѣ въ XV ст. се срѣщатъ слѣдующитѣ названия: велики дворникъ, велики постелникъ, велики перникъ. вел. логотетъ, вел. вест-каръ, вел. статаръ, вел. столникъ, велики комисъ и ключеръ. Има мнѣние, че тѣзи названия сж заети изъ българскитѣ дворъ.

7 Царьтъ, царицата и придворний животъ.

На българскитѣ царѣ, както въ Византия сж правила комахай божески почети, при всичко че властта му била ограничена отъ болѣритѣ.

Удивителна е купчината отъ титли, що му се давали:

Наричали го: благовѣрний, благородний, христолюбивий, прѣвисокий, прѣграсний, прѣславний, самодържавний, благочестивѣйший, православний, великий и силний.

Царицата въ памятниците се нарича сжщо благочестива царица. Отъ 21 търновски царици били 8 Гръкнини, 5 Българки, 3 Сърбки, 2 Ромжнки, 1 Куманка, 1 Венгерка и 1 Еврейка. Куманката, съпруга на Калояна, както се подозрѣва, убила мъжа си на едно съ Борила, царски племенникъ, на когото станжала жена. Венгерката, жена на Асѣня II и Ромжнката, жена на Срацимира били католички.

Но отъ всичкитѣ чужденки най-голѣми злочестини наносили на цѣлото царство Гръкнинитѣ. Най-срамотна память си оставила Мария, жена на Константина, а сѣгнѣ на Ивайла, която била майсторка на най-удивителни интриги.

Ма по-късно на българският и
църковен ктитор и царь.

Наръкуването на христия
на църква се утвърдявало от династи

Симеоновъ. Първоначално неславя
симеоновъ. Към край удивително отел

Между симеоновскитъ Симеоновци
и симеоновски личности, които
византизма въ Симеонов и Преспа (263—1

Въ Търнов то царство ех господств
ски родове симеоновскитъ Асеновци, потом
ци (1280—1323) и владетелскитъ Симеонов
—1323). Симеонов ех били съ страшенъ и в
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир
държавен. Симеонов ех ги обвинявали въ свир

тематически: а изъ тѣхъ
животътъ на болѣритѣ.

Цѣй товаръ за здравето
било, по всѣка вѣроят-
нобройно както въ Хър-
ния и до тридесетгодиш-
авило, малкитѣ болѣри
дворци (палати), така
имъ животътъ на ста-
всѣкъ. За историята,
итѣ болѣрски челяди,
амо нѣколко челяди,
и подиръ прѣвзема-
очили се въ Кин-
ѣселили въ Ав-
евичи и Пеа-
ивѣяли въ Хър-

Пречекъ, изъ
въ България
възможно е,
въ нѣкои
тѣ малкитѣ
инето се
чогоброй-
би мог-
на бъл-

на

и

Много дъщери на българските царѣ се оженили за чужденци князе и царѣ.

Подиръ приемването на християнството Българското царство се управлявало отъ династии.

Старийтъ, първоначално неславянскій родъ, на Омортагитъ, къмъ край удивително отслабнѣлъ.

Между македонскитъ Шишмановци (Мокри) срѣщатъ се твърдѣ енергически личности, които си имали своитъ сѣдалища въ Охрида и Преспа (263—1018).

Въ Търновското царство сж господствували три царски рода: търновскитъ Асѣнѣвци, потомци на старитъ царѣ (1280—1323) и видинскитъ Шишмановци (1323—1393). Всички сж били съ страшенъ и войнственъ характеръ. Гръцитъ сж ги обвинявали въ свирѣпостъ и вѣроломство, качества, съ които се отличавалъ наистина само Калоянъ „грѣкоубийца.“

Лошавото било това, че мѣняването на царскитъ родове не дало на Българитъ да се укрѣпятъ и развиятъ, както трѣбвало въ господарственно отношение.

За домашнитъ отношения при дворѣтъ може да се каже само, че много царѣ били женени дваждъ, Асѣнъ II и Константинъ-триждъ. Нѣкои си станѣли виновни въ двоеженство: Константинъ, Тертеръ и Михаилъ, които испроводили славянскитъ си жени въ Византия заложници, а сами се оженили за Гръкинки.

Има и нѣкои романтически епизоди въ историята на безъ вѣстъ пропаднали изъ двореца въ Търново царици; такива сж любовта на Асѣня II за Ирина, бракътъ на Святослава съ търговската дъщеря Панталеона и любовта на Александра къмъ еврейската дѣвица.

За вжтрѣшното устройство на палатитъ нищо не се знае; сжщо и за царското ковчежничество (казначейство).

Гостоприемството на царѣтъ било голѣмо; и за дворцовитъ (сарайски) тържества ний срѣщаме описания у Акрополита, който на 1260 год. дошелъ като посланикъ отъ Михаила VIII при царъ Константина.

Колкото за свадбитъ, споредъ Роберта де Клари, вѣнчаванъето на българската княгиня Мария, Борилова

дъщеря за императора Хенриха. баща ѝ натоварилъ зестра 60 товарни животни съ злато, сребро, копринени и други скъпи работи; всяко животно било покрито съ червено кадифе, което се влачало подиръ него нѣколко стъпки.

Когато въ 1337 г. се вѣнчалъ българский царь Михаилъ за дъщерята на Андроника III, вѣнътъ отъ Одринъ, при Тунджа на Коеновата лѣка пирували 8 дни весело. На деветий день Българитѣ си отишли у дома, придружавани отъ много гръцки болѣри, отъ които нѣкои си останжали въ новото отечество на младата царица.

Интересни сж подаркитѣ, които правили българскитѣ царѣ. Калоянъ проводилъ на папата съ архиепископа Василия злато, копринени материи, воскъ, сребро, конѣ и катъри. Подиръ коронасванъето си българский царь испроводилъ на папата, освѣнъ подобни нѣща, една камила. Южнославянскитѣ господари отдавали голѣми цѣни на опитоменнитѣ животни.

Главното удоволствие на българскитѣ царѣ, както и вредъ, билъ ловътъ. По ловъ ходили съ соколи, кучета, хрътки и загари (едри кучета). Надзорътъ на ловътъ се поръчвалъ на псари или пѣсяци. Соколникътъ по български се звалъ крагуяръ (отъ крагуй, соколъ).

8. Съсловия.

Както въ съседната Сърбия, вжтрѣшнитѣ отношения на която сж твърдѣ добрѣ известни, и въ България властта е била въ ръцѣтъ на дворянството. При това съществувало силно градско съсловие.

Колкото за селското население то било прикрѣпено (обвързано) о земята.

Българитѣ имали два класса болѣри: голѣми и малки. Названието болѣринъ прѣминжло у Ромжнитѣ (бояръ), Албанцитѣ и Русситѣ; въ Сърбия и Босния тѣ се зовали властелини или властели.

Болѣритѣ се събирали на събори, рѣшавали тамъ много дѣла и занимавали всички длѣжности.

Царетъ, който ималъ всѣкога около ся царски свѣтъ отъ болѣри, билъ въ сжщность това което първитѣ римски царѣе, т. е. първи между по-личнитѣ хора на страната сп.

За отношенията на болѣритѣ къмъ царя, подобно на сѣрбскитѣ, ний сръщамя нѣщо у Данаила. Подиръ битвата при Велбуждъ понижало прѣлпирня между тѣзи които били почетени отъ царьтъ на Българитѣ съ велики почести и славни титли, които имали пълна власть надъ земитѣ и замкитѣ въ тѣзи страна намѣсто господарь, съ когото тѣ бѣхж като братия (яко творима братия).

На друго мѣсто сжщий говори, че тѣ сж били като братия, дѣца или любими другари на царя.

Стефанъ Урошь III, кога се върналъ въ България, водилъ окованитѣ въ вериги болѣри за да му покажжт земитѣ си, градоветѣ и всячки страни, ако не щѣли да ги мжчи. Като гудилъ на тронъ Шнимана II, той подтвърдилъ на болѣритѣ всичкитѣ имъ „достоинства (санъ) и титли“.

Болѣритѣ въудушевени отъ честолюбие често сж си добивали пълна независимостъ, както видѣхми да направихж това Стрѣзъ въ Македония (ок. 1200 г.) и Иванко убиецътъ на Асѣня въ Родопитѣ. Видинъ, като отдѣлна крѣпостъ, скоро е ставалъ сръдище на нѣкой независимъ князь; въ време на татарското нахлуванье въ България тамъ господарувалъ князь Шинманъ, на когото синътъ Михаилъ се качилъ на прѣстолътъ; по-постѣ — царь Срацимиръ или Страшимиръ.

Голѣмо е било могжеството на куманскитѣ болѣри Тертеровци, отъ които едни били царѣе въ Търново, а други, каквото Елтемиръ и Войсилъ, основали си свои княжества въ Балкана.

Болѣритѣ живѣли отчасти въ Търново, отчасти въ своитѣ държави (чифлици). Въ Търново и до сега има боярската махала, въ Видинъ — боярска улица.

Въ България, както и въ Сѣрбия, пжтникътъ често забѣлѣхва на височинитѣ и скалитѣ развалини отъ сръд-невѣковни замъци (кули), които сж направени отчасти на римски фундаменти; тѣхнитѣ укрѣпления и части още

не сж издирени и изучени систематически: а изъ тѣхъ ние бихми узнали не малко за животътъ на болѣритѣ.

По-малкото болѣрство, сжщий товаръ за здравето развиванье на господарството, е било, по всеѣка вѣроятность и въ България така многобройно както въ Хърватско, Маджарско, Полша, въ Руссия и до тридесетгодишната война въ Чехия. Като обшо правило, малкитѣ болѣри живѣли въ дървени крѣпости и дворци (палати), така щото ний не можемъ да си прѣдставимъ животътъ на старитѣ болѣри въ нѣкой идеаленъ блѣсъкъ. За историята, държавитѣ и развиваньето на отдѣлнитѣ болѣрски челяди е познато твърдѣ малко. Извѣстни сж само нѣколко челяди, които живѣли въ Западна България и подиръ прѣвземаньето на България отъ Турцитѣ, отдалечили се въ Кишоревецъ, въ Балкана, и по-късно се прѣселили въ Австрия. Таквизъ сж Пар'чевичи, Кнежевичи и Пеачевичи, потомци отъ които и до сега живѣяли въ Хърватско и Словония.

„Днесъ, казва учений историкъ, г Иречекъ, изъ когото ний черпимъ своитѣ свѣдѣния, днесъ въ България нѣма християнска аристокрация. Впрочемъ възможно е, че чорбаджитѣ (патрицинтѣ, архонтитѣ) въ нѣкои мѣста, каквото въ Елена, да произхождатъ отъ малкитѣ болѣри. Много болѣрски челяди подиръ завоеванието се потурчили. Тѣзи туреки аристократи владѣятъ многобройни пергаментни грамоти, на които обнародванието би могло да хвърли не малко свѣтлина върху минжлото на българскій народъ.“

9. Черквата.

Народната черква на българското царство, една отъ православнитѣ черкови, е била самостоятелна и автономна. Понеже споредъ тогавашнитѣ погледи на работитѣ, царство немогло да бжде безъ патриархатъ, за това ний виждами, че българскитѣ царѣ сж залѣгали много щото висшійтъ прѣдставитель на духовната власть въ България да носи патриаршеска титла.

Затова именно и Сърбинътъ Душанъ, като

ни са за царь, покачи сърбската черкова на патриаршеско стъпало.

Старий, основанъ отъ Симеона, патриархатъ въ Х столѣтие билъ прѣнесенъ въ Охрида, дѣто той е билъ лишенъ въ всѣки случай отъ своя народенъ характеръ. Въ дунавска България силистренската митрополия, съ своитѣ петима епископи, подиръ паданъето на българското царство подъ Византийцитѣ (въ 1018 г.) била подчинена на цариградскій патриархатъ.

Подиръ освобожденьето отъ Византийцитѣ, въ Търново била учрѣдена автокефална (самостоятелна) епископия. За 20 годишното управление на първий архиепископъ знаемъ, че (въ 1204 г.) папата го назначи примасъ на България, но въ сжщностъ Василий се наричѣ патриархъ.

Едвамъ на 1235 г. търновскій патриархатъ билъ припознатъ тържественно отъ вселенската черкова въ Лампсакъ. По-подиръ Гърцитѣ се каляли за тѣзи си мѣрка, но било вече късно. Даже византийскійтъ патриархъ Каллистъ писалъ (1355) на търновското духовенство, че макаръ дѣйствително търновскій епископъ и да е получилъ нѣкога титла на патриархъ, но съ това още той не е уравненъ съ останжалитѣ патриарси. За това Каллистъ искалъ, щото търновскій патриархъ да поменава въ своитѣ молитви византийскій патриархъ. Скоро подиръ това търновската черкова се ограничила твърдѣ много, като се присѣдинили къмъ Византия Добротичъ и Срацимиръ. Изъ византийската хроника на 1391 г. става ясно, че въ Цариградъ още помняли лампсакското признаване на автономията на търновскій патриархатъ. Но при всичко това, три години по-послѣ, Гърцитѣ успѣли подиръ паданъето на Търново да грабнатъ българската черкова и да я владѣятъ до послѣднитѣ години.

Святата и божественна черкова на българското царство (святата и божественна црковъ царства блгарскаго) се наричала още съборна црковъ.

Областъта на търновскій патриархатъ обнемала слѣдующитѣ митрополии:

- 1). Великий Прѣславъ, митрополитътъ на който билъ прототронъ (первопрѣстоленъ));
- 2). Дрстеръ (Силистра);
- 3). Овечъ (Провадия);
- 4). Ловечъ;
- 5). Чрвенъ (Русчукъ);
- 6). Бѣдинъ (Видинъ);
- 7). Срѣдецъ (София).

При тѣхъ се присѣдинявали въ разни времена и други митрополии и епископства, каквото месемврийската, филипополската, а при Асѣнвцитъ и много други на Западъ.

Доходътъ на епископатитѣ съставлявали внасянията на духовенството. — Доходътъ отъ поповетѣ събиралъ екзархъ, епископски пратеникъ, комуто се повѣрявало и духовний надзоръ. Наедно съ екзархитѣ, доходътъ отъ селското духовенство сж собирали и протопоповетѣ.

Колкото се касае до отношенията къмъ папата, то прѣди всичко трѣбва да поменемъ за унията на Калояна. Тъзи уния, понеже е била сторена просто и чисто съ политическа цѣль, то се распаднала тозъ часъ подиръ коронясването. Безплодни сж останжли папскитѣ увѣщавания, обрънати къмъ Асѣня II, Калимана I, Тертера I и Александра. По католичването на видинската област (въ 1365 г.) станжло съ насилие и за това не траяло подиръ отдалечаванъето на маджарскитѣ притѣснителѣ. При всичко това, Католицитѣ сж търпѣли, живѣли спокойно въ страната, както и до сега, и се радвали на пълна религиозна свобода.

Голѣмъ и важенъ религиозенъ и политически елементъ сж били въ България Богомилитѣ. Въ XI ст. тѣ се распространили твърдѣ много и не единъ пѣтъ се мъчили да изгонятъ Гърцитѣ, та и възстанието на 1186 г. не се е свършило безъ тѣхното участие. При Ивана Асѣня II тѣ попълнили цѣлото царство, а въ 1365 г. тѣ занимавали почти всички видинска областъ.

Интересната история на Богомилитѣ е станжала ясна

едвамъ въ послѣдно време, а отъ по-нататъшнитѣ издирвания на славянскитѣ историци, можемъ да очакваме още по-голѣми резултати. Послѣднитѣ дирки отъ богомилство се съглеждатъ едвамъ въ XVII ст. Трѣбва да обадимъ само, че още и днесъ въ Босна има Християни, които не търпятъ у себе ни патери, ни попове, ни имами и които се управляватъ по своитѣ стари традиции, що прѣминаватъ отъ старитѣ къмъ по-младитѣ.

10. Мънастири.

Мънастирски обители имало по-малко и тѣ се ползовали не само съ голѣмо уважение, но и съ значителни правдини и богати доходи. Въ единъ документъ (1347) обителитѣ се дѣлятъ на святи лаври и малки мънастири.

Най-голѣмийтъ българскій мънастиръ е билъ Св. Ивана Рилскій, който е владѣлъ съ хрисовуль всички околни гори съ 23 села. Годината на основата на Рилскій мънастиръ е непозната. Иванъ Асѣнь II и другитѣ подиръ него царѣ го надарили щедро. И сега още рилската обитель прѣдставлява великолѣпна сграда, посрѣдъ роскошната горня пустиня между първобитнитѣ лѣсове и горнитѣ лѣски; на мънастирскитѣ дворѣ, обиколенъ съ портики (стрѣхи съ стѣлбове), се издига голѣма черкова съ петъ купола (кубета).

Отъ свѣтогорскитѣ мънастири най-много се ползвалъ съ щедростта на нашитѣ царѣ Зографскій мънастиръ на Св. Георгия; сжщо — и Протатонъ и Лавра, които имали хрисовули отъ Асѣня II.

Въ България, при Витоша, въ софийското поле е имало свой Атонъ, който се много уважавалъ отъ българскитѣ царѣ и дѣто още и до сега има 14 мънастири.

Въ околноститѣ на столицата Търново има 8 мънастиря; често поменаватъ лавра Свети Четиредесетъ маченици, която е била прѣвърнхата въ джамия.

Но още нѣма основателно издирване върху българскитѣ мънастири и върху тѣхната история; а то е важно и необходимо, защото ще пролѣе много свѣтлина върху тѣхното устройство.

Старобългарскитѣ монахи не сж били такива тѣпи и необразовани, както сега сж повечето калугери. Трѣбва да имъ се припознае тѣзи заслуга, че тѣ сж били единственнитѣ работници по наукитѣ и искуствата. Старобългарскитѣ рѣкописи, които дѣйствително не сж били малко, почти всички сж писани отъ рѣцѣтѣ на монахитѣ. Трѣба да обадимъ при това, че мѣнастирскитѣ братия не сж имали друга наука, освѣнъ византийската.

Мѣнастиритѣ сж били отървани отъ всѣкакви обществени тяготии. Отъ поповетѣ имъ нито черковното, нито свѣтското управление е имало право да събира нѣкакви данѣци. Царетѣ и болѣритѣ правили подарки и завѣщания на мѣнастиритѣ и така уголѣмвали държавитѣ имъ, а нѣкой бѣдни хора като стѣпвали въ мѣнастирѣтъ, отдавали своето имущество за постригъ. Селата, мѣтохѣтъ и панаирѣтъ около мѣнастирѣтъ давали доходъ. Мѣнастирскитѣ хора живѣли сжщо въ градоветѣ (София, Скопѣе и пр.) Въ деньтъ на мѣнастирскій патронъ-свѣтецъ въ мѣнастирѣтъ се стичало всичкото околно население и се веселило при мѣнастирскитѣ врата, въ горитѣ и ливадитѣ. Често се е распрѣсвалъ слухъ за нѣкое чудо, станжло въ мѣнастирѣтъ, и тогазъ калугеритѣ едвамъ успѣвали да посрѣщатъ народѣтъ.

12. Градове (градища).

Славянитѣ, както Келтитѣ и Германитѣ, се научили на градски животъ само по-сетнѣ у культурнитѣ народи, които живѣли около Срѣдиземно-море. Югославянскитѣ народи, когато дошли на полуостровѣтъ, вече намѣрили римски и грѣцки градища, искарали отъ тамъ старитѣ имъ жители и сами ги завладѣли. По-голѣмата частъ отъ нинѣшнитѣ градове въ тѣзи страни стои на антични основи.

Много градове сж поникнжли отпослѣ и то отъ приградове, които обикновенно се правяли близо до нѣкоя крѣпость, принадлежѣща на жупи и болѣри.

Градоветѣ, като центръ на жупитѣ или областитѣ,

на духовенството и
всѣхъ вѣроятность, надарени,
всѣхъ правдини и прѣимущест-
венствъ, занаяти, земледѣлие и
прочее, сии подвластни околнитѣ
и единъ мѣсто въ рилскій
окръгъ, е казано, тамъ нѣма
господскитѣ людѣ, нито надъ
и единъ тѣхенъ косъмъ“.

селани и прикрѣпеното сѣлство (тѣкашество).

на съвѣдна Сърбия и Визан-
тия за селското население е извѣстно
въ България за тойзи прѣдметъ има
много.
въ църквата на Орѣховскій мѣнастирь
и парикли и отроци, или тѣх-
нѣ каковы любо.“
въ византийски хрисовуль (1258—
1260) г. ороцитѣ на мѣнастиря. А изъ още
въ 1260 г. да въ императоръ Василь II на
1260 г. (1260). узнавами кождо парикли е
въ епископство. Париклитѣ сѣ были
въ отроцитѣ — мѣнастирски. Изъ
много, що можемъ да имаи на рас-
въ България имало обвързани се-
лани, както въ Византия; париклитѣ
въ Римската империя.
въ взяли да се поселятъ въ под-
и голѣма часть отъ селското насе-
леніе. Въ епохата на Римската импе-
рия именно така наръчанныи колонати
на старото рабство, а на заселваніе
варвари. Тѣзи колонати были привре-
жестни), които владѣли нѣкой голѣмъ

землевладѣлецъ, и тѣ нemoжали по волята си да оставятъ и да идатъ, дѣ искатъ; но и землевладѣлецътъ не е можалъ кога и какъ му скимне да испъди селянитѣ.

По-послѣ голѣмитѣ данъци накарали и свободнитѣ по-дребни землевладѣлци сами да се подчинятъ на едритѣ землевладѣлци господари.

Въ Мизия развитието на прикрѣплението о земята се приготвило отъ господаруванъето на финскитѣ Българи. Въ България ангариата (тлъката) за въ полза на болѣритѣ е съществувала още въ 894 год., което ще каже въ това време, когато другитѣ славянски племена знаели само земски работи. Въ X ст. Богомитѣ проповѣдвали свободолюбовитo учение, че чeловѣкъ не е длъженъ да работи на своя господаръ и силно възставали противъ „ангариитѣ“.

Подиръ паданъето на България подъ Византийцитѣ въ 1018 г. византийскитѣ наредби скоро се вгнѣздили у насъ; но пакъ въ XIII в. въ южно-славянскитѣ земи имало много свободни людѣе, които по волята си могли да си прѣмѣстятъ жителството дѣто щатъ. Тогазъ земята била населена твърдѣ рѣдко; за това свѣтскитѣ и духовни владѣлци се стараяли не само да си намѣрятъ жители за имѣнията, но и да ги привържатъ о земята.

Скоро и самитѣ князове взели да даватъ на мѣнастиритѣ и на болѣритѣ села наедно съ жителитѣ; жителитѣ, макаръ и да се заселвали подъ извѣстни условия и доброволно, но отпослѣ не могли да проявятъ никакво съпротивление.

Въ българскитѣ рѣкописи четемъ, че, напр. въ 1247 г. Орѣховскій мѣнастиръ придобилъ земний участъкъ наедно съ жителтѣ, и че царъ Шишманъ (1378) въ село Градечница подарилъ на Рилскій мѣнастиръ попъ Тудора съ дѣцата му и всичкий му родъ и Петра Теодосова съ братията му.

Сжщото било и въ Сърбия.

И така, на длъжъ и на ширъ по цѣлий полуостровъ ималъ сила законникътъ на Юстиниана, до дѣто Турцитѣ приведохъ въ дѣйствиe Корана, който незнае други.

различия освѣнъ! правовѣрни (мюсюмани) и невѣрни (всички други).

Между парикътъ и отрокътъ не може да се състави едно ясно различие. Но че парикъ е гръцка дума (парикосъ) нѣма никакво съмнѣние, а за значението на думитѣ парикъ и отрокъ и до сега не е съставено едногласно мнѣние. Даничичъ счита отрокъ като общо изражение за всички несвободни классове.

Византийский, българский и сръбский обвързанъ (крѣпостенъ) народъ никакъ не е билъ робъ; той е ималъ свое собствено имущество и своя земя; само той нѣмалъ право да я оставя, той билъ само вързанъ о земята. Въ XIV ст. хванятъ бѣглецъ въ Сърбия наказвали като му удряли по една дамга на лицето. Парикътъ продавали, дарили, отпущали но непрѣмѣнно съ единъ участъкъ земя на която е той живѣлъ, както това е било и въ старата Россия до Петрово време.

Колкото за длъжноститѣ на обивързаний къмъ неговия господарь, той билъ длъженъ да му работи нѣколко работни дни, или да му заплати нѣкакви данъци, споредъ правовитѣ обичаи, договори или закони. Въ Сърбия селянинътъ (обвързанъ) ималъ право да тегли на съдъ своя господарь, ако той искалъ отъ него повече отъ законното.

Нито духовний чинъ, нито военното звание не освобождавали крѣпостнийтъ. Макарь ржкоположенъ священникътъ крѣпостний е билъ собственостъ на своя господинъ, съ прѣдположението, че тойзи послѣдний е длъженъ пакъ да му дава пропитание; само епископскийтъ санъ давалъ пълна свобода. Въ България ний срѣщамъ много попове, подвластни на мѣнастирски имѣния въ Вирпина, Орѣхово и Рила.

Технитари, по Орѣховский документъ сж ремесленници (занаятчи), които се наричали въ стара Сърбия майстофи. Още тогазъ на Балканский полуостровъ е имало населенія, които сж се занимавали изключително съ занаяти.

У Южнитѣ Славяни е имало и роби (старославянский рабъ, ж. р. раба или рабина); въ Сърбия напри-

мѣръ, военноплѣннитѣ Татари ставали робѣе Албания и Далмация още въ 1459 г. испроваждали робовѣтѣ въ Италия.

Въ България, както и въ Византия, наедно съ крѣпостнитѣ имало е и свободни жители селяни най-много на балканскитѣ и родопски височини.

ГЛАВА XXI.

ВЖТРЪШНИТЪ НАРЕДБИ НА СТАРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО.

Областно управление: чиновници. — Събори. — Право и закони; наказания и глоби; — грамоти; — сборници. — Финансии: данъци. — Монетна работа. — Военно управление: войска; оржие, военни машини; начинъ на бой; правото на войната Иванъ Руский. — Животъ и характеръ на народа; облѣкло, пѣсни и искусство. — Занятия: земледѣлие, скотовѣдство, търговия и пасбища. — Книжнина.

1. Областно управление.

Както казахми по-напрѣдъ, Българското царство въ разни времена състояло отъ разни земни пространства и имало различни граници. Съ измѣняванъето на граници-тъ, измѣнявало се и числото на областитѣ, които се управлявали отъ началници по право и повечето били наслѣдственни.

Старославянското жупно устройство се удържало въ България, но разбира се съ гръцки названия, до паданъето на старото търновско царство.

Именно царството било раздѣлено на окръжи, нарѣчени жупи; всяки окръгъ ималъ своя центръ, градъ или замък дѣто живѣяли управляющитѣ, чиновницитѣ и духовенството. Но въ XIII и XIV стол. окръгътъ не се наричалъ жупа, както въ Сърбия, Чехско и Хърватско, а областъ, или по гръцки хора.

Леунклавий расказва, че, споредъ турскитѣ источници, въ царството на Шипмана е имало 30 или повече

замкове и укрѣпени градове; но били ли сж тѣ въ сжщото време централни пунктовѣ на области, — не може да се рѣши.

Най-първиѣтъ чиновникъ въ жупата се е наричалъ у Бѣлгаритѣ, както у Сърбитѣ, Чехитѣ и други Славяни, жупанъ; това старо название било измѣстено отъ грѣцкото кефалия (капитанъ, глава). Въ една грамота отъ 1347 г. кефалиитѣ се наричатъ хорита дука. Кефалията билъ обикновенно болѣринъ, и, въ качеството си на царски прѣдставителъ, извършвалъ сждебната властъ и се грижалъ за общественната безопасностъ.

Чиновницитѣ на жупата се зовѣли или владящи или както въ Сърбия и Босна владалци. Грамотитѣ отъ XIV ст. поменаватъ „всѣхъ болѣръ и работникъ царства ми, великихъ и малихъ,“ на които царьтъ прѣдавалъ събираньето на данъцитѣ и управленнето (сждржати всѣхъ работы царства ми). Въ четиритѣ спазени мѣнастирски документи поменаватъ се 20 чиновнишки мѣста, които носятъ отчасти славянски, отчасти грѣцки названия.

Кастрофилактъ, както, безъ съмнѣние, и капетанътъ или капетанътъ е билъ главатаръ на крѣпостний гарнизонъ. Другитѣ военни лица сж били: примикюръ, алагаторъ (ескадронний началникъ) и десятникъ.

По сждебната работа едно отъ главнитѣ лица е било, както въ Сърбия, севастьтъ; думата сждин се поменава по-късно въ 1378 г.

Вирпинската грамота поменава князь. Въ Сърбия князь сж наричали или селскій старѣй, или търговскійтъ сждникъ, или бирникътъ.

Ватахъ и топштѣкалъ (?), които се срѣщатъ, сж управлявали сждебни и финансови работи. Между чиновницитѣ, които сж имали въ свое вѣдомство данъцитѣ и които при Шишмана III се зовѣли перпираке, първо мѣсто въ Сърбия и Бѣлгария сж занимавали прахторътъ; данъцитѣ въ натура събирали житари, винари и десеткари, (десетната частъ отъ медъ, овци и свинѣ). сѣнари, митари и, може би, подо-

хотари. Писците сѣ държали описъ на земитѣ съ цѣль да събиратъ налози.

Въ XIV столѣтие се явили още слѣдующитѣ чиновници: гончие или находници (посланници), побирчии (бирниците), градари (градинари) и повари или варничии, варари.

Народътъ билъ длъженъ да служи за двора, и за общината (земството). За общинскитѣ повинности дава ни нѣкои свѣдѣния вирпинскитѣ хрисовуль. Всичкиятъ народъ въ града и околноститѣ му е билъ длъженъ градъ зидати (да гради крѣпость) и темница блюсти (да пази тъмници).

За да си обяснимъ въ какво е състояла общинската длъжностъ „градъ зидати,“ тежестъ, която се сръща и у другитѣ Славяни, достатъчно е да приведемъ слѣдующето изъ душановскитѣ законници.

„Гдѣ се градъ обори или кули, да га направѣ гражданъ тогази града и жупа, што естъ прѣдѣлъ того града.“

Постоянното пазяне на жупната крѣпость денѣ и нощѣ ний сръщаами и въ Сърбия (градо-блюденіе и паконство) и въ други славянски мѣста. Освѣнъ това жителитѣ на жупата още плащали приплата (сръбски: жубски приплати).

Мънастирскитѣ людѣе били освободени отъ тѣзи служби.

Придворната служба (повинность) е тежка и многообразна у всички Славяни. Когато царьтъ обхождалъ страната, то болѣритѣ и калугеритѣ, гражданитѣ и селянитѣ били длъжни да го придружаватъ отъ мѣсто на друго и да му даватъ нему и на всичката му свита храна и кватира. Нощувката (мѣсто за нощуване) въ Сърбия и България се зовѣла приселица. Прѣминаването на многобройната царска свита, на псаритѣ, соколницитѣ и орженосцитѣ, които искали хлѣбъ, храна, вино, зобъ и пр. било голѣма тежкотия. Зарадъ това даже въ Чехия названието на царската свита холота получило значение на ругателна дума (сволочь).

Друга дворцова служба е била работата въ царски-
тъ земи (имѣния). Споредъ вирпинската грамота людѣтъ
(простий народъ) сж били длѣжни да орятъ, косятъ и раз-
работватъ лозята. — Рилскій хрисовулъ запрѣщава на
чиновниците да взематъ на работи мѣнастирскитѣ людѣ,
работниците, конѣтъ или воловетѣ имъ. Сърбскитѣ
грамоти сжщо така говорятъ за оранье, жетва, вършѣя-
нье, сѣнокосъ, като за царска работа.

2. Събори.

Ний имамъ малко свѣдѣния за българскитѣ събори.
Това, което знаемъ е, че голѣмитѣ и малки болѣри, ду-
ховенството съ патриархътъ на чело, епископитѣ и игу-
менитѣ се събирали, подъ прѣдсѣдателството на царя и на
князѣтъ, на „съборъ“. Такива главни събори, за кои-
то срѣщамъ нѣкои подробности въ историческитѣ памят-
ници, ставали съ цѣль или да се избере царъ, или да
се искоренятъ ереситѣ.

Ако сждимъ по аналогия на сърбскитѣ „събори“, мо-
жемъ да направимъ заключението, че българскитѣ съ-
боръ е издавалъ сжщо така закони, нареждалъ е еписко-
питѣ, избиралъ е епископитѣ и други таквизъ.

Точни свѣдѣния ний имаме само за три събора, кои-
то се собирали за сжденье Богомилитѣ и другитѣ еретици:
единъ въ 1211 год. и два около 1350—1355 г. Отъ
съборитѣ сж били избрани царѣтъ: Константинъ, Миха-
илъ Видинскій и Александръ.

3. Право и закони.

Ако има нѣщо по вжтрѣшната наредба на старото
българско царство, което за насъ е покрито съ най тъм-
нийтъ мракъ, то е юридическиятъ битъ, то сж законитѣ,
по които се е управлявала страната.

До сега още не се е намѣрилъ нѣкой български закон-
никъ, както законникътъ на сърбскій царъ Душана, Хър-
ватскій Винодолски статутъ, Руската Правда, Польскитѣ

византийски статутъ или Чехский Юсъ Конради (конрадова правда). Ний знаемъ за юридическия строй на българското царство само това, което намѣрваме въ документите, а още по нѣкои дирки отъ старославянски правови (юридически) обичаи, които и до сега още се употребяватъ.

Старъ славянски обичай е билъ солидарната отвѣтственность на селото за всички свършени въ окръгътъ му прѣстѣпления, когато самия виновенъ не се намѣрвалъ. Това се зовяло кръгова порѣзка у Русситѣ. Земеный по товъ начинъ штрафъ отъ селото на сърбски и български се зовялъ глоба. Забѣлжително е ограничаването на това учрѣждение въ виршинската грамота: „глобигъ не трѣба да се взематъ отъ селата, а отъ виновнитѣ и то само чрѣзъ сѣдебенъ редъ.“ Тукъ привнесеный, римско-византийски погледъ измѣстилъ старославянскитѣ правни обичаи. Но да ли това е било само редъ за виршинскій мѣнастирь, или е станжло обичай распространенъ въ Македония, достѣпна на византийскитѣ погледи на правото, това е въпросъ, който за съжалѣние, трѣба да си остане нерѣшенъ.

Тѣзи кръгова порѣзка (единъ за други кефилъ) е прѣминжала у Турцитѣ и се е спазила и до сега.

Въ България наказанията се извършвали чрѣзъ штрафови: вражда (штрафъ) за убийство, (по чески глава), която въ XIII в. сѣ наричали по грѣцки фунъ; послѣ разбой за грабежъ, свършенъ вѣтрѣ въ общината; подиръ това — вземали штрафъ за кражба на конъ, рогатъ добитѣкъ, който штрафъ се наричалъ, както и въ Сърбия, конска кражба (въ XIII в.) и конскій татъ (въ XIV). За тѣлесни наказания не ни е познато нищо. Но види се, у Славянитѣ тѣлеснитѣ наказания въобще се избѣгвали. При всичко, напримѣръ, че въ Русската Правда се срѣща въ по-старо време кърваво отмѣстване (крѣвъ за крѣвъ), но по сетнѣ синоветѣ на Ярославъ унищожили това право и го замѣнили съ вира (глоба).

Споредъ Ярославовитѣ закони за убийство на свободенъ чловѣкъ се вземало 40 гривни (за болѣрина двой-

но, 80, а за жената половина 20); за ударяне съ тояга 12 гривни, за отсичане рѣка 20 и т. н. Ако убийцата се скриялъ, то вирата (глоба) плащала вервѣта (общината), въ която е билъ намѣренъ убитиятъ; таквазъ вира носила особено название: дикавира.

Макаръ май тъмно, но види се, че е имало особенна глоба за тѣзи, които изваждали изъ гробъ трупъ или го изгорятъ; тогазъ сж вземали отъ селото зидарство.

Всички тѣзи углавни глоби се вземали отъ севасти-тѣ и прахторитѣ.

Други юридически терминъ се срѣща въ вирписката грамота: потка (сжщо и по-старо сѣрбски), т. е. наказание за нарушение на владѣнието, за повреда на нива отъ чужди добитѣкъ. Това е било терминътъ на глобата за всички наказания по владѣлческитѣ искове.

На единъ редъ съ това неписано, обичайно право, сжществували още ясни правила и положения, а именно въ договоритѣ съ иностранци и въ прѣимуществата на болѣритѣ и на мѣнастиритѣ. Ний можемъ да поизучимъ нашето старо право все по чужди документи, сѣрбски, босненски и пр. издадени отъ Миклошича въ особенъ сборникъ. Вѣроятно, имало е и български документи; но до сега сж обнародвани само седемъ.

Архимандритѣтъ на Виршинскитѣ мѣнастирь прѣд-ставилъ на царъ Константина цѣлъ архифъ отъ хрисовули на българскитѣ царѣ Романа, Петра, Калояна, на грѣц-китѣ императори, Диогена, Никифора Ватацеса и пр. и на сѣрбски — великий жупанъ Неманя. Сега тойзи мѣнастирь изчезналъ съ всичкитѣ си старъ архивъ. Царъ Шишманъ III видѣлъ въ Рилскитѣ мѣнастирь много грамоти отъ Асѣнъ II, Калимана I и отъ всички български царѣ, свои прадѣди, дѣди и родители. Сега тамъ се намѣрва само грамотата на Шишмана. Въ сѣрбскитѣ мѣнастири основнитѣ грамоти се пишали като надписи на стѣнитѣ; въ България не е открито до сега нѣщо подобно.

Грамотата (фирманѣтъ) на български канцеларски язикъ се наричала хрисовулъ или златопечатлѣнное

слово; а царский указъ — по гръцки оризмо. Най-стариятъ отъ уцѣлѣлитѣ акти, търговската привилегия на дубровчанитѣ, дадена отъ Асѣня II, се отличава съ твърдѣ простъ слогъ. По-къснитѣ паметници сж написани съ византийски цвѣтистъ языкъ; даже формулярътъ имъ съвпада съ византийскии образецъ. Подиръ тържественото въведение слѣдва преброяванъето на дароветѣ и правдинитѣ и на края се присъединяватъ най-страшнитѣ заплашвания на тогозъ отъ бѣдъщитѣ царѣе, който би дързналъ да наруши тѣзи дарове; нему се възлага да тежи божийтъ гнѣвъ, проклятието на Божия Майка, на Апостолитѣ, на 312 тѣ никейски отци; той трѣба да се гледа еднакво като Иуда и Ария. Подписътъ на царя е изпълненъ отъ завитки и съкращения и се пишалъ съ червено мастило. Печатътъ на рилский хрисовулъ е сръбьренъ, но позлатенъ; на едната му страна е изобразенъ царьтъ, на другата Св. Иванъ Рилский.

Употрѣбляванитѣ въ България сборници по черковното законодателство заключавали въ себе си много постановления отъ свѣтско гражданско право. Тѣй като тѣ сж имали византийско происхождение, то за употрѣблението на Славянитѣ били снабдени съ вставки; за това тѣхното съдържание заслужва най-точно изучаване и прѣдирване.

Най-старъ такъвъ сборникъ е Българската Кормчая, обработено по Номоканона на Ивана Схоластика, може би съ участието на Методия. Ръкописътъ на тойзи сборникъ се пази въ румянецовскийтъ музей въ Москва. Южнитѣ Славяни сж знаели и свѣтскитѣ византийски закони, напримѣръ, компиляцията (съставлението) изъ еклогитѣ на императоритѣ Льва и Константина.

4. Финанси.

Данъцитѣ, които плащало българското население въ старина състояли отъ земни произведения и добитѣкъ. Рѣдко се е плащало и пари.

Въ първо време царьтѣ не сж имали нужда отъ

голъми сумми тъй като не сж плащали на своитѣ служащи, воеводи и управители; всѣки управитель събиралъ въ своята областъ данъкъ въ натура и по тойзи начинъ той се издържалъ.

При царь Самуила, българскій земедеѣлецъ, който ималъ два вола, плащалъ всѣка година качка просо, качка пшеница и кърчагъ (бакрачъ) вино. Гръцкій императоръ Василий, като прѣвзелъ първото българско царство, оставилъ този видъ данъкъ. И ний виждаме че когато византийскитѣ жедни за пари бирници поискали да обърнжтъ тѣзи натурална данъ на сръбро, въ България произлазя извѣстната революция на Петра Деляна.

Често данъта се плащала отъ цѣли общини скупомъ, както напр. въ XV ст. Сагудититѣ и Драговичитѣ въ Солунъ владѣли земята изобщо и си я распрѣдѣляли отъ време на време съ цѣлъ да си градятъ къщи и други здания.

Вирпинскійтъ хрисовулъ показва на слѣдующитѣ данъци: волуберщина отъ всѣки чифтъ волове, кошарщина, може би еднаква съ сърбската травнина — плата за ползувание отъ общинскитѣ пастбища; димина — налогъ за всѣка къща, наметъкъ — отъ хлѣба, виното и меда. Всичкитѣ мѣнастирски хрисовули отъ XIII и XIV стол. поменаватъ за десетъкътъ отъ свини, овци и медъ, които се сръщатъ сжщо въ Сърбия, Влашко и Гръцко.

Пограничнй данъкъ (митото) се наричало кумеркъ (commercium), както у Гърцитѣ. Дубровчанитѣ не плащали нищо. Венициянитѣ и Генуезцитѣ, които имали голѣма търговия, плащали споредъ договоритѣ си и за ввозване и за извозване на стоки.

Въ вирпинскійтъ хрисовулъ между налозитѣ ний-сръщамъ мостнина и броднина (по гръцки диавато). Тѣзи данъци се взимали — първий за прѣминванеъто по мостъ, а вторий — прѣзъ бродъ. Плащали още за пазарнитѣ мѣста.

Углавнитѣ глоби били сжщо довольно голѣми.

5. Монетнитѣ работи.

Както за другитѣ учрѣждения на старото българско царство, така сжщо и за монетнитѣ работи ний-можемъ да знаемъ само това, което намѣрваме въ нѣкои-си договори съ чужденцитѣ или въ други нѣкои тогавашни паметници.

По-подробно изложение за това ний-намѣрвами въ търговскій договоръ на Венециянциитѣ съ царь Александра 1352 г. Тукъ ний срѣщамъ между другото да се говори и за нѣкои монети; таквизъ сж перпера, златица, грошъ.

Перпера е била златна монета мѣрка отъ $16\frac{2}{3}$ крата; златицата, вѣроятно, е имала сжщата стойность.

Обикновенната срѣбърна монета се наричала грошъ и се дѣлила на 6 аспери (аспри); една перпера имала 6 гроша и 5 аспери.

Имало е и мѣдни пари, повечето вгнжнѣти. Намъ не е позната ни една монета, която да се отнася до 1018 г.

Монетитѣ на търновскитѣ царѣ сж сѣчени по византийски сбрази, като изключимъ паритѣ на Михаила Асѣня, които сж изводъ изъ веницианскитѣ и носили латински надписи. Надписитѣ съдържатъ повечето пѣти трудно прочитани монограмми. Отъ 12 царѣ, каквото Калояна, Константина и Александра, които, трѣба да бѣлѣжимъ, сж управлявали дълго време, до сега не е изна-мѣрена ни една монета.

И понятно защо. Унасъ самитѣ още не бѣше до сега обърнѣто внимание на събиранѣто на монетитѣ. Въ послѣдно време обаче както въ София така и въ Пловдивъ управленията на просвѣщението ни сж взели починѣтъ за събиранѣто имъ. Колкото за западнитѣ и други събирачи и тѣ малко сж направили по тѣзъ часть.

6. Военното управление.

Както всички старовременни държави, така и България е имала войска, която се събирала само кога по-

трѣби постоянна войска, въ днешното значение на думата.

Военнитѣ сили на царството състояли една частъ отъ контингенти, доставени отъ болѣритѣ, които били длѣжни да испровождаатъ въ случай на нужда извѣстенъ брой обрѣжени на тѣхна смѣтка люде; другата частъ била наемници на царя.

Числото на военнитѣ сили на България не е било постоянно. Може да се каже че въобще това число не е било голѣмо. Ний срѣщама въ разни битви отъ 20 хил. до 100,000 души войска и това число 100,000 се е считало като извънредно голѣмо. Само Турцитѣ сж поченили да ходятъ на бой съ голѣми маси.

Въ българската войска е имало и чужденци; такава ний знаемъ като наемници Франкитѣ и други варварски скиталци; първитѣ цѣнили поради тѣхната опитностъ въ военната работа, вторитѣ за смѣлость и искуството имъ да стрѣлятъ изъ лѣжъ. Въ войскитѣ на Асѣнѣвци е имало и много Кумани. У Шишмановци служили татарски стрѣлци.

Интересни свѣдѣния за вооружението на войницитѣ ни даватъ рисункитѣ на единъ ватикански рѣкописъ. Той се отнася на XIV столѣтие. Шишмановитѣ или сж имали видъ на полушарие и сж били украсени съ пера на темето или си покривали главата отъ темето до плещитѣ, като си оставали открито само лицето, или най-подиръ, сж вземали формата на кръгли кожани шапки, или островърхи фуражки (руски шапки).

Краката сж били обути въ високи кавалерийски ботуши, тѣй като повѣчето трѣгвали на война съ конѣе на които имало юзди, сѣдла и стремена, щитовитѣ били отчасти кръгли, отчасти продълговати, заострени отгорѣ и отдолу. Князѣветѣ и болѣритѣ сж носили дълги, съ кожи, кафтани и украсена съ горностаѣ (една скѣпа кожица) шапка.

Оръжия за нападанье служили копията, мечѣветѣ и стрѣлитѣ, които всадникътъ държалъ отъ страна въ тѣлътъ си. Сигналъ за бой сж подавали чрѣзъ прави трѣби.

Не е още положително доказано, но твърдѣ е съ-

мнително, щото въ смъртоносната борба на Българитѣ съ Турцитѣ да се е употрѣблявало огнестрѣлно оръжие (пушки), топове и пр. За първий топъ на полуостровътъ, до колкото ни е познато, се помѣнава въ 1383 г. Тогазъ Венецианцитѣ продали на Боснийскій кралъ Твърдка като рѣдкостъ едно орѣдие.

Но Българитѣ умѣли да правятъ военни машини. Това искусство тѣ добили отъ Византийцитѣ, които прилѣжно се занимавали съ тѣзи отрасль отъ староримското военно искусство. Когато Византийцитѣ сж обсаждали Стрѣза въ Просѣнъ, то били завалени отъ камъни и метателни орѣдия. Тукъ машинитѣ управлявалъ единъ майсторъ, дошелъ при възстанжлитѣ отъ византийска страна и то по тѣзи само причина, че дълго време не билъ получавалъ своята мѣсечна плата.

Отъ всичкитѣ български царѣе най-внимателенъ къмъ военнитѣ орѣдия се вижда да е билъ царъ Калоянъ. Съ една своеобразна машина той прѣвзелъ Варна. При штурмътъ (пристъпътъ) на Дидимотихонъ той даже умѣлъ да отведе рѣката отъ стѣнитѣ. Въ 1206 год. Калоянъ денѣ и нощѣ бомбардиралъ стѣнитѣ, башнитѣ и къщата на Одринъ съ камъни. Въ същото време стѣнитѣ и кулитѣ били разрушени. Подиръ смъртъта му това искусство съкашъ било забравено; малко сетнѣ, Акрополитъ осажда Българитѣ, че не умѣли да обсаждатъ градоветѣ.

Главната сила на Българитѣ е била въ горскитѣ войни и въобще въ така нарѣчената гверилля. Тѣснитѣ проходи на Родопъ, Срѣдня-гора и Балкана сж погълтали хиляди Византийци, убити отъ градушка стрѣли и отъ късове едри камънаци. Впрочемъ Българинътъ е умѣлъ да се сражава и на открито поле. Нѣкой царѣе държали въ лагерътъ си добри бѣгачи за да могатъ чрѣзъ тѣхъ да прѣдаватъ по-скоро своитѣ заповѣди. Ако командирътъ билъ длѣженъ скоро да се върне, то като бѣлѣгъ му провозждали едно обгорѣло перо.

Ако отъ тѣзи чисто военни въпроси прѣминемъ на правото на войната, то поради общата вѣра, Византийцитѣ, Сърбитѣ, Българитѣ имали еднакъвъ законъ, спо-

редѣ който неможали кого да е да зематъ въ плѣнъ или да го убиятъ вѣнъ отъ битвата; но дозволено било само да се граби неприятелското имущество. Асѣнъ II отпустилъ при Клокотница (1230) всички прости военноплѣнни, като задържалъ само тѣхнитѣ воеводи. Подирѣ битвата при рѣка Скафида (1306), Воисилъ, братъ на Смилеца, като разбилъ царя Свѣтослава отпустилъ тозъ-часъ на свобода всички военно-плѣнни, освѣнъ болѣритѣ, които задържалъ.

Сѣщо така и Сърбитѣ, подирѣ сражението при Вельбужъ (1330) отпустили всички плѣнни Българи, като тѣхни едновѣрци и едноплеменници, като задържали личнитѣ хора. Инѣкъ постѣпвали язическитѣ Кумани, Татаритѣ и др. Грабежитѣ въ българско-грьцкитѣ войни били жестоки. „Българска плячка“ станѣло у Гърцитѣ поговорка. Византийцитѣ изгаряли даже жѣтвата на нивитѣ, унищожавали градинитѣ, опустошавали селата и откарвали стадата. Българитѣ и сѣюзницитѣ имъ върху това отплащали на Гърцитѣ съ избитѣтъ, особено при военнoлюбивий царъ Калояна.

Отъ българскитѣ пѣлководци за най-прочутъ се проява Иванъ Русскій, енергически и опитенъ челоуѣкъ. Въ 1323 година, той е билъ началникъ на пловдивскій гарнизонъ, който сѣстоялъ отъ 1000 български и „алански“ (татарски) конници и 2000 обѣтѣчени въ ризници пѣши. Неговитѣ подчинени офицери сѣ били Аланитѣ, Итили сѣ и Темиръ и Маджаринѣтъ Ина сѣ. Когато по нежданната смъртъ на младий Тертеръ II въ България настанѣло време на анархия, Андроникъ младши сѣ князь Воисила държали Пловдивъ въ обсада четире мѣсеци (1323). Единъ нѣмски строителъ на обсадната машина направилъ за Византийцитѣ една дървена кѣща на 15 кола, която сѣдържала 100 обрѣжени войници; кѣщата имала петъ-катна кула, всѣка за осемъ войници. При гласѣтъ на трѣбитѣ тойзи колосъ сѣ мрѣднѣлъ и всичката войска трѣгнѣла къмъ стѣнитѣ. Вече машината била до самитѣ стѣни и обсадителитѣ били принудени отъ дѣждъ стрѣли да бѣгатъ, когато тя ударила върху старото, покрито сѣ изгнили и обрасли въ трѣва

дъски, водохранилище (щерна), и съ страшно гръмване се строполила. Подиръ това императорътъ снелъ обсадата. Въ 1328 г. Ивану било поръчано отъ българскии царь да нападне неочаквано на Цариградъ. Въ 1333 година, подиръ побѣдата на Росокастронъ той направилъ миръ съ разбитий Андроникъ III.

7 Животътъ и характерътъ на народътъ.

Войнственността е била главната черта отъ характера на старитѣ Българи, черта която бѣше изгладена съвършенно отъ столѣтното иго, но която се поднови отъ време на нашето движение за освобождаване

Български наемни войници ний-сръбцами даже въ византийскитѣ войски, както въ Азия, така и въ Европа, у Франкитѣ, Неаполитанцитѣ и пр. Понятно нѣщо е, че безпрѣстаннитѣ войни не сж могли да облагородятъ характерътъ на народа, да го омегчатъ и истънчатъ.

Ний малко знаемъ за това, какъ сж се обличали старитѣ Българи, макаръ съ нѣкаква увѣренност може да се полага, че по-голѣмата частъ отъ нинѣшнитѣ национални костюми е сжщата, неизмѣнена чрѣзъ цѣли столѣтия.

Въ това отношение има громадна важностъ единъ миниятуръ (малка картинка), въ една грѣцка книга, написана по заповѣдъ на императора Василия II (967 — 1025).

Отъ тримата исписани тамъ Българи двамата сж безъ бради, третийтъ носи околчеста брада. Облѣклото на лѣвостоящия е гугла (капакъ) отъ вълняста кожа, обшитъ съ кожи кафтанъ съ тѣсни ракави и опнати панталони (берневеци). Кафтанътъ е застѣгнатъ (закопчанъ) съ осемъ гайтанчета, както то се вглежда и по старитѣ руски изображения, както и до сега е у Хърватитѣ, Българитѣ и Поляцитѣ. Отъ пояса надолу виси ножъ съ капията му, както и до сега носятъ въ много мѣста.

Исправениятъ на дѣсно исписанъ носи сжщо така кафтанъ закопчанъ и украсенъ съ шити цвѣтове; всѣкий

цвѣтъ се намѣрва верѣдъ два едносрѣдични (концентрически) кръга, които сж така голѣми щото двата сж достатѣчни, за да се напѣлни пространството между шията и пояса, ржкавитѣ сжщо сж покрити съ подобни кръгове.

Срѣднийтъ е въ костюмъ украсенъ съ шестолестни цвѣтове. И тримата държатъ въ ржака по единъ мечъ.

На монетитѣ и на печатитѣ на царетѣ ний видимъ повечето брадати хора; сегашнийтъ обичай на полуостровтъ, споредъ който всички мжже, освѣнъ попове, носятъ само мустаки и избѣгватъ брадитѣ, е приетъ отъ времето на Турцитѣ. Въ 1326 г. Никифоръ Григора видѣлъ въ Струмица български стражници въ черни кожани и вълняни дрѣхи, въуружени съ копия и сѣкири.

Изображенията на болѣрски челяди въ пѣстри облѣкла се случаватъ на стѣнитѣ на многочисленни опустѣли черкови.

Никифоръ видѣлъ въ Струмица на Троица, че момчетата и момичетата играли на хора и слушалъ ги като пѣли стари юнашки пѣсни. Въобще въ това време на непрѣкъсвани междусобия и войни българскийтъ епосъ, по всѣка вѣроятность, е билъ въ пълнийтъ си цвѣтъ; до насъ сж дошле само отривки.

Има много извѣстия за остаткитѣ на язичеството и суевѣрията. Царь Михаилъ подарилъ въ 1328 год. на гръцкій посланникъ простъ металическій кръстъ, когото Българитѣ почитали твърдѣ много за чудесата, които той правилъ още въ времето на баща си царя, князя Шишмана Видински.

За старо-българското искуство ний имами твърдѣ малко паметници. Нѣма обаче никакво съмнѣние, че то се е появило подиръ приеманъето на християнството. Както въ другитѣ християнски мѣста, така и у насъ живописството е било най-напрѣдъ иконописание за украсяването на храмоветѣ.

Черковнитѣ и замковни сгради не сж уцѣлели у насъ както въ Сърбия. Прѣкрасно свидѣтелство за живописството, което е било обикновенна работа въ мѣнастиритѣ, ни даватъ миниатюритѣ на ватиканский кодексъ. Григо-

ровичъ, руский професоръ и пътешественикъ, който е обиколилъ Св. Гора, Македония и България, и е ималъ възможность, да види много икони, казва, че чъртитѣ на лицата на бълг. изображения сж по-кръгли и по-приятни отъ колкото у Византийцитѣ.

8. Занятия.

Главнитѣ занятия на старитѣ Българи сж били военнитѣ работи, подиръ които идяли селското ступанство и търговията.

Българската земя давала изобилна храна. Царь Светославъ еднажъ спасалъ Цариградъ отъ неизбѣженъ гладъ който довозелъ громадно количество храна жито. Житата въобще се пазяли въ ями. Въ 1189 г. кръстоносцитѣ намѣрили много хлѣбъ заровенъ въ Пловдивъ; освѣнъ това споредъ свидѣтелствата на Захариева, въ нѣкои развалени замки на Тракия се намѣрило просо въ колосални гърнета,

Селото се зовяло село, селище, а разхвърлянитѣ дворове — заселки. Синоритѣ носяли название межда. При рѣкитѣ и доловетѣ имало воденици, жрънки или мѣста жрънчана.

Названията нива нивие, градини сж били сжщитѣ. Отъ плодовититѣ дървета у Българитѣ се помѣнаватъ вишневи, орехови, и пр. Лозята сж останжли още отъ римско време. Ливади или сѣнокосъ е останжало още отъ старобългарско. Пасбищата били лѣтовища (на горитѣ) и зимовища (въ долинитѣ):

Скотовѣдството е било занятие тоже познато на нашитѣ стари Българи. Стада отъ рогатъ добитѣкъ, овци, кози и свини съставлявали голѣма частъ отъ народното богатство.

Цариградскитѣ Латинци, които се появили въ 1206 и 1207 година въ областитѣ на Ески-Заара и Ямболъ видѣли тамъ громадни биволи, волове, крави и дребенъ добитѣкъ. Въ срѣднитѣ вѣкове процвѣтѣвало коноводството, най-много за военнитѣ цѣли; напримѣръ, влашкитѣ па-

стири пасѣли по стотини кобили, които принадлежали на сърбскитѣ мѣнастири.

Заграденитѣ кории се зовѣли забѣли; думата бранище е означавало, както и сега, гора, която се сѣче за дървета и дърва.

9. Търговия.

Както у всички Славянски народи така и у Българитѣ иностранныитѣ търговци се наричали гости е. Това название се срѣща още у Римлянитѣ, които съ същото име наричали иностранныитѣ търговци, което означавало врази, неприятели, понеже народътъ на всички чужденци гледалъ както на вънкашни врази.

Най много сж посѣщавали България Дубровчанитѣ (жителиѣ на Рагуза) които се ползували въ Сърбия и Босна съ голѣмо влияние и имущество. Голѣми привилегии получили тѣ отъ Асѣня II и отъ сина му Михаила Асѣня.

Сжщо имали дружественни и търговски сношения съ Българитѣ Венецианцитѣ и Генуезцитѣ, които господствували въ Краймъ и на Черно море.

Търговцитѣ на тия три народности, всички католици, сж имали въ всички голѣми градове свои лоджи (лочджи) и черкови и сж живѣли тамъ съ своитѣ челяди.

Тѣхнитѣ прѣдставители прѣдъ властитѣ, на мѣсто тѣхъ сждници, се наричали още тогазъ консули; венецианскій консулъ живѣлъ въ Варна, генуезскитѣ въ други пристанищни градове.

Колкото за правоотношенията на купцитѣ, то въ договоритѣ съ Венецианцитѣ и Генуезцитѣ било наредено, че нито синътъ отговаря за бащата, нито обратно. Ако нѣкой Добровчанинъ умиралъ безъ завѣщание или не, имуществото му се запазвало отъ българскитѣ чиновници и се прѣдавало на посланика на Рагузскій князь. Така сжщо ставало и съ наслѣдството на Венецианеца.

За българскитѣ търговци сж останали твърдѣ малко извѣстия. Тѣ тоже отивали на чужбина, имали право да

живѣятъ въ Рагуза, безъ да плащатъ мита нито при вратата, нито при моста и на брода, и извозвали най-много злато сребро, дрѣхы, златотъкани материи (златни платове) и въобще всякакви стоки. Рилскиятъ хрисовулъ дава на манастирскитѣ хора право да търгуватъ на всякъдѣ изъ царството безъ да плащатъ данъци.

Пътищата не били твърдѣ първобитни, защото Римлянитѣ били ги направили и оставили. Най-много обработенний пътъ е билъ тойзи, който отива отъ Цариградъ къмъ Одринъ, Пловдивъ, София, Нишъ до Бѣлградъ. Главний балканский проходъ въ време на търновското царство^е билъ Шипчанский.

Пътуванията ставали съ не еднаква бързина, както въ XIII, така и въ XVII столѣтия отъ Цариградъ до Пловдивъ се отивало за 9 дѣня.

Стокитѣ прѣнасяли на товарни животни; за кеврани се говори въ добровницкитѣ акти (1398 г.)

10 Книжнина.

Въ християнскій периодъ на българското царство ако и да се срѣщали нѣкои начини на изражение мисълта (рѣбоши, черти и рѣзи споредъ Храбра) книжнина не е имало.

Тя се появява на едно съ християнството и ний говорихми на-късо за това въ главата си за Симеоновото царуванье и покръщаваньето на Българитѣ.

Трѣба да обадимъ и това, че българската писменность е прѣминжала у другитѣ славянски народи и е послужила за основанье на сръбската, хърватската и руската литератури.

Писменний языкъ е билъ развитъ на гръцкый образецъ и, може-би, значително насилень. Ако отъ една страна, филологътъ може да се въсхищава отъ богатството на благодаренъ материялъ, историкътъ, като хвърли погледъ върху останалитѣ български паметници, не може да не се натъжи.

Тъзи богата книжнина е лишена отъ жизнено, ори-

гинално и народно съдържание; тя дава твърдѣ малко свѣдѣния за историята, характерътъ и животътъ на народътъ.

При това тя е била притѣжание само на духовенството, което е било почти единственното развито, грамотно съсловие. Отъ по-личнитѣ писатели трѣба да поменемъ, освѣнь Кирила, Методия и Свѣтитѣ седмочисленници, Ивана Екзарха, личенъ приятель Симеоновъ, Храбра и патриарха Евтимия.

Искусствена поезия Българитѣ нѣмали; а народътъ не повлиялъ никакъ на книжнината съ своето безискуствено творчество.

ГЛАВА XXII.

СЪСТОЯНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПОДЪ ТУРСКОТО ИГО.

Отсутствие на свѣдѣния за тойзи периодъ. — Първитѣ времена на турското владичество; прѣимущества. — Войници и пр. — Организацията на общественния животъ: разлика между побѣдителитѣ и побѣденитѣ. — Данъцитѣ и военнитѣ повинности. — Раздѣленieto на областта споредъ канунъ-намето. — Фанариотското владичество. — Война на християнскитѣ съперници съ Турция (1679). — Хайдутитѣ.

Най-печалний и най-мъченъ за изучаване периодъ на българската история е времето подъ турското иго—отъ край на петнадесето столѣтие до началото на нашето възрождение.

Въ 1393 год. падна Търново, подиръ петъ години (1398) прѣдаде се и послѣдний българский свободенъ градъ Видинъ, а въ 1444 станъ и послѣдното опитване на християнскитѣ европейски господари да испадятъ Турция отъ Европа, което опитване се свърши съ поразяването при Варна. ♣

Подиръ покоряването на Влашко, Молдава, Сърбия, Босна, Унгария и Седмиградско, Българитѣ вече се намѣрвахъ въ самата вътрѣшность на обширното турско царство. Но военниятъ и самостоятеленъ български духъ за много още години неизгасна.

Турцитѣ се утвърдили въ страната, едни градища изниквали, други загивали, гръцкий елементъ взелъ върхъ въ българскитѣ черкови и училища, а народниятъ характеръ изъ воинственъ се прѣобърналъ въ противоположенъ. Но да опишемъ обстоятелствено това време, ний

не можемъ, защото свѣдѣнията ни сж много оскѣдни. Великото движение на европейската мисль, която се появила въ Европа отъ XV-то столѣтие не могло да досѣгне твърдѣ заградената и поробена България. Иностранците не могли да проникнатъ въ България за да видятъ що става тамъ. Турскитѣ архиви и до сега сж скрити за изслѣдователя, а домашнитѣ сж рѣдки и загубени.

Отъ начало Турцитѣ оставиха на нашитѣ много правдини и прѣимущества въ нѣкои села, нарѣчени войнишки и находящи се въ планинитѣ; таквитѣ сж били: Копривщица, Панагюрище, Ботелъ, Трѣвна, Ямболъ, Сливенъ, Цѣпина, Бѣлево.

Жителитѣ на тѣзи села живѣли независимо подъ управлението на своитѣ воеводи или князье, не плащали почти никакви данъци, били свободни отъ всякакви повинности и имали право да носятъ пѣстри и разноцвѣтни облѣкла. Но за това, тѣ давали всяка година по нѣколко хиляди войници, които не получвали плата, често обрѣжени съ копия и боздогани придружавали колята. копали шанци, гледали коньетѣ, сѣчели дърва и изпълнявали други работи; нѣкои даже отивали въ Цариградъ да гледатъ султанскитѣ конье.

Тѣзи наредба на войникството живѣла до 100 год. Тя била учрѣдена отъ Мурада I и привилегитѣ му сж изложени въ Войникъ канун-намеси. Забѣлжително е, че и до днесъ въ нѣкои вакуфски мѣста посвѣщението прѣстава тамъ дѣто се почева войнишката бащина. Както войницитѣ още били привилегировани мартолоситѣ (пограничари,) и соколницитѣ (доганджии).

При Мухамеда II всички земи на старото българско царство влязали въ административний окръгъ на Румелийскій беглеръ-бегъ, който е чималъ своето сѣдалище въ София. Названието Румили, развалено отъ Романия, означавало въ тойзи периодъ цѣлий полуостровъ, освѣнъ Босна, която била ввѣрена на други бейлеръ-бегъ. Румелия била раздѣлена на 26 санджака, които се управлявали отъ санджакъ бейове. Къмъ края на XV вѣкъ числото на санджацитѣ достигнало до 62. Всичката земя

се считала за принадлежност на господарствената (султанова) хазна: ето защо щомъ се прѣвземало едно мѣсто, то ставало господарственна придобивка, частъ се по-свѣтявала на нѣкои джамии (вакуфи), друга частъ се раздавала на побѣдителитѣ или оставала на побѣденитѣ, а останалата била сѣщински господарствена.

Страната имала феодаленъ характеръ и много паши настѣдственно владѣли цѣли области (Шкодра, Скопье, Т. Пазарджикъ). Голѣмитѣ спахилъци се зовѣли сиаментъ, а малкитѣ тимаръ. Много християнски болѣри станъли таквизъ спахии, като се потурчили. Освѣнъ това повечето села станъли собственостъ на голѣмитѣ землевладѣлци, спахии, на които плащали третя частъ отъ доходитѣ си. Въ по-послѣдно време спахитѣ се мъчили да прѣобърнатъ владѣнията си на чифлици.

Въ XV вѣкъ военната повинностъ (даване войска) въ Турция се съставила така: всѣки тимариотинъ, който получавалъ всѣка година доходъ отъ 3000 аспри,*) билъ длъженъ да извади единъ спахия т. е. една тайфа въоружени хора. Който тимариотинъ приемалъ 8000 аспри — двама и т. н. на всѣки 500 аспри се притуряли по единъ спахия. При такъва наредба Европейска Турция давала до 80,000, а Азия до 50,000 спахии. Всичко, заедно съ допълнителнитѣ сили, които султанитѣ вземали отъ самото турско население, още съ придворнитѣ и пашовитѣ хора, Султанътъ ималъ на постоянно расположе-ние 300,000 души. Познато е че подъ Цариградъ Мухамедъ II е ималъ 258,000 души отборна войска съ такъва артилерия, която съ калибрътъ и съ качеството си е надминавала западно-европейската.

Мусулманитѣ били привелигированныитѣ классъ, християнитѣ притѣснениѣ. Тѣзи неможали да носятъ както щѣтъ, да строятъ както го изискувалъ вкусътъ и нуждата имъ и да ходятъ кога и гдѣто желаятъ. Грабенъето

---

*) Аспрата е имала не еднаква цѣна. Въ XV в. една аспра = $\frac{1}{10}$ частъ отъ австрийскитъ дукатъ; въ края на XVI в. единъ дукатъ е билъ = 60 аспри; а сега една аспра = $\frac{1}{3}$ отъ парата.

на християнски момичета станжло такъвъ обичай, който се вкоренилъ и трае до сега.

Правилото за събиранieto налозитѣ, споредъ коранътъ, е било една десета часть отъ всички произведѣния и да се даватъ на правителството.

Но освѣнь харачътъ, (по-главний данѣкъ) който ежегодно плащаль всѣки християнинъ отъ 14 години на горѣ; освѣнь десетѣкътъ отъ земнитѣ произведения и добитѣкътъ, надъ християнитѣ тѣжалъ данѣкъ спахийскій кулукъ. Но най-ужасното отъ всички е билъ събиране на млади момчета отъ 10 — 12 год. за еничерскій табуръ. Градоветѣ плащали голѣми сумми за да се исплатятъ отъ това зло, та да не даватъ момчета за еничери.

По тойзи начинъ християнското население е давало на Султанътъ 20,000 еничери. Запрѣни въ нѣкой сарай, отборъ момчета изучвали коранътъ, мусулманскитѣ обичаи и чрѣзъ строга дисциплина приготвявали се да станжтъ най-страшната войска на Високата Порта. По-хубавички-тѣ и по-способнички-тѣ Султанътъ вземаль при себе си и отсетнѣ ги правяль паши и бейлеръ-бейове. Въ началото еничеритѣ давали обѣщания да не се женятъ и държали думата си. Обърнжтивъ мусулманство т. е. дѣйонмета еничеритѣ били по-фанатици отъ кореннитѣ Турци. Прѣдъ тѣхъ е билъ откритъ пѣтътъ къмъ почеститѣ и къмъ богатството, и въ всичкитѣ времена тѣ сж били най-мжжественнитѣ бранители на османската държава.

Този десетѣкъ на дѣцата се махнжлъ отъ Султанъ Мурадъ IV (1638). Страшни дни прѣживѣвали градоветѣ и селата прѣзъ които прѣминавали турскитѣ войски. Правосъждието било прѣвърнжто въ мжчение на хората. Нѣма слѣдователно нищо удивително, че при таквотъ обстоятелство характерътъ на Турцитѣ станжлъ гордъ и занесенъ, а Християнитѣ станжли страхливи и покорни.

Още по-лошави времена настанжли за Християнитѣ, подчинени подъ турското иго, когато могжществото на Турцитѣ взело да пада. Въ XVI столѣтие когато властѣта на Султана била въ своя апогей, въ Турция прѣимуществата и правдинитѣ били твърдѣ уважителни, търговията

жива, градоветѣ богати, занаятитѣ цвѣтущи, пштината доволно добри и зданията великолѣпни. Господствующиѣтъ турски народѣ не билѣ тогазѣ, разбира се, толкозѣ остарѣлѣ, изроденѣ и разваленѣ, както сега. Черковната и общинната автономия не била тогазѣ нарушена.

Въ XVI в. България се е намѣрвала въ слѣдующето състояние. Тя имала три части: Добруджа, Дели-Орманѣ и Герилово. Срѣдня Добруджа съставили турски прѣселенци; крайбрѣжието било обитавано исключително съ Христиани, които се отличавали съ храбростѣ, но всичкото имѣ оржие се заключавало въ една сабля и лѣкъ съ стрѣли. Тамошнитѣ жители се лишавали отѣ топливо и вода.

Гориститѣ Дели-Орманѣ е ималѣ плодородна земя и е изобилувалѣ съ лозя. Населението му е било тогазѣ повечето българско.

Герилово било по-населено и по-богато. Неговата земя била плодородна съ всѣкакъкъ видѣ храни. Повечето му жители сж били Христиани. Въ околноститѣ на Търново сж лѣжали около 260 чисти български села, отѣ които всѣко е имало отѣ 200 до 300 къщи. Тукѣ сж сжществували Албански поселенци, на които числото се е простирало до 7000. Голѣмийтѣ и богатѣ градѣ Ловечѣ е билѣ населенѣ отѣ Мюсюлмани и Българи. На широката андрианополска долина се намѣрвали 260 нови села отѣ Турци. Тритѣ тѣзи области Добруджа, Дели-Орманѣ и Герилово били подчинени на три бея; силистренски, никополски и видински. Папшитѣ могли да извадятѣ до 1000 спахии, и областитѣ до 10000 войника.

За състоянието на тогавашна България ний намѣрваме много интересни свѣдѣния въ записката на Павла Георгича, подадена на 1595 год. на Стефана Батория, който мислѣл да се вмжкне въ Турция и да завладѣе България. Той свѣтвалѣ кралятѣ да придобие съ себе Българитѣ, защото съ помощта имѣ най-лесно ще може да задържи това царство и веднажѣ тѣ съ него, на неприятелѣтъ ще се отнематѣ всички срѣдства за животѣтъ му. Освѣнъ това силитѣ на Батория ще се уголѣмятъ съ

25,000 храбри Българи. Колкото за Турцитѣ стига да имъ се даде плячка и ще ги има на страната си. Молдава и Влашко, така сжщо и България, сж били житница на Цариградъ.

Най-ясна картина на тогавашнитѣ времена ний срѣщамъ въ румелийскій Канунъ-наме (законникъ). Разнитѣ области се управлявали разнообразно: мѣрkitѣ не били наввредѣ едни и названията на управителитѣ сжщо. Въ Търново до скоро турскій началникъ се е наричалъ воевода. Притѣсненото християнско дворянство изчезвало полека. Славянитѣ и Бошняцитѣ особено си прокарвали пътъ къмъ най-високитѣ длѣжности въ господарството. Наввредѣ тѣ занимавали длѣжности на бейлеръ-бей, капудан-паши (адмиралъ) и губернатори. Споредъ свидѣтелството на Павла Йовня и други (1531), почти цѣлитѣ еничерски корпусъ говорили по славянски. Много отъ Султанитѣ знаели бѣлгарски и актитѣ имъ се пишали на тойзи языкъ.

Но, ако турското правителство не е преслѣждало языкътъ и народността на побѣденитѣ, то тѣзи двѣ драгоцѣнни нѣща намѣрили своитѣ още по-върли гонители: фанариотитѣ. Още Мухамедъ II назначилъ патриархътъ за религиозенъ и свѣтски глава на гръцката православна община (румъ милети) и далъ му право да я управлява на основание на каноническитѣ закони, Патриархъ можалъ да събира господарственитѣ данъци и да взема наложи за вътрѣшното управление на общината; да сжди гражданскитѣ работи, освѣнъ смѣсенитѣ, които сж принадлежали на мусулманскій сждъ; най-послѣ да налага и наказания. Това пълновластие на цариградскитѣ патриарси имъ послужило отпослѣ за едлинизация на полуостровътъ.

Въ онова време, когато България била поробена отъ Турцитѣ, тя е имала три самостоятелни бѣлгарски черкови: Търновската патриаршия, Ипекската и Охридската архиепископии. Независимостта на Търновската патриаршия била унищожена тутакси послѣ прѣвземаньето на Търново. Ипекската и Охридската просвѣществували още около двѣ столѣтия и били подчинени на Цариградската вселенская

патриархия отъ патриарха Самуила I, първата въ 1766 г., а втората въ слѣдующата 1767 г. И така въ втората половина на XVIII в., черковното вътрѣшно управление на православната община въ Турция се съсредоточило фактически въ ръцѣтъ на цариградскитѣ патриарси — фанариоти. До това време въ своитѣ полунезависими архиепископи Българитѣ сж имали още срѣдулекъ, който ги е свързвалъ и напомнявалъ за народността имъ; но когато и тѣзи послѣднитѣ връзки се прѣкъснали отъ лукавитѣ фанариоти, то Българитѣ се прѣвърнали на жители по селата и градищата, които били „турски поданници и гръцки поклонници.“

Положението на черковнитѣ работи по-послѣ станжло поужасно. Всички духовни санове отъ патриаршеский до свѣщеннически станжли продажни. Санътъ на вселенский патриархъ се е достигалъ само чрѣзъ интригитѣ на гръцкитѣ банкери, турскитѣ велможи или чуждитѣ посланници. За 40 години 140 патриарси сменявали единъ друго. Когато стигалъ въ епархията си епископътъ най-напрѣдъ се залавялъ да събере платената за ржкополаганъето си сума. Той не гледалъ на това какъ ще излѣзе. Въ митрополитѣ чловѣкъ виждалъ коля, саби, лжкове и стрѣли, но книги ни една. Одринский митрополитъ се боялъ да подпише името си, като казвалъ, че писанъето не е негова работа. Долнитѣ духовни лица и калугери били сжщо така безграмотни и гледали какъ да събержтъ повече пари за да си купятъ епископски чинъ. Съ гръцкитѣ епископи появили се по черковитѣ и гръцки книги. Лека-по-лека славянский языкъ билъ измѣненъ и замѣненъ съ еллинский. Училищата имъ били затворени съвсѣмъ или пѣкъ, дѣто останжли, тамъ се изучавали по гречески. Но отъ унищожението и на послѣднитѣ самостоятелни български църкви : охридската и ипекската се поченжло такова енергическо поеленчвание на полуостровътъ, каквото до тогазъ не се е и помислювало. Градското население се подчинило на гръцкото влияние най-много; жителитѣ лека-по-лека отстъпвали отъ своята народность и языкъ, защото виждали че „българ-

ското се гони и подиграва, а еллинското е било бабъ и добръ прието. Би помислилъ нѣкой че е настанжлъ часътъ за истрѣбване на българщината на полуостровътъ.

Колкото се касае за военнитѣ събития на това време, то трѣба да обадимъ, че дълго време се е опазило въспоминание за старо-българската самостоятелностъ и не е малко числото на опитванията за нейното възстановление. Първи пжтъ подиръ сто и петдесетъ години християнското оръжие изново се появило при Долний Дунавъ Това било при края на XVI вѣкъ, когато младий Седмиградский князь Сигизмундъ Баторий, Влашкий князь Михайлъ Витязъ разбихъ нѣколко пжти Турцитѣ; тогазъ цѣлий полуостровъ отъ Чернагора до Черно море се разшава. Българитѣ възстаняхъ въ старата царска столица Търново, но противъ громаднитѣ турски сили не можахъ да сторятъ нищо.

Въ XVII столѣтие нѣколко пжти се възбунтувахъ горскитѣ градове въ Западный Балканъ. Сжщо така и Охридскитѣ архиепископи не веднжъ влазахъ въ прѣговори съ чуждитѣ царѣ за помощъ противъ Турцитѣ, именно съ Италия, която тогазъ владѣше Неополъ и съ Римский Папа.

Кадѣ края на XVII столѣтие Турцитѣ се опитахъ да прѣвземжтъ Виена. Тогава се съединяватъ противъ тѣхъ Австрия, Полша и Венеция и се прогласили священная война противъ общий европейски врагъ (1683). — Австрийцитѣ изгонихъ изъ Маджарско Турцитѣ и навлѣзохъ въ Сърбия. Подиръ много стотини години сега първи пжтъ християнитѣ на внжтрѣшната часть на полуострова видѣхъ християнски войски. Въ 1689 год. маркграфъ Людовикъ Баденский спечели при Нишѣ блѣстяща побѣда надъ Турцитѣ; Нишъ, Видинъ и Прищина се захваняхъ отъ австрийскитѣ войски; нѣкои отдѣления се приближихъ даже до София, а други прѣзъ Косово-поле — дори до Скопье въ Македония на Вардаръ. Но всичко това на слѣдующата година пакъ се изгуби. Тѣзи събития дадохъ голѣмо одушевление на християнското население. Помислихъ, че днитѣ на Турското цар-

ство въ Европа сж прѣчетени; но подиръ несполуката на Австрийскитѣ войски, християнитѣ, които бѣхж възстанжли или се готвяхж да възстанжтъ, бѣхж принудени да се прѣселятъ въ Австрия за да се отърватъ отъ отмищаванъето на дивитѣ и свирѣпи свои господари.

Именно по това време се заселихж въ Седмиградско жителитѣ на Чипровецъ и отъ други горски мѣста на Балкана; на тѣхнитѣ болѣри царь Леополдъ I потвърди онѣзи привилегии, които имъ бѣхж дадени отъ българскитѣ царье. Когато по-подиръ Австрия, чрѣзъ побѣдитѣ на краля Евгения Савойски на Пожаравецкый миръ (1718) доби една голѣма часть отъ днешното Сърбско княжество и мала Влахия до рѣка Алута, тогазъ още веднжжъ у Българитѣ се родихж надѣжди да се освободятъ. Отъ тѣзи времена сж останжли Българскитѣ колонии въ Банатъ, които днесъ иматъ около 26,000 души. Въ 1737 година Австрийцитѣ пакъ се опитахж да нахълтатъ въ полуострова, стигнжли до София, но военното щастие се измѣни и войната се свърши съ това, че Австрия изгуби завладѣнитѣ ѝ по-прѣди Сърбия и мала-Влахия. За съжаление България наедно съ поселяванитѣ си жители се лишаваше отъ послѣднитѣ елементи, у които се спазваше въспоминание за първата независимостъ, на която възстановлението тѣ желаяхж така усърдно; при таквизъ обстоятелства можеше да се бои челоуѣкъ, че въ XVIII столѣтие българската народностъ можеше съвсѣмъ да загине.

Трѣба да обадимъ и това, че въ всичкото време на българското робуване подъ Турцитѣ имало е хора, които не сж искали да се подчинятъ и сж водили дребна и слаба, но постоянна борба за българското освобождение. То сж били така нарѣченитѣ хайдутѣ, които сж играли важни роли въ освобождението на Сърбитѣ подъ име хайдутѣ, и у гърцитѣ, подъ името клефтатѣ.

Хайдутитѣ сж обитавали непристъпнитѣ мѣста на Балкана. Въ най-първо време на нашето поробване, тѣ сж били независими владѣтели, болѣри или воеводи, които

съ своитѣ четици продължавали да се опиратъ. По сетнѣ тѣ сж били патриоти, които оставили кжщитѣ си и се закѣждали да проливатъ кръвта си противъ народнитѣ притѣснители, т. е. противъ турскитѣ паши и челебии и противъ онѣзи български чорбаджии, които били наедно съ агитѣ народни притѣснители.

Хайдутитѣ сж били вѣтѣзи, юнаци, покровители и защитници на страждущитѣ, както ги прѣдставятъ народнитѣ ни пѣсни. Четитѣ имъ отъ по 20—50 души се криали въ тѣснинитѣ на Балкана.

Тѣ повечето били озлобени противъ Турцитѣ; на едного Турцитѣ убили майка му или баща му; на другиго изнасилвали или откраднали сестра му; на трети — запалили кжщата му или го обрали по пжтя и пр. Много бѣгали отъ тъмницитѣ, а имало е и таквизѣ, които сж ставали хайдутѣ отъ нещастна любовъ или отъ родителска клѣтва. Бѣглецѣтъ или самъ събиралъ чета или се присѣдинявалъ при нѣкоя. Въ четитѣ се приемали само отборъ-юнаци. Тѣ стрували клѣтва единъ другиму да бждѣтъ вѣрни и да не се дѣлятъ. Оръжието имъ е състояло отъ „дълга пушка бойлия, чифте пищове на поясъ и остра сабя френгия“. Дрѣхитѣ имъ били кафтани обшити съ сжрмени гайтани. Отдѣлнитѣ хайдутѣ се зовѣли по сърбски момци, по български момчета, а въобще юнаци. Най-опитний и най-храбръ се избиралъ за воевода; а воеводата си назначавалъ едного отъ дружината за байрактаръ, който носялъ зелено или червено знаме. Щомъ узнавали, че нѣкой турски бей, спяхия или аенинъ (мютесарифинъ) се е отнесълъ звѣрски съ нѣкой сиромасъ, то хайдучитѣ налитали въ кжщата на притѣснителѣтъ, обръщали я на пепель и безъ съжаление избивали всичкитѣ ѣ обитатели. Да нападнѣтъ изневидѣно на уплашенитѣ турски чиновници и заптии, да разграбятъ царската хазна и да отърватъ закованитѣ въ синджири робове, да си отмѣстятъ на всяки турски звѣръ за нѣкои извършени отъ него мръсотии и безобразия — това е било посланието, цѣлѣта на върлитѣ юнаци.

Мѣстопрѣбиванѣто на хайдутитѣ били високитѣ го-

ри на Балканътъ, Родопитѣ, Сръдня-Гора, Сакеръ-Планина, Странджа и Шаръ; но най-много тѣ се държали около тѣснинитѣ на планинскитѣ пътеки. Тѣ прѣзирали онѣзи разбойници, които имали за цѣль само грабежъ или убийство: таквизъ тѣ наричали съ позорното име кокошари.

Хайдутинътъ прѣслѣдвали на всѣки часъ безбройни опасности и трудности. Подиръ него постоянно сж отивали турски потери, пандури, гавази, и сеймени. Често Турцитѣ сж карали селянитѣ да дигатъ потеря, да обикалятъ и разгледватъ горитѣ. Главитѣ на падналитѣ хайдутини се побивали на колъ за показъ въ градицата на най-личнитѣ мѣста.

Звѣздното небе е било покривъ за хайдутини; той е билъ безъ защита отъ вѣтрове, бури и проливни дъждове. За своята безопасностъ той е билъ длъженъ да прѣминава отъ едно непрѣстѣпно мѣсто на друго. Селянитѣ всякога прѣгледвали тѣзи юнаци-мъченици като имъ давали ястие и пиене и ги укривали отъ турски очи. По по нѣкога тѣ сж гладували ужасно, ядали сухи коренъе, черна земя и пияли сокътъ на листата. Ако билъ неприятелътъ близо, тѣ прѣдприимали сами да се убиятъ отъ колкото да му паднатъ живи въ рацѣтѣ.

Разгоряванъето на хайдутската дѣятелностъ е била лѣтъ; поченвала тя по Георгіевъ-денъ, когато се растопи снѣгътъ, гората се запуми и лѣстовичкитѣ надодѣтъ. По Кръстовъ-денъ юнацитѣ се разотивали, като се съгласявали за мѣстото, дѣто пакъ ще се сберѣтъ. Тѣ скривали орѣжията си въ земята и гуждали бѣлѣзи. Зимата хайдутитѣ прѣкарвали въ селата у своитѣ приятели въ работи и пѣсни.

У насъ още никой не се е потрудилъ да прослѣди съ точностъ историята на хайдутството, както това сж направили нашитѣ съсѣдни братия Сърбитѣ, дѣто народний епосъ намѣрва своето потвърждаване и въ писменнитѣ документи. Отъ XVI до XVIII столѣтия ний имаме цѣлъ редъ воеводи, между които най-лични сж: Манушъ и Страшилъ воевода въ Перинъ-Планина и Стоянъ воево-

да изъ Търново въ Македония, Чавдаръ въ Рила и пр. Между хайдутитѣ имало и дѣвици, които даже ставали воеводки: таквизъ били Елена, Тодорка и Сирма, възпѣвани въ българскитѣ пѣсни, които масторски владѣли оржието, носили саби и съ хитрость нападали турцитѣ.

Хайдутитѣ сж били и първитѣ практически начинатели на българското ново революционно движение за освобождението.

ГЛАВА XXIII.

ВОЙНИТЪ НА РОССИЯ СЪ ТУРЦИЯ.

Сношение на Южнитъ Славяни съ Россия. — Първи сблъсквания на Россия съ Султанитъ. — Петръ Великий и Екатерина. — Александръ Благословенный. — Тилзитското свиждане съ Наполеона и договорътъ. — Гръцкото движение. — Аккерманский договоръ. — Войнитъ на 1828 и Одринский трактатъ. — Кржмската компания и Парижский трактатъ (1856):

Българитъ видѣхъ, че отъ къмъ Западъ нѣма на-
дѣжда и обърнахъ очитъ си къмъ Россия.

Трѣбва да обадимъ прѣди всичко, че още въ XVII столѣтие охридскитъ архиепископи патували въ Россия за да събиратъ помощи за черковата си и още тогазъ, както видимъ отъ извѣстіята на венецианскитъ посланици, Турцитъ проумѣвали твърдѣ опасността отъ Россия, на която едновѣрцитъ живѣли въ България, Сърбия, Босна и Гърция.

Югославянскитъ борци и патриотически духовни лица често обикаляхъ Россия; отъ тамъ се пращахъ книги и помощи за черковитъ и мѣнастиритъ. За руский царъ почена да се говори като за глава на всичкий православенъ свѣтъ.

Въ XVII столѣтие Русситъ още повече почнахъ да обръщатъ внимание къмъ православнитъ Христиани подъ Турското иго; това взехъ да правятъ не само московскитъ царѣ, ами и малорусскитъ хетмани (воеводи). На това много спомогна знаменитийтъ Хърватинъ, Георги Крижаничъ, който може се нарѣче първий основателъ на все-

славянската идея, извѣстна подъ извѣржтото и злѣ тълкувано название: панславизмъ. Списание на Крижанича, както въ най-ново време е доказано за положително, били познати на царетѣ Алѣксѣя и Тодора, а особено на Петра Великий. Още въ 1671 год. Султанъ Мухамедъ IV, като покорилъ Поляцитѣ, поискалъ отъ царя Алѣксѣя Михайловича, бащата на Петръ Великий да му даде Украина; въ своето писмо той нарича руский царь „Господарь на Христианитѣ“, а себе си „монархъ на вселенната.“ Оскърбениъ царь отговорилъ така: „Азъ не съмъ се родилъ за да се подчиня на турско куче, и мойтъ мечъ не е по-доленъ отъ сабята на Османа.“ Тѣзи слова сж могли да послужатъ за прѣдсказване на бѣдѣщето.

И наистина подиръ петъ години се започва първата война между Руси и Турци. Въ царуването на Тодора Алѣксѣевича, братъ на Петра (1676) Турцитѣ прѣвзематъ единъ градъ въ Украина; послѣ това се почва една война, която траяла до 1681 год. и била много полезна за руското оръжие. Султантъ се отказалъ отъ Украина, дѣто казацитъ дали на Турцитѣ твърдѣ добри уроци.

Освѣнъ това, херцеговскитѣ, черногорски и далматийски прѣселенци въ Россия, графъ Владисавлевичъ, вице-адмиралъ Змаевичъ, полковникъ Милородевичъ и капитанъ Лукачовичъ съ своитѣ извѣстия пробудихъ у Петра Велики идеята за освобождението на Балканский полуостровъ. Още на 1701 год. Петръ испроводилъ първи постоянни руски посланникъ Петра Толстой въ Цариградъ. Прѣбиваньето на Толстой тамъ много плашило Турцитѣ. Приближаваньето при него на Христианитѣ било запрѣтено и стража отъ еничери пазяла на вратата му да не би християнскитѣ подданници на Портата да го посѣщаватъ. Страхували се и отъ тайнитѣ агитации на Россия срѣди подвластнитѣ християнски народи на Турция. Въ 1711 год. Россия направи съ Черна-гора сюзъ. който отъ това време и до сега трае непрѣкъснато. Тогазъ се и поченала първата война на Петра Великий съ Турцитѣ. Но прѣди да се почне войната на полуостровтъ, трѣбвало е да се порази силата на крѣмскитѣ Та-

тари, отъ които започенхъ Петръ. Той получилъ много писма отъ Сърби, Българи, Румъни и Гърци: всички очаквали освобождението си и били готови да се присъединхъ при него. Петръ настояхъ тогазъ, щото войската му да пристъпи по-скоро къмъ Дунава, за да може да избухне въстанието на Християнитъ. Но катастрофата при Прутъ побъркала да се осъществи желанието му.

Но при всичко това Петръ обърналъ внимание, на онѣзи источники, които се запознавали съ животътъ на южнитъ Славяни и заповѣдалъ да се прѣведхъ на руски Барониевата лѣтопись и съчинението на Мавроурбина т. е. направилъ тѣзи автори достъпни и за самитъ насъ.

Катерина II, нарѣчена Велика, която е вървѣла подиръ стѣпикитъ на славний прѣобразователъ на Россия, Петра, чрѣзъ своитъ сблъсквания съ Турция накарала Българитъ да промѣнятъ мнѣнието си за своитъ побѣдители. Моществото и силата на Османлитъ били смазани отъ едновѣрнитъ Русси и мисълта за непобѣдимостта на Мюсюлманитъ се расклатила. Всеизвѣстенъ е планътъ на тѣзи русска царица за раздѣлянето на Турция и за въздигането на нѣколко самостоятелни християнски господства, подъ нейно покровителство.

Въ 1773 год. въ България се появили русскитъ войски подъ прѣдводителството на графа Румянцова-Задунайски. На другата година станхъ прочутиятъ Кайнарджикски миръ, (1774) отъ ксгото Россия добила формално право да защитава своитъ едновѣрци, живущи въ Турция. Споредъ този договоръ Русситъ добили Дарданелскій проливъ, правото да иматъ воененъ корабъ въ Архипелагъ и покровителство надъ Влашко и Молдава; Турцитъ се лишили отъ земитъ между Днѣпъръ и Бугъ.

Но малко по-късно измѣнената въ Европа политика спрѣла смѣлитъ кроежи на Потѣомкина, който блънувалъ освободяването и уреждането на южнитъ Славяни, или на християнска империя.

Сждбата на Българитъ и Сърбитъ не малко е интересувала Александра I, нарѣченъ Благословенний

въ всичко време на неговото царуванье; именно отъ него въ политиката на Россия вече не се съгледва онѣзи смѣлость и непрѣдпазливостъ, които сж били обикновенни нѣща при прѣдшественицитѣ му. Тѣзи послѣднитѣ безъ забикалки се стрѣмахъ да въдворятъ руското знаме на Босфора да заловятъ Черно море и Архипелага, да унищожятъ Турция или да я напѣдятъ въ Азия. Сега се поченва политика по-умѣренна, обмисленна и внимателна.

Александръ I и неговитѣ прѣемници ожидатъ удобенъ случай; Екатерина не е правяла това. Программата на Петра и Екатерина не е изгубена изъ видъ, но никой не мисли за нейното изведнѣжъ осѣществение. Сега работи се полека, съ надѣжда по-вѣрно да се достигне цѣльта.

Особенно войнитѣ, които е ималъ съ Наполеона Бонапарта не сж дали на Александра да обърне своитѣ погледи на югъ, къмъ Дунава и Босфора. При Тилзитското свиждане (1807) раздѣлянето на Европа било рѣшено между Наполеона и Александра: единиятъ има предъ видъ западъ, а другиятъ — истокъ. Императорътъ на Французитѣ прѣдоставилъ на рускиятъ императоръ всичка Европейска Турция, но безъ Цариградъ, който трѣбало да стане свободенъ градъ. „Нищо не може да се стори съ тѣзи вари, казвалъ той, като говорилъ за Турцитѣ, ний сме длѣжни да имъ видимъ работата.“ — Царьтъ билъ напълно съгласенъ съ Наполеона. Царь Александръ I е ималъ нѣколко боеве съ Турцитѣ каквито на 1793 год. и на 1809 год. когато побѣдителитѣ сѣверни братия подъ командата на графъ Кутузова стигатъ до самия Балканъ, унищожаватъ на Дунавъ турската флотица и генералъ Каменски прѣвзелъ твърдинята Видинъ. Но скоро пакъ станалъ миръ въ Букурещъ (1812), споредъ който Мухамедъ II устъпваше на рускиятъ царъ Бессарабия, и пограничната линия на руската държава, намѣсто Днѣстеръ става Прутъ и Дунавъ. Първи пътъ руската империя досѣга до рѣка, която дава възможностъ да има сношение съ Черно-море всичката сръдня Европа.

Подиръ Парижский и Вѣнски трактати, Александръ

Благословенний се рѣшава да си почине. Той не рачилъ да покровителствува проектитѣ на Ипсиланти, гръцки патриотъ и водачъ на еллинското движение, и не рачилъ да поддържа движението, което му се виждало твърдѣ революционно. Тукъ трѣба да обадимъ и това, че втората половина отъ царуванъето на Александра Благословенний не е изпълнена съ онѣзи цѣль, на енергическа и реформаторска дѣятелность, която очертава първата половина.

Но работитѣ най-подиръ накарали Александра да вземе силно участие въ гръцкото освобождение. Първий и най-силенъ потокъ къмъ това било кланъето, което Турцитѣ извършили на островъ Хиосъ (1822), гдѣто 25000 души, безъ различие на възраст, и на общественно положение, били умъртвени отъ Турцитѣ, а 45000 жени били плѣнени и прѣдадени въ робство.

Но Александъръ се само приготвилъ за бой; смъртъта го запрѣла въ началото на прѣдприятнето, което трѣбало да изпълни прѣемникътъ му Николай (1825).

Още на другата година отъ царуванъето си, Николай I подписва Аккермаский договоръ, съ който се осигорява независимостъта на Сърбитѣ. Въ 1828 год. той обявява на Турция война, която първа е размърдала Българитѣ най-много отъ онова равнодушно състояние, отъ онзи дълбокъ сънъ, отъ който отдавна вече бѣхж се пробудили тѣхнитѣ съседи: Гърци, Сърби. Влахи. Въ тойзи блистателенъ походъ, въ време на който се отличили Винхещетеймъ и Меншиковъ, русекитѣ войски прѣвзели съ бой по-голѣмата частъ отъ България, стигнали до Одринъ и го прѣвзели (Августъ 1829). Цариградъ билъ въ опасность да падне въ ржцѣтъ на побѣдителитѣ. Този пътъ Руситѣ могли най-добрѣ да се запознаятъ, и може би, за първи пътъ съ Българитѣ и по тойзи случай се възродила най-много симпатията между двата съплеменни и единовѣрни Славянски народи. Додѣто Дибичъ, нарѣченъ забалканскій се приближавалъ къмъ Цариградъ; Паскевичъ, който добилъ название Еривански, взелъ Ерзерумъ и Байрутъ въ Мала-Азия и тоже отивалъ къмъ Босфора. Но нещастия и истребителни болѣсти

постигнали руската войска и Николай билъ принуденъ да се спрѣ. Завързалъ се Одринский договоръ (1829 год.) споредъ който Россия прѣпечалва правото за свободно минаване прѣзъ Дарданелский проливъ и свободно плаване по Черно море, освѣнъ това и устията на Дунавъ ставатъ руски. — Портата въ добавѣкъ припознала независимостта на Гърция, Сърбия и Придунавскитѣ княжества.

Россия въ тойзи си бой не е търсила да добива земи или други ползи, а се е ръководила отъ безкористно желание да улучши животътъ на страдащитѣ християни и еднородни братия Славяни. Даже и самитѣ Българи тойзи пътъ се разнавали, надѣждитѣ имъ въскръснали и тѣ наистина вѣрвали, че деньтъ на тѣхното освобождение настанялъ. Рѣдко имало българска къща, въ която да не билъ показенъ портретътъ на царъ Николая. Но това не би тозъ пътъ и помѣнжми защо.

Не се минало обаче дълго време (всичко 23 години) и императоръ Николай се рѣшилъ на смѣло прѣдприятие: да смаже властта на Султана въ самий Цариградъ и да даде окончателно свобода на балканскитѣ Славяни. Трѣба да кажемъ и това, че 1853 година се считала и отъ рускитѣ народни пророчества за край на Турското владичество въ Европа. Меншиковъ се явява въ Цариградъ испроводенъ да види какъ отиватъ турскитѣ работи. Недоволенъ отъ двоемисленното и тайнствено положение на Меншикова, Абдулъ Меджидъ веднѣжъ се отказалъ да приеме посланикътъ на руский царъ. На 21 Маия той оставилъ Цариградъ, на 3 Юлий руската войска минава Прутъ. Приближавала се онѣзи война, която носи название кръмска компания и въ която европейскитѣ западни сили (Англия, Франция и Сардиния) се опозориха съ своето участие въ полза на полумѣсецътъ противътъ кръстътъ. На 4 Окт. Високата Порта обявила войната сама и въ манифеста си казва, че ще се грижи за защитата на православната вѣра на Истокъ. — Ний не ще говоримъ за тѣзи война и за нейнитѣ подробности, нито за участието на Англия и

Франция, които направихъ да се свърши съ унищожаването на руский флотъ при Севастополъ и съ изгубването на нашата надѣжда за скоро освобождение. Ще помѣнемъ само за парижскій трактатъ, който се сключи между Россия и съединенитѣ ѝ противници на 30 Марта 1856. г. Споредъ този трактатъ Черното море станжло неутрално и свободно за всички европейски кораби; Россия и Турция се задължаватъ да не държатъ никакви военни флоти; Россия губи границата си на Дунавъ и часть — на Прутъ; устъпенната територия се присъединява на Влашко и Молдава, тъй щото между Турция и Европа се гудила една чужда брѣзна.

Но това положение на работитѣ пакъ не е могло да трае, при всичкото желание и пригодѣванье на европейскитѣ велики сили.

ГЛАВА XXIV.

КЪРДЖАЛИЙСКИТЪ ВРЕМЕНА.

Постъпенното ослабване на турската власт. Причини на отпаданъето: вътрѣшни размирици, войни съ Австрия и Россия. — Стрѣмлението на областитѣ къмъ независимостъ, — Появление на Кърджалиитѣ: характеристика, прѣдводители и животъ тѣхенъ. — Опустошенията на Кърджалиитѣ. — Пазваноглу Османъ и негова характеристика. — Реформи.

Додѣ Султанитѣ сж били хора дѣятелни и енергически, додѣ тѣ разбирали значението на господарственний механизъмъ и въ вътрѣшната политика сж ръководили по примѣрътъ на Мухамеда II, то подчиненитѣ имъ страни сж били спокойни, приносяли сж търпеливо османското иго, което макаръ тѣжко и горделиво, но все пакъ не е било поне чакъ до тамъ несправедливо и обременително. Войната поддържала безкористнийтъ типъ на Османлиитѣ.

Но когато Султанитѣ промѣнили военнитѣ прѣдприятия съ удоволствията на сарая, коньтъ и ятаганьтъ — съ истъгченій развратъ и бойний лагерь — съ всѣкакви удоволствия, то всичката система на господарственното управление се заразила съ користолюбие, съ насилия и несправедливостъ

Разбира се, че това измѣнение е станжло не изведнѣжъ, а постъпенно. Всичкий седемнадесетий вѣкъ е билъ изпълненъ съ такива размирици и вътрѣшни неуредби, щото отслабванъето на държавата вече се поченжло. И ако мусулманското оржжие и да достигнжло до върха на могжществото си и, при Султанъ Мухамеда IV, уплашило

и сама Виена, но вътрешното разлагане било такво, че щото по-нататъшните победи стаждали невъзможни.

Отъ началото на XVIII столѣтие обаче несъкрушимо турско владичество взело да пада неудържимо подъ натискътъ на побѣдоносните руски и австрийски войски. Високата Порта, както видѣхми, била принудена всѣка война съ Россия да изкупува съ скъпи отстъпки. Въ това време се появили и цѣлъ редъ други исторически причини, които докарали началото и постепенното разлагане на мировото (всесвѣтското) отоманско царство.

Стариятъ войнственъ духъ на турскитъ народъ се изпарилъ. Наистина еничеритъ сѣществували, но защо? — Въ полкътъ имъ вече постѣпали не отбори прѣсни християнски, потурчени сили, ами всѣкакви мазници, хора отъ колъ и конопецъ, които не обичали никакъвъ редъ. Освѣнъ това, тѣ взели вече да се женятъ, да се занимаватъ съ разни занаяти и така отслабналъ и по-напрѣшнъ воененъ духъ, който ги отличавалъ. Много било опасно могъществото на улемитъ, които възбуждали еничеритъ и цариградското простолудие, когато ищѣли и се опирали на волята на Султана. Въ провинциитъ били испроводени хора неспособни, нежждърни, които съсипвали населението съ своитъ данъци, така що земледѣлието и обществената безопасностъ дошли до окончателенъ упадѣкъ, плодороднитъ области опустѣли и населението отъ година на година взело да се умалява. Господарственнитъ каси отдавна вече били пусти.

Трѣба да обадимъ и друго нѣщо, което е било една отъ главнитъ причини за отслабването на Турция. То е било стрѣмлението на провинциитъ къмъ самостоятелностъ.

Отъ 1780 година гръцкитъ проектъ на Екатерина Велика, да се раздѣли Турция, възбуждалъ общо внимание въ Европа. Австрия щѣла да вземе Босна и Сърбия, — Русия Кржмъ и Очаковъ. Въ Турция и Архипелагъ щѣла да се основе конституция, на която главата щѣлъ да стане русскитъ великитъ князь Константинъ. Влашко и Молдова щѣли да добиятъ независимо управление съ самостоятеленъ православенъ господаръ. Въ войната, подиръ това,

(1791 — 92) Турция загубила и направила унижителенъ за себе миръ.

Подиръ това дошла французската революция, която произвела прѣвратъ въ цѣла Европа и която намѣрила отзивъ и въ Европейска Турция.

Напраздно обаче Селимъ III и Махмудъ II (1789 — 1826) правили сериозни опитвания за да възродятъ турското владичество. Първий заплатилъ съ живота си за опитванията си, а вторий ако и да унищожилъ еничеритѣ и ввелъ редовна войска, времето вече било късно.

Султанитѣ, които сж управлявали господарството, станали машини въ ржцѣтъ на първенцитѣ паша, и на привилигированитѣ еничери, които, по своя собствена воля, сваляли и качвали на прѣстолътъ султанитѣ. До кърмилото на управлението стоѣли развратенитѣ, умственно и нравствено, фанариоти, които бържѣ добили силна властъ и си играли съ волята на Султанитѣ и съ назначението на чиновницитѣ. Господарственното управление се обърнало на откритъ грабежъ. Всички служби се давали съ откупъ, всѣко едно право се купувало съ злато.

Въ това време въ Шкодра се въздигналъ Махмудъ Бушатли, въ Албания, Епиръ и Тесалия — знаменитий Тепеленски Али-паша, а въ Видинъ — хитрий Бошнакъ Пазвантоолу; заловила се за оружие Черногогория, въ Сърбия произтѣло кипѣние. Колкото за България (включително Тракия и Македония) тя била наводнена отъ остаткитѣ на еничери, кърджалии и други разбойнически чети, каквито всѣкога се явяватъ, тамъ дѣто правителството е слабо и дѣто нѣма оправия. Въ Азия въ с. Жан-д'Акръ нѣколко години вече управлявалъ независимий тиранинъ Джезаиръ паша, въ Дамаскъ—Абдалла; изъ дълбочината на Арабия излѣзли фанатическитѣ Вахабити, а въ Египетъ, подиръ остѣпванѣето на Французитѣ, албанский Мехмедъ-Али основалъ трайно господарство. На вредъ се виждало разлаганѣ и разрушение; сѣкашъ днитѣ на османската държава били прѣчетени.

Най-страшнй бичъ за Българитѣ въ днитѣ на Селимъ III сж били Кърджалиитѣ, които сж се зовѣли

по-просто дагли или хайдутн. И до сеги е жива паметта, която сж оставили подиръ себе си тѣзи оплѣнители на България. Цѣли дванадесетъ години тѣ извършвали непрѣстанни грабежи и плячки, и противъ тѣхъ нищо не могло да направи нито слабото правителство, нито безоръжниятъ народъ. Най-напрѣдъ кърджалиитѣ се появили въ подножията на Родопитѣ : тамъ тѣ се събрали около Еминъ-дагъ и поченали своитѣ безчинства. Скоро число-то имъ станало колкото една войска ; тѣ се броили до 25 хиляди и повече. При тѣхъ се стичали не само Турци, Татари и Албанци, но още Българи и Бошнаци, тѣй като тѣхъ съединявала една обща цѣль : грабежътъ. Тѣ си имали своята наредба, свой билюкъ-башия и нападали съ шайки върху градоветъ и селата, ограбвали ги, по нѣкога изгаряли и, пълни съ плячки, отдалечавали се въ Балкана и Родопитѣ. Всички тѣ били конни, въоружени съ саби, пищови и дълги пушки даалийки ; топове тѣ нѣмали. Въ лагерьтъ си имали много прѣкрасни жени, които наричали гевендii (по турски любезни). Особенно съ готовность отивали при тѣхъ много Циганкитѣ, които били сжщо въоружени и на конѣ често участвували въ походитѣ на своитѣ другари. Тѣзи изверги Циганки откарвали много момчета и жени, които въ тѣжко робство били принудени да удовлетворяватъ необузданнитѣ имъ страсти. Споредъ турскитѣ и албански обичаи тѣ грабляли още млади момчета (олани и кѣочеци) и имали по-голъмо удоволствие да гледатъ людскитѣ страдания.

Най-личний прѣдводителъ на Кърджалиитѣ е билъ Кара-Феизъ, потурченъ Българинъ, изъ Брѣзникъ, въ Софийско. Наедно съ него трѣбва да се помѣне Дели-Каджра, Токатчи-оглу, Гушанцъ-Али, Кара-Манашъ-Ибрахимъ. Освѣтъ тѣзи Турци, голѣма слава е добили въспѣвания въ българскитѣ пѣсни Индже-воевода, родомъ Българинъ отъ Сливенъ. Той ималъ 500 души конници и се прочулъ споредъ своето добро отнасяне съ сиромаситѣ. Своята жена, дъщеря на священникъ изъ Сливенъ, той водялъ съ себе си. Неговъ байряктаръ билъ Кара-Колу, изъ Омарчово.

Войскитѣ, които били испроводени изъ Цариградъ за да усмиратъ кърджалиитѣ, и които състоѣли повечето отъ неуредени еничери, се разбѣгали или присединили при самитѣ кърджалии. За тѣхъ било по-добрѣ да бждатъ свободни разбойници, отъ колкото султански солдати. И така, свирѣпостъта на еничеритѣ расла въ ужасаючи размѣри. Съ перо е невъзможно да се опишатъ точно тѣхнитѣ злодѣйства, тѣхнитѣ поразии и тѣхнитѣ ужаси. Въ дванадесетгодишното си необузданно вълнение, тѣ разрушили цѣль редъ цвѣтущи градове: Мосхополъ, Арбанаси, Станимака, Рахово, Панагюрище, Копривщица, Калоферъ и много други.

При нѣманъето на правителственна защита, жителитѣ Турци и Българи се опитвали да се защитятъ сами отъ заплашающата ги гибель. Свищовци се пазили наедно съ Турцитѣ. Котленци се обиколили съ стѣни и башни, захванжли планинскитѣ тѣснини и недопустили шайкитѣ до градътъ си. Появили се и отбранителни чети противъ кърджалиитѣ, каквото била четата на дѣдо Никола изъ Поибрене.

Силна подпорка на Кърджалиитѣ станалъ Пазваноглу (Пазвантоолу), който се зовялъ Пазванджия, въ своето време опасенъ врагъ на Портата. Той билъ Бошнякъ Мюсулманинъ. За дѣдо му казватъ, че ходилъ и въ джамия и въ черкова, а баща му Омаръ се отличилъ въ войнитѣ съ Австрийцитѣ и билъ награденъ съ двѣ села при Видинъ. Скоро Омаръ станалъ така гордъ, щото никога неизлазялъ изъ домътъ си безъ чета тѣлохранители и безъ военна музика. Това възбудило завистъта на тогавашний Видински паша Мелека. Той се рѣшилъ да се отърве отъ упоритий Бошнякъ и хваналъ убийци за тѣзи цѣль. Но наетий убийца се уплашилъ и, намѣсто да изпълни порѣчката, обадилъ Омару. Той пламналъ отъ желание да си отмъсти. Заповѣдали му да остави Видинъ, а той отговорилъ, че никой нѣма право и че той отъ никого се не бои; публично той проклетъ и законъ, и пророкъ. Тогазъ улемитѣ го осждали на смъртъ. Като получилъ за това извѣстие, той се запрѣлъ въ дворецътъ

си и се защищавалъ додѣто пламъкъ отъ вредъ го охватилъ. Най-подиръ той билъ хванатъ, доведенъ при пашата и наказанъ.

Синъ му Османъ, сжщий Пазвантоглу (роденъ на 1758 г.) се спасялъ съ бѣганье въ Албания при Гегитѣ. Въ войнитѣ обаче на 1782 г. на Портата съ Австрия той се отличилъ, влѣзълъ изново въ милость при Султана и получилъ часть отъ бащиното си имѣние при Видинъ. Като знаменитъ воинъ, той намѣрилъ много привърженци между агитѣ на видинскій санджакъ, събралъ 1000 души Арнаути, Кърджалии и еничери, прѣвзелъ всички земи на баща си и разбилъ на глава Видинскій паша прѣдъ вратата на града (1794). Сѣтнѣ той влѣзълъ въ Видинъ, запрѣлъ пашата въ сарайтъ и билъ провъзгласенъ отъ агитѣ за аенинъ на санджака. Блокадата на сарая се продължавала почти цѣла година; по нѣкога на пашата се позволявало отъ милость да се расходи по града и давали му се храни.

Всичкитѣ писменни съвѣтвания на Селима били правени напраздно. Най-подиръ пашата сѣднълъ на лодка и отишелъ на Русчукъ. Тогава привърженцитѣ на Пазвана го прогласили за паша срѣди гърмежи отъ топове; неговийтъ помощникъ Кара-Мустафа станялъ аенинъ.

Пазвантоглу се заготовилъ за бой, събралъ отборна войска и се укрѣпилъ много добръ въ Видинъ. Съ своитѣ прокламации противъ Стамбулскитѣ реформи и противъ новитѣ налози той умѣялъ да привлѣча къмъ себе си множество недоволни.

Най-вѣрна картина на това време ни даватъ запискитѣ на епископа Софрония врачански, единъ отъ първитѣ български патриоти. Пазвантоглу не се показвалъ най-напрѣдъ, че работи противъ Султана, а срѣщу неговитѣ съвѣтници и чиновници. Той въ манифеститѣ си говорилъ за свобода и справедливостъ. Неговитѣ планове отивали много на далечъ, и, ако не се наелъ да прѣвземе Влашко и Молдова, то е било само по страхъ отъ Россия и Австрия; той-искалъ да иде въ Цариградъ, да свали Султана и да възстанови старий блѣсъкъ на

османското име. Въ своитѣ области той сѣчалъ пари, расхвърлялъ и събиралъ данъци и плащалъ добръ на хората си. Отличната войска на Пазвантоглу състояла отъ Албанци, Турци и Българи: послѣднитѣ съставили конницата му; подъ неговитѣ знамена сж шетали прочутитѣ хайдутѣ Конда, Корчо, които отпослѣ сж употребили опитността си прѣзъ освободителнитѣ борби на Сърбия и Гърция.

Противъ Пазвантооглу на 1726 год. тръгналъ Румелийскій бейлеръ-бегъ Мустафа-паша съ 40,000 души и излѣзълъ при Видинъ, но билъ отблъснатъ. Тогазъ опоненъ отъ побѣдата си, Пазванъ събралъ 80,000 и ударилъ да разширява могъществото си. Вратца, Никополю, Свищовъ, Руссе, София, Нишъ и Кладово паднали въ ржцѣтъ на Пазванджийтъ, които скоро стигналъ до Варна и оплѣнявалъ Бѣлградъ и Влашко. Дивантъ билъ принуденъ да влѣзе съ него въ прѣговори. Султантъ му се обѣщалъ да го прости и направи трибончуженъ паша ако отпусналъ 6000 свои еничери въ Бѣлградъ. Но кога Пазванъ поискалъ да се запише въ реда на еничеритѣ, тѣ възстанжли и искали да иджтъ да го погубятъ. Отъ тогазъ прѣговоритѣ се прѣкъснали.

Цѣла зима Портата се готвила да накаже коренно непокорний Пазванъ. За това била приготвена 150 хиляди войска. На 1798 год. прѣзъ марта походътъ противъ видинскій бунтовникъ тръгналъ; на вредѣ отгдѣто минжала, войската извършвала ужаси безкрайни. Въ тойзи случай било опустошено Арбанасе, гдѣто е била кжщата на отца Софрония. Прѣзъ априлий Видинъ билъ забиколенъ отъ всѣкждѣ. На 13 часове стоѣли 120 хиляди султанска войска; послѣдний пжтъ капитанъ-паша прѣдложилъ на Пазвана да се прѣдаде, ако иска да му се помилва живота, свободата и достоинствата. Но Пазванъ отговорилъ, че не го е страхъ, и че той би можилъ да събере и 100 хиляди войска, но прѣдпочита да побѣди съ 10 хил. И наистина тозъ пжтъ той побѣдилъ. Обсадата се продължавала мѣсеци. Пристъпнитѣ на султановата войска бивали отбити, а флотилията, дошла на Дунава, още въ началото била разбита. Болѣститѣ, лишенията и дезертирство-

то унищожавали силата на обсадителитѣ. Най-послѣ прѣзъ есенъта тѣ направили послѣдно усилие да взематъ Видинъ. Станъло страшно кръвопролитие и Турцитѣ се разбѣгали, гонени отъ Пазваноглу. Така се свършилъ първий походъ на турската войска, която по числото си, била толковъ голѣма щото бееветѣ говорили, че само съ кундоритѣ си ще унищожатъ Видинъ.

Ужасно е било положението на раята, когато Турцитѣ ударили на бѣгъ назадъ.

Султанската войска взела да си върши всичко по волята и угодата, впуснѣла се на плѣчка и въ нищо не се отличавала отъ кърджалиитѣ. „Моята епархия бѣше опустошена, селата изчезнали, изгорени отъ кърджалиитѣ и Пазвановитѣ хайти; народътъ бѣше разсѣянъ по Влашко и другадѣ“ казва отецъ Софроний. Това е било общата картина на работитѣ и живота съ Европейска Турция прѣди 80 години. Това се потвърждава и отъ свидѣтелствата на иностранцитѣ, които сж пжтували тогава прѣдрѣшени и по пжтя си срѣщали черепе отъ хорски глави, остатки отъ разбойнишки угодения, изгорени къщи; гробна тишина царувала на вредъ въ неразработенитѣ полета.

Пазваноглу поченѣлъ скоро да събира плодетѣ отъ побѣдата си; той завзелъ българскитѣ градове съ шайкитѣ си. Австрия му се показала твърдѣ наклонна, испроводила му опитни хора за да му поправятъ твърдинитѣ и да му уредятъ кавалерията.

И сжщитѣ кърджалии станали хора високомѣрни. Тѣхний воевода Кара-Феизъ взелъ да се държи като покровителъ на турската държава.

Той обявилъ за изворъ на всички злочестини Юсуфа, всемогущий Капу-кехая на султанката-Валиде. Кара-Феизъ ударилъ на Юсуфа къмъ Родосто, а татарскій султанъ отъ рода на гераитѣ ударилъ на Шуменъ. Казватъ, че Герай който ималъ обиталището си въ Върбица, стжпилъ въ заговоръ съ Пазвана за да стане самси Султанъ. Тогазъ отъ Цариградъ дошли нѣколко паши съ войска и тѣмъ се удало да отмахнатъ опасността.

Третий пжтъ Турцитѣ нападнали на Видинъ въ

Октомврий 1800 г. Но и тойзи трети пѣтъ Пазванъ поднесълъ на портата голѣмъ урокъ, отъ когото много се поучило и близкото Влашко. Пазвановитѣ войски, подъ Кара-Мустафа, се распрѣснѣли по страната и взели Чернецъ, Крайова, Кладово и стигнѣли дори до политѣ на влашкитѣ Карпати. Румѣнитѣ се поразили отъ страхъ и бѣгали въ Семиградската областъ. Но скоро щастieto оставило Пазваноглу, щомъ въ Влашко, по исканието на Руссия и Турция, се назначилъ за воевода Константинъ Ипсиланти.

Отъ лична ненавистъ всички румелийски бейове се прогласили противъ упоритий паша. На чело на противниците застанѣлъ Мустафа байряктаръ, повече познатъ подъ названието Трестенеклията. Пазвановий пѣлководецъ Манафъ Ибрахимъ се прѣдалъ подъ благоприятни условия на русчукскитѣ Мустафа-паша; но той (въ края на 1803 г.) измѣннически на единъ пиръ го убилъ съ всичката му свита. Въ това време кърджалиитѣ въ Тракия отивали по-добрѣ, отъ колкото събратията имъ на Дунава. Като се набрали голѣми сръдства и много слава, тѣ добили и всемогъще влияние въ дивана и сарая; говорили, че самъ Юсуфъ-паша, на когото всички министри били креатури, билъ подкупенъ отъ тѣхъ да не имъ бърка на приготовленията. Къмъ тѣзи бѣдствия се присѣдинили и раздоритѣ на румелийскитѣ бейове, отъ които най-много понесло на кърджалиитѣ.

Къмъ 1807 год. повечето кърджалии се приближили при Пазвана и постѣпили у него на служба. Тѣ виждали, че златното имъ време минѣло, че отъ вредъ противъ тѣхъ се дигатъ гонения и че за да имъ противостоятъ необходима е една таквазъ можна и прѣдводителска рѣка, каквато е била Пазвановата. Кърджалиитѣ посѣтнѣ се явяватъ въ сръбското и други въстания на полуостровътъ. Какъ се свършили отдѣлнитѣ чети и прѣдводители на кърджалиитѣ — не ни е познато. Но за смъртъта на Индже-войвода се пѣе и разказва твърдѣ много. Споредъ пѣснитѣ, подиръ едно угощение, на което взели участие Кара-

Феизъ и Дели-Кадиръ, Индже повлѣкълъ на грабежъ тѣзи, които се облѣгатъ на коня и на ятагана си. Напраздно искали да го възвърнатъ другаритѣ му. Въ тойзи си походъ Индже билъ убитъ отъ едно овчарче въ Урумъ Ени-кую при Айтосъ, защото му се присмѣлъ на старата пушка. Пѣсенъта казва, че Индже при умираието си повикалъ овчарчето и му казалъ: „много съмъ майки расплакалъ, но ти расплака — моята. Живѣй честито!“ Юнакътъ хайдутинъ му далъ 500 гроша и поржчалъ да го пустятъ и нищо да му не казватъ, подиръ което издъхналъ. Подиръ смъртъта на Индже, байрактарътъ му Колю се скиталъ десетина години въ Тракия; послѣ минжлъ въ Сърбия и Влашко.

Отъ времето на сърбското въстание, Султанътъ билъ принуденъ да се помири съвършенно съ Пазвана. Сърбското въстание се поченжло най-напрѣдъ съ борбата на Сърбитѣ за интереситѣ на самата Порта противъ размирницитѣ Турци и бунтовницитѣ. Бѣлградскитѣ еничери вършали такива бѣснотии и тирании, които не могли вече да се търпятъ. Сърбитѣ (1804 г.) се уловили за оружие и съ помощта на редовната турска войска ги унищожили. Когато това се свършило, бѣлградскитѣ паша Хаджи Мустафа поискалъ отъ раята да се разиде; но тѣзи райя обърнжла оружieto си противъ неговитѣ войски и искала поне автономия. Така се поченжла освободителната борба на Сърбитѣ, къмъ които сж притекли хайдутите и спомагачи отъ цѣлий полуостровъ.

Пазванъ-оглу Османъ умрѣлъ на 5 Февр. 1807 г. Той билъ чловѣкъ съ желѣзна воля, смѣлъ, енергически неустрашимъ, личенъ пѣлководецъ. Той умѣялъ да съединява съ строгостъта си меккостъ и великодушие. Той ималъ доволно обширни понятия за украшението и поправяието на улици и здания. Той построилъ забѣлжителна джамия съ училище и библиотека; направилъ много улици, кладенци, ледници и пр. Домашнитѣ му отношения не ни сж извѣстни.

Отъ смъртъта на тогосъ страшенъ за Турцитѣ чловѣкъ Портата не извлѣкла нѣкоя полза. По това време

тя била вече заплетена въ други работи, граждански войни и прѣпири съ Русси и Англичани. Въ това именно време Русситѣ завзели Влашко, унищожили турскій флотъ при Тенедосъ, а въ Цариградъ избухналъ бунтътъ на еничеритѣ противъ Султана реформатора — Селима III. На 31 Маия той билъ сваленъ и замѣненъ съ Мустафа IV.

Между това на Сѣверъ въ Тилзитъ рѣшавали съдбината на Турция. Наполеонъ и царь Александръ се съгласили да си раздѣлятъ османското царство. Тѣ не знаели за народитѣ на полуостровтъ и за тѣхнитѣ желания нищо положително; тѣ мисляли да ги отърватъ отъ Турчина и толкозъ. За Цариградъ станжали дълги прѣпири; най-послѣ въ тилзитскій договоръ влѣзълъ този членъ: „Франция и Россия ще извадятъ изъ подъ игото и тиранията на Турцитѣ всички области на османското царство въ Европа, като се изключи Цариградъ и Румелия“. Тайната на тилзитскій договоръ не се укрила; въ Цариградъ узнали за това скоро, испоплашили се и не знаели що да правятъ. Ако наистина Наполеонъ би нападналъ тогазъ на Европ. Турция, той можеше да основе „новата латинска империя.“

Въ 1818 год. Стамбулъ билъ поприще на ужасни сѣбни. Трестениклията дошелъ въ столицата съ отбрана войска и съ цѣль да освободи Селима; но противникитѣ му го удушили. Трестениклията свалилъ Мустафа IV и на негово мѣсто качилъ Махмуда II, комуто станжалъ и великъ вѣзиръ. Прѣзъ Октомврий станжало съвѣщание за реформи: тукъ присѣдствували всички паша, нѣщо не виждано до тогазъ. Рѣшили да се унищожи еничерскій корпусъ и да се введе низами-джедидъ. Когато обаче се пристъпило къмъ работи, избухнало силно възстание. Бѣсенъето на еничеритѣ, било ужасно; тѣ запалили Цариградъ отъ вредъ — колѣли, грабяли и събаряли всичко по пътя си. Султанъ Махмудъ отложилъ за друго време своитѣ реформи, които той дѣйствително извършилъ, но отъ една страна късно, а отъ друга съ онѣзи непригответвенна почва, безъ която всички реформи принасятъ дѣйствително нѣкоя полза, но водятъ слѣдъ себе си и голѣми вреди за господарственний животъ

ГЛАВА XXV.

ДВИЖЕНИЕ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКО И ЧЕРКОВНО.

Първитѣ стѣпки къмъ свѣстяванъето. — Книгитѣ и училищата. — Отецъ Паисий и неговата история. — Влиянието на историята му и сѣдбата ѝ. — Отецъ Софроний, епископъ врачанскій: неговото житие и проповѣди. — Българската емиграция и нейнитѣ заслуги. — Лошавитѣ условия за политическо движение и освобождение на България. — Войната на Россия на 1827 и 1828 и Одринскій договоръ. — Капитанъ Стойко Мамарчовъ: бунтовнически опитвания; работата на капиновскій мѣнастирь. — Смъртъ на Мамарчова. — Първитѣ български писатели и издатели на книги. — Появление на черковний въпросъ.

Великото умствено движение, което въ XVIII столѣтие расклатило цѣла Европа, досѣгнало и славянскитѣ народи, които, като извадимъ Русситѣ и Поляцитѣ, били съвсѣмъ забравени. Отъ всичкитѣ най-забравени били Българитѣ, които въ началото на нашия вѣкъ трѣбвало да се откриятъ отъ разни пжтешественици, каквото сѣ били Ами Буе, Гризенбахъ, Англичанката миссъ Уалкеръ и пр.

Турция отслабвала, както видѣхми, отъ вътрѣшни размирици, отъ ржждясанье на остарѣлийтъ господарственъ механизъмъ, отъ невѣжество и простота. Младитѣ български сили не искали много за да бликнжтъ, да се събудятъ отъ дълбокий сънь и да поченжтъ новъ животъ. Достатъчно била една шепа патриоти, отишли на чуж-

бина, които взели починътъ и дали възможность да се подкачи народното движение.

И то се подкачило отъ първата българска книга. Коренната причина на постепенний и тихъ прѣвратъ лѣжи въ стрѣмлението къмъ образованието, което можеше да бѣде удовлетворено само съ помощта на роднийтъ языкъ.

Малко книги трѣбало за да се пробуди старийтъ народенъ духъ изъ дълбоката литаргия; скоро поникнали младочки отъ забравенната книжнина, напстина на първо време неокастрени, но съ жизненность и благонадеждность. И забѣлѣжително явление е това, че това движение охванало само долнитѣ пластове; въ горнитѣ, по-болѣрскитѣ, слоеве проникнало много по-късно и постепенно.

Ний нѣмаме още достатѣчни и положителни свидѣтелства за началото на нашето народно свѣстяване и пробужданье, но може съ достовѣрность да се прѣдполага, че неговото начало се е положило отъ първийтъ ратникъ, приснопаметний отца Паисия, който живѣлъ въ първата половина на минжалото столѣтие.

Въ вѣчно зеленитѣ джбрави на Атонската Свѣта Гора българскийтъ отецъ **Паисий** свършилъ въ 1762 година своята мѣничка книжка; История славяно-болгарска о народахъ, о царѣхъ и о свѣтихъ болгарскихъ. *)

Появлението на тѣзи книжка е било исходната точка на българското национално движение.

Тукъ трѣба да кажемъ, че у другитѣ Славяни първий потикъ къмъ новъ животъ и движение е дало изучаванieto на отечественната имъ история. И това е било токо-рѣчи едновременно съ нашето възраждане.

Кой е билъ Паисий и какво го е подбудило за да състави своята славяно-болгарска история? За съжалѣние, нашиятъ отговоръ на тойзи въпросъ по необходимостъ ще бѣде твърдѣ непълненъ, защото ний знаемъ само това, което Паисий е писалъ самъ за себе.

Паисий се е родилъ около 1720 г. въ самоковска-

*) Първото название на книгата е било О царѣхъ и святихъ болгарскихъ и о всѣхъ дѣяніи болгарскихъ.

та епархия, около стария Рилски манастир; той бил монахъ въ Хилендарския манастир, на Атонъ, дѣто станалъ проигуменъ на манастиря. Въ това време въ Хилендаръ идва историкътъ Раичъ, младъ човекъ съ рѣдко прилѣжанне и благороденъ характеръ. Той ималъ за цѣль да прѣрови и събере нѣкои свѣдѣния изъ манастирскитѣ книги за сѣрбската история. Но като не му се позволило това, той се върналъ назадъ.

Паисий се сръщналъ съ историографътъ. Пълнитѣ съ ентузиазмъ души на Раича, и проявенната му неуморима ревностъ на събирателъ, вѣроятно, накарали младиятъ калугеринъ да направи и той нѣщо подобно за историята на своя народъ: Присмѣхливитѣ бѣлѣжки на сѣрбскитѣ и гръцки монаси, че Българитѣ нѣматъ история, още по-много го укрѣпили въ това негово рѣшение. Цѣли двѣ години Паисий събиралъ материяли въ Атонъ и България; съ тѣзи цѣль той отишелъ въ Нѣмско. По-послѣ той се поселилъ въ Зографския манастир, дѣто при нови пособия и источники, той довършилъ трудътъ си (1762).

Какво е станалъ по-послѣ Паисия, ний не можемъ да знаемъ положително. Знаемъ само това, че той обиколилъ България и давалъ навредъ да прѣписватъ своята хроника; а слѣдъ три години (1765 г.), ний го намерили въ Котелъ.

Книгата му не е била критически издирвания на историята ни; но тя е имала неопѣнимо значение за най-новото развитие на българския народъ.

Всѣка страница отъ историята на Паисия дише съ пламенни патриотизмъ. Патриотътъ монахъ напомнява на своитѣ сънародници, че и тѣ сж имали славни дни въ минжлото си, че и тѣ сж имали царѣ и патриарси, че и тѣ сж били познати и уважаеми. Той сериозно осжда Гърцитѣ, дѣто даватъ на Българитѣ само фанатически епископи, дѣто никакъ не се грижатъ за основанието на български училища, оставятъ народътъ въ простотия и невѣжество и съ помощта на турското насилие, противъ всички черковни закони и евангелски правила, вършатъ ужасни неправди! Затова той побуждава

своитѣ съотечественници да не търпятъ вече тѣзи безобразия така, като овци. Въ името на своята история прѣди всичко трѣбва да се стараятъ да изучаватъ свойтъ языкъ. Остро поучение получаватъ отъ него онѣзи български дѣйонмета (ренегати), които напущатъ бащиниитъ си языкъ и изучаватъ само гръцкиитъ.

Проститѣ, но дълбоко прочувствованиятъ думи на Паисия сж имали широкъ отзивъ по всички български земи. Искрата хвърлена отъ него не угаснала; напротивъ малко по малко тя запали священниитъ огнь на народното чувство и самосъзнание въ сърдцата на много избрани Българи, които станяха негови ученици и послѣдователи. Скоро той намѣрилъ послѣдователи, които правили много добавки на неговата знаменита книга, въ която били изброени всички български градове (144). Въ 1844 год. Христати Павловичъ, единъ отъ първитѣ учители напечаталъ тѣзи книга въ Офенъ, макаръ доволно измѣнена подъ названиее: Царственникъ или история българска.

Кога билъ въ Котелъ Паисий се запозналъ съ единъ младъ момъкъ, който отпослѣ станалъ най-добриитъ му ученикъ. Той билъ **Стойко Владиславовъ**, нарѣченъ по-подирѣ, кога станалъ владика (епископъ), **врачанскій Софроний**. Прѣосвященний Софроний е обезсмъртилъ своето име не само съ своитѣ бащински залѣгания и учителски трудове, които е полагалъ прѣзъ животътъ си за полза на народътъ, но още и съ драгоцѣннитѣ си записки и списания той ни е далъ високополезни паметници за своето време. То сж паметници за народното житие, битие, за домашниитъ ни животъ, за теглилата и надѣждитѣ на народътъ въ неговото страшно, размирно (карджалийско) време, за своитѣ (Софрониеви) теглила и усилия за народното добро, както и за мъжнотиитѣ и прѣчкитѣ, които той срѣщалъ въ дѣятелността си. Стойко се родилъ на 1739 г. въ Котелъ, останалъ сиракъ, билъ принуденъ да стане занаятчия, оженилъ се, а по-послѣ станалъ попъ (1762). На младийтъ попъ прѣминжали прѣзъ главата много случаи; прѣзъ руската война на 1768—1774 г. той пишалъ ква-

тирни билети за прѣминавалитѣ турски войски, занятие, което му сторило много неприятности.

Паисий страдалъ наедно съ своитѣ събратия, както отъ Турци така сѣщо и отъ Гърци, владици, дякони и пр. Най-подиръ той рѣшилъ да бѣга отъ родината си, толкова повече, понеже съпругата му умрѣла. Той отишелъ при Анхиялскій епископъ, който го приелъ дружественно.

Най-послѣ той добилъ у Гърцитѣ таквазъ голѣма важность щото на 1794 г. приелъ името Софроний и станалъ епископъ въ Враца. Но и тукъ той неостаналъ на мира; било тѣжко кърджалийско и размирно време; на всѣка стѣжка Българинътъ се отблѣсквалъ съ злини, ужаси и поразни. Пазвановитѣ постѣжки не малко тоже го отчаяли и той, отъ какъ се видѣлъ немощень да спрѣ опустошенията и грабежитѣ въ епархията си, принудилъ се да иде въ Букурещъ, дѣто и умрѣлъ въ 1815 година.

Софроний е издалъ първа новобългарска печатена книга, и то на простъ, разбираень языкъ: Слова за празнични и недѣлни дни (1806 г.). Твърдѣ занимателни сѣ неговитѣ въспоминания, описанието на животътъ му, въ които той ни расправя все, що му е преминяло прѣзъ главата на единъ простъ и ясенъ слогъ. Прѣди да се рѣкоположи, той дълго време, нѣщо около 20 години билъ учитель въ Котелъ и въ други мѣста и училъ дѣцата на българска книга, когато на другитѣ мѣста за това нѣщо се е помисляло. Но животоописанието *) на прѣосв. Софрония има най голѣма важность за нашата нова история. Всѣки любопитень може да намѣри тѣзи важни записки въ периодическото списание на Бълг. книжовно дружество въ Браила, книжки пета и шеста.

Дѣятелността на Паисий и Софрония били прѣдтечитѣ, първитѣ байрактари на нашето възраждане. Тѣ оставили много ученици, патриоти, които продължили дѣлото

---

*) Житие и страдание грѣшнаго Софрония.

на своитѣ прѣдшественници. Ний можемъ да изброимъ единъ дългъ редъ отъ тѣзи обезсмъртени дѣатели,

Но истина е, че при тѣзи плодотворни сѣмена на първитѣ труженици трѣбало е да се приложатъ и други обстоятелства за да може да се даде на възродителното дѣло единъ по-голѣмъ потикъ. Този потикъ извършили събитията, които се случихъ на полуостровътъ при края на минжлото и въ началото на сегашното столѣтие.

Войнитѣ на Русия (отъ 1768 година), за които ний говорихми, намѣрили България съвсѣмъ непригответена; ний Българитѣ не можихми да се ползуваме даже отъ онова размирно време, когато Турция бѣше расклатена и на окончателно пропадание, когато на всѣкъдѣ върлувахъ разни дере-бейове и кърджалии.

Но всичкитѣ тѣзи събитя бѣхъ за голѣма полза на дѣлото. Както войнитѣ така сѣщо и размирицитѣ, ако и да съсипвахъ материялно народътъ, но тѣ го въ сѣщото време и поразмърдахъ, оживихъ надеждитѣ му, накарахъ Българитѣ да взиматъ участие въ нѣкои войни, да се прѣселятъ, да милѣятъ за роднината си и да търсятъ срѣдство за нейното духовно и политическо продиганье.

Българската емиграция се е поченжала още отъ Яшский миръ, когато Русия добила Бессарабия (1792), и се е продължавала прѣзъ всичко кърджалийско време; въ рускитѣ губернии Херсонска, Таврическа се появили 9 Български колонии. Въ 1821 г. въ Бессарабия вече имало 7735 челяди, 18,623 души. Най-напрѣдъ бессарабскитѣ и румжнски чекои и болѣри сѣ мислѣли да взематъ прѣселенцитѣ като крѣпостни роби; но отъ 1819 г. колониститѣ на южна Русия станжли свободни хора съ голѣми привелегии.

Възстанията на Сърбитѣ и Гърцитѣ докарахъ голѣмо движение въ България, но нѣмахъ никакво практическо слѣдствие, освѣнъ гдѣто много хайдути отидохъ въ Сърбия и въ Епиръ. Друга полза е била само тѣзи, че въ градоветѣ, гдѣто гърцкитѣ агитатори успѣли да спечелятъ много привърженици, щомъ избухвало нѣкое възстание, беззащитнитѣ и невинни хора били изклавани отъ побѣсенѣлитѣ Турци.

Отъ друга страна въстание въ сѣща България по онова време бѣше почти невъзможно; по причина на междоусобицѣ турски войни, на върлуването на Кърджалиитѣ и на руската война страната била сѣвсѣмъ истощена, а така сѣщо и твърдѣ уединена. Сърбитѣ имавъ задъ себе си Австрия, многобройни граничарски офицери се бияхъ въ тѣхнитѣ редове и сѣрбскитѣ воеводи се изучихъ отчасти въ онѣзи доброволнически дружини, които Австрия устрои, когато по времето на Иосифа II имаше война съ Турция.

На Гърцитѣ спомогнало твърдѣ много морето и тѣхнитѣ многобройни търговски ладии, снабдени съ разни оръжия и дору съ топове за да се бранятъ противъ сѣверо-африканскитѣ диваци; не по-малка подпорка имавъ тѣ въ симпатитѣ на образованна Европа, изучена върху классическитѣ произведения на гръцкитѣ даровити поети и историци.

България не е имала ни едно отъ тѣзи прѣимущества. Влашко и Молдава немогли да бждѣтъ полезни за едно българско въстание по много причини, и това става ясно отъ движението на 1821 год. когато се подвигнахъ въ тѣзи земи злочеститѣ хитрости (гръцки бунтовнически комитети и дружинни) т. е. завѣраджии. Както е познато, главатарѣтъ на Влашката завѣра е билъ Александръ Ипсиланти и въ нея сѣ взели участие много Българи; даже между прѣдводителитѣ е имало мнозина Сънародници. Това движение се потѣпкало наввредѣ съ огънь, ножъ и разорение. Най-много пострадаха и тозъ пѣтъ България, прѣзъ която е трѣбало да се минава и назадъ и напрѣдъ въ време на ужаснитѣ дни. Въстанието на гръцкий патриотъ поченѣто въ Влашко прѣминѣло на скоро у Еллада.

Напраздно Българитѣ очаквахъ своето освобождаванѣ въ време на сѣрбската революция и въ тогавашната руска война, която се свърши съ Букурещкий миръ. Кърджалиитѣ се загубили, но намѣсто тѣхъ отъ село на село ходяли тѣлпи конни Дели-башии, съ калпаци дълги до единъ аршинъ; това били все пакъ старитѣ Кърджалии въ друго

облѣкло и ужъ съ друга цѣль т. е. да защищаватъ населението отъ грабителитѣ. Отъ Кърджалиитѣ тѣ се отличаваха само съ това, че не изгорявали селата, а само ги грабили. Въ всѣко мѣсто тѣ сж хранили даромъ и освѣнъ това изискували още да имъ плащатъ разни данъци. Най-забѣлѣжителний отъ тѣзи данъци е билъ дишъ - ха к ж (зжбно право) т. е. плата за това, че трѣпiali зжбитѣ си на чужди хлѣбъ.

Рѣшителенъ прѣвратъ въ сждбата на България настанж едвамъ отъ Одринскійтъ миръ.

Когато революцията въ Еллада избухнж и се продължаваше, Россия отвори нови войни противъ Портата. Въ 1828 г., както видѣхми Русситѣ прѣвзехж Добруджа до Варна включително. Слѣдующата година, подъ прѣдводителството на Дибича, тѣ пристигнжж до Одринъ, Люле-Бургасъ и Чорлу. Въ Одринъ Русситѣ имахж всичко до 20,000, а въ Цариградъ мислѣхж, че ще иматъ до 60,000.

Българитѣ показахж на руската войска по-голѣма помощъ, отъ колкото въ по-напрѣжната война. Имало даже доброволци, на които командовалъ капитанъ Георги Стойковъ Мамарчовъ, по прѣкоръ Буюклу, роденъ въ Котелъ и отличенъ вече въ 1810 г. Той е ималъ съ себе си нѣколко български чети. Мамарчовъ е мислилъ, че е настанжлъ вече желанныйтъ день за освобождаването на България и искалъ да се въсползува отъ руската окупация за да направи една по-голѣмка революция. Съ 500 волентери, той отишелъ въ Котелъ, дѣто той искалъ да призове народътъ на оръжие, да иде въ завзетийтъ отъ Русситѣ градъ Търново и тамъ да се постави знамето на свободата върху развалинитѣ на славата на Стара България.

Българитѣ го поздравили като освободителъ и били готови да тръгнжтъ подиръ него. Но за зла честь, още въ Сливенъ хванжли Мамарчова и го закарали въ руската квартира.

Жителитѣ отъ Сливенъ и Котелъ, като се увѣрили, че и тойзи планъ се разваля, прибързали да пратятъ при Дибича депутация съ една записка, въ която описвали

страданията на съплеменитъ и едновѣренъ на Руситѣ български народъ. Тѣ се молили при това да се освободи Мамарчовъ и да му се позволи да води съ Турцитѣ борба за свобода съ собствени сили.

Между това (на 2 Септ. 1829) вече билъ заключенъ Одринскій миръ. Дибичъ приелъ дружественно българската депутация; но било късно; той искалъ съжалението си, дѣто вече нищо неможе да се направи за България, особено за политическото ѝ освободяване и я призовалъ на миръ и тишина. „Сега, казалъ той, въ помирителний договоръ ний говоримъ за Сърбитѣ и за Румънитѣ, по-послѣ ще дойде редъ и за Българитѣ.“ При това той помѣнхалъ, че споредъ 13 § отъ Одринскій трактатъ е изработена амнистия (прошка) за всички, които сж вземали участие въ войната и че се позволява на турско-поданнитѣ прѣзъ 18 мѣсеци да се прѣселятъ въ Россия, като продадхтъ своята земя. Въ Сливенъ било учрѣдено русско консулато, но само временно.

Руската войска се приготвила да излѣзе изъ страната. Отчаянието овладѣло населението на балканскитѣ области. Подъ ръководството на генерала Рота, захванало се второ прѣселване въ Бессарабия. Тогазъ се прѣселили, споредъ едни 3900 челяди, а споредъ други 25,000 души. Въ 1850 година въ 83 мѣста на Бессарабия имало около 70,000 прѣселенци Българи. Шуменъ, Сливенъ и Провадия загубили почти половината отъ своето население. Румънскитѣ градове Браила, Галацъ, Букурещъ, Крайова (отъВидинъ и Тетееенъ) и Плоещъ (отъ Сливенъ) се изпълнили съ български търговци. На Сѣверъ отъ Зимничъ поникналъ единъ новъ градъ отъ чисти Българи, прѣимущественно заселени съ Свищовци.

И числото на хайдутитѣ, които сж вземали участие въ тѣзи война, е било твърдѣ голѣмо. Отъ времето на кърджалиитѣ и сърбскитѣ бунтъ хайдушкитѣ чети въобще се умножили значително.

Въ началото на нинѣшното столѣтие живѣли Алтанъ-Стоянъ изъ котелъ, Кара-Танасъ изъ Жеравна, които съ десетъ облѣчени въ мундири другари жи-

вели въ Балкана и Златйо Кокарчо-оглу изъ Сливенъ, силенъ пехливанинъ съ черни косми и голѣми мустаки, погинялъ въ 1810 год. при Сливенъ въ една отчаяна битка. Разказватъ, че той свалилъ до 25 души, додѣто най-послѣ се запалила торбичката му съ барутъ и погинялъ отъ това.

Но по-личенъ отъ тѣзи тримата билъ Колйо, изъ Драгуново, брадатийтъ войвода, който е живѣлъ въ Балкана отъ 1810 г. до 1825 г.; макаръ че той ималъ повече отъ сто сражения съ Турцитѣ, но той загубилъ само двамина отъ своитѣ; умрѣлъ той въ Букурещъ.

Неговийтъ ученикъ билъ Бойчо воевода изъ Цепаране, въ Търновско, който на 1829 г. постъпилъ на русска служба. Подиръ заключванъето на мирътъ, руский комендантъ въ Силистра му заповѣдалъ да распусне своята чета. Бойчо се опиталъ да иде въ Балкана, но билъ хванатъ и съ двамата си братия проведенъ въ Сибирь. Но тамъ той сполучилъ да побѣгне даже изъ крѣпостната тъмница, като прѣскочилъ високитѣ стѣни. Единъ отъ братията му счупилъ си кракътъ и Бойчо, за да се отърве, взелъ та го заклалъ. Останжалитѣ двама стигнали до Цариградъ пѣшкомъ, а отъ тамъ прѣмнжали въ Балкана дѣто Бойчо цѣли 21 години систематически ималъ хайдушки животъ. Въ Балкана и Странжа, казватъ, нѣма мѣсто, което да не е било посѣтено отъ енергичний и смѣлъ войвода. Прѣдрешенъ той прѣспокойно прѣкарвалъ зимата въ Провадия, Варна и Цариградъ, прѣдъ очитѣ на Турцитѣ. Той падналъ въ сражение съ Зийнелъ-паша. Тотѣо воевода е единъ отъ ученицитѣ му.

Но най-едрий и личний юнакъ отъ всички български хайдутѣ е билъ Дончо Ватахътъ изъ Копривщица, вѣроятно, другаръ на Дѣдо Никола въ гоненьето на кърджалиитѣ. Той живѣлъ ту по височинитѣ на Балкана и Родопитѣ, ту по устията на Марица, и постоянно гонилъ турскитѣ грабители, султанскитѣ низамъ и българскитѣ чорбаджии. Грабнжитѣ пари Дончо воевода раздавалъ на бѣднитѣ, както Христиани, така и Муслумани;

той имъ купувалъ волове и имъ исплащалъ дълговетѣ. Поради това той спечелилъ любовта и уважението на всичко население, българско, турско и гръцко, така що съ него не било възможно да се стори нищо. Въ 1848 г. противъ него испроводили изъ Одринъ 200 души низами отъ които само 60 души се върнали живи. Отъ тогазъ чиновникитѣ турски го оставили на рахатъ. Разказвали за него, че той ималъ свърхъ-естественни вълшебни сили, толкозъ повече, че твърдѣ често той живѣлъ край Узун-Кюприйскій мостъ, даже спалъ подъ кимеритѣ му; говорили, че на тѣзи мѣста Ватахъ ималъ свиждания съ самодивитѣ. Турскитѣ солдати били обзети отъ страхъ изпълненъ съ суевѣрни вѣрвания. Низамтъ разказвалъ, че Дончо е неранимъ и даже утвърждавали, че виждали какъ отъ него отскачали коршумитѣ. До каква степенъ всичко миришало на сръдновѣковно суевѣрно време, види се отъ това, че Одринскій паша, честенъ старъ Турчинъ, освободилъ хванхтигитѣ веднажъ и приведенъ при него Донча, понеже му било жалъ да погуби такъвъ храбъръ герой. Смъртъта на Донча е непозната.

До съвършенното исплащане на данъкътъ т. е. контрибуцията споредъ одринскій договоръ, Русситѣ занимавали крѣпость Силистра. Капитанъ Мамарчовъ, който билъ тамъ градски кметъ, приготвилъ скришно бунтовнически планове. Щомъ като си отишле Русситѣ, той заминялъ за въ мѣнастирътъ Св. Никола, нарѣченъ още Капинскій, на пѣтя отъ Търново за Елена.

Между това, въ малкиятъ градъ Елена всичко било приготвено за единъ бунтъ. Будното и състоятелното население на градецътъ показало такава патриотическа готовность, съ каквата се отличили отпослѣ всички чисто български градища, гдѣто фанариотизмътъ и турскійтъ умственъ развратъ не били още произвели своето дѣйствиe.

Душата на еленскійтъ бунтъ билъ Хаджи Йорданъ Брадата. Той искалъ да привлече къмъ работата и младийтъ Хаджи Йорданъ, завелъ го въ мѣнастирътъ, гдѣто стѣпилъ въ числото на съзаклѣтницитѣ. Вечеръта младийтъ Хаджи Йорданъ оставилъ мѣнастирътъ подъ прѣд-

логъ, че трѣба да си иде въ Елена и да се приготви: но не това направилъ той на дѣло. Напротивъ той отишелъ въ Търново и разказалъ за всичко, що узналъ и видѣлъ въ мѣнастирътъ, на фанариотскій митрополитъ Илариона.

Злобниятъ Гъркъ побързалъ да иде тозъ-часъ при турскійтъ паша, обадилъ му всичко и го подбудилъ да вземе по-скоро нуждитъ прѣдпазителни мѣрки. Въ сѣщата още нощъ тѣла турски суварии (конници) обиколили мѣнастирътъ, но намѣрила въ него само игумена Сергия Мамарчова. При едно освѣщение съ факели (машалли) мѣнастирътъ билъ ограбенъ, черковата осквернена, а на иконитъ на свѣтцитъ били извадени очитъ. Другитъ завѣраджии, повечето богати и почтенни хора, били хванати, испроводени въ Търново и тамъ обѣсени безъ никакъвъ съдъ. Игуменътъ Сергій умрѣлъ въ страшни мъки, като сѣщинскій мъченикъ. Измѣнникътъ Хаджи Йорданъ билъ награденъ отъ Турцитъ: но съгражданитъ и отечественницитъ му го прѣзирали до самата му смъртъ, която е била за него единъ видъ наказание: той умрѣ като се видѣ прѣдварително разоренъ, обранъ отъ своитъ.

Хванали и капитана Мамарчова, който носялъ още руски мундиръ и го испроводили въ Цариградъ. Като бунтовникъ го прѣпратили на заточение въ Коня. Той ималъ право да носи тамъ оружие, да се расхожда на конь и си получавалъ добра мѣсечна плата. Подиръ нѣколко години жена му изработила прошка съ условие да иде, гдѣто ще, освѣнъ въ България. Той поискалъ да иде въ Влашко, но поради фанариотски интриги, пакъ го задържали и испроводили на заточение въ Самось. Тамъ той и умрѣлъ шейсетъ-годишенъ старецъ, на 1846 година съ надѣжда че, хж днесъ хж утрѣ, ще настане и за него бѣлъ день, че ще види България свободна.

Между това захванатото отъ Паисия и Софония дѣло на народното свѣстяванье намѣрило още по-силна почва въ просвѣтителнитъ стрѣмления на народа. Голѣма заслуга въ това принадлежи на българскитъ търговци и емигранти, които като имали не голѣми срѣдства, заловили се най-напрѣдъ съ наредбата на училищата.

Имената на многозаслуживши хора сж не малко и ний ще поменемъ само по-главнитѣ, каквито сж братия Мустакови въ Букурещъ, Иванъ Добревъ Бакалогу, писателятъ Анастасъ Стояновичъ изъ Кипилово при Котелъ, Петръ Беровичъ или Беронъ изъ Котелъ, ученъ Българинъ и издатель на първиятъ български Букваръ, въ 1814 год. съ помощта на тамошниятъ купецъ Антона Ивановича. Освѣнъ азбуката, тѣзи книжка обема много полѣзни нѣща върху природнитѣ науки и физиката съ много картинки, поради които и е станъла общезвѣстна подъ названието „Рибний букваръ.“ Беронъ е прѣпоръчвалъ да се въведе ланкастерската мегода на прѣподаване (взаимноучителя система), която се приела и распространяла навредъ въ българско.

Подиръ появяването на Бероновиятъ Рибни букваръ българската книжина се видѣла на пхтя къмъ развиванъето. Други книги не се забавили да се появхтъ. Беровичъ напечатилъ въ 1825 г. библейската священная история и на слѣдующата година букваръ. Въ Букурещъ самъ той отворилъ славянско народно училище, което обаче скоро се затворило, когато той станалъ адвокатинъ при влашкиятъ диванъ (1831).

Сапуновъ изъ Габрово прѣвелъ съ монаха Серафима отъ Ески-Загра Новиятъ-завѣтъ и го издалъ на 1828 год. съ помощта на влашкий митрополитъ Григорий.

Скоро били приготвени нѣкой и други ръководства по историята и др. съ цѣль да се распространи елементарното образование между съотечественницитѣ ни.

Но рѣшително ново направление и великъ прѣвратъ въ умственното състояние на нашия народъ е направилъ **Юрий Ивановичъ Венелинъ** (род. на 1801), карпатски Малоросъ, който бѣше свършилъ своето учение въ Львовский университетъ. Първи пхтъ той се запозналъ съ Българитѣ въ Кишиневъ въ време на гърцката революция. На 1825 год. той отишелъ въ Москва и свършва медицинский факултетъ.

Но Венелинъ, ако и станалъ лѣкаръ, бѣше дѣйствително историкъ. Той написа такова съчинение за насъ : Старп-тѣ и нинѣшнитѣ Българи (появено въ 1829 г.), което положи краекъ на камъкъ въ научното изслѣдванье на историческата сѣдба на Българитѣ. Той умрѣлъ на 1829 г. тридесетъ и седемъ годишенъ, откакъ обиколилъ сѣвер-на България. На гробътъ му въ Москва е написано на мраморна плоча : „Юрию Ивановичу Венелину, Одесскитѣ Българи 1841 г. Напомнилъ на свѣта за забравеното но нѣкога и славно и могъщо племе Българи и пламен-но желалъ да види нѣговото възраждане.“

Нѣма ни единъ Българинъ, който да не знае Вене-лина и дѣлата му и това е доказателство за неговото влияние.

Когато гръцкитѣ владци видѣли това широко стрѣм-ление на Българитѣ къмъ образованието, тѣмъ изведнажъ се прѣдставило тѣхното отживѣло минъло и настѣпающе свѣршване. Тѣ не можали да не видятъ, че мечтитѣ на великата идея, посланията на носителитѣ на ел-линизацията въ полуостровътъ оставатъ пусто-звѣнни ду-ми. По тѣхно настояване поченъло се гонение върху народнитѣ учители.

Но прѣслѣдванията, гоненията, не принесли ника-къвъ вредъ на самото дѣло. Мнозина пострадали и изгуб-вали се отъ сѣбната; но на мѣсто тѣхъ се явявали и дру-ги по-неуморими борци, които подкачали дѣлото съ мно-го по-голъмъ жаръ.

Реакцията на фанариотското духовенство възбудило и ускорило появяването на черковниятъ въпросъ или на гръцко-българската распря.

Като видѣли, че гръцкитѣ владци гонятъ българ-скій языкъ, българското учение, българскитѣ просвѣти-ли, борцитѣ за народното свѣстяване, рѣшили да се отърватъ отъ подобни пастири.

Първитѣ, който подигнали отворено знамето на на-родната ни иерархия е билъ архимандритъ Неофитъ Бозвели изъ Котелъ, распаленъ и буенъ патриотъ, не-прѣклоненъ челоуѣкъ, който съ своитѣ пламенни думи умѣлъ да агитира между народа, да го увлѣче и има съ

себе си. Той е билъ единъ отъ най-добритѣ на времето си учителъ. Той учителствувалъ въ Свищовъ съ Васкидовича и съставилъ школна енциклопедия въ 6 томове.

Дѣятелността на първитѣ поборници за народното свѣстяване скоро намѣрило своитѣ продължители. Ний виждами че на всѣкъдѣ въ българско се явяватъ хора съ самоотвърженностъ, които при голѣмитѣ мъчнотии, се посвѣтили на учителското поприще. Подиръ Отца Паисия иде една върволица почтени лица и дѣатели, на които имената ний поменуваме съ уважение. Таквизъ сж били: двамата Неофитовци, Бозвели и Рилскій, отъ които първий издалъ енциклопедия, а вторий първа българска граматика, Райно Поповичъ изъ Жеравна, учителъ въ Котелъ и Карлово, Иванъ Момчиловъ изъ Елена, Христакъ Павловичъ изъ Дупница и Емануилъ Васкидовичъ изъ Меликъ: двамата послѣдни сж живѣли и учителствували въ Свищовъ, и сж написали много популярни съчинения. Отъ живитѣ още народни учители, които тѣй много сж съдѣйствували за изважданъето на голѣмо число ученици ний трѣба да поменемъ: Найдень Герова, Якимъ Груева и П. Р. Славейкова.

ГЛАВА XXVI.

БЪЛГАРСКИЯТЪ ЧЕРКОВЕНЪ ВЪПРОСЪ И НЕГОВИТЪ ГЛАВНИ ДѢЯТЕЛИ.

Характеръ на борбата за черковни правдини. — Хатти-шерифътъ и Танзиматътъ, (1839 г.) като исходни точки за подиганъето и явното подкачанъе на борбата. — Неофитъ Бозвели и Иларионъ Макариополски. — Влиянието на кржмската война (1854). — Исхвърлянето на патриарховото име отъ да се поменува въ черкова (1860 г.). — Гонение владичитѣ и повсемѣстното движение. — Седемътѣ точки и 15-тѣ обѣщания. — Осемтѣ точки и патриаршескии съборъ (1864). — Борбата въ Македония и братия Миладинови: Димитъръ и Костантинъ. — Влиянието на възстанията и на тайнитѣ комитети за рѣшаванieto на въпросътъ. — Завѣщанието на Фуадъ паша (1864). — Али-пашовото участие. — Учреждение на българскии екзархатъ съ султански фирманъ (1870). — Първии българскии екзархъ. — Българската схизма и нейниитѣ сжщински характеръ.

Въ историята на нашето възраждане и политическо развиванъе борбата ни за черковни правдини играе една важна роль. Тъзи борба е била първото най-сериозно явление на новобългарската история; отъ нея се е породило и политическата идея у насъ. Тя приготви народътъ ни за послѣдующитѣ домогвания и стрѣмления. Черковниитѣ ни въпросъ не билъ споръ за догмати, не бѣше вѣроисповѣденъ въпросъ, а просто и чисто борба

за запазването на своята националност против панелистическите стрѣмления на византийските потомци.

Трѣба да кажемъ и това, че за да поникне единъ подобенъ споръ, то бѣше нужно подобряването въ правовото положение на раята, бѣше нужно и малко многото просвѣщение, което проникна въ България и се распространи така скоро, благодарение на ученолюбивото на народа и на многото учителски борци.

Отъ одринскій миръ (1829 г.) европейскитѣ правителства сж правили цѣль редъ опитвания за да доставятъ на християнскитѣ поданици на Султана по-человѣческо сществуване. Султанъ Махмудъ II е извѣстенъ като реформаторъ: той билъ занимать съ цивилизацията, а още повече съ централизацията на господарството.

Въ времето на своето пжтешествие по при-дунавскитѣ и при-балкански земи, той лично съвѣтвалъ чиновницитѣ да пазятъ равноправностъ между Християнитѣ и Мусулманитѣ и си спечелилъ голѣми симпатии всрѣдъ народътъ. Неговиятъ синъ и прѣемникъ, по-слабий Абдулъ-Меджидъ (1839—1861) съ съвѣтитѣ на свой министръ Рашидъ, на 2 Ноемврий 1839 год. провъзгласилъ, за не малко удивление на Европа, нѣщо като конституция: това било Гюлханскій Хатти-шерифъ, въ който Християнитѣ се уравнивали съ Мусулманитѣ.

Гюлханскійтъ Хатти-шерифъ давалъ на всички християнски поданици въ държавата: гаранция и пълна безопасностъ въ животътъ имъ; по-правилно налагане и събиране на данъцитѣ; рекрутскійтъ наборъ (редифството) и времето на военната служба сж гудили въ по-правилни начала; опрѣдѣлила се заплата на всички чиновници; било запрѣтено да се продаватъ службитѣ; ушщожила се вредната продажба на събиране данъцитѣ (илтизамъ) и други подобни реформи, до сега още не изпълнени. Впрочемъ, трѣбва да знаемъ и това, че учрѣждението на областнитѣ съвѣти (меджлиси 1845 г.), бѣхж и единъ видъ прогресъ, доволно значителенъ, защото на единъ редъ съ Турцитѣ засѣдавали и Християнитѣ, които обаче въ повечето случаи не смѣли да

даватъ мнѣние и се задоволявали съ кжсото: еветъ е фендимъ!

Споредъ тойзи Хатти-шерифъ Дивантъ изработилъ цѣлъ редъ устави подъ общото име Танзиматъ. Танзиматътъ отъ 1844 г. състоялъ отъ 4 части, изъ които първата говори за правителството, опрѣдѣлява положението на Султана и на високитѣ учрѣждения въ държавата; сжщо втората е посветена за административното дѣленне на господарството и опрѣдѣлява съставътъ на гражданската и на финансовата частъ на областитѣ; третата нарежда сждебнитѣ учрѣждения, общи, областни и търговски; най-послѣ четвъртата се занимава съ наредбата на войската.

Ако Танзиматътъ и да поизглажда въ малко голѣмитѣ обѣщания на Хатти-шерифътъ, все пакъ той билъ едно важно доказателство, какво правителството заявява, че не прави разлика между Турци и не Турци. Той напомнявалъ, че и Християнитѣ могатъ да иматъ по-добра наредба отъ сжществующитѣ. Това напомняване възбудило духоветѣ, дало поводъ да се размърда мисльта и да се изказватъ нуждитѣ и желанията.

Българитѣ този пътъ се задоволили само съ едно: да искатъ да не имъ се прѣслѣдва языкътъ, да имъ се позволи да иматъ български владци и да се чете по български въ черковитѣ имъ. Първитѣ искания на народнитѣ ни работници били неможе по-скромни.

Това исканье се подкрѣпило и искало особено отъ търговцитѣ, които бѣхъ ходили на чужбина и които бѣхъ видѣли и други черковни порядки, освѣнъ фанариотскитѣ. Първата стѣпка била сторена около 1833 година, отъ жителитѣ на Самоковъ и Скопия, които подиръ отиванъето на своитѣ неспособни епископи, сж замогнали дано имъ се назначатъ двама отечествени кандидати; но Вселенскиятъ патриархъ въ Цариградъ, отъ любовъ на старитѣ святи правдини на черковата, отхвърлилъ тѣзи нечистиви желания на Българитѣ и пакъ имъ испроводилъ двама Гърци, свои межерета.

Въ Видинъ на 1840 г., Портата по исканъето на

населението и по рекомендацията на валията Хюсеина искала да постави за епископъ дякона Дионисия, родомъ изъ Котелъ; но злочестийтъ, щомъ стигналъ въ Цариградъ. Гърцитѣ намѣрили възможность да го отровятъ.

Ний помѣняхме, че главниятъ борецъ, който най-енергически подигналъ въпросътъ за български владици, билъ Неофитъ Бозвели, родомъ изъ Котелъ, учителъ въ Габрово. По неговото залѣгане, Българитѣ взели да даватъ Султану жалби противъ неносимитѣ и гнуснави постѣпки на гръцкото духовенство и да искатъ да имъ се прашатъ народни епископи.

По личнитѣ цариградски Българи, даже и нѣкои Турци, взели присърдце тѣзи работа, защитили Неофитовитѣ стрѣмления и даже се опитали да му помогнатъ. като изработятъ да му се даде овдовѣлата подиръ Иллариона гръцкый (1839 г.) търновска митрополия. На всичко обаче побъркали гръцкитѣ интриги.

По-послѣ Неофитъ Бозвели се посвѣтилъ на борба и агитация противъ фанариотското духовенство и за сѣдалище си избралъ Цариградъ, дѣто живѣяхъ хиляди български търговци, занаятчи изъ Тракия, Македония и дунавското край-брѣжие. Главното желание на Неофита е било да види българска черкова построена прѣдъ вратата на самата фенерска патиаршия и се сбѣднжло на 1848 г.; мѣстото за постройка подарилъ князь Богориди.

Неофитъ билъ често клѣветень, запыранъ и заточаванъ отъ Гърцитѣ на островитѣ Принкипски и въ Свята-гора. Послѣденъ пътъ тѣ го заточили на Атонъ съ вѣрний му другаръ изъ Елена, Илариона Стояновича Михайловски, дѣто смъртъта довѣршила мжкитѣ му въ влажната тъмница на хилендарската башня (въ 1849 год.).

Подиръ видинското възстание (1841 г.), което е било почти съвременно съ борбата повдигната въ Пловдивъ твърдѣ сериозно противъ фанариотското духовенство (1849), самѣ правителството взело да погледва на българскитѣ искания като на основателни. Въ 1851 г. Патриархътъ билъ принуденъ да ржкоположи за епископъ единъ Българинъ, но прѣвѣрналъ въ нишожно намѣре-

ието на Портата, като го оставилъ безъ опредѣлена епархия.

На Пловдичани принадлежи честта на едно систематическо упорно водене борбата. „Като гледахъ съ жалостъ — казва извѣстното послание на българскитѣ священноначалници до православнитѣ черкови — че българскиятъ языкъ е изключенъ изъ градскитѣ училища, които бѣхъ общи за Българи и Гърци, а въ тѣхъ господаруваше само еллинскій языкъ, пловдичани прѣдложихъ на тогавашний сп митрополитъ Хрисанта да се въведе и българскиятъ языкъ. Но напразно. Негово Прѣосвященство положително отговори, че не може да въведе въ общитѣ училища изучаването на варварскиятъ и неблагозвученъ славяно-български языкъ; сжщо това той отговори и за въвеждането на славянскій языкъ въ нѣкои отъ черковитѣ; той казваше, че както венчки черкови, така и всички училища, принадлежатъ на гърцитѣ и само тѣмъ.“

Това поведение на Хрисанта бѣше възмутително; но за това и пловдичани успѣхъ по-късно да докажатъ, че не сж нито по-слаби, нито по-малко разумни и патриоти отъ Гърцитѣ. Тѣ сп усвоихъ една черкова силомъ и направихъ свои училища.

Подкачанието на така нарѣчената Кржмска война (1853) пробудило всички златни мечти на Българитѣ за по-добро бждще. Нашитѣ имахъ тозъ-пакъ за сигурно, че Русситѣ ще довършатъ дѣлото, което на 1829 год. останж несвършено: освободяването на българскій народъ отъ Турцитѣ. Но-скоро голѣмитѣ мечти трѣбвало да излѣтятъ. Войната се свърши съ парижкий трактатъ отъ 18/30 Мартъ 1856 г.; но все пакъ тѣзи война има и своето благотворно влияние въ сждбинитѣ на народътъ и на животътъ му.

Султанътъ издаде новъ тържественъ актъ за реформа: Хатти-хумаюнътъ отъ 18 Февруар. 1856 г., който насърди Българитѣ въ борбата имъ съ гърцкото духовенство. Хатти-хумаюнътъ потвърждавалъ правата дадени отъ Хатти-шерифътъ. Чрѣзъ него били обещани религиозна народна равноправность, свобода въ вѣрата

и съвѣстѣта и смѣсени сѣдове, допущанье християнитѣ до господарствени дѣлжности и въ войската, повикване християнски прѣдставители въ държавний съвѣтъ (шурат девлетъ) и т. д. Прѣдъ видъ не били испуснати и черковнитѣ реформи: до тогавашнитѣ плащания на владици и на патриархѣтъ по такси трѣбвало да се замѣнжѣтъ съ опрѣдѣленна плата, а всичкитѣ невѣроисповѣдни дѣла на християнитѣ трѣбало да се гледатъ отъ смѣсени съвѣти (изъ мирски и духовни).

Въ крайтъ на 1857 год. Видинци подали Султану просба щото, съгласно съ Хатти-хумаюнѣтъ, митрополитѣтъ имъ да получава опрѣдѣленна плата. Тогавашний патриархъ Кирилъ, кѣмто прошеніето било пратено да направи заключеніята си, настояватъ да се запазятъ старитѣ порядѣци. Скоро въ Цариградъ стигнали депутации изъ други градища и епархии съ подобни ходатайства, а когато се посѣборали повечко тѣ прѣдставили на правителството колективна просба за учреждаването на българска епархия.

Това бѣше на 1860 година. Българскитѣ депутати прѣдставиха на народното събрание въ Патриархията че „понеже Великата черкова не благоволи да чуе многогодишнитѣ молби на Българитѣ за да се избратъ и опрѣдѣляватъ за български епархии Архиперен отъ българско происхождение или поне знающа българскитѣ языкъ; понеже и днесъ народното събрание не взема подъ внимание тоя важенъ прѣдмѣтъ за нашиятъ народъ, заради това и за излѣчение на ранитѣ, които произхождатъ отъ черковното управление и за искоренение на народното негодование, нужно е да се възстановятъ унищоженитѣ отъ Вселенскитѣ патриархъ, — самостоятелни черковни началства, Охридско и Търновско.“

Патриархията, като напомни въ отговоръ царскитѣ берати, които тя държала, отхвърли прѣдложението на българскитѣ прѣдставители. Тогазъ се удвоиха и утроиха въ сѣщото време и злоупотрѣбленията, произволитѣ и гоненията отъ страна на фанариотскитѣ владици. Интригитѣ на Вселенскитѣ патриархъ и на негови-

тѣ околни нѣмахъ граници: употребихъ се дору заточения и тъмници само да се задуши народниятъ викъ, да се потулятъ народнитѣ оплаквания и да се докаратъ борцитѣ до отчайване.

Но и това бѣше праздна работа. Между Българитѣ не можеше вече нито да бжде дума за безусловно подчинение на фанариотската властъ. Около по-първитѣ български дѣатели въ Цариградъ, които не падали прѣдъ Гърцитѣ нито по патриотизмътъ, нито по образованието си, събрали се цѣли купове родолюбци и млади енергически дѣатели, които подзели съ прѣсна смѣлость освобождението на българската народность отъ гръцкитѣ производи. Появили се много вѣстници и брошурки, които сж почти изключително били посветени върху народната борба съ фанариотството. Слѣдъ Цариградскій Вѣстникъ се появили Българскитѣ Книжици, Съвѣтникъ, Време, Гайда, Дунавски Лебедъ, Македония, Право и пр.

Жителитѣ въ голѣмитѣ български градове слѣдвали съ напръгнато внимание вървежътъ на работитѣ въ Цариградъ, като чели българскитѣ вѣстници. Народнитѣ училища се уголѣмѣвали на брой и учители се появявали навредъ.

Между това фанариотското народно сърбание се произнесе на 16 Февр. 1860 г. съ една рѣчь въ която се появи всячката голота на гръцкото рѣшение. Въ тѣзи рѣчь се говорѣше, че Българитѣ сж много прости, ако се надѣватъ, че въ събрание отъ гръцки депутати можтъ се слуша домогвания за български правдини: черковата да не вземала никакви различия на националности; а избиранѣто на епископитѣ е нѣщо нечувано.

Това заключение на великото народно гръцко събрание произведе между Българитѣ ужасно ожесточение. Отъ всички български мѣста за Великий Везиръ потекохъ като дъждъ прошения и жалби противъ гръцката жадность, кѣрестолубие и безнравственность. На много мѣста фанариотитѣ били пратени и замѣнени отъ българ-

...и ... . Патриархът Българи изисквали
... .. скоро рабо-
... .. черковата.

На 1-а Ауг. 1860 г. на Великденъ Илармонъ
Умидовъ ... .. българска черкова
въ ... .. Когато, споредъ
... .. на патриархътъ.
... .. да чува вече
... .. Илармонъ въ ужъ нещѣлъ, но
наблюдателъ ... ..

Тъ ... .. на патриковото име.
наблюдателъ ... .. България; Българитъ
... .. за свята черкова Ила-
рмонъ и ... .. навреждъ.

Въ ... .. щото сам-
... .. Манастиръ-Калугаски. по заповѣдь на
Султана. Сѣлъ дѣлванъ на 19 Маи да тръгне и обиколи
България. Християнъ сѣдѣли на всекъдѣ Къ-
бураски. ... .. отъ него да ги отбегне отъ грядкитъ
зидѣи и ... .. се произиятъ български
владѣи. Българитъ Ангелъ. ... .. Ниш-
евскій ... .. и още много други чинов-
ники били едни ... .. Гърцитъ въ
Патриархъ се ... .. Киритъ се от-
тегилтъ отъ своя сѣлъ. и на мѣстото му се избрали
патриархъ Иованнъ.

Българскитъ въпросъ оббръхъ вниманието на нѣкои
западни католически водачи. които ... .. да се въ-
ползувагъ отъ случая за да направятъ българското съеди-
нение съ католическата черкова: унията. По едно време
дору тѣзи унии бѣже прогласена. униатската депутация
ходи въ Римъ на поклонение при Папата. игуменътъ
Носифъ Соболевскій. бившии беглецъ. бѣ ... ..
за български владѣи. Но славата на правърженцитъ
не била за дълго време. Благодарение на една енергическа
борба подигната и въ печата и въ народа. унията бѣше
поражена, а дѣдо Соболевскій изчеза въ Россия. гдѣ
останихъ да прѣкара послѣднитъ години отъ животътъ си.

ското свещенство. Цариградскитѣ Българи изисквали отъ Портата своя черковна администрация; скоро работата дойде до открито отлъчване отъ черковата.

На 1-й Апр. 1860 г. на Великъ-денъ Иларионъ Макариополскій служилъ въ малката българска черкова въ Цариградъ тържествена литургия. Когато, споредъ обичая, дошло редъ да помене името на патриархътъ, народътъ гръмогласно заявилъ, че неще да чува вече това име и да го пропустне. Иларионъ ужъ нещѣлъ, но най-послѣ устѣпилъ на народната воля.

Този примѣръ, исхвърлянето на патриковото име, намѣрилъ подражание въ всички България; Българитѣ припознали самоволно за глава на своята черкова Илариона и неговото име се поменавало наввредъ.

Възбужданъето дошло до такава степенъ, щото самси великийтъ везиръ, Мехмедъ-Къбрѣзли, по заповѣдъ на Султана, билъ длъженъ на 19 Майа да тръгне и обиколи България. Хиляди християни срѣщали на всѣкъдѣ Къбрѣзлията, искали отъ него да ги отърве отъ гръцкитѣ злодѣи и развратници и да имъ се проводятъ български владици. Безбожний Антипъ, пиротскій епископъ, Нишскій грабителъ Зейнилъ паша и още много други чиновници били едни задрѣни, други испадени. Гърцитѣ въ Цариградъ се уплашили до толкозъ щото Кирилъ се оттеглилъ отъ своя санъ, и на мѣстото му се избралъ патриархъ Иоакимъ.

Българскійтъ въпросъ обърнѣ вниманието на нѣкон западни католически водачи, които поискахъ да се възползватъ отъ случая за да направятъ българското сѣдинение съ католическата черкова: унията. По едно време дору тѣзи униа бѣше прогласена, униатската депутация ходи въ Римъ на поклонение при Папата, игуменътъ Иосифъ Соколскій, бившій беглехчий, бѣ ржкоположенъ за български владика. Но славата на привърженцитѣ не била за дълго време. Благодарение на една енергическа борба подигната и въ печата и въ народа, унията бѣше поразена, а дѣдо Соколскій изчезна въ Россія, гдѣто останѣ да прѣкара послѣднитѣ години отъ животътъ си.

Между това патриархъ Иоакимъ за успокоение на Българитѣ отлъчилъ и афоресалъ черковно Илариона Макареополски и Авксентия Велески (23 Маия 1861). Подиръ това той поискалъ отъ Българитѣ да му обеснятъ и некажѣтъ своитѣ желанія. Тѣ му прѣдложили така нарѣченитѣ 7 точки. Чрѣзъ тѣхъ Българитѣ искали народна иерархия и черковна автономия съ избираемъ архиепископъ на чело, който да има своето мѣстожителство въ Цариградъ и да припознава върховната власть на патриарха. При това патриарху обѣщавали да плащатъ опрѣдѣленна годишна дань.

Патриархътъ въ отговоръ отказалъ на седемтъ точки въ писмото си и далъ на Българитѣ така нарѣченитѣ 15 обѣщанія: особено той се обѣщавалъ въ чисто-българскитѣ епархии да постави за епископи достойни Българи, или поне знающи по български, да даде прѣимушество въ българскитѣ училища на народний языкъ, да въведе въ чисто-българскитѣ черкови старо-славянската литургия и въ патриаршескии синодъ да приеме двама български митрополити. Но Българитѣ съгледали твърдѣ добръ неясноста на тѣзи обѣщанія и тѣ не се приели. Тогазъ патриархътъ добилъ отъ Портата позволение за да се пратятъ въ заточение Иларионъ, Авксентий и Паисий Пловдивскій (29 Априлия) въ Мала-Азия. Партекия Полянски билъ запрѣнъ въ Солунъ.

Подиръ 15-тъ обѣщанія и заточванъето на българскитѣ владици, българскитѣ епархии проводили въ Цариградъ 28 постоянни прѣдставители. Тѣ прѣдставили на тогавашний великъ везиръ Али-паша осемъ точки. Тѣ желаяли, щото патриаршескии синодъ да състои отъ 6 гръцки и толковъ български митрополити; българскитѣ членове съ шесть свѣтски депутати да съставляватъ българскии черковенъ съвѣтъ; единъ отъ митрополититѣ, въ качеството на черковенъ глава, да има сѣдалището си въ Цариградъ; епископитѣ въобще да бѣдѣтъ избираеми, а тѣхнитѣ доходи точно опрѣдѣлени. Правителството поискало отъ патриархътъ да свика смѣсена коммиссия за обсъжданъето на тойзи проектъ, но

напраздно; само събитията на 1862 г. (бунтът и бомбардирането на Българь), побудили Високата Порта за по-енергически дѣйствия.

Комиссията се събрала. Тя състояла отъ 6 Гърци и 6 Българи. Самъ Али-паша прѣдсѣдателствувалъ на едно отъ най-бурнитѣ засѣдания. Но щомъ прѣминяло политическо-буитовническото движение на Сърбитѣ и на българскитѣ хашове, всичко се прѣкъснало.

Само по-подиръ новитѣ оплаквания на Българитѣ докаралъ оставката на патриархъ Йоакима, когото даже самитѣ Гърци осждали въ распалване и изостряне на българскій въпросъ, и на негово мѣсто билъ поставенъ Софроний (1863). Прѣдъ него турското правителство настоя да се рѣши единъ часъ по-скоро прѣспиранията, макаръ Българитѣ изъ най-напрѣдъ и да бѣхъ заявили, че виждатъ единственний исходъ за рѣшаването на въпросътъ въ самото правителство.

Патриархъ Софроний свикалъ (на 22 Февр. 1864 г.) съборъ, на който освѣнъ Т. Пр. Антима Видински, Панагетъ Пловдивскій и учений ни съотечественикъ г. Гавриила Кръстевича, засѣдавали само фанатици Гърци. Подиръ четири-мѣсечни съвѣщания осемтѣ български точки, били съвършенно отхвърлени; гръцкитѣ богослови прѣдложили да се отмахнатъ даже израженията българскій епископъ, българска черкова, за да се прѣдварди святата вселенска и православна черкова отъ варварство. Тогазъ турското правителство, като видѣ, че ниѣкъ нѣма да го бжде, само взе потикътъ на дѣлото и повържъ отъ заточение владичитѣ, които се поселихъ въ Цариградъ, Ортакойю.

Не само депутати и комиссии, но цѣли села и градове по всичкия България се борили съ фанариотитѣ. Новий пиротскій епископъ Софроний за своитѣ лошабини трѣбало да бѣга отъ народътъ съ жандармска стража въ близний манастирь. Въ Русчукъ епископскій домъ бѣ взетъ съ пристажъ и митрополитъ Синесий изгоненъ. Тъзи сжщата участь постигъ и Паисия Видинскій, който искаше отъ епархията 185,000 гроша, намѣсто 75,000 и ос-

вѣнъ това шпионствуваше гражданитѣ и ги ковладѣше на турското правителство за тайнитѣ имъ сношенія съ Сърбитѣ.

Всички български газети открито проповѣдвахъ изгонването на инороднитѣ и притѣстнителни владици. Търновскиятъ митрополитъ Григорий, чловѣкъ на когото безобразията и разваденността нѣматъ описванье, оставалъ въ Търново даже противъ волята на турското правителство.

Но най-ожесточенна била борбата въ Македония, на която Гърцитѣ гледали вече както на свое владѣние. Тамъ българскитѣ патриоти се борили не само противъ надошлитѣ Еллини и еллински орждия, а и противъ Куцовласитѣ, които защищавали гръцкый языкъ въ черковата и училищата. Въ Прилѣпъ, Битоля и Велесъ родолюбивитѣ млади Българи направили таквизъ ытнения, които не падатъ по-долу отъ тѣзи въ Пловдивъ, Русчукъ и пр. Най-подиръ, Българитѣ заплатили голѣми сумми на Куцовласитѣ, които така си уредили особенни черкови и училища. Много Българи въ тѣзи многострадална и до сега страждуща страна пострадахъ сериозно отъ интригитѣ на фанариотитѣ; едни хвърлихъ въ тъмници, други испроводихъ на заточение, трети изгонихъ изъ градоветѣ и изъ службитѣ имъ, като учители. Трѣба да кажемъ и това, че не всички Куцовласи бѣхъ партизани на Гърцитѣ. Много отъ тѣхъ имахъ чловѣческии здравъ разумъ, договеждахъ се, че тѣхното происхождение не е гръцко, че тѣ водятъ потеклото си съвсѣмъ отъ друго племе и даже (на 1862) си основахъ първата македоно-румънска школа. Това купцовлашко движение днесъ е вече дѣло доволно важно и фанариотитѣ го прѣслѣдватъ така сжщо, както и българското.

Най-личниятъ борецъ въ Македония за българскитѣ интереси бѣше пламенний Димитръ Миладиновъ изъ Струга, при Охрида. Като получилъ образование въ гръцкый лицей, въ Янина, даровитийтъ момѣкъ най-напрѣдъ билъ учитель въ много македонски градове и, срѣди непрѣсѣквани гонения, той се трудилъ да въведе българскый и славянскый языкъ въ училищата и черковитѣ на своето отечество. Още въ 1858 г. той станжлъ учитель въ

Кукушъ, гдѣто и ввелъ въ черковата нечуванна до тогава славянска литургия.

На недостойний тамъ грѣхъ епископъ Милетия той направилъ такъвъ умно съпротивление, щото самитѣ гърци видѣли нищожността му и го испадили. Но Милетий скоро сполучилъ да стане Охридски митрополитъ (1860), гдѣто станалъ още по-разюзденъ.

На 1861 г. Миладиновъ, който живѣлъ у дома си въ Струга, по исканието на Милетия, билъ арестованъ като господарственъ прѣстѣпникъ, и въ окови го испроводили въ Цариградъ. По-младиятъ му братъ Константинъ Миладиновъ (род. въ 1829) който свършилъ курсъ на наукитѣ въ Атина и въ Московский университетъ, по него време напечаталъ драгоцѣнната сбирка отъ народни пѣсни, събрани отъ двамата братия; издържкитѣ по напечатването взелъ върху си хърватский епископъ, българюбецътъ Штросмайеръ.

Константинъ Миладиновъ побързалъ да иде въ Цариградъ за да избави брата си. Макарь че го прѣдупрѣдили, той отишелъ въ тъмницата да навѣсти брата си, но вече отъ тамъ не излѣзълъ, не се върналъ.

Както епископъ Штросамайеръ чрѣзъ австрийското правителство, така също и руското правителство наедно взели да хадатайствуватъ за да се пустнѣтъ изъ тъмницата двамата злочести братия. Портата се съгласила, издала заповѣдъ за освобождение, но фанариотитѣ я испрѣварили, като подкупили тъмничнитѣ хора да отровятъ Миладиновци. Това бѣше на 10—12 февр. 1862 г.

Най-сетнѣ на 1866 год. патриархъ Григорий VI, който бѣше прѣмникъ на Софрония, прѣдложи да се даде на Българитѣ полунезависимъ черковенъ окръгъ, на когото главниятъ митрополитъ да носи титлата Екзархъ на цѣла България. Но тойзи окръгъ се ограничаваше само съ това, което се наричаше Дунавски вилаетъ, гдѣто господаруваше съ пълна реформаторска власть извѣстниятъ обѣсникъ Митхадъ паша (1864—1868). Но вече бѣше късно за тѣзи отстъпки; сега Българитѣ гледахъ по на широко, защото движението бѣше обхванало

всички мѣста, гдѣто населението търпѣше отъ фанариотските безобразия, отъ фанариотскиятъ гнетъ. Въ отговоръ на това господа фанариотитѣ се мъчехъ да докажатъ, че въ Тракия и Македония нѣмало Българи.

Въ това сѣщото време българскитѣ политически дѣатели, които живѣяхъ въ Влашко и въ Сърбия, приготвявахъ се за по-широка работа. Тѣ намѣрвахъ добра почва за това, тъй като Черкезитѣ и Абазитѣ, изгонени изъ Россия, бѣхъ попълнили България и правяхъ всевъзможни злодѣяния, грабежи и безобразия. Не се забавихъ и румѣнскитѣ приключения, свалянето на Куза, прѣговоритѣ на Българитѣ изъ Влашко съ Михаила Обреновича, Сърбскій князь, и прѣминаването на четитѣ на Филиппа Тотя и на Хаджи Димитра съ Караджата (1866 — 1867). Тѣзи събития именно накарахъ Цариградскитѣ Турци да се позамислятъ и да дадѣтъ единъ край на прѣпирнята между Българитѣ и Гърцитѣ.

Фуадъ паша, който умрѣ по него време (11 Фев. 1869 г.) завѣща на В. Порта да гледа колкото се може да отдѣля Гърцитѣ и да имъ отнема духовната власть надъ Българитѣ за да не би тѣ да влѣзатъ въ съюзъ съ Папата или съ Россия. Тогазъ Али-паша, другаръ на Фуада, взе работата въ свои ръцѣ и изработи два проекта твърдѣ прилични съ проектитѣ на Григория въ сѣщността, които и поднесе нѣмъ гръцката патриаршия за да приеме тя единъ отъ двата. Но патриархътъ и синодътъ ги отхвърлихъ като антиканонически, антидогматически и антиевангелски, поради едничката причина, че Турцитѣ прѣдлагали екзархатъ за всичкитѣ Българи.

Патриархътъ намислилъ да свика вселенскій съборъ и прѣдварително испроводилъ послания до черковитѣ. Отъ своя страна българскитѣ владѣици сѣщо така испроводихъ обяснително писмо до самостоятелнитѣ православни черкови за защита на черковнитѣ права на българскій народъ. Тукъ сме длѣжни да помѣнемъ, че между дѣятелитѣ по черковний ни въпросъ се отличавахъ нѣкои твърдѣ благоразумни лица, които сполучливо и опитно придържахъ нашиятъ народъ въ правилитѣ и разумнитѣ пѣтъ.

единъ метохъ (подворье), гдѣто можеше да архѣтъ. Нѣкои мѣнастири, които отъ старихъ отъ патриархѣтъ и се наричали став-оставахъ подъ надзора на сѣщій.

време, когато Българитѣ празнувахъ своето чрѣзъ многобройни адреси и депутации твата си отъ благодарностъ до Али-паша, иархѣ нито искаше да припознае Султан-

Али-паша умрѣ (1871 г. Септ.), неговъ не Махмудъ-паша, който по настояването иархѣ Антима, заповѣда да се испроводятъ въ Никомидия епископитѣ Иллармонъ търретъ пловдивскій и Иллармонъ кюстендил-гарекото население въ Цариградѣ направил демонстрации, които Цариградѣ отколѣ не и които дадохъ да се разбере, че вече е се води за рѣка и като дѣте тойзи народъ. принудена да повърне владицитѣ отъ за-приложи по-скоро въ дѣйствне фирманѣтъ за на българскій екзархатъ. Даде се распо-е избере екзархъ. Бившии Макариополскій, търновскій Илларионъ, старийтъ другаръ звелията и първийтъ подиръ него поборникъ, надѣе, че ще го избержѣ за екзархъ, но ой бѣше отъ старитѣ грѣцки неприятели, а и Турцитѣ виждахъ въ него единъ опасенъ чѣ, настояхъ да не се избира той. (Той иий 1875 г.).

и прѣвъ български екзархъ се избра Илла-кий, тоже родомъ изъ Елена. Това станж рий, на Ортакой. Но нему обстоятелствата ириятни. Подиръ петдневно екзархуване и принуденъ да се отрѣче, което и направил се избра за екзархъ Видинскій Антимъ, венградъ (Къркъ-клисе), роденъ на 1816 гъ на богословската академия въ Халки и ий бѣше професоръ на черковната история българскій языкъ въ Халки, най-напрѣдъ

Таквиъ бѣхъ Г.г. Гавриилъ Кръстевичъ, Д-ръ Чомаковъ и други.

Иерусалимската, антиохската, кипърската и гръцката черкова като че се присъединили при патриархътъ; сърбскій митрополитъ повече се склонилъ въ полза на Българитѣ; отговорътъ на русскійтъ синодъ билъ уклончивъ и неясенъ.

Най-подиръ Али-паша поръчалъ (1869) на смѣсенни комиссии да приготвятъ три нови проекта, които имали сжщата участъ при патриарха. Възбужданъето на умоветѣ въ България достигнало до апогея си. Въ Сѣббота вечерята на 28 Февруарий 1870 година Али-паша свикалъ при себе гръцкитѣ и българскитѣ прѣдставители и имъ връчилъ **Султанскій ферманъ** отъ 88 зилхидже 1286 год. (27 Февр. 1870 г.)

Българскійтъ черковенъ въпросъ бѣше рѣшенъ. Султанътъ повелѣвалъ да се учрѣди **български екзархатъ**, който би обнемалъ епархитѣ: русчукска, силистренска, шуменска, търновска, софийска, ловечска, врачанска, видинска, нишска, пиротска, самоковска, къстендилска, и велеска, — цѣли, сливенска съ исключение на Варна, Ахило (Ахналь), Месемврия и гръцкитѣ прибрѣжни села; созополската, — безъ крайморската областъ, филиппополската — безъ града, безъ Станимака и други 9 смѣсени села. Останжалитѣ епархии на Българско се присъединявали сжщо при българскій екзархъ, но само условно, т. е. ако двѣтъ трети излѣзжтъ български. Най-първий митрополитъ нарѣченъ Екзархъ, глава на българската народна черкова, трѣбваше да се избира и утвърждава съ Султански бератъ, той билъ прѣдсѣдателъ на българскій Синодъ; той помѣнава въ молитвитѣ си патриарха и получава отъ него миро. Той се списва направо съ Портата за всичкитѣ си нужди. Колкото за догматическитѣ и чисто черковни въпроси Синодътъ е длъженъ да се съвѣщава съ патриархътъ. Гръцки владници не могли да прѣминжтъ безъ разрѣшение на мѣстний владика въ българска епархия; сжщо така и българскій владика въ гръцка. Въ Цариградъ се даваше право на Българитѣ

да си основатъ единъ метохъ (подворье), гдѣто можеше да обитава и Екзархътъ. Нѣкои мѣнастири, които отъ старо време зависяхъ отъ патриархътъ и се наричали ставропигиални си оставахъ подъ надзора на сѣщия.

Въ това време, когато Българитѣ празнувахъ своето тържество и чрѣзъ многобройни адреси и депутации изливахъ чувствата си отъ благодарностъ до Али-паша, гръцкиятъ патриархъ нито искаше да припознае Султанскій ферманъ. Али-паша умрѣ (1871 г. Септ.), неговъ прѣемникъ бѣше Махмудъ-паша, който по настояванетоъ на новия патриархъ Антима, заповѣда да се испроводятъ на заточение въ Никомидия епископитѣ Илларионъ търновскій, Панаретъ пловдивскій и Илларионъ кюстендилскій. Но българското население въ Цариградъ направи една отъ онѣзи демонстрации, които Цариградъ отколѣ не бѣше виждалъ и които дадохъ да се разбере, че вече е невъзможно да се води за ржка и като дѣте тойзи народъ. Портата бѣше принудена да повърне владицитѣ отъ заточение и да приложи по-скоро въ дѣйствиѣ фирманътъ за учрѣждението на българскій екзархатъ. Даде се распореждане да се избере екзархъ. Бившии Макариополскій, по него време търновскій Илларионъ, стариятъ другаръ на Неофита Бозвелията и първиятъ подиръ него поборникъ, можеше да се надѣе, че ще го избератъ за екзархъ, но едно защото той бѣше отъ старитѣ гръцки неприятели, а друго защото и Турцитѣ виждахъ въ него единъ опасенъ народенъ водачъ, настояхъ да не се избира той. (Той умрѣ на 4 Юлий 1875 г.).

И така за првъ българскій екзархъ се избра Иллариона ловчанскій, тоже родомъ изъ Елена. Това станъ на 11 Февруарий, на Ортакой. Но нему обстоятелствата не бѣхъ благоприятни. Подиръ петдневно екзархуване той самъ бѣше принуденъ да се отрѣче, което и направи и намѣсто него се избра за екзархъ Видинскій Антимъ, родомъ изъ Лозенградъ (Къркъ-клисе), роденъ на 1816 г., възпитанникъ на богословската академия въ Халки и въ Москва. Той бѣше професоръ на черковната история и на славяно-българскій языкъ въ Халки, най-напрѣдъ

той се ръкоположи за Шуменски владика, но народътъ не го прие. Отъ 1867 год. той бѣше нарѣченъ епископъ на Видинската епархия, която държи и до сега.

Патриаршията употреби всичката си сила за да задуши българската народностъ. Тя проваждаше послания до другитѣ православни черкови; моляше Портата да ѝ даде помощъ за да удуши пакъ българскитѣ стрѣмления, които тя прѣдставяше не малко опасни на османскій дѣветъ; грозеше ѝ съ опасности и европейски намѣсвания; най-послѣ на 16 Септ. 1872 г. на единъ голѣмъ съборъ отъ чисти гръцки владици и калугери провъзгласи българската черкова за схизматическа. Основанието за това бѣше; че нѣй сме внесли въ черковната наредба племството (филетизмътъ), което ужъ не приемала Вселенската черкова още отъ времето на апостолитѣ.

Но схизматицитѣ Българи не се убояхъ отъ заяшкитѣ тупурдии на гръцкитѣ калугери; тѣ видѣхъ своитѣ планове осъществени и радвахъ се; тѣ устрои хъ, както умѣхъ една съборна, синодална черкова като си изработи хъ единъ уставъ за основнитѣ начала на устройството.

Побѣдата бѣше толкозъ повече блѣскава, защото тя извади на явѣ забравенний българскій народъ. Тойзи народъ доказа ясно жизненната и нравственна своя сила и обрнѣ върху си вниманието на европейскитѣ държави.

Гърцитѣ не можахъ да не ни се сърдятъ, да не ни припознаятъ за схизматици. Люлѣани въ люлката на стари мечти и идеи за да възстановятъ старовременната византийска империя, Гърцитѣ се готвяхъ да станатъ наследѣдници на Османлиитѣ и, изведнажъ, тѣмъ се явява единъ такъвъ опасенъ врагъ. Тойзи врагъ трѣбваше какъ — какъ да се смаже. И тѣ употреби хъ за това всичкитѣ си сили.

Въ твърдѣ естественното желание и искание на Българитѣ, да се припознае тѣхната народностъ и да имъ се дадатъ свои владици, Гърцитѣ видѣхъ ужъ нарушаванъ на священнитѣ закони и черковни устави; а на дѣло тѣ гледахъ на тѣхъ като на възстанжли подданици, и на иска-

нията имъ като на бунтъ. Нъ тъй като нѣмахъ физическа сила за да поразятъ своитѣ противници, то употребихъ най-ужасното нравствено оръжие, което тѣ имахъ въ ржцѣтъ си; тѣ изрѣкохъ надъ тѣхъ анатема, отлжчихъ ги отъ черковата.

Но разумната часть на нашиятъ народъ умѣй да докаже на набожното население, че тъй анатема нѣма никакво основание, че тя нѣма никакво значение и че прѣдъ Бога Българитѣ сж прави, защото Богъ не прави различие на племена и народности.

Отъ тогазъ и просвѣщението у насъ тръгна много напредъ, на училищата поспорѣ твърдѣ много, книжнината ни взе да вирѣе. Отворихъ се нѣколко полугимназии, които се посѣщавахъ отъ голѣмо число ученици и които имахъ за учители ревностни и патриоти хора, повечето възпитани въ славянски земи.

Една часть отъ българскитѣ дѣатели си помислихъ, че нашето спасение е само въ просвѣщението, че ний за примѣръ трѣба да вземемъ Чехитѣ въ Австрия и че бунтовническитѣ опитвания у насъ никога не могатъ доведе до практически резултати.

Това убѣждение на не малко българи не се приемаше обаче отъ находящитѣ се на чужбина тоже български дѣатели и патриоти. Но какъ и да било, а распространението на просвѣщението прѣдшествова нашето политическо събуждане!

Въ всѣки градъ или село се появихъ многобройни общества и дружества. Читалища се учрѣдихъ за събиране, прочитане, словопрения и въобще за развитието на четеньето и распространение на знанията срѣдъ массата. Женскитѣ дружества взехъ подъ свой надзоръ дѣвическитѣ училища и по тойзи начинъ у нашия народъ по единъ твърдъ естественъ начинъ жената се гуди на едно лично стѣпало свободна дѣятелность, за добиване на която въ другитѣ държави произлазя голѣмата борба за женското равенство и освобождаване.

Освѣнъ това, много Българчета оставихъ отечеството си и отидохъ на чужбина да усъвършенствуватъ своитѣ

знания, да довършатъ курсъ на наукитѣ си, та отпослѣ да бждѣтъ повече полезни на обществото, на народѣтъ си. Като оставимъ на страна Цариградъ, дѣто добръ-нареденитѣ училища Робертъ-Коллежъ, Султанскиятъ лицей и Медицинската школа бѣхж изпълнени съ стотина млади българчета, ний ще кажемъ че Бѣлградъ, Прага, Загребъ, Москва, Киевъ, Одесса, Николаевъ, Виена и Парижъ брояхж въ своитѣ огради по десетина млади, подпомагани ту отъ частни, ту отъ общественни благотѣяния. Отъ общественнитѣ благотѣяния ний никога не ще забравимъ помощитѣ, които непрѣкъсвано е давалъ на нуждающитѣ се Московский славянофилский комитетъ, на който душата и прѣдсѣдателъ въ най-послѣдното време бѣше многозаслужившиятъ и незабравимъ Г-нъ И. С. Аксаковъ.

ГЛАВА XXVII.

ПОЛИТИЧЕСКО-РЕВОЛЮЦИОННИ ДВИЖЕНИЯ И ПУБЛИЦИСТИКА.

Бунтовнически опитвания подиръ Танзимата (1839 г.) — Бѣлградчиското възстание (1851 г.) — Борбата на народноститѣ. — Георги Раковски (1818-1868). — Прѣминаването прѣзъ Дунавъ на 1867: Хитовъ и Филипъ-Тотио. — Хаджи Димитровий походъ (1868 г.). — Митхадъ-пашовото смиряване на бунта. — Каравеловъ (Любенъ умр. 1879, 21 Януарий). Публицистическа и революционна негова дѣятелностъ. — Рѣшението на Черковний въпросъ и състоянието на Турция. — Тайнитѣ комитети и Василъ Левски. — Софийското възстание на 1873 година.

Отъ времето на Танзимата (1839 год.) въ Българското отечество се виждатъ двѣ движения просвѣтително и политическо. Политическото движение не е могло да се заяви така открито, както първото и то по причини твърдѣ ясни.

Но по-послѣ наедно съ събитията на Балканский полуостровъ привърженцитѣ на българската революция, на едно българско възстание все растѣхъ и растѣли. Въ редоветѣ на българскитѣ дѣатели се появи младото поколѣние, образованно и независимо, съ което политическиятъ символъ бѣше: пълното освободяване отъ Турцитѣ.

Смѣлитѣ и рѣшителни опити на Сърбитѣ, които въ 1833 г. завзехъ окръжията Княжевачко и Зайчерско, макаръ че Портата имъ се опираше, Пиротското въз-

стояние на 1836 год. послужи за побуждение на Българитѣ, които взехъ вече въ нѣкси мѣста да поговарватъ и помислюватъ за едно по-сериозно въстание. Въ 1841 год. единъ селски бунтъ избухна около Лѣсковецъ, Нишъ, и Пиротъ, но той бѣше потъпканъ звѣрски отъ Турцитѣ, които испратихъ противъ въстаналитѣ все щото можихъ да съберятъ: Арнаути и башибузуци.

Извършенитѣ въ тойзи случай свирѣпости развълнувахъ цѣла Европа. Даже французското правителство испроводи тамъ нарочно учениятъ издирвачъ А. Бланки, на когото списанието твърдѣ живо ни напомнюва станалитѣ по-подиръ баташки и перущенски ужаси.

Въ 1851 година въстанъ населението въ Видинско, Ломско и Бѣлоградчикско, но скоро бѣше покорено. Отъ това време на сръбскитѣ граници се въдвори миръ и тишина.

Въ 1853 год. Руситѣ отъ ново захванхъ война съ Турцитѣ. То бѣше крамската война, въ която Россия имаше за цѣль да довърши това, което въ 1829 год. не може да свърши, освободяването на Българско. Българскитѣ доброволци въ това време вземахъ лично и сериозно участие въ тойзи бой, който се свърши злочесто за Руситѣ съ Парижскій трактатъ (1856 г.) Тогава Россия загуби пристѣпътъ си къмъ Дунава, а поради това и къмъ България.

Но вътрѣшното разглобяване на Турция съ туй никакъ не се спрѣ. Двадесетгодишното време отъ Парижскій миръ до избухването на Херцеговинското въстание прѣдставя едно занимателно зрѣлище. Турция се показваше за нѣщо здраво и силно, а между подданническитѣ ѝ народи ставахъ голѣми прѣспирни за това, кой ще наслѣди „болниятъ чловѣкъ.“ Тойзи периодъ бѣше времето на исторически права и претенции.

Българскитѣ поборници и подвижници искахъ да видятъ своето отечество свободно, както сполучихъ Гърци, Сърби и Романи. Сърбитѣ сънувахъ за подновяването на Душановата монархия, която се простираше даже до Солунъ и по-нататъкъ. Гърцитѣ мечтаехъ за едно

византийско царство до Дунава. Ромжнитѣ описвахъ като милиони тѣхнитѣ съотечественици живущи задъ Дунавътъ и Балканътъ.

Додѣто происхождение тѣзи борба на народноститѣ и на племеннитѣ домогвания, дипломатитѣ на брѣговетѣ на Босфора се надварвахъ да учтѣ и съвѣтватъ раскла-тенатъ, съсипана и окапала турска империя.

Додѣто вниманието на най-голѣмата частъ отъ развитата и свѣтна България се поглѣщаше въ борбата за народо-черковни правдини; додѣто на това поле се подвизавахъ Паисиевци, Иларионовци, Чомаковци и други, въ нашето отечество се отвѣдихъ и политическо-революционни дѣатели.

Главата на тѣзи нова работа, родоначалникътъ на българската революционна мисль е билъ Георгій Стойковъ **Раковски** (роденъ на 1818 † 1868). Той се е изучилъ въ Атина и въ Парижъ, а отъ послѣ станалъ български енциклопедистъ и бунтовникъ. Той писалъ исторически изслѣдвания, съставлявалъ поетически творения, издавалъ повременни списания и газети и проповѣдвалъ бунтъ противъ Турцитѣ. Той се старалъ най-много да даде политическа цѣль на балканскитѣ хайдути, които ходяли распрѣснати и безъ нуждната наредба. Въ тѣзи работа на Раковски, много му помогналъ Панайотъ Хитовъ, родомъ отъ Сливень.

Раковски първий взе да дѣйствува въ България за урежданѣто на така нарѣченитѣ тайни комитети. Въ онова време се случи, че народътъ бѣше много развълнуванъ поради идванѣто и заселяванѣто на грабителскитѣ Черкези (1874), които Русситѣ бѣхъ испадили отъ Кавказъ.

Срѣдоточие на бунтовническитѣ приготовления бѣше Букурещъ, дѣто е било всякога главното гнѣздо на българскитѣ емигранти и дѣто Раковски основа тайнийтъ централенъ комитетъ. Когато се свърши крѣмската война българскитѣ патриоти бѣхъ много разочаровани; тѣ забравихъ надѣждата си отъ Россия и загледахъ къмъ Сърбия, дѣто князь Михаилъ Обреновичъ дѣйствително се приготвилъ за голѣмъ бой съ Турцитѣ. Хайдунскитѣ

воеводи на българскитѣ чети се бѣхж настанили въ Бѣлградъ.

Въ 1862 год. когато Турцитѣ бомбардирахж Бѣлградъ, Раковски събра тамъ българска легия, а нѣкои балкански възстанници се полвихж на Шипченскій проходъ. Но Сърбия направи миръ съ Високата Порта. Българскитѣ чети, които съставлявахж легията, трѣбаше да се распрьснжтъ, като изгубихж своитѣ надѣжди отъ Сърбия. Немилн и недраги се распрьснхжж българскитѣ юнаци по Влашко и Сърбия. Но когато въ Влашко свалихж князь Куза и когато Гиритлинтѣ храбро подкачихж своитѣ борби противъ Турцитѣ, у нашитѣ бунтовници, у нашитѣ емигранти се запали такъвъ буенъ огънь за бунтъ, който вече не угаснж до самото освободяване. Мпннстрѣтъ Братнано, който се боеше, подиръ свалянето на Куза, да не нахлуе въ Влашко турска войска, обърнж се къмъ Раковски да организува българската легия.

Слѣдующата зима българскитѣ воеводи, каквото Панайотъ Хитовъ, Филипъ Тотю и пр, се съвѣщаваш за нови революционни планове. По него време Раковский нѣколко билъ смазанъ, едно за това дѣто съгледвалъ голѣми раздори и несъгласия въ самата емиграция, а друго за това защото болѣстъ го свалила на лѣгло. Той казвалъ, че сега нѣма пари, нѣма оръжие, а да се надѣватъ на сърбска или на русска помощ имало най-малко основания.

Напротивъ имало хора, които мисляли, че безъ помощъ отъвнъ движението е невъзможно. Въ началото на 1867 год. Тайниятъ българскій централенъ комитетъ обнародва единъ мемоаръ до Султанъ Абдулъ-Азизъ-хана, „нашиятъ милостивъ господаръ и баща.“ Въ тѣзи интересна записка, комитетътъ искаше автономия организуема по всички български страни подъ върховната власть на Султана. Султану се прѣдлагаше да вземе титлата български царъ, да има въ България свой намѣстникъ избиранъ отъ народътъ изъ срѣдата на Християнитѣ, съ народно събрание, народна черкова, земска войска и съ опрѣдѣленъ данъкъ. Портата обаче и необърнж внимание на тойзи актъ.

Прѣзъ пролѣтѣта Панайотъ воевода, който полагаше всичката си надѣжда на самопомаганѣто, съ една дружина отъ около 30 души прѣминѣ Дунава при Тутраканъ и достигнѣ до Балкана. Друга чета подѣ прѣдводителството на Филипа Тотю (изъ Търновско) прѣминѣ прѣзъ Свищовъ, има една юнашка битка при Върбовка, дѣто имаше таквозъ множество Турци и Башибозуци, щото единъ българинъ трѣбаше да се брани отъ 10 и повече души. Едвамъ съ 4 души Тотю можилъ да се съедини съ Панайота.

Низами, Башибозуци и Черкези прѣслѣдвахъ и дирехъ на всѣкъдѣ малкото, но опаснитѣ български юнаци, които Турцитѣ наричахъ разбойници. Но тѣ подиръ голѣми страдания и усилия сполучихъ да прѣминѣтъ въ Сърбия, като се крияхъ отъ едно недостъпно мѣсто въ друго.

Въ това време Мидхатъ-паша, който бѣше главенъ управителъ на Руссенскій вилаятъ, нареди страшенъ сѣдъ въ Свищовъ и Търново. По негова заповѣдъ сѣкашъ неочаквано поникнахъ бѣсилки въ тѣзи градове и той взе да наказва виновнитѣ. Кого бѣсихъ и защо, не се разбираше. Всѣкиго може да се каже, когото наклонвахъ на Мидхада, всѣкиго, който е билъ нѣкога приятелъ на едного отъ хашоветѣ, всѣкиго, който е отишелъ веднѣжъ въ Букурещъ.

Колко невинни хорица избѣси и испроводи на заточение Мидхадъ! Въ Свищовъ той откри момчешки заговоръ и много млади момци, даже дѣца, бѣхъ покачени на бѣсилката, по исканѣто на Мидхада; други бѣхъ испроводени въ Диаръ-бекиръ на заточение, при което често измрѣхъ по пѣтьтъ; нѣкой отъ страхъ избѣгнахъ въ Влашко, Сърбия и Австрия.

Слѣдующата зима князь Михаилъ Обреновичъ се заготвилъ за голѣма война. Въ Бѣлградъ, съ участието на сърбски офицери, била обучена българска легия, която състояла приблизително отъ 300 души, между които имало и нѣколко Черногорци и Херцеговци. Но още прѣзъ пролѣтѣта, поради злочеститѣ всѣкога раздори и несъ-

гласня, тя се разпръснѣ и тръгнѣ за въ Влашко, съ цѣль да мине пакъ въ България.

На 29 Маия сжщата година князь Михаилъ паднѣ отъ рѣцѣтъ на убиецъ. Министрътъ Блазнавацъ, който тогазъ станѣ княжески намѣстникъ, проводи Панайота въ Букурещъ да спрѣ бунтовнически походъ. Но то бѣше напраздно!

Хаджи Димитръ Асѣновъ (роденъ въ 1840 г. отъ Сливенъ) и **Стефанъ Караджата** (роденъ на 1844 г. отъ Тулча) се рѣшили да ударятъ напредъ и да станѣ щото ще. Съ приготвена, добръ облѣчена и по военному съставена дружина, състояща отъ 160 млади отборъ момчета, неустрашимитъ Асѣновъ и Караджата на 8 Юний прѣминѣхх Дунава до Свищовъ, при успѣто на рѣка Янтра. Но скоро турцитъ се впуснѣли, като на ловъ противъ бунтовницитъ; Митхадъ, който бѣше вдигнатъ отъ Русчукъ въ Цариградъ, се повърнѣ да усмирява възстанието. Подиръ нѣколко сблъсквания, въ които нашитъ направихх чудеса отъ храбрость и неимовѣрна рѣшителность, възстанницитъ отслабнѣхх, распилѣхх се и въ Габровскій балканъ повечето бѣхх избити. Хаджи Димитъръ загина безизвѣстно гдѣ; а Стефана хванѣхх раненъ и той загина въ Русчукъ.

Раковски умрѣ още прѣзъ тѣзи година (1868). Като неговъ прѣемникъ въ революционната дѣятелность и публицистика, ний срѣщаме по това време въ Букурещъ **Любена Каравелова**. Каравеловъ бѣ родомъ изъ Копривщица и се образовалъ въ Россия, дѣто той се отличи като сполучливъ писателъ и вѣщъ въ българскитъ народни обичаи и животъ. Въ Москва Каравеловъ издаде хубавото съчинение „Памятники народнаго быта Болгаръ“, което може да служи и до днесъ като една най-сполучена сбирка на народнитъ ни обичаи. Тамъ той писа много повѣсти и разкази, взети изъ простонародний ни битъ, които отпослѣ се явихх и на българскій языкъ, както въ неговитъ периодически издания, така сжщо и въ отдѣлни брошурки.

Отъ Москва Каравеловъ дойде въ Бѣлградъ съ на-

дѣжда, че ще може да се пригответи една южно-славянска война противъ Турцитѣ. Но, въ 1868 г. той бѣ подозрѣнъ въ убийството на князя Милана, и подиръ едно запиране, сѣденъ, припознатъ за невиненъ, той се отдалечи въ Букурещъ именно въ това време, когато имаше нужда отъ единъ човекъ, достоенъ да замѣсти Раковски.

Въ столицата на Румжния Каравеловъ подкачи и продължава примѣрна, поразителна дѣятелностъ. Отъ това време се поченватъ настоящитѣ трудове на публициста, агитатора и книжовника. Той поченъ издаването на политически газети (Свобода и Независимостъ), въ които се мчеше да прѣдстави нашето тѣжко робство въ пълната му голота. Тѣзи газети не се четяхъ, а просто погълнаха отъ онѣзи, на които се случеше да минатъ въ рацѣ. По тоя начинъ Каравеловото перо пробуждаше въ духоветѣ онѣзи омраза, противъ Турцитѣ, която даде массата поборници, отличивши се отпослѣ. Въ непрѣкъсванъ редъ статии неговото огнено перо проповѣдваше общенародно възстание въ свързка съ южно-славянското движение. Политическото му учение не бѣше твърдѣ мѣчно за разбиране; той проповѣдваше, че отъ Турцитѣ не е възможно да се очакватъ доброволни реформи, че ний сами само можемъ да си помогнемъ на злото, че Българитѣ на турска служба сѣ народни прѣдатели; колкото за Високата Порта той не наричаше инѣкъ освѣнъ съ титлата дебелата сѣнка, подъ която могатъ да благодѣнствуватъ само злодѣитѣ, нехранимайковцитѣ и безобразнитѣ паши, каймаками и мюдюри съ тѣхнитѣ сюрии заптиета и прочии гладници и далкаукии.

Свобода и Независимостъ бѣха колкото политически, толкозъ и книжовни вѣстници. Въ тѣхъ Каравеловъ вмѣстоваше своитѣ отборни приказски и разкази, които дълго време ще бѣдѣтъ украшение на българската повѣствователна книжнина. По-личнитѣ отъ тѣзи повѣсти сѣ: Българи отъ старо време, На чужди гробъ безъ сълзи плачѣтъ, Неда и Воевода.

Въ това сѣще време се подзе и организацията на бж-

джето българско въстание, на тайнитъ бунтовнически комитети въ България. Около Каравелова, като около срѣдище се въртѣше цѣла върволица агитатори, които носяхъ названието апостоли, хъшове, бунтовници и пр. Всичко младо, живо, честно и родолюбиво, прямо или косвенно, но всекога скришно знаеше, що се върши въ Букурещъ; мнозина вземахъ дѣйствително участие въ работитъ и почти всички намѣрвахъ възможностъ да четатъ огненнитъ редове на бунтовническиятъ печатъ.

Турскитъ шпиони, които били распроводени на всекъдъ да надирватъ що се кове противъ Османската държава, неможахъ да узнаятъ нищо положително. За това Турцитъ само чувахъ, че съществуватъ нѣкакви комитети, но дѣ сж, що сж, каква цѣль иматъ и що работятъ, тѣ не знаяхъ нищо. Думата комитетъ бѣше станяла за тѣхъ еднозначуца съ думата бунтовникъ.

При всичко това, турскитъ държавни мжъже прѣдчувствахъ твърдѣ добрѣ, че едно всеобщо и ненадѣйно българско въстание би било много опасно за турското царство, защото, както казва отецъ Паисия, „България се намѣрва въ срѣдата на турскитъ земи до самиятъ Цариградъ.“ Заради това тѣ вземахъ мѣрки да има на всекъдъ въ държавата явки гарнизони и стражи, а при прѣселванъето и разселванъето на Черкезитъ имахъ прѣдвидъ стратегическата важностъ на всичкитъ горски проходи и пѣтеки. Щомъ се подозрѣше нѣкои Българинъ, то такъвзи го працахъ въ Азия и заселвахъ на вѣчно живѣяне въ Диаръ-бекиръ. Трѣба да обадимъ обаче и тѣзи горчива истина, че нашитъ емигранти не малко сами вредяхъ на работитъ си, понеже тѣ се карахъ постоянно, дѣлѣхъ се на разни партии, стара и млада, сърбска и русска, вѣстниците имъ тоже се въоружавахъ единъ срѣщу други и съ това подкопавахъ основитъ на великото дѣло на българското освобождение.

Между това българскитъ млади отивахъ въ Европа, свършвахъ наукитъ си, връщахъ се на родната си, виждахъ лошавото положение на народътъ и си бияхъ главитъ какъ да му се помогне. Въ Цариградъ кипѣше

борбата съ гръцкитѣ интриганти за черковна иерархия. Въ безпокойнитѣ обстоятелства Турцитѣ можахъ да се увѣрятъ, че е необходимъ да се не даватъ нѣкакви отстъпки на Българитѣ. Фуадъ паша особено се стараеше да се припознае българската черковна независимостъ за да не би Българитѣ да се присъединятъ къмъ Русситѣ или къмъ папата. Най-послѣ нашата черковна иерархия се възстанови съ единъ султански ферманъ, както ний видѣхми това въ прѣдната глава на книгата си (1870 год.).

Но съ това работитѣ на държавата и положението на раята не се оправя. Отъ кръжката война на самъ всѣка година държавниятъ турски дългъ се умножаваше ту ужъ за желѣзница, ту ужъ за пшеница и поправение рѣки. Най-послѣ дългътъ за Портата станъ колосаленъ: държавнитѣ доходи бѣхъ 180 милиона фиоринта, отъ които 150 мил. се давахъ само за исплащане на лихвитѣ на държавний дългъ; 20 мил. вземаше султанътъ, господарътъ на 700 жени, 150 евнухи и 800 конѣ, а за другитѣ държавни разноси, за правосъдие, просвѣщеніе, вѣнкашни работи, военни сили, общественни дѣла, земледѣлие и търговия оставаше нищожното количество 16 милиона.

По този начинъ, дългътъ трѣбаше да се умножава всѣкидневно, а наедно съ него бѣше необходимо да се умножаватъ и данъцитѣ, на които събираньето ставаше по единъ поразителенъ начинъ. Турскитѣ запштета, тѣзи ужасни пиевици и ятаци на хайдутитѣ, се отнасяхъ съ населението, както съ добитѣкъ и правяхъ неимовѣрни злоупотрѣбления, насилия, развратности и обири. Черкезитѣ се надваряхъ съ тѣхъ. Имаше хора, които даже нарочно подбуждахъ турското простолюдие къмъ произволи и притѣснения.

Колкото за агитацитѣ прѣдъ българското население, тѣ ставахъ вече систематически и организовано. **Василъ Левски**, дяконъ отъ Карлово (до Балкана) и Панайотовъ, другаръ неговъ, взехъ отгорѣ си организацията на тайнитѣ комитети, особено въ Софійско, въ срѣднийтъ балканъ и въ Срѣдня-гора. Хиляди хора имахъ споразу-

ГЛАВА XXVIII.

ВЪЗСТАНИЕТО И КЛАНЬЕТО НА 1876 г.

Источниятъ въпросъ. — Херцеговинското въстание (1875 г.) и неговото влияние върху работитѣ на Балканскій полуостровъ. — Размърдване на духоветѣ въ България. — Началото на 1876 г. — Прошенията на Българитѣ до В. Порта. — Ирадета и фирмани. Турскитѣ и български приготовления. — Закавказия на Турцитѣ. — Бенковски и Каблешковъ. — Срѣднегорскитѣ съзаклятници: Панагюрище, Копривщица и пр. — 19 Априлия. — Десетдневно свободно живѣяне. — Подиръ бунтътъ. — Кланьето. — Ужаситѣ и разрушенъето: Батакъ.

Отъ тогазъ, отъ когато европейскитѣ държави забѣлжихъ че Турция не ще може да се удържи въ Европа, че тя неще да владѣе надъ балканскитѣ Христиани, че тѣзи послѣднитѣ, кога да е, трѣба да се освободятъ отъ турскій яремъ, отъ тогазъ е поникналъ така нарѣченниятъ источенъ въпросъ. Първий актъ отъ тойзи въпросъ бѣше движението на смѣлитѣ Еллини, подиръ които видѣхъ бѣлъ и свободенъ день Румжнитѣ и Сърбитѣ.

България бѣше, както видѣхми, въ най-несгодни условия за да добие своята свобода съ собственни сили. Тя нѣмаше нито мѣстоположенъето на Черна-Гора, нито свободното сѣсѣдство на Сърбия и Ромжния, нито морскитѣ сношения и прочуги ходатайства на Гърция. България бѣше стисната съ желѣзни обржчи отвредъ. Народътъ кроткъ, тихъ, миролюбивъ бѣше забравилъ свойтъ войнствененъ характеръ. И новитѣ политически дѣя-

тели и революционни агитатори не биха могли да взематъ никога на страна мирниятъ народъ, ако отъ една страна просвѣщението не бѣше дошло да отвори очитѣ ни и да проникне населението отъ идеята на народната гордостъ, и отъ друга страна, ако турскитѣ злоупотребления не бѣха надминали всички граници на търпението.

Миролюбива развръзка на положението бѣше немислима. Тронътъ на Султанитѣ въ послѣднитѣ години бѣше расклатенъ изъ основанне, християнското население искаше добри, европейски наредби, а турското-повръщането на старото, еничерско и кърджалийско време, когато всичко можеше да се върши безнаказанно.

При крайтъ на 1874 се отвори засѣданieto на сръбската скупщина, въ която се подигна енергически въпросътъ за освобождението на раптѣ и за историческата задача на Сърбия. Именно този пътъ источниъ въпросъ се подигна съ колкото се може голѣмъ шумъ.

Въ Юлий, 1875 година, избухна въстанието въ Херцеговина. Искрата бѣше хвърлена на Балканскій полуостровъ. Тя стигаше за да пламне на всѣкъдѣ, да се обхване отъ огънь и пламъкъ цѣлото. Агитаторитѣ въ България се възползоваха отъ случая да поченатъ найдѣятелно своята работа. Турцитѣ, които отиваха къмъ Босна и Херцеговина, които узнаваха що се върши нататкъ и които търсяха именно такива времена, подкачиха своитѣ злодѣяния и безобразия.

Случи се, че имотътъ на населението въ нея година бѣше много повреденъ по причина на неплодородие; въ прижелѣзничнитѣ градове храната стана 6 пѣти по-сѣпа, а въ Мала-Азия се появи даже гладъ, който бѣ способенъ да докара до всѣкакви крайности гладнитѣ и който умори хиляди хора. Въ сѣщото време се появи болѣстъ по добитъкътъ въ Тракия и тѣй много богати и сиромаси хора изгубиха си всичкото иманье. А юшурджийтѣ (интизамжиитѣ) нито искаха да знаятъ за тѣзи обстоятелства, и искаха съ сила да събержатъ данъкътъ, като че нищо не бѣ се случавало. Въ селата и палан-

китѣ, мюдюритѣ, съ своята сюрія запнѣта, бѣхъ се прѣобърнѣли на хайдушки чети и правѣхъ всевъзможни поразии и обири. Тѣ нито щѣхъ да чуютъ, че въ Цариградъ излизатъ фермани и прадега, че Султанътъ иска еднаквостта и умното управление на своитѣ подданици. Народу не оставаше къмъ кого да се обърне за да се оплаче отъ своеволията на началствующитѣ. Богъ бѣше високо, а Султанътъ далеко; но и блиско да бѣше послѣднийтъ, едвали можаше да помогне нѣщо на органическата развала, въ която бѣше гудена турската държава.

Въ България народътъ захванъ да се движи. Очакваше се Сърбия да обяви война на Турцитѣ. Въоружени хора явно излизяхъ по пѣтищата и по улицитѣ на градоветѣ, заявявахъ даже, че нѣщо се готви и не бѣше никакъ тайно за Портата, че това нѣщо ще бѣде. Турското правителство при всичката си голотия, намѣрваше възможностъ да се приготви и въоружи по всевъзможенъ начинъ Черкезитѣ и баши-бузуцитѣ, раздражоваше и подбуждаше населението, като распроваждаше срѣдъ него ходжи, молли и други чалмоносци да проповѣдватъ священная война, защитата на мюсулманството.

Движението, което станъ въ Стара-Загора и Чирпанъ и което нѣмаше ни планъ, ни смисълъ, прѣдизвика още повече турскитѣ свирѣпости. Около 800 млади и стари, виновни и невинни, учители и търговци, попове и ученици отъ двата градове се хваняхъ и запрѣхъ. Турскитѣ селяни въ Источна Тракия почнахъ да ходятъ на чети въ Българскитѣ села, гдѣто грабехъ, обирахъ, насилвахъ и казвахъ на народътъ да се остави отъ своитѣ полски работи, защото слѣдъ байрямътъ ще го исколятъ. Правителството на всѣкъдѣ продължаваше да раздава орѣжия на Мухамеданитѣ.

Настанъ **1876 година** и въ всичкий полуостровъ работитѣ стояхъ тѣй злѣ. щото нѣмаше никаква възможность да си помисли нѣкой, че турското царство ще може да се възроди съ миренъ начинъ, че Християнитѣ и Мюсулманитѣ ще могатъ да заживѣятъ братски безъ да

на хора способни да бждатъ войници (отъ 20 до 40 години), и така много спромаси, които въ годината едвамъ спечелвахъ около хилядо гроша, бѣхъ принудени да плащатъ 300—400 гроша беделъ. Не по-малкъ бѣше данъкътъ тапу-парасж, т. е. всѣки е билъ длъженъ да си извади нова тапия за имотитѣ, иначе се полагала голѣма глоба. Освѣнъ това народътъ бѣше принуденъ да работи пѣтища, да докарва дърва, пѣсѣкъ и камъне и то не само тѣзи, които живѣяхъ покрай пѣтищата, но и онѣзи села, които бѣхъ далечъ отъ тѣхъ. Най-много търпѣхъ онѣзи страни, прѣзъ които Турцитѣ минувахъ за въ Херцеговина или Босна, или пъкъ за сърбскитѣ граници. Най-сетнѣ взехъ да докачатъ и нашитѣ гражданско-политически правдини. Въ съвѣтитѣ, дѣто трѣбваше да има еднакво число Турци и Българи, половината бѣхъ Турци, а другата половина бѣхъ Българи, Гърци, Евреи и Арменци. Когато на Джевдетъ паша. министръ на правосъдието се оплакали за това въ Пловдивъ, той простичко казалъ: „комуто се не харесва и който иска да се изпълняватъ законитѣ, той нека иде въ Америка да живѣе!“

Бѣсненіето на Мюсулманитѣ растеше отъ день на день. Тѣ се распалвахъ и ядосвахъ най-много за това, дѣто турскитѣ войски неможахъ да умиратъ едно възстание на херцеговинската рая и дѣто Гърцитѣ и Черногорцитѣ се готвяхъ да се биятъ за освобождението на тѣзи рая: Въ джамиитѣ проповѣдвахъ противъ гяуритѣ, а пѣтници, дирвиши, безъ никакво стѣснение застрашавашъ Християнитѣ, че малко имъ останжло да живѣятъ на тойзи свѣтъ. Правителството станж безсилно, то неможеше да обуздава нито турскитѣ страсти и фанатизмъ, нито християнскитѣ съпротивления. Приближаваше се къмъ една неописуема анархия. Българитѣ бѣхъ увѣрени, че се готви за тѣхъ една вартоломейска нощъ и съ страхъ очаквахъ началото на пролѣтѣта.

Но и българскитѣ народъ не смѣташе да се даде да го избиятъ като овци. Населението купуваше и събираше оружия за да може поне да се въспротиви на ба-

се измѣни държавний
ше отъ день на день
кахж на дѣло да се
правностъ, да се введ
се въдвори безопаснос
управлението и сждѣт
та. Турцитѣ и потурч
онѣзи времена, когато
а гауринѣтъ робѣ, кога
ченно самоволие и юм
ний) и когато великит
трѣшнитѣ дѣла на Тур

И тѣй прѣдстоеше

Още прѣзъ зимат
своитѣ желанія съ про
зиръ. То го молеше прѣ
ненъ данѣкъ и Христиан
ната служба, и друго.
България да се вземжт
рѣтъ на тѣзи справедл
нѣтъ издаде нови фер
вѣсѣкакви, какѣто щен
ния. Но и съ тѣзи с
на Христианитѣ станж
горчиво *).

Финанциалното съ
появлението на херцег
щото въ Септемврий
лихвитѣ на държавнит
форми бѣхж финансов
Вѣхтийтъ и отживѣл
маше отъ ненаситни
по старийтъ грабит
за икупванѣе

*) Такъвъ бѣше ед
който даваше ши
тентни лица за по
други фермани от

в, градецъ, състоятеленъ и на който жи-
вѣхъ разумни промишленници и търговци,
всѣ сж довольно развити. Стѣдъ Панагюрище
ищица (Аврат-аланъ), градецъ сжщо богатъ
и. Участвувахъ още всички съсѣдни горски
ища-гора и около Трояновитѣ врата. На
ища на Родопитѣ нѣкои хора въ градоветѣ
иерищица такожде вземахъ участие.

иѣ главнитѣ недостаточи на сръдно-горскитѣ
иѣ бѣше неточното споразумѣване на съ-
иѣ съ комитетитѣ въ Букурещъ и другитѣ,
иѣ сж да отвори Сърбия война и тогазъ да се
иѣботата. Дѣйствително и съзаклятницитѣ въ
иѣнитѣ мѣста се надѣвахъ на сръбската война,
иѣ, че Сърбитѣ ще починжъ веднага слѣдъ
иѣиъ, въ началото на пролѣтѣта, когато се зах-
иѣишкото време. Освѣиъ това тѣ се надѣвахъ
иѣишко ще прѣминжъ български чети.

иѣитѣ ипшиони узнавали, както казахми, за
иѣи узнали и за деньтъ въ който бѣше назна-
иѣиенето. Азизъ-паша, пловдивскій мютесарифиъ,
иѣи него време нарочно да обиколи и да се
иѣиизо. Той праща въ сжщото време и чинов-
иѣианината, въ Панагюрище и въ Копривщица
иѣидали е истина всичко това, което му се съоб-
иѣии турски пратенници съ своето отиванье въ
иѣиѣ мѣста ускориохъ възстанието.

19 Априлия (2 Маия н. к.) Панагюрище вече
иѣи Бенковскій прогласява девизата: „свобода или
иѣи развива знамето на българската революция.
иѣи грѣмватъ, грѣмежи екватъ и множество пана-
иѣирихъ въ конакътъ, гдѣто захващатъ съ това,
иѣи ватъ двама заптши, плѣняватъ, намѣстникътъ
иѣиина и 15 други Турци, които прѣзъ всичко
иѣи възстанието държахъ въ приличенъ затворъ.
иѣи на възстанниците, които бѣхъ потвърдени
иѣи съгласие, запрѣщавахъ имъ да убиватъ заробени-

ши-бозуцитѣ, когато се захване кланѣто; особено то се въоружаваше въ горскитѣ мѣста, дѣто бѣше най-развитъ търговскитѣ промишленъ и политически животъ, въ който имаше повече свобода, а по-малко Турци.

Това бѣше времето за едно всеобщо възстание; но то не бѣ по много причини. Първо и първо нѣмаше оръжия, нѣмаше възможность и да се купятъ, защото турското правителство гледаше и пазеше съ четири очи. Друго, горскитѣ мѣста, дѣто именно можеше да се подкачи възстанието всрѣдъ страната, сж много далечъ отъ Дунавътъ, отъ Сърбия и Влашко, та нѣмаше какъ и дѣ да намѣрятъ убѣжище възстанклитѣ. При това, както вече помѣнахми, населението бѣше отслабнало отъ военнитѣ занятия и духътъ му бѣше доволно убитъ.

Но агитацията бѣше взела своитѣ мѣрки. Едно възстание бѣше рѣшено и неговитѣ инициатори бѣхж знаменититѣ поборници Георги Хлжтовъ извѣстенъ подъ името Бенковски, Каблешковъ, Воловъ и други. Георги Бенковски дойде прѣзъ зимата отъ Сърбия въ Панагюрище; той и неговитѣ другари бѣхж отъ школата на дякона Левски и всичкото движение устроишж именно останклитѣ отъ старо комитети.

Тѣ си бѣхж расподѣлили България на окръзи съ революционни началници и подначалници; прѣписвахж си постоянно и се събирахж на събори за размисленне.

На 19 Мартъ съзаклятницитѣ направихж събрание въ лѣсоветѣ на Срѣдня гора, въ гората Разлатица, подъ синѣто небе. Подиръ дълги прѣния рѣши се, възстанието да се подкачи на 1-й Маия; а до тогава трѣбало всички приготовления да се свършжтъ.

Мѣстото на най-енергическитѣ и сериозни приготовления бѣше Западна Тракия или пловдивскитѣ санджакъ. Въ централна Срѣдня гора кипѣше работата. Най-големо участие вземахж бившитѣ войнишки села, на които жителитѣ до Танзимата имахж нѣкои си правдини и прѣимущества.

Срѣдоточието на агитаторската дѣятелность бѣше Панагюрище (Отлукъ-кю), 7 часа на Сѣверъ отъ

Т.-Пазарджикъ, градецъ, състоятеленъ и на който жителитѣ сѣ твърдѣ разумни промишленници и търговци, освѣнъ това тѣ сѣ доволно развити. Стѣдъ Панагюрище идяше Копривница (Аврат-аланъ), градецъ също богатъ и напръднѣлъ. Участвувахъ още всички съседни горски села въ Сръдня-гора и около Трояновитѣ врата. На сѣверната страна на Родопитѣ нѣкои хора въ градоветѣ Брацигово и Перуцица такожде вземахъ участие.

Единъ отъ главнитѣ недостатъци на сръдно-горскитѣ приготовления бѣше неточното споразумѣванье на съзаклятницитѣ съ комитетитѣ въ Букурещъ и другитѣ, които ожидахъ да отвори Сърбия война и тогавъ да се подкачи работата. Дѣйствително и съзаклятницитѣ въ сръдно-горскитѣ мѣста се надѣвахъ на сърбската война, но мислѣхъ, че Сърбитѣ ще починѣтъ веднага стѣдъ Гергѣовъ-день, въ началото на пролѣтѣта, когато се захваща хайдушкото време. Освѣнъ това тѣ се надѣвахъ че отъ Влашко ще прѣминѣтъ бѣлгарски чети.

Турскитѣ шпиони узнавали, както казахми, за всичко. Тѣ узнали и за деньтъ въ който бѣше назначено възстанието. Азизъ-паша, пловдивскій мютесарифинъ, излѣзълъ по него време нарочно да обиколи и да се увѣри отблизъ. Той праща въ сѣщото време и чиновници въ планината, въ Панагюрище и въ Копривница да види: дали е истина всичко това, което му се съобщава. Тѣзи турскі пратеници съ своето отиванье въ балканскитѣ мѣста ускори хъ възстанието.

На 19 Априлия (2 Маия н. к.) Панагюрище вече пламва. Бенковскій прогласява девизата: „свобода или смъртъ“ и развива знамето на бѣлгарската революция. Камбанитѣ грѣмватъ, гърмежи екватъ и множество панагюрци ударихъ въ конакътъ, гдѣто захващатъ съ това, като убиватъ двама заптии, плѣняватъ, намѣстникътъ на мюдюрина и 15 други Турци, които прѣзъ всичко време на възстанието държахъ въ приличенъ затворъ. Правилата на възстанниците, които бѣхъ потвърдени съ общо съгласие, запрѣщавахъ имъ да убиватъ заробенитѣ Турци.

Подиръ това Панагюрци съ пѣсни и гърмежи тръгватъ по улицитѣ, като носятъ българското знаме и при всеобщата радостъ се поздравляватъ съ свободно управление. Веднага распровождатъ и чети по околията, възстанпето минава отъ едно село въ друго, а прѣдъ Панагюрище женитѣ, старцитѣ и дѣцата съ необикновенно въодушевление копаютъ обкопи. Между това, възстанниците нѣмахъ най-потрѣбното: достатъчно и добри пушки и припаси. Всичко-всичко тѣ имахъ 600 вехти пушки, 15 игленки и 6 орѣхови топове, изработени отъ панагюрецѣтъ Никола Бинбашовъ. Заржчанитѣ и очаквани отъ Цариградъ пушки неможихъ да пристигнатъ прѣди възстанието.

Въ сѣщиятъ тоѣзи день чиновникътъ Неджибъ-ага идва въ Копривщица и затвара нѣколко граждани, които искали да закара въ Пловдивъ. Това като чуватъ нѣколко въоружени възстанници се сбиратъ, обиколяватъ конакътъ, дѣто бѣхъ Неджибъ, мюдюринътъ и 6 души запити. Най-послѣ турцитѣ сполучватъ да избѣгнатъ. Мюдюринътъ обаче бѣше убитъ въ бѣснѣнето си, а другитѣ сполучихъ да се отгърватъ здрави. Слѣдъ това възстанниците избиватъ нѣколко цигани, които нерачили да стоятъ мирно, опирали се и искали да идятъ при Турцитѣ.

Подиръ тѣзи случки, възстанниците заловихъ цѣла Срѣдня-Гора. Безоржжнитѣ жители на незаварденитѣ села се отстранихъ въ двата по-главни центра. Въоруженитѣ се раздѣлихъ на чети и се распрѣснхъ, като се стоворихъ върху планътъ за дѣйствиe. Една чета Панагюрци подъ прѣдводителството на Бенковски съ 60 отбрани момци отива край горитѣ къмъ Татаръ-Пазарджикъ.

Друга чета, съставена отъ Панагюрци и Копривщенци, напада Стрѣлча, едничкото смѣсено, турско-българско село въ Централна Срѣдня-гора, и слѣдъ единъ кървавъ бой, въ който селото станъ на пепелъ, обсади Стрѣлченскитѣ турци въ тѣхната джамия; слѣдъ това изгори четире малки турски селца по край планината, наричани Юрюкъ-махала. Така Стрѣлча бѣ въ ржцѣтъ на възстанниците.

Трета чета напрѣдваше къмъ Златица и като се биеше

съ пръснатитѣ Черкези пазяше Сръдня-гора отъ Сѣверо-Западъ.

Въ това време възстаняхъ и селата около Трояновитѣ врата, обсадихъ горскитѣ клисури (тѣсенини), прѣсѣкохъ телеграфитѣ и прѣкъснихъ всѣко сношение на Цариградъ съ областта.

Смѣлиятъ Бенковски бѣше душата на дѣйствиата. На чело на своята малка четица той самъ си напада Бѣлово, гдѣто подъ планината се свършва Цариградската желѣзница, изгаря станцията, избива заптиетата и събаря два моста на желѣзницата, но европейскитѣ чиновници, що имахъ служба по желѣзницата, той оставя да си отиджѣ свободни. Както се видѣше, възстаницитѣ имахъ за планъ, слѣдъ като завземжѣ тѣзи важни пункти, тогазъ отъ три страни да ударятъ на Татаръ Пазарджикъ, голѣмъ градъ въ полето, дѣто имало не малко турци фанатици.

На 20 Априлий още Азизъ-паша телеграфира въ Одринъ, даже и въ Цариградъ за възстанието и искаше войска, защото въ Пловдивскій санджакъ имаше твърдѣ малко военна сила. Цариградъ се обзе отъ ужасъ; правителството бѣ поразено като грѣмъ, не отъ самото извѣстие, а отъ това, че за това възстание се искатъ сили даже изъ Станбулъ; ще каже, работата не бѣше шега.

На 21 Априлий Азизъ-паша самъ си тръгва отъ Татаръ-Пазарджикъ на Сѣверъ за Панагюрище съ стотина конници и нѣколко бейове. Слѣдъ малко въ Т. Пазарджикъ се расчува, че пашата е заобиколенъ отъ възстаницитѣ. Настава ужасна паника. Отъ страхъ Турцитѣ бѣхъ слисани, гърмѣхъ на вѣгъръ, а Туркинитѣ бѣжишкомъ по улицитѣ крѣщихъ „гяуръ гелмишъ, московъ гелмишъ.“

Дюкенитѣ се изпозатворихъ, Българитѣ се прибирахъ у дома си; въ това всеобщо смущение гърмѣхъ върху селянитѣ, които бѣхъ дошли да сварятъ годишниятъ Св. Георгиевски панаиръ. Селянитѣ тоже се разбѣгахъ по селата. Тѣ навсѣкждѣ съобщавахъ поражающия викъ: Турцитѣ колятъ! И тойзи викъ щѣше скоро да стане дѣло. Турцитѣ отъ всѣкждѣ тичахъ въ Т. Пазарджикъ и наистина се готвахъ да колятъ.

Въ това време тамъ пристига изъ Цариградъ Хафъзъ паша съ 400 души пѣши аскеръ. Слѣдъ малко се върнѣ и самъ Азизъ-паша. Той не бѣше обиколень, но при селото Калагтари, гдѣто захваща планината, 5 часа далечъ отъ Панагюрище, видѣлъ отъ далечъ дѣйствително възстаннически чети. Когато бейовете взели да укоряватъ умнийтъ и правдолюбивъ паша, за гдѣто той е билъ толкозъ добъръ и снисходителень къмъ муритѣ, тоя ги утѣшилъ съ това, че възстаннето е нищожно и стигатъ четири роти аскеръ да го смири, но и тѣхъ нѣмало.

Въ това време въ Панагюрско произлязала кипища работа, а за работа всичко имало. Повече отъ 4000 мъже и жени се трудили денъ и нощъ да изровятъ обкопи и да направятъ насипи. Скоро щѣли да се поставятъ и на мѣстата имъ дървенитѣ топове и съ тѣхъ се прѣдполагало да се даде възможность на Турцитѣ да приближатъ до Панагюрище толкозъ повече, защото единствениятъ пѣтъ по който могла да мине артилерия билъ ужасно разваленъ и мостоветѣ строшени и съборени. На третий день укрѣпителнитѣ работи били свѣршени и тогазъ гражданитѣ се счели за безопасни. Но и при това се подигналъ въпросъ за това, че Турцитѣ могатъ да нападнатъ изъ друго мѣсто: отъ къмъ Сѣверъ и Сѣверо-Истокъ. Златиченскитѣ и коприщенскитѣ устия били укрѣпени отъ природата, така сѣщо и езденьето било трудно, освѣнъ това отъ тамъ нѣма опасность още и за това, че тамъ се запалило сѣщо възстание. Слѣдователно оставало да се погрижатъ за други два пѣтя-устия: западнии софийски и юго-источнии пловдивски. Отъ първитѣ по разни съображения не се плашили: за това тѣ рѣшили да окрѣпятъ пловдивскитѣ пѣтъ защото си прѣдположили, че щомъ войската отъ Стамбулъ намѣри татаръ-пазарджиевскитѣ пѣтъ неудобень ще се завърне и удари прѣзъ пловдивскитѣ.

Но, за зла честь, прѣдположението на нашитѣ се осъществило прѣди тѣ да осъществятъ планътъ си. На 26 Апр. въ това сѣщото време, когато изъ Панагюрище излязали да укрѣпаватъ пѣтя, насрѣщу имъ лѣгълъ посланикъ отъ стрѣлченскитѣ възстаннически отрядъ, който

имъ извѣстилъ за нежданното появлениe на огроменъ брой неприятели. Стрѣлча искала помощъ отъ Панагюрище. А какво можеше да направи Панагюрище? Каква помощъ можеше да даде то на своя отрядъ въ Стрѣлча? — Можажъ ли нашитѣ единици, и то неуредени и необржжени, да се борятъ съ постоянно пристигвалитѣ пѣши и конни стотини хиляди войски по цариградската желѣзница? Въ това време и баши-бузуци изникнжжж като изъ земята цѣли билюци. Адилъ-паша съ подчиненитѣ нему баши-бузуцки началници Хафжъ и Селями потеглихж кждѣ Панагюрище на Югъ, а пѣкъ друга войска отиваше къмъ Срѣднi-гора отъ къмъ Сѣверо-Западъ отъ София прѣзъ златишкий пѣтъ. Хасанъ Паша бѣ повиканъ отъ Нинъ и тръгнж прѣзъ София къмъ Трояновитѣ врата.

Работата бѣше вече сериозна. Азизъ-паша щомъ се върнж въ Пловдивъ узна, че е сваленъ. Властѣта прѣминж временно въ ржцѣтѣ на разнитѣ фанатически бейове и аги въ Пловдивъ и въ Т.-Пазарджикъ. Това бѣше единъ видъ турска баши-бозушка комуна. Теллялитѣ свиквахж на оръжие всички мюсюмани; пратихж се извѣстия до Помацитѣ и Турци въ Родопи, Рупчусъ, Ахж-Челеби, Султанъ-ери и особено на звѣрскитѣ Турци въ Хасковското окръжие.

Това не бѣше война, това не бѣше опиране, не бѣше противодѣйствиe на единъ бунтъ; то бѣше една всеобща анархическа зганъ, която се сбираше отъ вредъ съ една цѣль: да разрушава, да коли и граби всичко не-турско. Баши-бозуцитѣ захванжжж отъ Пловдивъ. Всичкий градъ потрѣпера отъ тѣхнитѣ безобразия. Една вечеръ слѣдъ заидванieto на слънцето избухва огнь на чершията, но скоро го угасихж. Тогази отъ едно тепе на Пловдивъ изгърмѣватъ три топа, които се чувахж на далеко и на широко по околността. Сѣканъ това бѣше сигналътъ на пожаритѣ, разрушенията и опустѣненията. Не далечъ отъ Пловдивъ огненни стълбове се издигнжжж въ облацитѣ: горѣхж селата откъмъ сѣверната страна на Родопската планина. И отъ тая критическа минута, отъ тѣзи вечеръ селата горѣхж денъ и нощъ около двадесетъ дни.

Адилъ-паша съ Хафъза най-напрѣдъ распдихъ възстанниците отъ Стрѣлча и като имахъ постоянни битки съ тѣхъ опжнихъ се право за Панагюрище, центръ на революцията. Въ Петъкъ на 28 Априлия Турцитѣ, които бѣхъ единъ полкъ пехота, 1500 баши-бозуци съ три топа били се съ 150 възстанници при така нарѣчениятъ Балабановъ лѣсъ и ги принудихъ да отетпяхъ. До самото Панагюрище (при Бърдото) станъ нова битка, въ която възстанниците гърмѣхъ съ тѣхните дървени топове; но подиръ единъ бой, който трая единъ часъ и половина тѣ се принудихъ да отетпяхъ отъ тамъ своите окопи. Тогазъ подъ командата на Хафъзъ-паша се почна бомбардиранието на Панагюрище. Турцитѣ съборихъ двѣ черкови, двѣтѣ мжски училища и всичките по-голѣми и похубави кѣщи, безъ да имаше нѣкой да имъ се противи, защото четите се оттеглихъ къмъ планината, като имахъ работа съ баши-бозуците, които ги прѣслѣдвахъ.

Въ битката въ Балабановата кория нашите покорихъ поразително мжество. 160 души възстанници заставатъ смѣло противъ една войска отъ редовни и баши-бозуци до 10 хиляди души. Най-напрѣдъ неприятелтъ помислилъ, че работата ще се свърши и безъ бой. Но щомъ се приближилъ смѣло и стройно, музиката заиграва военний маршъ и командата била направена. Съ виковете алахъ ярджмджидъръ! Турцитѣ се впустили напрѣдъ. Но въ това време изъ гората се поченва живо и бързо гърменье изъ 160 пушки. Турцитѣ потръпнали, мръднали назадъ и се спрѣли. Тогазъ се залошилъ страшний бой въ който непрѣкъсвано гърмели топове и пушки. Како градъ падали куршумите върху главите на нашите, защищавани отъ шумнати лѣсъ; по нѣкога гора отъ неприятелски глави се впускала напрѣдъ, но посрѣщайќа отъ огънь, ударя на назадъ и постила земята съ трупове. Но това не можело да се продължава дълго време. Нашите били принудени да се прѣснѣхъ.

Собствено, тукъ се свършва възтанието и се поченва другъ периодъ: **кланьето**. Десетдневната свобода и

независимостта отлѣтели въ областта на миналото. Загубитѣ на Турцитѣ били наистина голѣми, стотини паднали мъртви, стотини били ранени, но на разположение имало десетина хиляди; отъ нашитѣ паднали твърдѣ малко, но на останалитѣ прѣдстоела гибель, унищожение.

Прѣвъ нощта въ Петъкъ побѣдителнитѣ Турци влѣзохъ въ градътъ и подкачихъ да вършатъ онѣзи работи, които английскій комиссаринъ Бериѣтъ сравнява съ свирѣпствата на червенокожитѣ Индийци. Три дни се продължавали безчинство, грабежи, горения, събаряния, мъчения и клания на жени, мъже дѣца и старци. Редовнитѣ войски се надваряли съ баши-бозуцитѣ въ звѣрствата. Около 2000 души безоръжени хора, повечето селяни изъ околнитѣ села, бѣхъ съсѣчени. Сѣщи Панагюрци загиняхъ 763 души, между които 284 жени и 217 дѣца Европейскитѣ комиссии послѣ удостовѣрихъ, че както, тукъ, така и на всѣкъдѣ, женитѣ и момичетата сѣ били заклани, подиръ едно насилствено обезчестяване. Когато Турцитѣ ограбихъ Панагюрище съвсѣмъ съ ужасна буйностъ, запалихъ го и то горѣ цѣли шестъ дни.

Сѣщата участъ постигна и другитѣ възстанали села. Въ Копривница народътъ се прѣдаде на Адилъ-паша безъ съпротивление. защото възстаницитѣ бѣхъ се отдалечили въ гората. Адилъ-паша повика въ лагерътъ си гражданитѣ, прѣдложи имъ да се откупятъ, а въ това сѣщото време баши-бозуцитѣ нахълтахъ въ къщата и много отъ тѣхъ оплѣнихъ. Но Адилъ не даде да се запали градътъ. Убити е имало стотина души.

Клисѹра бѣше усмирена не по-добрѣ отъ Тосунъ-паша родомъ отъ Карлово, който прѣдвождаше цѣли чети баши-бозуци. Нападнатъ отъ този главорѣзъ Клисѹрци се въспротивихъ, като се оградихъ съ обкопи и баррикади, но неможахъ да надвиятъ. Баши-бозуцитѣ влѣзохъ въ Клисѹра на 25 Априлий и я ограбихъ така, щото взехъ съ тѣхъ си ключове и гвоздеи. Най-сетѣ тѣ запалихъ градецътъ (отъ 800 къщи) и го оставихъ на произволътъ на сѣдбата.

Съвременно се потапка и възстанието въ Бѣлѣво и при Капджикъ, дѣто въ старо време стояли римски врата, и дѣто седемъ села се опирали на Хасанъ-паша, дошелъ изъ София. Бенковски съ други свои другари се опиталъ да побѣгне по върховетъ на Балкана и да отиде въ Сърбия, но на половинъ пътя при Орханпѣското устие той билъ убитъ; по тойзи начинъ пострадахъ още много отъ главнитѣ дѣятелн.

Всичко възстание бѣше свършено, потопено въ хиляди невинни жертви и къщи обхванати отъ пожаръ. Начинътъ на това свършване, така нарѣченото разбиване и усмиряване на българското възстание се отличн по своето звѣрство и по своето варварство. Цѣли кола съ обири и плячки, европейска покъщнина, извѣстихъ въ Пловдивъ, — София и чакъ въ Цариградъ паданьето на възстаналитѣ, цвѣтущи сръдно-горски градове.

Батакъ, Перуцица и Брацигово пострадахъ най-много отъ баши-бозушкитѣ звѣрства. **Батакъ** особено бѣше сцената на най-ужаснитѣ, най-отвратителнитѣ, най-поразителнитѣ звѣрства, които чловѣкъ, като крѣвопийно животно, може да направи надъ чловѣкътъ. Тукъ бѣ испроводенъ Барутунлийтъ Ахмедъ и Мехмедъ ага отъ Дорково, които имахъ съ себе си Помацитѣ отъ неврокопско. Батачани се държали мъжски нѣколко дни и отговаряхъ, че сж готови да се прѣдадѣтъ на редовни войски и че ако се защищаватъ — то е отъ баши-бозуцитѣ. Тѣ се прѣдадохъ на Ахмеда само тогазъ, когато той се закълна, че ни косъмъ не ще падне отъ главитѣ имъ. Това бѣше на 27 Април. Но щомъ Батачени си прѣдадохъ оръжиято, Ахмедъ-аа имъ поиска да му дадѣтъ всички пари що има въ градецътъ. А когато се свърши и това, тогазъ настанъ таквозъ кланье, което никждѣ си нѣма подобното.

Башибузуцитѣ навлазятъ въ града, захващатъ да мъчѣтъ жителтѣ за да искажѣтъ своитѣ скрити сокровища, съ пълненна радостъ убиватъ, кого гдѣ сръщнатъ, стари и млади, жени и дѣца, а пъкъ съ запалени машали подпалятъ къщята. Батакъ се прѣвърнѣ на прахъ и на пе-

пелъ. Двѣстѣ жени и дѣца живи изгорѣхъ въ училището, срѣщу черковата. Около 1200 души побѣгнахъ, та се скрихъ въ черковата и въ обграденитѣ черковенѣ дворѣ, гдѣто най-напрѣдъ ги бомбардирахъ съ запалени дървета и парцали, а послѣ ги съсѣкохъ до послѣдното дѣте. Въ това кланѣе загинхъ до **5000 души**. Около сто жени и момъ закорахъ върху единѣ банрѣ и тамъ подирѣ ужасно изнасилванѣе съ ятагани ги искалахъ. Когато подирѣ три мѣсеца дошли въ Батакѣ консулски коммисии, мъртвитѣ тѣла не бѣхъ още законани, ужасенѣ смрадъ не даваше да се иде въ черковата, а въ развалинитѣ се виждахъ само кучетата. На улицитѣ между обгорѣлитѣ остатъци отъ здания лѣжели убити жени въ пѣстритѣ си народни облѣкла съ прѣснати дълги коси, а на многото дѣтински главици познавахъ се ранитѣ отъ сабли и ятагани. Бичкийницитѣ, които бѣхъ главното занятиѣ на Батачени, мълчахъ вече; прѣзрѣлитѣ злато-жълти нивѣ въ полето бѣхъ наклонили своитѣ классове къмъ земята и върху всичката тѣзи страна владѣеше гробна тишина!

Послѣдний пѣ-голѣмъ бой станъ въ Брацигово на 5 Маия. Но тукъ Турцитѣ не клахъ, защото Хасанъ-паша имъ не позволи.

Освѣнъ тия градове, баши-бузуцитѣ, Турци, Черкези, Помаци и Цигане обикаляхъ околнитѣ села, горѣхъ, убивахъ и съсипвахъ. Въ Пловдивско за 26 дни се унищожихъ 58 села и 5 мѣнастири, и избити около 15,000 души.

Перата на покойний Англичанинъ Макъ Гахана, на великий Гладстона, на Бехринга и на други описахъ въ най-ясни и сѣрдцераздирателни чѣрти станхлитѣ събития!

Но ужаситѣ не бѣхъ само въ Пловдивско.

Когато избухна панагюрското възтание, то въ Балкана се появихъ разни възстаннически дружини отъ Габрово, Търново, Севлиево, Троянъ, и Сливенъ. Нѣкои отъ тѣхъ заловихъ Шипченскитѣ балканъ, спрѣхъ пощата и изрѣзахъ телеграфитѣ. Около 300 — 400 възстанници заловихъ укрѣпениятъ Дръновски мѣнастиръ, гдѣто тѣ се

валцищавахъ дълго време подъ командата на Христа Караминкова, попъ Харитона и военниятъ Пармакова.

Чакъ подиръ десетъ дни Фазлж-паша чрѣзъ буйно бомбардиране накара възстанниците да избѣгатъ и да се, распрьснѣтъ, откакъ оставихъ въ мѣнастирьтъ 110 души геройски и мъченически паднали поборници за българската свобода. Фазлж-паша бѣше като побѣснѣлъ; Габрово потрѣпера и насмалко учителитѣ щѣхъ да станѣтъ жертва на неговата звѣрска дивота.

Кланѣто, а най-много обиритѣ, грабежитѣ, изнасилванията станяхъ общи на дълъгъ и на ширъ въ цѣло Българско. Черкезитѣ откарвахъ голѣми стада добитѣкъ; баши-бозуцитѣ пѣлихъ кола съ покѣщници; нѣмаше милость за жени и дѣца, нѣмаше милость за старцитѣ и бабичкитѣ; нѣмаше пощада за никого.

Сѣкашъ бѣше дадено отъ нѣкъдѣ повелѣние: да се разруши българската земя.

ГЛАВА ХХІХ.

СЪТНИНИ НА КЛАНЪТО. СЪРБСКА ВОЙНА И ЦАРИГРАДСКА КОНФЕРЕНЦИЯ.

Положението на селата и населението подиръ кланъто. — „Курие д'Орианъ:“ първата дописка за ужаситѣ. — Допискитѣ до „Дейли-Нюсъ.“ — Европейскитѣ консулски комисии. — Ботювий подвигъ на „Радецки.“ — Началото на сръбско-турската война: Генералъ Чернаевъ; Българскитѣ войводи и доброволци. — Безредици и неспоразумѣния; отстъпване на задъ. — Миръ. — Българскитѣ въпросъ: Цанковъ и Балабановъ въ Европа. — Цариградската конференция.

Додѣто прѣкрасното наше отечество се прѣдаваше на огньове, клания, и разрушения; додѣто майскитѣ ужаси у насъ направихъ да потрепере и мало и голѣмо. въ Европа дипломатитѣ не рачехъ да се намѣсятъ въ турскитѣ работи и още се надѣвахъ, че Турция ще се поправи.

Тѣкмо по онова време се случи и убийството на двамата консули французскій и нѣмскій въ Солунъ, когато тѣ искахъ да отгърватъ едно българско момиче отъ потурчване. Това бѣше на края на Априлий. А въ срѣдата на Маия (18 Маия сутринъта) Султанъ-Абдулъ-Азизъ биде сваленъ отъ прѣстола, а на мѣстото му се въскачи Мурадъ. Едно чудно раздражняване бѣше се проявило въ срѣдата на Турцитѣ. На властѣта застанъ Митхадъ-паша, българскитѣ джелатинъ, наедно съ своитѣ реформатори събратия. Европейскитѣ сили за очи бѣхъ спроводили консулски комисии, за да видятъ наистина

ли Българитѣ сж пострадали толкозъ, колкото писа зарадъ тѣхъ Макъ-Гахамъ и пр. И това, което се узна отъ тѣзи комиссии, бѣше способно да покърти най-безчеловѣчнитѣ сърдца! „Който иска да си прѣдстави какви сж били времената на Хуннитѣ и Аваритѣ, нека погледне сега Тракия, пишеше цариградскій вѣстникъ Неологосъ. Остатки отъ селенитѣ, жени и дѣца, живѣяхж по горитѣ, въ пещеритѣ и хрѣлопитѣ на дърветата и се хранехж съ коренье, зеленчукъ и трѣва. Мнозина бѣхж станжали робѣ у Турцитѣ и като животни неволно работѣхж по турскитѣ чифлици. Баши-бозуцитѣ не бѣхж свършили подвигитѣ си, ходяхж въ сѣсипанитѣ села, изнасилвахж жени и момъ, грабяхж и обирахж все що намѣряхж и убивахж тѣзи, които имъ се съпротивлявахж. Полето около Пловдивъ бѣше покрито съ лешове, непогрѣбени, които распрѣсвахж ужасенъ и опасенъ смрадъ въ въздуха. Въ самийтъ Пловдивъ всички тъмници, ханища, хамами и магазини бѣхж пълни съ „плѣнници“ отъ опустошенитѣ села. Между тѣхъ имаше малцина отъ сжщитѣ възстанници; повечето бѣхж людие невинни учители, попове, жени, момичета и дѣца. Всѣки день тѣ мрѣхж отъ мжки, отъ гладъ и отъ страхъ. Захваняхж по едно време да затварятъ жителни и отъ самийтъ Пловдивъ: почтенни търговци, учители, книгопродавци, попове влѣзохж въ тъмницата! Сѣкашъ искахж въ единъ два дни да довършатъ българскій народъ.

Но скоро работитѣ взехж друго направление. Най-подиръ глухитѣ въ Европа прочухж и слѣпнитѣ прогледахж. Ужасъ обхванъ всѣкиго, когато узнахж за това що ставаше у насъ. На 15 Маия Куррие д'Ориантъ имаше смѣлостта, може-би първи, да подаде голѣмата истина, че въ Пловдивско сж изгорѣни 118 села, убити 100,000 души и че земята е покрита съ мъртви тѣла. Курриерътъ, на който редакторътъ Жанъ-Пиетри, не първи пжтъ правяше услуги въ българското дѣло, обръщаше внимание на Портата върху положението на работитѣ и показваше на нуждата да се смиратъ баши-бозуцитѣ, защото държавнитѣ доходи ще прѣтърпятъ го-

лѣми загуби. Но посланниците и най-старий отъ тѣхъ Съръ Еллиотъ едвамъ на 17 Юний въ една депеша помѣна за свирѣпствата на баши-бозуците, направени при потъпкванъето на „българский бунтъ!“ — Но на 21 Юний въ вѣстникътъ Дейли-Нюсъ се напечата първото отъ онѣзи писма, които направихъ вълнение не само въ Англия, но и въ цѣла Европа. Българскитѣ мъжи и турскитѣ свирѣпости станяхъ дневни въпроси: нѣмаше вѣстникъ, който да не се занимава съ тѣхъ: въ парламентитѣ и народнитѣ събрания заговорихъ за тѣзи нечувани свирѣпства. Но едвамъ прѣзъ мѣсець Юлий се испратихъ консулски комиссии за да испитатъ това дѣло на сжщото мѣсто.

Князь Церстелевъ, като руский прѣдставителъ, Валтеръ Берингъ, английски и Евг. Скайлеръ, делегатъ отъ американското посолство въ Цариградъ, тръгнахъ по упостошенитѣ мѣста. Съ тѣхъ заедно тръгнахъ и нѣкои дописници, между които бѣше прочутиятъ Мах-Гаханъ, дописникъ на Дейли Нюсъ, който описа съ много поразителни подробности турскитѣ звѣрства и допискитѣ на когото сж най-цѣнний материятъ за историята на възстанието и кланъето въ 1876. г. Изъ издирванъето на тѣзи комиссия излѣзе, че по край 150,000 убити имало само 163 души Турци! и че всичко, що е било писано за турскитѣ свирѣпости, е вѣрно. Комиссията обърна вниманието на Портата върху това, искаше да се обезоржжатъ Турци и Цигани, да се поверне краденийтъ добитѣкъ и земледѣлческитѣ сѣчива на Българи-тѣ, да се съградятъ съборенитѣ къщи и накажатъ главнитѣ турски злодѣйци.

Портата не само, че не направи това, а взе още та награди съ нишани нѣкои отъ прочутиѣ разбойници. Въ това време духоветѣ на българскитѣ емигранти въ Влашко бѣхъ силно раздразнени.

Тѣ неможахъ вече да чакатъ всичкитѣ приготовления на Сърбия, която все се готвяше, а не подкачаше работа. **Христо Вотовъ**, родомъ изъ Калоферъ, издателъ и редакторъ на революционний вѣстникъ

Знаме, събра една чета и въ първитѣ дни на Юний стъпи отъ Гюргево на параходътъ Радецки, който бѣше отъ австрийското парапловно дружество и пътуваше на горѣ по Дунава. На всѣка станция българскитѣ пътници се умножавахъ. Не далечъ отъ селото Козлудуй, което се намѣрва на българскій брѣгъ, между Ломъ-Паланка и Орѣхово, ненадѣйно на параходътъ засвирва тржба; мнимитѣ български пътници, търговци, ученици и градинари вжтрѣ въ параходътъ се обличатъ въ униформи, изваждатъ пушки и сабли и така ковертата покриватъ 200 войнишки организирани доброволци. Ботевъ скомандува дружината си, прѣдстави се прѣдъ капитанътъ и изиска отъ него да ги изведе на българскій брѣгъ. Капитанинтъ нѣмаше що да стори и изпълни желанието на българскитѣ юнаци.

Случката произведе хубаво и силно впечатление на вреждъ. Храбростта, майсторството и рицарската обноско на Ботевата дружина припознавахъ и нашитѣ врагове.

Четата излѣзе на българскій брѣгъ, съ развѣavano знаме тръгнъ къмъ България, но слѣдъ нѣколко дни постигнъ я смѣната сѣдба, която прѣди осемъ години прѣтърпѣ Хаджи-Димитровото прѣминаване. Подиръ нѣколко бойове, въ които нашитѣ се бихъ левски, нѣкъдѣ покрай Вратца паднъ Ботевъ и разби се дружината му. Нѣколко глави затикнати на байонети се занесохъ въ София, мнозина плѣнни се испроводихъ въ Азия.

Най-подиръ се намери и Сърбия. Тя обяви война на Турция на 20 Юний. Българскитѣ емигранти въ Букурещъ и старитѣ хайдутѣ отъ разни мѣста, взехъ участие въ приготвлението на войната и полагахъ голѣми надѣжди на нея. Тѣ както и нѣкои сърбски капитани всеобщо си мислѣхъ, че сръдногорското въстание и балканскитѣ движения още траятъ. Воеводитѣ Панайотъ Хитовъ, дѣдо Илю Марковъ, Филипъ Тотѣо и Христо Македонски още отъ Маия взехъ да събиратъ войници доброволци въ Зайчаръ и Кладово. Таквиъ се събрахъ Българи до 2000 души. Намѣрението на тѣзи распалени и патриоти млади Българи, бѣше да нападнътъ по бал-

канскитѣ върхове на България, та да подкрѣпятъ възстанieto. Но Сърбитѣ не рачиха да се съгласятъ на тѣзи български кроежи и искаха българскитѣ чети да влѣзатъ въ сърбската войска. Това първо неспоразумѣванье бѣше причина на цѣль редъ неудоволствия проявени отъ постѣ.

Отъ най-напрѣдъ сърбската войска, подъ командата на русскій генералъ Черняева стигна, до Бѣла-Паланка, само единъ часъ далечъ отъ Пиротъ, а на лѣво бѣше обсадила проходътъ Св. Никола въ Балканътъ

Селянитѣ Българи отъ околнитѣ села, ако и да бѣха не малко пострадали въ злочеститѣ възстания на 1836, 1841, 1851 год. и ако и да бѣха съвсѣмъ сѣсипани отъ черкезски и арнаутски нападения, ако и да бѣха ужасно притѣснени отъ деветъ-мѣсечно разполаганье на турски войски, съ радостъ прѣминяха на сърбска страна и даваха мило за драго само да се освободятъ. Между това раздадохъ имъ наистина пушки и барутъ, но никой не се взе да ги уреди, да ги организира.

Подиръ нѣколко дни чествта (щастieto) се измѣни на Сърбитѣ. Тѣхнитѣ войски взеха да се теглятъ назадъ; селянитѣ бѣха нападнати отъ Черкези, башибозуци и Турци; селата бѣха запалени и обрани; около 60 села бѣха съвършенно унищожени. Когато българскитѣ чети вече пристигвали къмъ границата, къмъ Пандерало, Сърбитѣ вече отстъпваха и селянитѣ бѣха се разбѣгали, за което Сърбитѣ не малко ги осждаха съвършенно безосновно. При всичко това, генералъ Черняевъ даде на нашитѣ чети единъ горски топъ и имъ дозволи най-ностъ да идатъ кждѣ Балкана. На 4 Юлий четитѣ се отдѣлиха отъ редоветѣ на сърбската войска, захваняха проходътъ Св. Никола на Балкана и се отправиха по горитѣ на Истокъ. Нашитѣ отидоха до Чипчровци, при Берковица и отъ тамъ се спуснаха въ долината. Народътъ се събираше около тѣхъ, искаше имъ пушки, барутъ, но тѣ имаха едвамъ за себе. Освѣнъ това рѣшителнитѣ, но злочестни доброволци страдаха отъ гладъ, отъ несъгласия и невниманието на сърбското правителство.

тѣ прѣговори; тѣ правяхъ въ всѣко засѣданіе по нѣколко отстѣпки, които стигнахъ до крайний прѣдѣлъ на Андраншевиѣтѣ реформи. Но всичко бѣше безполезно. Портата показваше на новопрогласената конституция, на хатитѣ на Султана въ разное време и на своето желаніе да направи реформи по собствена инициатива, и отхвърляше всѣка намѣса въ вжтрѣшнитѣ сп дѣла. Прѣнната вземахъ по нѣкога буенъ характеръ и Маркизъ Сализбери съ жаръ поддържаше исканията на генерала Игнатиева, макаръ че дѣйствително тѣзи видима поддръжка нѣмаше значение, защото сер. Хенри Елпютъ, по-добрѣ упознатъ съ истинскитѣ видове на английското правителство, събарахъ изъ подъ ръка всичкитѣ усилия на дипломатията и подбуждаше портата да бѣде неотстѣпчива.

Въ това време за да се говори все повече и повече **за българскій въпросъ**, засиленъ най-много отъ кланъето, станало прѣдмѣтъ на всѣкакви разисквания. При европейскитѣ дворове се испроводи хъ двама български делегати за да прѣдставятъ лошавото положение на работитѣ и да изискатъ нѣкое подобруване. Тия пратеници бѣхъ Драганъ Цанковъ отъ Свищовъ, дълги години дѣятелъ народенъ и Марко Балабановъ отъ Клисурса, редакторъ на „Вѣкъ“, и двамата отпослѣ станали български министри. Тѣ посѣтихъ най-напрѣдъ Лондонъ, послѣ: Парижъ, Римъ, Берлинъ, Петербургъ и Вiena и се завърнихъ въ Румъния, гдѣто останяхъ до прогласяването на русско-турската война.

На 30 Ноемвр. въ Цариградъ се събра **прѣдварителна конференция** подъ прѣдсѣдателството на генералъ Игнатиева за да поразмисли върху прѣобразованіята, които трѣбаше да се введжъ въ България. Споредъ удобрѣннитѣ отъ конференцията проектъ отъ България ставахъ двѣ области, источна и западна, на които общото пространство бѣше еднакво съ Българскій екзархатъ. За главенъ градъ на источната частъ щѣше да бѣже Търново, а на западната — София. Разскажването на България станъ тогава по волята и хатърътъ на Турцитѣ. Управлението щѣло да се повѣри на християнски губернаторъ,

наименованъ отъ Портата съ съгласието на великитѣ сили за петъ години и не промѣняемъ безъ дозволенieto на силитѣ. Страната щѣше да се раздѣли на кантони съ 5000 — 6000 жители, отъ които по нѣколко да се съединятъ въ санджаци. Управлението на кантона щѣше да бѣде въ рѣцѣтъ на модюрина, който губернаторътъ опрѣдѣлява отъ двамата кандидати, прѣдложени отъ самиятъ кантонъ. Кантонскиятъ съвѣтъ, избранъ отъ Християни и Мюсюмани, щѣше да има пълно самоуправление въ расхвърлянието на данъцитѣ, въ правянето на пѣтица, въ мѣстната полиция и други. Санджакътъ щѣше да управлява единъ мютесарифинъ, назначенъ за по-дълго опрѣдѣлено време отъ Портата съ съгласието на силитѣ или, той щѣше да се спомага отъ четиречленний окръжний съвѣтъ, който губернаторътъ щѣше да назначи измежду прѣдложенитѣ кантонски кандидати. Чиновницитѣ трѣбаше да бѣдѣтъ споредъ численността на населението — Християни или Мюсюмани. За дѣлата на всичката областъ щѣше да се събира народенъ съборъ, който щѣше да засѣдава всѣка година въ Търново и въ София; нѣколко избрани отъ съборътъ заедно съ прѣдставителитѣ на духовенствата щѣхъ да съставятъ постояненъ съвѣтъ на губернатора.

Споредъ сѣщиятъ проектъ на цариградската конференция турската войска трѣбаше да се прибере и съсрѣдоточи въ крѣпоститѣ и въ голѣмитѣ градове. Занятиета щѣхъ да се взематъ отъ Християни или отъ Мюсюлмани споредъ населението. За пазението на мирътъ щѣше да надзирава народната гвардия, въ която Християнитѣ щѣхъ да си иматъ християнски офицери, а нѣкъ Мюсюлманитѣ — турски. Въ главнитѣ градове щѣхъ да се наредятъ редовни сѣдилища. Българскиятъ языкъ щѣше да бѣде официалний, но въ смѣсенитѣ кантони язицитѣ турскій и българскій щѣхъ да бѣдѣтъ равноправни. Данъцитѣ, които трѣбаше да се плащатъ на Портата, споредъ доходитѣ на послѣднитѣ десетъ години, щѣхъ да се приведѣтъ въ опрѣдѣленно неуголѣмявано количество, непромѣнявано въ разстояние на петъ години. Населяването на българско съ Черкези се запрѣщаваше.

За да се изпълни тойзи планъ на автономията, великитѣ сили щѣхъ да взематъ своитѣ мѣрки, щѣхъ да употребятъ и 5000 белгийски войници; нарочно се прѣдложи войска отъ малка държава, която да не възбужда съревнуванието на великитѣ сили. Освѣнъ това една постоянна европейска комиссия щѣне да наблюдава и за напрѣдъ върху изборитѣ, върху сждопроизводството и управлението.

Но Портата упорствуваше, поддържана отъ разни английски обѣщания и подбуждания, на които прѣдставителъ бѣше Съръ-Хенри-Елпотъ, цариградскиятъ тогава английски посланикъ.

Но както и да е, а делегатитѣ на великитѣ държави, като видѣхъ несполуката на своитѣ усилия, рѣшихъ се да оставятъ Цариградъ. Тозъ часъ подиръ тѣхното заминуванье, Митхадъ-паша се обърнъ къмъ Сърбия и Черна-гора и искаше направо да направи миръ; но Митхаду не било писано да дойде до съгласяване: скоро го испратихъ на заточение въ Европа, а на мѣстото му назначи се за Велики-Везиръ Едхемъ-паша. Прѣговоритѣ съ Сърбия дойдохъ до единъ край, защото сърбското правителство се съгласи съ *status quo ante bellum*. Нѣ сжщото бѣше и съ Черна-гора; тѣзи рицарска държавица въ силата си напобѣдителка искаше това, което бѣше рѣшила за нея конференцията.

Турската конституция, за която Митхадъ пострада, трѣбаше да се приложи, ако не за друго, поне за да бжде пълна дипломатическата комедия, която така вѣщо прѣдставляваше въ Цариградъ В. Порта. Парламентътъ се откри: но той не оправда ожиданията на комедиантитѣ; прѣдставителитѣ на мусулманството помислихъ да изпълнятъ сериозно своитѣ обязанности. Тѣ открито искавахъ че сж партия либерално-мухамеданска, но не така въ всичката държава, но само за правовѣрното мусулманско паство.

ГЛАВА XXX.

РУССКО-ТУРСКА ВОЙНА НА 1877 Г. — САН-СТЕФАНСКИ И БЕРЛИНСКИ ДОГОВОРИ.

Прогласяване на руско-турската война. — Главнокомандующий на руската войска. — Народното въодушевление въ Руссия. — Миренъ договоръ въ Сан-Стефано. — България споредъ сан-стефанскій договоръ. — Дипломатически интриги. — Берлинскій конгресъ и договоръ. — Раскъсване на българското отечество на петъ къса.

Войната, отъ която всичкитѣ се бояхъ че ще да бѣде слѣдствие отъ турското опирание, станъ неизбежна. Портата се опираше на исканieto на Европа, защото виждаше, че между европейскитѣ прѣдставители имаше нѣкои си, които бѣхъ съ нея. Россия трѣбаше обаче да направи послѣднитѣ усилия прѣди да подкачи освободителната война.

Русското правителство се обърнъ къмъ европейскитѣ сили и ги питаше какво смѣтатъ да вършатъ, когато Портата отблъснъ тѣхнитѣ прѣдложения. Додѣто чакаше отговоръ, петербургскій кабинетъ испроводи генерала Игнатиева въ Европа и резултата на неговитѣ трудове бѣше „лондонскій протоколъ“, подписанъ отъ прѣдставителитѣ на шестѣхъ държави, на 19 Марта. Най-мъчно бѣше да се получи съгласието на сен-джемскій кабинетъ, който не само не допущаше да се взематъ принудителни мѣрки противъ Турция, но още искаше да се разоръжи руската войска. Чрезъ протокола Россия доброволно изказваше съгласие да почака за неопрѣдѣленно време да се облекчи участъта на християнитѣ, но най-сетнѣ прилагаше: „Або

положението на поданнитѣ на Портата Славяни не се подобри, и безпорядкитѣ не се прѣкратятъ, то тя, Россия, си издържа право да объяви, че таквоязъ положение на работитѣ не е съвмѣстно съ интереситѣ както на Россия, така и на всички Европа. Въ такъвъ случай, тя оставя за себе право да обсъди изобщо сръдствата, които намѣри най-сгодни за запазването на интереситѣ на общий миръ и за обезпечението благодѣйствието на християнскитѣ народности.“ Най-подиръ, когато Россия заплаши, че ще вдигне войскитѣ си на Дунавъ, ако въ петъ дни протокола не се подпише, Англия отстъпи, но Лордъ Дерби заяви, че английскій кабинетъ подписва протокола съ надѣжда, че посредствомъ него ще може да се достигне распушването на многото въоръжени сили, които събирахъ Россия и Турция.

Россия изяви готовность да се разоръжи, но съ условие, както се помѣнува въ декларацията на графа Шувалова, издадена съвременно съ протокола, че Портата ще заключи миръ съ Черна-гора и ще приеме съвѣтитѣ на кабинетитѣ, ще се повърне дѣйствително на мирно положение, ще почене да изпълнява реформитѣ, помѣнати въ протокола и ще изпроводи въ Петербургъ особенъ пълномощенъ за прѣговори върху разоръжаванъето.

Портата, подкрѣпявана отъ английскитѣ тайни и явни съвѣти, отказа своето съгласие на „протокола“ и „декларацията.“ Савфетъ паша, тогавъ великий-везиръ, халливо отговори, че не може да припознае за опекуни прѣдставителитѣ на иностраннытѣ държави, защото парижскій трактатъ е прогласилъ принципа на ненамѣсването въ Турция отъ страна на Силитѣ.

Подиръ всички тѣзи дипломатически опитвания на Россия да свърши чрѣзъ миренъ пѣтъ — оставаше ѝ последний и единственъ исходъ — войната. Този неизбѣженъ резултатъ бѣше прѣдвиденъ отъ всички разумни людие, които слѣдувахъ вървежа на источнитѣ работи.

Россия се яви на бойното поле да извърши това, което неможе да направи въ по-напрѣжнитѣ си войни на

1806—1812.—1828—1829 и 1853—1856 г. г.: освобождението на Българско. Сгрѣмленieto къмъ тѣзи вой-на се прояви съ изумителна сила въ срѣдата на цѣлния руски народъ. Може би, това бѣше първата все-народна руска война, за която принесе лептата си и най-послѣдний сиромасъ.

Когато на 12 Априлия 1877 год. рускиятъ императоръ дойде самъ въ Кишиневъ и прогласи войната, то ентузiazмътъ на населението нѣмаше прѣдѣли. Българитѣ и тѣхнитѣ страдания сѣкашъ бѣхъ повече близки отъ самитѣ страдания на руското сърдце. Цѣла Россия се покърти да даде солдати и срѣдства за великата война, имѣюща свята и безкористна цѣль: освобождаването.

Руската войска, съсрѣдоточена още прѣзъ зимата въ Бессарабия, потегли къмъ Влашко подъ главното началство на царскиятъ братъ вел. князь Николая Николаевича. Нѣма да се спирами на дълго върху блѣскавитѣ подвиги, юнашки побѣди и кръвопролитни сражения, които имá руската войска съ Турцитѣ; то е дълга история, която неможе да се опише въ една учебна книга. Прѣминаването прѣзъ Дунава при Браклиа и Свищовъ, обсажданъето и заробванъето на Османъ-паншовата войска въ Плѣвентъ, прѣминаването на генерала Гурка два пжти прѣзъ Балкана, юнашкото защищаванъе на Шипка отъ генерала Радечки, гдѣто българскиятъ опълченци обезсмъртихъ името си, заробванъето на турската подъ Шипка армия, разбиванъето на Сюлеймановата войска при Пловдивъ и пристиганъето на Руситѣ дори до Бѣло море — всички тѣзи сж събития, които станяхъ прѣдъ нашитѣ очи и които младитѣ ни читатели тоже трѣба да знаятъ.

Нашитѣ български дружини, пригответни още въ Влашко взехъ участие въ тѣзи война подъ командата на генерала Столѣтова. Всички дружини бѣхъ осемъ, отъ които 6 образувани въ Влашко, а другитѣ въ Търново. Тѣзи юнаци, между които имаше мнозина и отъ останжалитѣ изъ руско-българската бригада, отъ възстанпцитѣ и хайдуцитѣ въ по-напрѣшнитѣ бo. еве славно се отличихъ въ петмѣсечното защищаванъе на Шипченский проходъ.

Военитѣ дѣйствия се свършихъ съ завзиманието на

Адрианополъ, втората турска столица въ Европа. Тукъ се съединиха главнитѣ руски сили; тукъ стигна и главнокомандующий великий князь, Николай Николаевичъ съ своя щабъ. Нѣкои военни отряди се ипроводиха къмъ Димотика и Галиполъ, но скоро работитѣ взеха примирителна посока. Руската войска не прѣвзе тѣзи пункти, не прѣвзе и Цариградъ, който бѣше готовъ да се прѣдаде на освободителитѣ ни. Рускитѣ солдати застаняха въ Сан-Стефано и гледаха отъ далечъ прѣкрасниятъ видъ на Стамбулъ, високитѣ минарета на Св. София и се кръстиха на старо-славната черкова, сега потурчена, върху която тѣ прѣдполагаха да въздигнатъ християнскій кръстъ и знаме. Разказватъ, че въ Цариградъ всичко било пригответено за да срѣщне руската побѣдителна войска. Турцитѣ се примирили съ идеята да се прѣвърне Св. София въ черкова, мнозина отъ пашитѣ се приготвили да идятъ тамъ, отъ гдѣто сж дошли дѣдитѣ имъ и че Султанътъ пригответилъ свой параходъ за отвозване и оше че даже самото турско правителство пригответило казарми за рускитѣ солдати. Но то не би.

На 19 Августа 1878 год. пратенниците на портата Серверъ-паша и Намхъ-паша съ сълзи на очи испросиха миръ и главниятъ началникъ на руската войска великийтъ князь Николай Николаевичъ, като бѣше принуденъ да се съгласи на прѣмирие, подписа прѣдварителнитѣ условия на мирътъ.

България пострада твърдѣ много отъ тѣзи война. Турцитѣ не го имаха за нищо да убиватъ безоръжнитѣ Българи, едноплеменници и едновѣрци на Московцитѣ. Около 15000 души се закараха въ разни времена въ Азия; та и цариградскитѣ Българи, които до това време бѣха незакачени, начнаха и тѣхъ да затварятъ въ тъмници и да ги пращатъ въ Диари-Бекиръ или въ Ангора. Българскій тогазъ екзархъ, Негово Блаженство Антимъ I съ нѣколко души бѣше испроводенъ въ Ангора. Въ Пловдивъ, Одринъ и Сливенъ стотини Българи отъ всички съсловия се избѣсили. Най-злѣ станха когато каждъ края на Юлия Гурко се принуди да отстъпи отъ источна Тра-

кия назадъ пакъ на Балкана. Тогава именно Турцитѣ запалихъ нѣколко градове и села, нѣкои, каквото Стара-Загора, Нова-Загора и пр. изъ основанието съсипахъ и изгорихъ и пскалахъ голѣмо множество хора. Бѣжанцитѣ изъ Тракия, които попълнихъ Търновско, умирахъ отъ гладъ и отъ студъ и едва на Януария можехъ да се върнатъ на родината си.

Великиятъ день на освободяването на милиони руски селяни станъ день и на свободата на българското многострадално отечество.

На 19 Февр. 1878 год. се заключи окончателний миръ въ Сан-Стефано. Договорътъ сключенъ тукъ устрои едно българско княжество въ неговитѣ истински прѣдѣли. Слѣдъ изминуването на 485 год. (отъ падането на Търново въ 1393) България пакъ се видѣ свободна, пакъ се повика на политически животъ отъ своитѣ велики спасители и освободители, отъ Руситѣ и рускитѣ солдати, отъ Царьтъ Освободитель, който самъ-си посѣти България и въ време на войната дълго време надзираваше вървежътъ ѝ въ Свищовъ, Павелъ, Горни-Студенъ и подъ Плевенъ. Границитѣ на българското тукъ устроено княжество бѣхъ малко по-широки отъ онѣзи, които бѣше изработила конференцията въ Цариградъ. Тукъ се взели въ по-строга и сериозно изучаване етнографическитѣ отношения. Споредъ изчислението на Петермановитѣ „географически съобщения“ новата българска държава имаше пространство 3091 □ мили.

Това княжество щѣше да се управлява отъ единъ князь, избранъ отъ народа, когото Портата само щѣше да утвърждава съ съгласието на великитѣ държави, както е сега съ българскиятъ князь. Султанътъ имаше право да прѣкарва, въ случай на нужда, войскитѣ си прѣзъ България и още да получава всѣка година данѣкъ. Южната частъ на нашето отечество, Македония до самата Тесалия, трѣбаше да състави частъ отъ България. Въ Тракия границитѣ на България бѣхъ назначени до Одринъ.

На българското княжество се даваше широко крайбрежие и на Черно и на Бѣло море: именно отъ Мангалия до Хакимъ-Табияхъ и отъ Кавала до Халкадонскій полуостровъ.

Такъво бѣше българското княжество, както то се съставляваше споредъ Санъ-Стефанскитъ нарѣченъ прѣлиминаранъ т. е. прѣдварителенъ договоръ. Временното управление щѣше да трае двѣ години и щѣше да има за цѣль да приготви страната ни къмъ новий животъ, да приготви и людие способни за разни правителствени служби, сѣдебни мѣста и пр. То се връчи на князя Черкасскій и България, подиръ петъ вѣка робство, дѣйствително заживѣ единъ честитъ животъ подъ ръководство то на своитѣ по-стари братья избавители.

Но не бѣше се още искъртилъ изъ грѣдитѣ на нашиятъ народъ първиятъ викъ отъ безкрайна радостъ за едно толковъ хубаво, толковъ желателно рѣшаванье на въпросътъ, когато мразъ побѣ неговото сърдце и отчаяние облада неговата душа. И още веднажъ опознахъ Българитѣ, че тѣхното географическо положение извиква нѣкои злочестини за него.

Санъ-стефанскій трактатъ извика явна вражда на Англия и нѣкои други държави противъ Россия. Тѣ казвахъ, че Россия сама немогла да рѣшава источнитѣ въпроси и че е необходимо съгласието на другитѣ европейски държави. Въ 1878 год. първитѣ шестъ мѣсеци прѣминахъ въ най-уморителни дипломатически прѣговори. Главниятъ прѣдмѣтъ на тѣзи прѣговори бѣше да се свика единъ дипломатически конгресъ за да се обсъди новото положение на работитѣ въ Турция, създадено отъ штиковетѣ на рускитѣ солдати. Вече въ Марта дипломатитѣ бѣхъ готови, подрѣзохъ своитѣ пера и готвахъ своитѣ пѣтни джамадани (сакъ-воаяжи).

Но въ Марта конгресътъ неможа да се събере, а събра се едвамъ въ Юний мѣсець, и договорътъ, Берлинскій трактатъ се сключи на 1-и Юлий 1878 г. Този конгресъ и неговий трактатъ, бѣхъ за Россия единъ видъ окови подиръ нейнитѣ велики подвиги на Дунава, подиръ нейнитѣ геройски битки на Балкана, Шипка и подъ Плъвенъ, а за Българитѣ — единъ ножъ, който распъкна отечеството ни на части.

Пространството на Българското полунезависимо кня-

жество било ограничено и съкратено на повече от половината (намѣсто 3150 кв. мили 1091 кв. мили, съ около до два милиона жители). За устройството на България оставаше руский комиссаръ съ 50.000 войска само за 2 мѣсеци.

Освѣнъ Българското княжество, останжалата частъ на нашето отечество се распокѣса още на четири части: а) Источна Румелия (Южна България) — автономна областъ; б) Добруджа — подвластна на Румжния; в) земи подъ управлението на Сърбия и г) земи, които по старому оставатъ подъ прѣката султанова властъ,

Южна България или Тракия съ своята южна граница на Черно-море, по край Андриополъ, по р. Арта и источниците на Кара-су, прѣкръстена подъ името Источна Румелия се отдѣли като особена автономна областъ. Южна България по тойзи начинъ оставаше като съединена на турската империя, но съ особено самоуправление, съ християнинъ главенъ управителъ, назначаванъ отъ Портата съ съгласието на Великитѣ държави, за петъ години.

Македония, тѣзи страна, която имаше може би повече нужда отъ освобождаванье, и която още е изложена на най-ужаснитѣ страдания, останж пакъ подъ турското иго. Берлинский трактатъ прѣдвижда само да станятъ и за нея нѣкакви реформи. 23-ий членъ отъ Берлинский трактатъ говори, че „Портата се задължава добросъвѣстно да введе въ дѣйствие на островъ Критъ Органическый Уставъ отъ 1868 год. Подобни устави ще се приложатъ и въ другитѣ части на Европейска Турция, за които не се прѣдвижда особено административно устройство отъ трактатътъ. Изработванъето на подобни устави, както за Македония, така и за всѣка областъ на Турция, ще бжде поръчано на особенни комиссии, въ които туземното население ще получи широко участие“.

Добруджа се откъсва отъ България и се дава на Румжния въ замѣна на нейнитѣ услуги въ послѣдната война. Колкото за другитѣ славянски държави, каквото Чернагора и Сърбия трѣбва да обадимъ, че тѣ ако и

да иматъ защо да сж недовлни отъ берлинскій трактатъ, то не толковъ колкото насъ Българитѣ. Сърбия доби своята пълна независимостъ и широка частъ отъ земя: Нишско, Пиротско, или частъ отъ така нарѣчената Стара-Сърбия. Чернагора получава окончателно припознаване на нейната сжщински ненарушавана независимостъ и доволно широко разширяване на своята мъничка земица; приложената частъ къмъ нея има колкото сама Чернагора и сжщо частъ отъ брѣгътъ на Адриатическо море.

Славянскитѣ земи на Босна и Херцеговина, дѣто най-напрѣдъ смѣлитѣ хайдути дигнахъ знамето на балканското освободяване, се прѣдаде отъ едно чуждо иго на друго, именно на Австрия, съ право да държи гарнизони и да има военни пѣтища въ Ново-пазарскій санджакъ, между Чернагора и Сърбия.

Отъ неславянскитѣ земи, Гърция доби южната частъ на Тессалия и Епиръ, отъ Ларисса до устието на рѣка Саламбрия.

Колкото за сама Россия, тя си повърнж отнетата съ парижскій трактатъ Бессарабия, задържа Ардаханъ, Карсъ, а отъ Батумъ направи единъ свободенъ пристанищенъ градъ. Освѣнъ това, руското правителство се услови да получи отъ Портата една контрибуция отъ много милиона рубли.

И така дипломатията се опита да раскъса и умали това, което многобройнитѣ жертви на Россия направихъ въобще за християнскитѣ народи на Балканскій полуостровъ. Россия бѣше принудена или да се съгласи, или да подкачи борба съ Англия и нейнитѣ съюзници. Нашата освободителка неможеше да направи второто, защото тя имаше нужда отъ отдихъ, отъ почиванье, и тя се рѣши съ болезнено сърдце да приеме първото. Дипломатията на чело съ Биконсфилда, Сализбери и пр. тържествуваше, като се хвалеше, че е повърнжала Султану двѣ трети отъ отнетитѣ му чрѣзъ сан-стефанскій трактатъ земи.

ГЛАВА XXX

(повторно).

ПОЛИТИЧЕСКО УСТРОИСТВО НА БЪЛГАРСКОТО ОТЕЧЕСТВО.

Русската окупация и дѣятелността на тогавашното управление. — Българската Конституция (16 Апр. 1879). — Органическият Уставъ на Источна Румелия (14 Апр. 1879).

Отъ 13 Юлий 1878 г. день когато се потвърди берлинският трактатъ до 16 Априлий 1879 г. когато въ Търново бѣше подписана и утвърдена бѣлг. конституция, т. е. Органическият Уставъ за управлението на държавната наредба на българското княжество, — измина се единъ периодъ отъ деветъ мѣсеца.

Въ това време нашата съвременна история прѣдставлява довольно паметна картина. Руското управление, най-напрѣдъ подъ ръководството на Князя Черкасскій, а сетнѣ — на Князя Дондукова-Корсакова разви една прѣкрасна дѣятелность. Администрация, съдебни учрѣждения, народно просвѣщение и финанции, — тѣзи първи клонове на държавната дѣятелность, — обърнаха сериозно внимание на нашитѣ наставници и учители. Може смѣло да се каже, че въ тойзи периодъ на 9 мѣсеца у насъ дѣятелността кипѣше и на всѣкъдѣ се виждаше едно извънредно движение. Отъ нашитѣ български дѣатели, които не малко съдѣйствуваха въ това време за урежданieto на новитѣ учрѣждения у насъ, ний сме длѣжни да поменемъ името на г. Марина Дринова, извѣстниятъ български историкъ, който направи значителни услуги по просвѣщението. Трѣбаше наистина една такъва енергическа и опитна ръка за да се подигне училищното у насъ дѣло, пропаднало

толковъ много въ време на послѣднитѣ размирни и военни времена.

Ний казахми, че дѣятелността бѣше извънредно силна. И наистина въ това непродължително време ний видѣхми въ България да се появятъ училища, съдебни учрѣждения на здрави научни основания, администрация доволно редовна, пощи и телеграфи, митници, болници и пр.

Но това, което бѣше най-утѣшителното, то е военното устройство, земската войска, която ни оставихъ нашиятъ освободители. Слѣдъ шесть-седемъ месѣчно упражненіе ний видѣхми младитѣ български сили да съставляватъ една стройна, доволно добръ уредена войска. Откри се военна школа, която имаше за цѣль да приготвя мѣстни офицери и военни началници. Слѣдъ една година учение въ военната школа учащитѣ се положихъ испитъ съ отлична сполука и се назначихъ за офицери (подпоручици) по войската.

На 10-й Февруарий се отвори тържественно първото учрѣдително народно събрание въ Търново отъ Всеросійскій комиссаръ князь Дондукова-Корсакова, въ присѣдствието на разнитѣ европейски дипломатически агенти.

Учрѣдителното събрание държа 27 засѣдания подъ прѣдсѣдателството на бившии български екзархъ Н. Пр. Антима и подпрѣдсѣдателството на Г.г. Петко Каравелова и Тодора Икономова.

Първото учрѣдително българско събрание, което се състоеше отъ всичко, което България можеше да даде най-лично и просвѣтено, изработи една конституция на българското княжество. Тъзи конституция съдържа 22 глави, въ които сж обяснени и изложени всички основни начала на господарствено-общественнитѣ наредби въ княжеството.

Споредъ конституцията, българското княжество е монархия наслѣдствена и конституционна, съ народно прѣдставителство. Законодателната власть принадлежи на князя и на народното прѣдставителство. Князътъ утвърждава и обнародва приетитѣ отъ народното събрание закони.

Исполнителната власт принадлежи князю; съдебната власт въ всичката нейна ширина принадлежи на съдебните мѣста и лица. Князьтъ има право само за помилованье. Той е длъженъ да живѣе постоянно въ княжеството и когато го остави, да обади за това народу чръвъ прокламация, като си остави намѣстникъ.

Българскиятъ държавенъ гербъ е златенъ коронованъ гербъ на тъмnochервено поле, съ корона отгорѣ.

Прѣстолонаслѣдието ще става по мъжката нисходяща права линия на първиятъ избранъ князь; князьтъ получава 600,000 фр. на година за обдържанье.

Господарствующата вѣра въ бълг. княжество е православно-християнската, на която трѣба да принадлежатъ князьтъ и потомството му. Въ черковни работи бълг. княжество прави нераздѣлна часть отъ българската черковна областъ, подчинява се на Св. Синодъ, върховната властъ на българската черкова, гдѣто и да се намѣрва тая властъ. Но свободата на вѣроисповѣданията е припозната за всѣкого.

Запрѣтени сж въ България всѣкакви титли, отличия и ордени (нишани), освѣнъ за военнитѣ. Сжщо така е запрѣтено робството и продажбата на чловѣчески сжщества.

Собственността, личността, жилището и прѣписването сж неприкосновенни. За това никой не може да бжде наказанъ, лишенъ отъ имущество, посѣтенъ въ домътъ си отъ полицията, ако за това нѣма съдебно или законно постановление.

Българската конституция освѣщава свободата на печатътъ, събранията и дружествата.

Прѣдставителството на българското княжество се заключава въ народното събрание, което бива обикновено и велико.

Обикновенното народно събрание се съставя отъ прѣдставители, избрани направо отъ народътъ и се избиратъ за по три години по единъ на 10 хил. души отъ двата пола. Обикновенното народно събрание нагледва и потвърждава всички законопроекти, обсъжда прѣдложения за държавни займове, данъци и вергии и прѣглежда бюджетътъ на държавата. То засѣдава всѣка го-

дина отъ 15 Октомврий до 15 Дек. Но за нѣкои важни работи може да се свика и извънредно.

Великото народно събрание се свиква отъ князя, намѣстничеството или министерский съвѣтъ за нѣкои извънредни въпроси, каквото сж: отстъпване или размѣняване на територията, измѣняване на конституцията, избиране, въ случай на нужда, на новъ князь и пр. Числото на прѣдставителитѣ, които го съставляватъ е двойно отъ числото на обикновенното събрание.

Министерствата сж шесть: на вътрѣшнитѣ дѣла, на външнитѣ дѣла и на вѣроисповѣданието, на финанцитѣ, на правосъдието и на войната. На чело на всѣко министерство има по единъ министръ; всичкитѣ министри правятъ министерский съвѣтъ.

Първийтъ князь Александръ I бѣше избранъ отъ учрѣдителното народно събрание на другий день подиръ подписването на конституцията. На 4-й Майя когато Александръ I бѣше отишелъ въ Ливадия при Русский императоръ, една българска депутация му поднесе тамъ актъ отъ неговото избрание. Откакъ обиколи европейскитѣ дворове, първийтъ български князь се върна въ България и на юлий той стъпи на българската земя и прие върховното управление на княжеството.

Въ това време, когато въ българското княжество самото народно прѣдставителство си изработи едно конституционно управление въ Источна Румелия, това се извърши отъ една европейска комиссия, която засѣдава въ Пловдивъ.

Тѣзи международна европейска комиссия свърши своитѣ дѣла и подписа Органическиятъ Уставъ, по който се управлява за сега Южна България, прѣкръстена въ името Источна Румелия, на 14/26 апр. 1879 год.

Първий главенъ управитель на Источна Румелия е князь Богориди, избранъ отъ Султана съ знанието на европейскитѣ държави. Областъта има административна автономия и едно Областно Събрание приготвя законитѣ за мѣстото, които се прогласяватъ съ одобрѣнието на Господаринтъ.

Главниятъ управителъ князь Богориди управлява отъ Априлия 1879 година областта.

Негови прями помощници сж управителитѣ на разни административни отдѣли, нарѣчени директори. Тѣ сж директоритѣ на вътрѣшнитѣ дѣла, на правосъдието, на финанцитѣ, на общитѣ сгради, на просвѣщението и на милицията. Тѣзи директори съставляватъ Частний Съвѣтъ на Главний управителъ.

Областното събрание има всѣкагодишна сесия, която се подкача прѣзъ Октомврия и трае два мѣсеца. Това събрание има, заедно съ главниятъ управителъ, правото да прави закони. Областното Събрание състои отъ 36 избрани отъ народа членове, отъ 10 назначени отъ главниятъ управителъ и отъ 10 други, засѣдающи по право.

На всѣкагодишната си сесия Областното събрание избира изъ своята срѣда десетъ членове, които съставляватъ Постоянниятъ Комитетъ. Това тѣло, излѣзло отъ народното прѣдставителство, има за цѣль да служи като постояненъ контрольоръ на администрацията, като съвѣтникъ на главниятъ управителъ и да разгледва и одобрява всички Публично-административни правилници, които иматъ силата на законъ и се издаватъ съ особни прикази отъ главний управителъ.

Источна Румелия е раздѣлена на 6 департамента, управлявани отъ префекти. Департаментитѣ се дѣлятъ на околии, а тѣзи послѣднитѣ на общини. Околитѣ се управляватъ отъ околийски началници, а общинитѣ отъ кметове.

Въ продължение на послѣднитѣ двѣ години отъ своето автономно съществуванье Источна Румелия е направила значителни успѣхи въ общественно — културно отношение.

Управлението, сждилищата и училищата отъ день на день съ уреждатъ все по-добрѣ. Едно силно стрѣмление за улучшение въодушевява всички: и управляющи, и народъ.

Край.

DR
67
B6

DR 67 .B6
Istoria na bulgarskii narod,
Stanford University Libraries

3 6105 041 473 351

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.
